

ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ
ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ
В КОНТЕКСТІ ТРАГІЧНИХ ПОДІЙ ХХ СТОЛІТТЯ

(до 65-х роковин операції "Вісла")

Випуск VI

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ
імені Митрополита Київського і всієї України,
Предстоятеля Української Православної Церкви Блаженнішого Володимира
Міжрегіональної Академії управління персоналом

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК “МЕЖИБІЖ”

**ХМЕЛЬНИЦЬКЕ РЕГІОНАЛЬНЕ СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ТОВАРИСТВО
“ПЕРЕСЕЛЕНЦІ”**

***Збереження національної ідеї та національної
самосвідомості українського народу в
контексті трагічних подій ХХ століття
(до 65-х роковин операції “Вісла”)***

ЗБІРКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск VI

Хмельницький – 2013

УДК 94(477).084.61

ББК 63.3 (4 Укр)

З 35

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій ХХ століття: зб. наук. пр. / гол. ред. Л. Г. Білий. – Хмельницький : Вид-во ХІ МАУП, 2013. – Вип. VI. – 268 с.

До даного видання включені матеріали ХІ Всеукраїнської науково-практичної конференції “Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій ХХ століття” (до 65-х роковин операції “Вісла”), яка відбулася 22 листопада 2012 року.

Адресовано широкому колу читачів, причетних до вивчення вітчизняної історії: учням, студентам, магістрантам, науковцям, викладачам вищих навчальних закладів та вчителям загальноосвітніх шкіл.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор: Білий Л. Г., кандидат педагогічних наук, доцент, директор Хмельницького інституту МАУП.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Байдич В.Г., кандидат історичних наук, директор Державного архіву Хмельницької області; Митрополит Хмельницький і Старокостянтинівський **Антоній**, кандидат богослов'я; **Брицький П.П.**, доктор історичних наук, професор; **Гундерук Л.М.**, кандидат психологічних наук, доцент; **Дацюк О.А.**, кандидат богослов'я; **Земський Ю.С.**, доктор історичних наук, доцент; **Коцюк В.Д.**, кандидат історичних наук; **Олійник В.В.**, кандидат педагогічних наук; **Олійник М.П.**, кандидат історичних наук, доцент; **Погорілець О.Г.**, директор Державного історико-культурного заповідника “Межибіж”; **Трембіцький А.М.**, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник; **Парандій В.О.** (відповідальна за випуск).

Рецензенти:

Романюк І.М., доктор історичних наук, професор. Завідувач кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Григоренко О.П., доктор історичних наук, професор. Академік Міжнародної академії інформатизації. Завідувач кафедри міжнародної інформації Хмельницького національного університету

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом
(протокол № 1 від 28 січня 2013 р.)

© Хмельницький інститут
Міжрегіональної Академії управління персоналом, 2013
© Автори статей

Звернення
МИТРОПОЛИТА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО І
СТАРОКОСТЯНТИНІВСЬКОГО АНТОНІЯ

до організаторів та учасників
XI Всеукраїнської науково-теоретичної конференції
“ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ
САМОСВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В КОНТЕКСТІ
ТРАГІЧНИХ ПОДІЙ ХХ СТОЛІТТЯ”

ШАНОВНІ ОРГАНІЗАТОРИ ТА УЧАСНИКИ КОНФЕРЕНЦІЇ,
БРАТТЯ І СЕСТРИ!

У ХХ сторіччі український народ пережив у своїй історії чимало трагедій, які сталися через злочинні дії тоталітарного режиму безбожної влади колишнього Союзу РСР. Серед цих скорботних сторінок історії були голодомори, етнічні чистки, депортації, репресії, розкуркулення, насильницька колективізація, антирелігійний терор тощо.

Усі ці події мали свої об’єктивні та суб’єктивні витоки й наслідки, більшість з них призвела до значних жертв, а разом вони принесли багато горя нашому народові.

Але існує фактор, який об’єднує ці соціальні катаклізми радянського режиму: це кардинальна революція світогляду, відречення від Христа й християнської моралі та обрання нової віри – у людину-бога. Адепти цієї віри зажадали побудувати рай на землі, домогтися світлого майбуття для людства. Але майбуття без Бога. Їхнє світло насправді було темрявою. Їхній світогляд базувався на засадах вічної пітьми, бо тільки Бог є джерелом світла. Їхня ідеологія замість блага принесла зло, бо тільки Бог є Творцем усякого блага. Де без Бога будують рай, там з’являється пекло. Замість обіцяного райського життя, опутаний радянською ідеологією, народ прийняв пекельні муки.

Молох більшовизму поглинав невинні жертви з диявольською бездушністю. У наслідок такої злочинної політики Україна втратила мільйони своїх дітей: вони зазнали тяжких мук і жахливої смерті. А ті, хто вижив, назавжди запам’ятали, що таке “рай на землі”, коли він без Бога.

Оскільки вчене зібрання присвячене 65-річчю операції “Вісла”, яка полягала у примусовій депортації з використанням збройних сил українців з Лемківщини, Посяння, Підляшшя і Холмщини на ті території у західній та північній частині польської держави, що до 1945 року належали Німеччині та супроводжувалася масовим насильством, хочу зазначити, що дослідження в даній сфері у жодній мірі не повинні слугувати загостренню відносин між

українським, російським, чеським та польським народами. Усі ці країни свого часу пережили тоталітарний терор, жертвами якого стали мільйони людей, багато з яких постраждали і за віру.

Хоч у певні історичні періоди згадані народи і опинялися по різні сторони барикад та зазнали відчуження і відкритої ворожнечі, але сьогодні ми мусимо робити усе залежне для відновлення християнської єдності, у якій ми перебували від початку. Адже ми знаємо на гіркому прикладі історії до чого приводить забуття Бога та Його заповідей – від цього завжди страждали люди, гідність яких принижувалася у наслідок забвіння про те, що кожна людина є носієм Божого образу.

Одним із найбажаніших результатів наукових конференцій, які регулярно проводяться в Хмельницькому інституті МАУП по вказаній проблематиці, повинно стати несіння у світ добра і любові, примирення людей, які часто у силу незалежних від них причин є прибічниками різних думок щодо тих далеких подій, а це можливо лише тоді, коли усі ми не будемо забувати, що ми християни і жити не лише спогадами про колишні образи, але прагнути до перемир'я та консолідації зусиль для боротьби з сучасними викликами, які надзвичайно загострилися останнім часом. Це і антицерковні агресивні виступи певних громадських об'єднань, і вороже ставлення до вивчення у навчальних закладах релігійних предметів, і виступи проти християнської символіки, і пропаганда розпусти, абортів, і попрання сімейних цінностей, і культ споживацтва та багато чого іншого.

Православна Церква завжди закликала усіх прощати один одному образи, несправедливість та усіляке зло, яких було чимало в історії. Прощення, звичайно, не означає забвіння. Ми маємо борг пам'яті, насамперед перед жертвами минулого, які віддали життя за вірність Богу і Батьківщині. Простити – це означає відмовитися від помсти, ненависті та брати участь у відновленні порозуміння й братерства між народами та країнами, що є основою мирного майбуття.

Так, що стосується українського і польського народів, то ХХ сторіччя і його трагічний досвід депортацій, репресій, війн, що були породжені тоталітаризмом, у рівній мірі відбилися на кожному з них. Тож, сьогодні час дозволити загоїтися старим ранам.

Вітаючи усіх учасників вченого зібрання, маю надію, що об'єктивне вивчення фактів фахівцями дозволять нам пізнати історичну істину, розвіяти сумніви і визволитися від колишніх негативних стереотипів. І нехай трагічні події колишньої спільної історії наших країн ніколи не породять нових взаємних звинувачень.

Об'єктивне пізнання минулого та виявлення справжніх масштабів трагедій ХХ ст. нехай слугує зближенню людей, відновленню взаємної довіри

та поваги і сприяє створенню вільного від насильства мирного майбутнього наших сусідських країн та братерських народів.

У свою чергу, Українська Православна Церква у глибокій скорботі молитовно згадує жертв голодоморів та інших злочинів радянського тоталітаризму. Постраждалих – десятки мільйонів розстріляних, закатованих у в'язницях, страчених через різні душевні й фізичні тортури, загинувших від мук голоду. Воістину, режим вів кровопролитну війну з власним народом.

Церква сурово засуджує чинники, які привели до цих трагедій. Виправдання їм немає. Сама історія винесла вирок. Ніякі репресії не змогли врятувати державно-політичну систему, яка за базис обрала гріх та богоборство, знехтувала ґрунтовними моральними принципами людства – вірою, надією і любов'ю. “Горе тим, що замислюють беззаконня” (Мих. 2: 1). Справа таких “діла протизаконні” (Пс. 100: 3). “Кінець їхній - погибель” (Флп. 3: 19).

Церква застерігає усіх від глибокої хибної та антигуманної ідеології, що спричинила подібні трагедії, і закликає до покаяння тих, хто ще не прозрів і не зрікся богоборства в усіх його формах.

Церква також закликає до відмови від екстремізму, нетерпимості, помсти, братоненависництва, розділення на своїх і чужих. У Бога чужих немає. Настав нарешті час духовного єднання народу України, повернення до споконвічних духовних цінностей. Історія виразно показала, до чого призводить зречення християнських засад. Лише свята віра, тверда надія та всеперемагаюча любов допоможуть побудувати гідне майбутнє і застережуть від помилок минулого.

Церква розкриває істину вічного життя тих, хто прийняв мученицьку кончину під час голодомору. Як любляча Мати, свята Українська Православна Церква молиться за їхнє упокоєння в оселях праведних і оголошує їм вічну пам'ять.

Закликаю Боже благословення на роботу вченого зібрання! Нехай неупереджений обмін думками слугує на благо науки та відновлення моральних цінностей у суспільстві, без яких не може бути мирного та стабільного майбуття.

Л. Г. Білий,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
директор Хмельницького інституту МАУП*

ОПЕРАЦІЯ “ВІСЛА”: ПАМ’ЯТАТИ, ЩОБ НЕ ПОВТОРИТИ ПОМИЛОК

Україна і Польща... Складність та багатогранність стосунків між цими країнами з особливою увагою намагаються дослідити вчені саме сьогодні. На жаль, наші відносини із цими сусідами не завжди були такими як би хотілось. Вони мали як світлі так і темні смуги. Однією із чорних сторінок в історії України була операція “Вісла.”

Дана акція була закономірною на той час репресивною операцією польського комуністичного режиму проти українського населення на території Польщі в 1947 році. В першу чергу вона полягала в примусовій депортації українців з Лемківщини, Осяння, Підляшшя й Холмщини на території у західній й північній частинах Польської держави, які до 1945 року належали Німеччині.

9 вересня 1944 року між урядами УРСР і Польщі була підписана угода про взаємний обмін населенням у прикордонних районах. Переселення українців з їх етнічних територій, що мало мати добровільний характер, проводилося найчастіше примусово та із застосуванням військової сили. Польські адміністративні органи застосовували найрізноманітніші засоби для збільшення масштабів переселення – позбавлення українців прав на землю, ліквідація українських шкіл, культурно-освітніх установ, греко-католицької церкви, тощо. У жовтні 1944 – серпні 1946 року було переселено 482 тис. чоловік. І це був тільки перший етап масових депортацій.

Переселення і масові репресивні акції польського уряду щодо українського цивільного населення викликали закономірну протидію національно-патріотичних сил – Української повстанської армії і націоналістичного підпілля – Організації українських націоналістів, що являло собою серйозну загрозу для існуючого тоталітарного режиму в Польщі. У цих умовах польська влада, продовжуючи свою антиукраїнську політику, вирішила цілком виселити українське населення з його етнічних земель і розпорозити по всій Польщі.

Приводом до початку операції “Вісла” стала загибель 28 березня 1947 року у районі с. Яблочне у бою із загonom УПА заступника міністра оборони Польщі генерала Кароля Сверчевського. Того ж дня на нараді політбюро Польщі було прийняте рішення про повну депортацію українського населення в новостворені на колишніх німецьких землях воєводства. 28 квітня 1947 року о четвертій годині ранку шість польських дивізій і загони Корпусу

безпеченства публічного (назва органів польської служби безпеки) оточили райони, в яких компактно проживало українське населення.

Акція “Вісла” була другим етапом етнічних чисток, спрямованих проти українського народу. Вже до 31 липня 1947 року, за польськими даними, було переселено 140575 чоловік, посаджено в концтабір Явотно 3800 чоловік, убито 655 чоловік, арештовано 1466 члені українського національного підпілля.

Безпосередньо виселення проводилось чітко організовано і сплановано: село оточувалося військами, на збори українцям надавалось від двадцяти хвилин до двадцяти годин, - в залежності від можливості загрози з боку УПА. Відповідно до зв'язків з УПА населення поділяли на категорії “А”, “В”, “С”. Розміщувати в одному місці більш ніж дві сім'ї категорії “А” заборонялося. Також існували правила розміщення на новому місці не ближче, ніж на певній відстані до морських і сухопутних кордонів Польщі, великих міст, а також щоб не була перевищеною квота в 10% для українського населення в одному населеному пункті. Варто зазначити, що всі ці правила і асиміляційні заходи реально не могли бути виконаними, тому в деяких населених пунктах кількість українців все одно досягала 50% і більше.

В основному історики виділяють дві основні причини проведення операції:

- 1) боязнь перед СРСР з його постійними планами “визволення західних братів” та змінного кордону внаслідок цього;
- 2) остаточне прагнення асимілювати українців.

Більше тепер, як у часи проведення операції “Вісла”, її захисники наводять аргумент, що депортація була необхідна з військової точки зору, бо навіть те, вже не дуже численне населення, яке залишилося після першого етапу депортаційних заходів допомагало добровільно або й під примусом – партизанам УПА.

У даному випадку висновки можуть бути лише такі: якщо виселення було продиктоване військовою стратегією і тактикою, то після ліквідації партизанського руху виселене тимчасово (бо виселення мало бути тимчасовим) населення мало повернутися до рідних сіл; якщо ж цього не сталося, то мета депортації була суто політична – намагання насильницьким способом вирішити українське національне питання, ліквідуючи одночасно багатовікову українську етнічну територію на східних окраїнах комуністичної Польщі. Операція “Вісла” була цілком логічною ланкою – а не якимось екстраординарним виявом – польської національної політики. Тим більше, що політика етнічних чисток у XX столітті взагалі застосовувалася тоталітарними режимами дуже широко.

Переселення українців в Радянську Україну не розв'язало українського питання в Польщі. У південно-східних воєводствах залишилося близько

200 тис. українців. Не можна не погодитися з фактом, що частина цього населення підтримувала діяльність загонів УПА. Однак слід пам’ятати, що тоді УПА не загрожувала польській державі та владі. Роман Дрозд у книжці “Дорога на захід” писав: “Польська влада, прямуючи до перетворення Польщі в однонаціональну державу, хотіла продовжувати переселення українського населення в Радянську Україну, однак зустрілася з відмовою радянського уряду. Тоді виникнув задум переселення українців на західні та північні землі Польщі”. Задум мав на меті: по-перше, ліквідацію структур українського підпілля, а по-друге, остаточне розв’язання українського питання через цілковиту колонізацію українців на новому місці поселення. Володимир Мокрий у доповіді “Політична мета переселенської операції “Вісла” підтверджує цю тезу: “Доказом, що метою виселення та розпорошення українців було остаточне розв’язання українського питання в Польщі через денационалізацію, засвідчує поведінка влади згідно з темником Міністерства Відзисканих Земель”.

Українці – це нація сильних духом людей. На плечах нашого народу лежало не одне ярмо іноземного поневолення чи “зухвалої” територіальної експансії. Але, незважаючи на все це, ми не втратили власної української самобутності, а й навіть величезними зусиллями змогли виплекати національну ідею і врешті-решт створити свою незалежну державу.

В. О. Парандій,

*директор Хмельницького економіко-
правового коледжу МАУП
(м. Хмельницький)*

ДЕНЬ СОБОРНОСТІ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНІ РОЗДУМИ

22 січня Україна відзначає День Соборності України. Цього дня у 1918 р. проголошено IV Універсал Центральної Ради про незалежність України, а у 1919 р. Українська Директорія проголосила об’єднання українських земель в єдину Українську державу.

Носіями ідеї соборності вважають діячів Кирило-Мефодіївського братства (до якого належав і Тарас Шевченко), “Руської трійці” на чолі з Маркіяном Шашкевичем, видатних українських учених – Михайла Драгоманова, Івана Франка, Михайла Грушевського. Проте ідеологічно оформлена вона була вперше наприкінці ХІХ – початку ХХ століття в працях Юліана Бачинського і Миколи Міхновського.

Саме вони позначили об’єднання всіх етнічних українських земель в

єдину державу як найважливіше стратегічне завдання. Це завдання пізніше знайшло свій розвиток у документах українських політичних партій – спочатку в Галичині, а потім і по всій Україні.

22 січня 1918 р. було проголошено Четвертий універсал першого українського уряду – Центральної Ради, в якому Україна оголошувалася самостійною державою – Українською Народною Республікою.

У Галичині цього ж року, але трохи пізніше, внаслідок розпаду Австро-Угорської імперії виникла Західноукраїнська Народна Республіка з центром у Львові. Рівно через рік, 22 січня 1919 р., обидві республіки оголосили про своє злиття в єдину державу. Таким чином, уперше за, щонайменше, шістсот років було зроблено серйозний крок до об'єднання більшості етнічних українських земель в єдине ціле державне утворення. При цьому Західноукраїнська Народна Республіка, ввійшовши до складу УНР на федеративних правах, зберегла власну адміністрацію, уряд, парламент, армію, і навіть мала певну самостійність у віданні зовнішньої політики. Дипломатичні представництва ЗУНР існували в країнах колишньої Австро-Угорщини, а також у Німеччині і Ватикані.

Остаточна ратифікація Акту Соборності планувалася на засіданні Установчих зборів – першого українського парламенту, який так і не був скликаний. На той час УНР припинила своє існування. Уже через два тижні після проголошення Акту Соборності Директорія змушена була під натиском російської Червоної Армії залишити Київ, а трохи пізніше і територію України. Потенціал, закладений в Акті Соборності, так і не був до кінця реалізований.

Цьому перешкодила низка обставин як внутрішніх, так і зовнішніх. Позначилися істотні відмінності історичного, правового, соціально-політичного, культурно-побутового, релігійного характеру, що виникли внаслідок роз'єднання Сходу і Заходу України. Об'єднання України так і не змогло примирити між собою різні політичні партії, відносини між якими часто набували характеру відкритої ворожнечі. Крім того, незалежна українська держава випробовувала тиск не тільки з боку агресивних сусідів (Радянська Росія, Польща, Румунія), а й країн Антанти, які на свій лад перекроювали карту Європи, незважаючи на Україну.

У кінцевому підсумку і УНР і ЗУНР загинули як держави. Але пам'ять про них залишилася. За радянських часів усе, що пов'язано з визвольною боротьбою українського народу, замовчувалося. Якщо взяти підручник історії за радянський період, ви там нічого не знайдете про акт об'єднання двох народних республік.

Навіть під час горбачовської перебудови у 1989 році, коли була ювілейна дата об'єднання ЗУНР і УНР, про ці події навіть не згадали.

Але буквально через рік стався феномен під назвою “українська хвиля”, коли люди створили живий ланцюг від Києва до Львова. Саме тоді була повернута пам’ять українського народу про те, що трапилося 22 січня 1919 року, в день, який з часом назвуть Днем Соборності України.

Незважаючи на багатонаціональність нашої держави, Соборність для нас повинна бути пріоритетним питанням – усі ми живемо під одним державним дахом. А які проблеми при цьому виникають – це вже інше питання. Головне, що ми повинні їх вирішувати так, щоб не нашкодити соборній єдності всієї української держави і нації.

Акаш Крішан,
(м. Київ)

ПРОПАГАНДА ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ УПА-СХІД (ВЕСНА-ОСІНЬ 1943 Р.)

З давніх-давен українці обстоювали власну державність не лише силою зброї, але й могутністю слова. Останнє завдавало не менш потужних ударів по ворогу, ніж шаблі та гармати. У вирі боротьби за волю нашої Батьківщини гинули тисячі і тисячі героїв, але відразу ж на їхнє місце приходили нові – хто зі стилетом, хто – зі стилосом. Гармати з часом можуть попсуватися, шаблі – поржавіти. Слово ж – воно вічно живе, підкріплене мудрою думкою, воно невмируще, а сила його – безмежна.

Як часто доводилося кращим з представників нашого народу промовляти до свідомості, розуму співвітчизників, щоб подвигнути їх на славетні подвиги в ім’я рідної землі. Змінювалися часи, зникали старі та з’являлися нові вороги України, але завжди слово гуртувало хоробрих оборонців своєї Батьківщини, не давало окупантам підкорити, поставити на коліна українців, позбавити їх власної самобутності. У боротьбі за волю слово об’єднувало мешканців усіх без винятку регіонів нашої держави, не ділило земляків на своїх та чужих. Багато важких випробувань пережили разом українці Заходу і Сходу, нелегко їм доводилося, часто вороги хотіли навіки розлучити братів, але це їм не дало зробити українське слово, яке було, є і буде символом українського єднання.

У нашій статті буде розглянуто проблематику пропагандистської діяльності вітчизняного руху Опору у роки Другої світової війни, а саме у період постання та активної діяльності Східної групи Української Повстанської Армії (далі – УПА-Схід). Окрему увагу буде приділено опису перших спроб лідерів ОУН-УПА поширити ідею визвольної боротьби серед населення тих українських теренів, національна свідомість котрого в силу

обставин довгий час залишалася в лабетах ідеологічних догм радянської системи, а відтак одразу ж опинилася у руках не менш запеклого ворога нашого народу – німецького нацизму. Подібна тематика, на нашу думку, є вельми актуальною, оскільки від самого початку існування УПА-Схід, її структурам довелося вести боротьбу “і стилетом, і стилосом” проти обох окупантів, які травмували не лише тіла українців, а прагнули переінакшити і їхню свідомість.

Хронологічні межі нашого дослідження обрано з огляду на період активної діяльності загонів УПА на “східному” напрямку з часу їхньої появи у регіонах, де фактично не існувало потужної підпільної мережі ОУН(б), до моменту остаточного вигнання Червоною Армією німецьких військ з України у жовтні 1944 р. та початку нового етапу боротьби українського націоналістичного руху проти тоталітарного режиму СРСР.

Перші згадки про появу відділів УПА на території ще не опанованих підпільною мережею ОУН (б) Київської та Житомирської областей УРСР стосуються щонайменше липня 1943 р. Саме тоді начальник оперативного відділу полковник Соколов спеціальним секретним листом інформував вище військове командування СРСР про те, що на територію Житомирщини із західних українських областей просувається добре озброєний загін (до 400 осіб) “бандерівців” під керівництвом “Шпака”. Згодом, доповідав Соколов, з Новоград-Волинського району у напрямку Києва вирушив ще один підрозділ “українських націоналістів” (500 осіб) [1, с. 354]. Цікаво, що ще на початку грудня 1942 р. Український штаб партизанського руху (далі - УШПР) отримав радіограму від одного з командирів - О. Сабурова, в якій останній повідомляв про наявність “великих груп українських націоналістів” на Острозчині, Мізоччині та Шумщині [8, с. 45-46]. Тобто про якісь дії нещодавно зорганізованої УПА під проводом ОУН(б) на Житомирщині та Київщині жодним чином не йшлося, а, отже, ці терени національно-визвольним рухом опановані ще не були [7, с. 73-74].

Перше довготривале перебування упівців у цих місцевостях датується червнем-липнем 1943 р., коли у рейд на схід вирушили повстанські відділи під командуванням “Верещаки” (Федір Воробець) [7, с. 82]. Основним тереном дій цих загонів стала Житомирщина [3, с. 172], де вони воювали з радянськими партизанськими підрозділами та німецькими поліційними формуваннями [3, с. 175]. Однак дослідник А. Трубайчук у своїй монографії, присвяченій історії Другої світової війни, вказує, що перші відділи УПА з’явилися у “східних” областях вже у другій половині квітня у Берездівському районі Шепетівщини, а на Житомирщині повстанці діяли вже від травня 1943 р. [12, с. 223-224] Цілком логічно припустити, що загін УПА “Верещаки”, який вирушив у рейд на початку літа, аж ніяк не був першопрохідцем углиб східних областей

України. Як згадує колишній курінний УПА “Макс” (Максим Скорупський), “взагалі Верещака своїх відділів не мав, йому лише призначали певні відділи з інших груп до походів у центральні області України. До того часу рейди відбувалися невеликими силами. Перший такий рейд був групою в силі 25 чоловік кіннотників з Верещакою на чолі. Вони під советським плащиком (удавали советських партизанів, чіпляючи до шапки зірку або червоні стяжки, при чому говорили по-російськи) зайшли були далеко, бачили здалека золотoverхий Київ, усього від Києва ділило їх 30 кілометрів. Той рейд відбувся в липні. Це були перші спроби і перші теренові зв’язки на Київ” [11, с. 172].

Водночас вітчизняна дослідниця визвольного руху на Житомирщині О. Жилнюк вказує на те, що перший рейд “на схід” майбутнього командира УПА-Схід Федора Воробця “силою однієї сотні” відбувся набагато раніше – “наприкінці 1942 – на початку 1943 рр.” На думку науковця, у той час відділ “Верещаки” рейдував Олевщиною з метою “ознайомлення з місцевістю, людьми, умовами праці та поширення в області своїх впливів на противагу червоним партизанам” [5, с. 162].

Згодом – липні-серпні 1943 р. – у рейд “на схід” вирушили й інші відділи УПА [7, с. 164] (тимчасово діяли у складі групи Схід на території Військової Округи “Тютюнник”) [3, с. 181] – сотні Дмитра Хандія – “Гордієнка” (з ВО “Богун”) та Івана Леня – “Лева” (з ВО “Турів”) [5, с. 113-115]. Основним завданням цих загонів було не лише поборювання гітлерівців та червоних партизанів [9, с. 41], а також активна пропаганда серед сільського населення Житомирщини ідеї визвольної боротьби під егідою ОУН-УПА.

З огляду на те, що при кожній сотні УПА від самого початку її створення знаходився політичний виховник, котрий керував налагодженням ідеологічних контактів з населенням тих теренів, де рейдував відділ, загони “Верещаки”, “Лева” і “Гордієнка” [4, с. 148-152] відразу ж розпочали активну пропагандистську роботу серед “східних” українців. Найчастіше це відбувалося під час перебування повстанців на пості у селах. Між селянами та вояками УПА зав’язувалися розмови, командири відділу влаштовували збори громади з метою роз’яснення цілі повстанської боротьби. Подекуди упівці спільно з населенням відвідували Богослужіння у місцевих церквах (на Коростенщині), опісля чого часто траплялися випадки, коли політвиховник скликав вірян на мітинг, на якому пропагував ідею збройної боротьби за незалежну Україну [10, с. 640-641].

Подібні дії повстанців, а також дотримання суворої дисципліни (червоні партизани нерідко грабували села) призвели до того, що вже скоро населення Житомирщини та західної Київщини почало вбачати в УПА своїх оборонців

[9, с. 49], перестало орієнтуватися на комуністичні загони Опору. Дехто з житомир'ян відверто виявляв свою лояльність до ідей збройної боротьби, добровільно приєднуючись до упівців, поповнюючи їхні сотні (перший випадок у звітах зафіксовано на Радомишлянщині) [10, с. 641].

У повстанському звіті сотні “Гордієнка” за липень-серпень 1943 р. знаходимо згадку про те, що ставлення українців Сходу до повстанців було вельми позитивним, населення допомагало упівцям харчами, інформувало про стан ворожих сил у терені. В цей же час відділ проводив активну пропагандистську роботу: окрім мітингів та обговорень, у селах по маршруту руху сотні розповсюджувалися листівки із закликом до українців Житомирщини вступати в УПА та спільно із “західниками” боротися з окупантами [10, с. 640-642].

Під час вересневих рейдів відділів УПА-Схід подібна діяльність не припинялася: повстанці організовували по селах вечори української пісні, політихвонні структури роздавали населенню націоналістичну літературу. Як вказується в одному зі звітів командування групи УПА-Схід за 30 вересня 1943 р. найбільш прихильно повстанців зустрічала у селах Житомирщини і Київщини “старша українська інтелігенція та селянство” [10, с. 647]. Це пояснюється тим, що літні люди були більш ознайомлені з минулими досягненнями державотворення та чіткіше усвідомлювали вагу національної ідеї, ніж молодші покоління вже “радянських” українців.

Поважним успіхом пропагандистської кампанії УПА-Схід, започаткованої ще з літа 1943 р., стало і те, що про національний визвольний рух дізналося “змосковщене” населення міст українського Сходу. Найбільш дієвим засобом у процесі ознайомлення і зацікавлення городян діяльністю ОУН-УПА стало розповсюдження на ярмарках російськомовних листівок, котрі були адресовані усім народам СРСР з метою роз’яснити, за що ж бореться УПА [7, с. 166].

Успішне поборювання повстанцями загонів німецької поліції та червоних партизанів, котрі тероризували населення [9, с. 93], також вагомим чином вплинуло на високу результативність пропагандистської кампанії, розпочатої рейдуючими відділами УПА-Схід влітку-восени 1943 р. [4, с. 148-166].

Оскільки перші звіти про діяльність упівських формувань на новоопанованих теренах поінформували командування групи про доцільність і важливість рейдів УПА “на схід”, то вже у жовтні 1943 р. на Житомирщину “за маршрутом Другого Зимового походу” вирушили поважні сили повстанців: 5 сотень, об’єднаних у два курені під загальним керівництвом командира УПА-Схід “Верещаки”. За свідченнями вже згадуваного курінного “Макса”, до цього рейду упівці готувалися ретельно [6]: “політруки приготували

пропагандистську літературу на схід і школилися в промовах (з пропагандистської літератури основною була “Земельна реформа УПА”). Командири сотень повчали стрільців, як треба себе поводити бойово й політичне на сході” [11, с. 178].

Як стверджує вже згадувана дослідниця О. Жилияк, “цей рейд був радше пропагандистсько-демонстраційним, відділи входили в села бойовим порядком, командири вітали населення, політвиховники затримувалися, розмовляли з людьми і залишали їм націоналістичну літературу” [5, с. 116]. Це ж стверджує у своїх мемуарах і безпосередній учасник рейду Максим Скорупський, зауважуючи, що “щоб надати якнайбільшій рухливості відділам, міномети й гарматки залишено” [11, с. 179], тобто повстанці вирушили у похід без важкого озброєння.

Однак суворі правила війни внесли свої корективи, і, попри наявність стилоса, українські повстанці активно використовували і стилет, позаяк їхнє просування “на схід” повсякчас затримували німецькі поліційні залоги у містах та невеличкі групи червоних партизанів [3, с. 183]. З першим ворогом найчастіше компромісу не було [9, с. 110-112]. З бійцями з комуністичних загонів Опору ситуація була набагато складніша. На початку рейду працівники Служба Безпеки (далі – СБ) при сотнях [2, с. 189] розстрілювали усіх без винятку полонених “червоних” [7, с. 90]. Проте вже згодом командування УПА-Схід вдалося до більш гнучкої (і людяної!) тактики: всіх полонених, без огляду на національність, лише роззброювати і звільняти. Перед звільненням політосвітники проводили з ними коротку розмову “про спільний фронт проти советів і комунізму”, давали пропагандивну літературу, їсти на дорогу і звільняли. Надалі подібна тактика упівців вельми успішно виправдала себе.

Принагідно зауважимо, що з огляду на ворожу пропаганду, цивільне населення, яке ще не мало контактів з націоналістичним рухом Опору, погано орієнтувалося у політичних та соціальних стратегіях ОУН-УПА [7, с. 167], тікало від повстанців, “як від татар”. Коли ж курені оточило одне з сіл і стали в ньому на постій на ніч, то, як пише Максим Скорупський, “спочатку селяни до нас лише приглядалися й не можна було з ними нав’язати розмови. Всі боялися розповідати й висловлювати перед нами свою думку, але перед відходом, коли вони побачили, що ми свої люди та ще добре поведомося й нічого не реквізуємо з харчів, стали нам розказувати, що советські партизани провадять пропаганду, що західняки вбивають усіх східняків і палять хати. Річ ясна, вони тому не вірили, але й не були певні, що їм від нас нічого не грозить. Тепер, коли вони нас знали, почали скаржитися на советських партизанів” [11, с. 181].

У свою чергу, командування рейдуючих відділів вимагало від вояків “чемно поводитись, не користуватися харчами мешканців, в розмову встрявати

лише свідомим стрільцям, які могли дати влучні відповіді на запити селян. Коли заходила потреба, сильніші стрільці виручали слабших, але так, щоб це не кидалося в очі” [11, с. 182-183]. Тобто на практиці упівці доводили, що вони – дійсно українські вояки, котрі боронять рідну землю, а не окупанти, котрі можуть вдержати свою владу над населенням лише насильницькими методами. Слово в таких випадках завжди переважало гомін зброї.

Наступним рейдом УПА “на схід” став листопадовий рейд сотні “Романа” територією Барашівського, Володар-Волинського, Потіївського, Коростенського, Малинського та Ємільчинського районів тодішньої Житомирської області. На жаль, дані про результати пропагандистської роботи відсутні, однак можемо припустити, що вони вельми не задовольнили командування групи Схід, бо після повернення відділу з рейду його було розформовано, а бійців відправлено на Кореччину на пере вишкіл [5, с. 117]. Водночас у межах ВО “Тютюнник” продовжували активно діяти курінь “Квартиренка” та сотня “Суворого”, одним із напрямів діяльності котрих, безперечно, було видання та розповсюдження пропагандистських листівок та літератури серед населення [5, с. 118].

Перед наближенням радянсько-німецького фронту до теренів дій УПА-Схід керівництвом групи було вирішено після вступу Червоної Армії на українське Правобережжя відіслати частину збройних відділів у її тил з метою ведення партизанської війни проти комуністичного режиму та сприяти політичному розкладу підрозділів, сформованих, передусім, зі східних українців. З метою забезпечення власного запілля у тилу ворога командири “Верещака” і “Дорош” (діяв на Бердичівщині) [3, с. 179-182] звернулися у спеціальних листівках до населення новоопанованих УПА теренів з вимогою активно допомагати повстанцям “магазинувати” (переховувати) трофейну зброю, боєприпаси. Окрему увагу було приділено збереженню друкарських пристроїв та іншого, необхідного для забезпечення упівських відділів пропагандистськими друкованими матеріалами, приладдя [5, 119]. Як бачимо, в момент неабиякого військового напруження командування УПА-Схід дбало не лише про наявність у руках своїх вояків рушниць та набоїв, але й друкованого слова. Ним, можна було досягти подекуди значно більше.

З метою збільшити власні сили та позбавити наступаючу Червону Армію мобілізаційних ресурсів командири УПА-Схід також вдалися і до методу пропаганди серед населення гасла спільно із “західниками” боротися за вільну Україну. За активної підтримки місцевої підпільної мережі ОУН(б) в деяких районах ВО “Тютюнник” добровільна мобілізація пройшла вельми успішно [5, с. 120, 122], чим значно поповнила лави оборонців ідеї незалежності [7, с. 96].

В свою чергу, до УПА на Правобережжі нерідко приєднувалися і колишні солдати-червоноармійці, які мали змогу ознайомитися з націоналістичною літературою та листівками-закликами [10, с. 651], що, відповідно, з сіл та міст потрапляли у військові частини, котрі наступали.

Не бажаючи вступати в братовбивчі бої з насильно мобілізованими “східняками”, командування УПА-Схід 15 листопада 1943 р. оприлюднило відозву до усіх українців, котрі на той час перебували у лавах ворожих армій (поліцаїв, червоноармійців), в якій заклиало останніх приєднуватися до руху ОУН-УПА і спільно бити обох ворогів – радянський комунізм та німецький нацизм. Окремо було наголошено на тому, що в УПА можуть йти й представники інших національностей – народів, котрі разом з українцями перебувають у залежності від СРСР, або ж волею долі воюють під гітлерівськими прапорами. У свою чергу, УПА-Схід гарантувала таким новобранцям безпеку їхніх родин та забезпечення усім необхідним з боку підпільної мережі ОУН(б) [10, с. 652-653]. На жаль, наразі через брак відповідних джерел не можна хоча б приблизно підрахувати кількість осіб (українського та неукраїнського походження), котрі відгукнулися на заклик повстанського командування ВО “Тютюнник”.

Підсумовуючи наше дослідження, відзначимо, що протягом літа-осені 1943 р. національний визвольний рух поширив свою діяльність “на схід” – Житомирщину та Київщину, тим самим підтвердивши факт, що, попри ворожі перешкоди, українців Сходу і Заходу єднає одна ідея – бажання вільної, незалежної власної держави. Саме це твердо окреслене прагнення тисяч “східняків” та наполеглива, невтомна праця десятків тисяч “західняків” уможливила появу ще однієї - Четвертої крайової групи УПА-Схід – та її плідної діяльності не лише протягом досліджуваного періоду, але й у наступні роки. Український народ, понад двадцять років роз’єднаний сусідніми державами, розпочав об’єднання усіх сил для творення власної долі. У важкий час відбулася ця вікопомна спроба досягти незалежності. Однак попри смертельну небезпеку і часом наражаючись на стіну нерозуміння, учасники визвольного руху – і підпільники ОУН(б), і члени УПА – все одно продовжували свій рейд, посвячений величною метою. Рейд, у якому їх очікувала зустріч з численним та краще озброєним супротивником, але вони не відступали. Бо боролися за шляхетну ідею не лише зі зброєю в руках, але й зі словом в серці.

Список використаних джерел та літератури:

1. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. – К., 1994. – Кн. 2. – 688 с. 2. Веденєєв Д. В., Биструхін Г. С. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920-1945. – К., 2006. – 480 с. 3. Вовк О. Короткий нарис діяльності УПА та її запілля на ПСУЗ і в прилеглих регіонах у 1943-1946 рр. // Український визвольний рух. / За ред. В’ятровича В. – Л., 2006. – 36. 8. – С. 164-225. 4.

Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів. Хронологія подій у 2-х томах. – Рівне, 2008. – Т. 2. Галичина та Східна Україна. – 216 с. 5. Жилюк В. М. Діяльність ОУН-УПА на Житомирщині у 1941-1955 рр. – Рівне, 2008. – 308 с. 6. Забілий Р. Підготовка та забезпечення маршів і постоїв рейдуючих відділів УПА. // Український визвольний рух. / За ред. В'ятровича В. – Л., 2006. – 36. 6. – С. 170-184. 7. Кентій А. Українська Повстанська Армія у 1942-1943 рр. – К., 1999. – 287 с. 8. Кентій А., Лозицький В. Радянські партизани 1941-1944: світло й тіні. – К., 2010. – 80 с. 9. Літопис УПА. Нова серія. – Київ-Торонто, 1995. – Т. 1. – 481 с. 10. Літопис УПА. Нова серія. – Київ-Торонто, 1999. – Т. 2. – 724 с. 11. Скорупський М. Туди, де бій за волю. – К., 1992. – 352 с. 12. Трубайчук А. Друга Світова. – К., 2004. – 344 с.

В. Г. Берковський,
*кандидат історичних наук,
директор Центрального державного архіву зарубіжної україніки,
голова Ради директорів ЦДА України
(м. Київ)*

“РАДЯНСЬКЕ ГОСПОДАРЮВАННЯ” НА СЛАВУТЧИНІ В 1932-1933 РР.

З перемогою більшовицької влади на підвладних їй теренах розпочався перехід до нових форм господарювання. Разом з тим, перед новою владою постала колосальна проблема, а саме проблема ефективного управління всією націоналізованою економічною системою, адже новий господар в особі державного органу управління не мав ані матеріального, ані особистого зацікавлення в розвитку виробництва. Більш того виникнення та стрімке розгалуження управлінського апарату у вигляді різного роду главків, центрів та управлінь лише поглибило кризові явища і замість виведення країни з розрухи, лише пожбурило її у прірву економічної кризи. Застосування позаекономічних методів примусу, заборона установам, організаціям та підприємствам купувати необхідні матеріали та вироби на вільному ринку тощо – усе це було намаганням створити організоване господарство з повним зосередженням у руках держави всього виробництва та розподілу матеріальних та трудових ресурсів. Найбільш жорстокого вигляду у цьому контексті набрав наступ більшовицької влади на сільське господарство. Зокрема, селянина зобов'язували здавати запаси хліба тільки за державними розцінками, на нього накладалися обов'язкові завдання щодо здачі хлібу та фуражу – т. зв. продрозкладка. Фактично відбудова промисловості країни мала відбуватися за рахунок насильної реквізиції хлібу у селян, в першу чергу в Україні.

Поряд з вище зазначеним слід вказати, що прояви політико-

економічних заходів більшовицької влади на теренах підрадянської України були нерівнозначними. Зокрема, ситуація на теренах сучасної Хмельницької області, завдяки її прикордонному положенню, значно відрізнялася від ситуації у інших частинах України, оскільки давала можливість селянам тікати закордон від визисків радянської влади. Так лише за квітень-травень 1933 р. до Польщі вдалося прорватися 45 родинам селян та 21 втікачеві-одинаку з теренів Славутського району [8, арк. 6-8].

З огляду на це метою даної статті є аналіз результатів “радянського господарювання” на теренах Славутського району у 1932-1933 рр. Вибір даного періоду зумовлюється не лише таким трагічним явищем, як Голодомор, але й тим, що для мешканців Славутчини голод 1932-1933 рр. став до певної міри помстою радянської влади за антибільшовицьке повстання 1930-го року, активну збройну протидію селянства політиці колективізації у 1929-1930 та пасивну у 1930-1931 рр. [1, с. 476-486]. Настрої, які панували в той час в середовищі керівників місцевого рівня, доволі яскраво ілюструє звіт представників Вінницького окркомун КП(б)У Перловського та Нароніна, які під час перевірки стану колгоспу та села Іванівка, рекомендували іванівському керівництву “требуйте, душа з них долой [...] Ви ж в колективі, а держава допомагає колгоспам” [11, арк. 23-25]. Ці ідеї знайшли своє відображення в нормах обов’язкової здачі сільськогосподарської продукції. Так, якщо колгосп з 1 га поля мав здати 4 т. картоплі, то селянина-одноосібник – 5 тонн. Більш того, селяни одноосібники, згідно рішення Славутського райвиконкому, мали здати державі 90% зібраного ними льону, 60% картоплі та соломи [17, арк. 45-47]. Тим не менше добитися повальної колективізації керівництву Ганнопільського та Славутського районів не вдалося. Так, наприклад, згідно відомостей територіального сектора організаційно-інструкторського відділу ЦК КП(б)У станом на 1 жовтня 1930 р. по Славутському району колективізовано було лише 23,8% господарств та створено 50 колгоспів, то станом на 1 січня 1932 р. усіма адміністративними заходами вдалося стягнути лише 57% усупільнення та створення 83 колгоспів [20, арк. 82-85].

Стан колективізації сільського господарства та політика радянської влади призвели до того, що, за даними Славутського Райкому КП(б)У, серед селян “відкрито помічається упадок настрою середняків і колгоспників в окремих селах (Перемишель, Лисиче, Крупець та інші), в окремих селах на сходах і куткових зборах, коли стояло питання про закінчення кампаній не було ні одного ні за, ні проти; в селі Крупці був виступ підкуркульника на сході: “ми вам хліба не дамо, краще висилайте на Север, а дармоїдів годувати не будемо” і цьому виступу з боку основних мас відсічі не було дано” [23, арк. 2-3]. Врешті-решт, вже 12 вересня 1931 р. представник Славутського райвиконкому Балдер констатує, що темпи хлібозаготівлі по району стали

загрозливими та не забезпечують виконання плану. Так, наприклад, по району хлібозаготівлю було виконано на 46,7%. Зокрема колгоспи виконали на 47,9%, контрактанти – 46,4%, твердоздатчики – на 54% [17, арк. 33-37]. При цьому найбільш відставали в виконанні більшовицького плану села Хутор, Мухарів, Клепачі, Красностав, Довжки [17, арк. 58-61]. Так, наприклад, в Клепачах станом на 22 вересня 1931 р. вдалося забезпечити план хлібозаготівлі лише на 30% [17, арк. 38-39].

Не покращилися ці показники й в послідуючі місяці. Зокрема 12 листопада 1931 р. завідуючий районним відділом постачання Балдер та представник Всеукраїнської контори “Союзхліб” Гутік вказують, що села Славутського району виконали план хлібозаготівлі лише на 75,5% [17, арк. 1-7]. В не менш загрозливому стані знаходилася й ситуації з іншими напрямками виконання більшовицького господарського плану. Зокрема, не виконано було плану з м'ясозаготівлі (з огляду на зменшення поголів'я худоби, через “знищення молодняка, тайний убій худоби” [17, арк. 54]), посіву озимини, заготівлі картоплі та збору мобілізаційних коштів, оскільки селяни просто бойкотували ці заходи, говорячи, що “радянська влада душить селян, накладаючи на нього стільки податків та хліба, що це ніколи неможливо виконати” [16, арк. 37]. Більш того вже 23 жовтня 1931 р., під час чергового засідання Славутського райвиконкому, було відзначено, що рівень виконання завдань радянської влади селянами району невинно знижується. Так, наприклад, за дві декади жовтня 1931 р. мобілізація коштів (с/г податок, страхування та позика) були виконані в Берездові лише на 13,8%, в Волиці – на 12%, в Головлях – 9%, Дякові – 15%, Киликівці – 6%, Корчику – 6,6%, Красноставі – 6%, Жукові та Ногачівці – на 11,5%, Хоростку – 11%, Малому Правутині – 12%, Досині – 9,3% та Піддубцях – на 15% [17, арк. 16-23].

З огляду на такі темпи виконання господарських планів Славутський райвиконком висилає в села району т.зв. буксирні бригади та “весь радянсько-кооперативний актив та робітників хозорганізацій” яким дозволяється “застосувати постанову Уряду від 4/IX-1930 р. на основі якої надається право вилучення землі та конфіскації с/г реманенту з передачею такого до колгоспів” [17, арк. 14-15, 55-59]. Також оголошується проведення з 10 по 25 вересня 1931 р. по всьому Славутському району т.зв. “штурмового декадника”, під час якого на м'ясо було здано фактично всю худобу селян-одноосібників [17, арк. 60-61]. Врешті, 22 жовтня 1931 року Славутський райвиконком постановляє, що до максимального виконання поставлених планів, зняти з фінансування Берездівську, Волицьку, Глинницьку, Досінську, Киликівську, Красноставську, Крупецьку, Лисичанську, Мирутинську, Ногачівську, Перемишельську, Печиводську, Піддубецьку, Велико- та Мало Правутинську, Прикордонно Улашанівську та Хоростоцьку сільради, а з листопада 1931 р. –

Бачманівську, Клепацьку, Кутківську та Мухарівську сільради. При цьому заступнику голови Славутського райвиконкому Колежуку доручається застосування “фінансових репресій до с/рад та організацій” [17, арк. 8-10, 20-23]. У листопаді 1931 р. в Славуті сформовано Спецтрійку у складі завідувача Райпостачем Балдера, бухгалтера Коопспілки Шиманського та представника Колгоспспілки Соломенюка, яким доручено було до 15 листопада забезпечити виконання плану хлібозаготівлі [17, арк. 1-7]. Як результат, вже до 18 січня 1932 р. по Славутському району вдалося витиснути з селян 10180 тонн зерна, а до 20 лютого – ще додаткових 799 тонн [15, арк. 8,10]. Що призводить не лише до значного падіння рівня колективізації по району (станом на 7 березня 1932 р. відсоток падіння по Славутському району становив 9,7% [22, арк. 4-11]), але й до появи перших ознак голоду. Так, вже в грудні 1931 р. голодували курсанти перших Славутських курсів машиністів локомотивів [13, арк. 7].

Розорення села, адміністративний та репресивний тиск врешті-решт призвели до катастрофи, що особливо яскраво відобразилося в період підготовки до весняної посівної кампанії. Зокрема, у березні 1932 р. президія контрольної комісії Славутської районної Робітниче-селянської інспекції зауважила, що заготівля насіннєвого фонду по Мухареву та Іванівці виконана лише на 18,5% та 16,% відповідно [18, арк. 51-52]. Загалом же по Славутському району план весняної посівної кампанії: радгоспами був виконаний лише на 23,3%, колгоспами – на 72%, селянами-одноосібниками – на 32,2%. Врешті в березні 1932 р. секретар Славутського райкому КП(б)У Котляр повідомляє центральне партійне керівництво, що з 83 колгоспів району повністю без хліба залишилося 65 [15, арк.124]. Більш того, у квітні 1932 р. понад 30% населення голодувало через “продовольчі труднощі” у селах Гориця, Клепачі, Манятин та Селичів. Зокрема, 21-22 квітня 1932 р. в Клепачах хліб був відсутній більш як в 50 родин [15, арк. 71]. На початку травня 1932 р. у Великому Правутині від голоду опухло 117 родин з 240 [8, арк. 1]. Більш того, 4 травня 1932 р. Славутський прикордонний загін повідомляє про перші випадки смертності серед голодуючих, оскільки остання харчуються лише картопляними шкарлупами та кормовим буряком [8, арк. 1]. Намагаючись врятуватися від голоду селяни починають тікати з колгоспів, виїжджати в інші більш благополучні райони. Так, в травні 1932 р. через голод Варварівський колгосп полишило більше 50% колгоспників [4, арк. 158].

Поряд з селами голод поступово дійшов й до самого районного міста, про що у своїх донесеннях вказує місцева влада – “робітники хлібом не забезпечені. Хлібопекарні працюють з перебоями” [15, арк. 86]. Вже 19 травня 1932 р., секретар Райкому КП(б)У Осіпов інформує вище керівництво про масовий невихід на роботу працівників Славутської фарфурні, про масові втечі

працівників лісорозробок (втекло більше 2 тис. осіб) [21, арк. 31-32]. За відсутності продовольства робітничі їдальні змушені були зменшувати норми видачі хлібу робітникам державних промислових підприємств до 200 гр. на добу, або й взагалі припиняти видачу харчування. Так, наприклад, в їдальні Славутського лісозаводу №2 до кінця травня 1932 р. добова норма видачі хлібу була зменшена до 30 гр. [2, арк. 18-21].

Особливо скрутною дана ситуація стала наприкінці 1932 року, коли у своїй постанові від 29 листопада 1932 р. політбюро ЦК КП(б)У визнає за доцільне зняти з постачання харчами всіх кустарів, зменшити фонд видатків на громадське харчування на 15% та з 1 грудня 1932 р. зменшити норму видачі хліба службовцям, робітникам та утриманцям з 400 г хліба до 300 [25, арк. 116]. Як результат, вже 19 січня 1933 р. Славутська районна робоче-селянська інспекція зазначає, що у її розпорядженні для забезпечення харчами інвалідів Славутського району є лише 30 кг хліба, в той час як голодує понад 600 інвалідів [13, арк. 42-42зв.]. Не менш скрутна була ситуація з підтримкою й працюючої частини населення. Так, у першій чверті 1933 року в Славуті з обласного фонду було надано допомогу для харчування всього лише 75 осіб [24, арк. 51-53]. Та й ця допомога надходила в неповному обсязі, вкрай невчасно та нерівномірно. Так, 27 березня, Славутський райком КП(б)У відзначив, що допоміжні пайки для вчителів не лише видаються з затримкою від 15 до 40 діб, але й розподіляються з грубими порушеннями [9, арк. 46]. На початку травня для підтримки життя кустарів Славутського району (близько 1 тис. осіб) з обласного фонду було видано 135 пудів (2211 кг) хліба [8, арк. 22]. Як результат робітники ремонтного цеху Славутської фарфурні зазначали, що “люди пухнуть з голоду, хліба не має, біля горна вмирають” [7, арк. 18]. На цю ж ситуацію вказує й контролер Полянської ошадкаси Г. Гуменюк [14, арк. 429].

Напівголодне існування селян в 1931 – на початку 1932 рр. призвело до значного запізнення весняної посівної кампанії. Так, наприклад, станом на 1 червня 1932 р. по Славутському району засіяно було лише 69,7% від запланованого [23, арк. 29]. Примушуючи напівголодного селянина до виконання посівної кампанії шляхом адміністративних репресій – “массовых обысков и арестов, избиений, наложении непосильных штрафов, неправильном раскулачивании и распродаже имущества, присвоении имущества” [3, арк. 145], радянська влада лише добилася того, що вже з другої половини червня 1932 р. селяни починають масово втікати з колгоспів. Зокрема, згідно даних голови колгоспної спілки Вінницької області Гольдцетіна, у липні 1932 р. чисельність бажаючих вийти з колгоспу перевищила 10 тис. заяв, у яких повторювався один і той самий рефрен – “Прошу виключити з колгоспу, так як сім’я пухне з голоду – нема що їсти”

[19, арк. 26-28]. Врешті-решт з-за злочинних дій Комуністичної партії та радянської влади вже з кінця 1932 р. в Україні розпочинається масовий голод, який набрав найбільш страхітливих форм в першій половині 1933 р. Так, у своєму листі, написаному на початку лютого 1933 р. мешканець Берездова М. Савчук, зазначив, що від голоду в його родині померло 6 дітей [12, арк. 45-45зв.].

Лише, 29 квітня 1933 р., бюро Вінницького обкому КП(б)У приймає постанову про допомогу харчами селянам. Щоправда продовольство надавалося селянам не у вигляді безоплатної державної допомоги, а як певний кредит, який необхідно було повернути з врожаю 1933 року. Поряд з цим, 3 травня 1933 р., Вінницький обком КП(б)У приймає постанову про негайне й цілковите забезпечення продовольством, в дводенний строк, всіх голів сільрад, секретарів партійних осередків, а також окремих голів колгоспів і секретарів сільрад [5, арк. 105-106зв.]. В межах виконання даної постанови, Славутський райком КП(б)У подав інформацію про потребу негайної допомоги 4 селам (Бачманівка, Манятин, Великий та Малий Правутини) [8, арк. 24-25].

Вибірковість дій радянської влади щодо допомоги голодуючому на населенню призвела до динамічного зростання кількості населених пунктів Славутського району, що потерпали від голоду. Зокрема, якщо станом на 17 травня 1933 р., у районі голодало 4 села (117 родин) [8, арк. 81-82], то вже на 2 червня 1933 р. – 82. Більш того, станом на 12 червня 1933 року в 40 селах Славутського району опухло 2500 осіб та померло 180 [арк.15]. Загалом же, наприкінці серпня районі від голоду потерпало 8826 родин, з них: гостро голодуючих – 5315 родин. В цих родинах зафіксовано: опухлих від голоду – 5557 осіб, померлих від голоду – 918 осіб [6, арк. 15-17; 10, арк. 1-3]. Найбільш гострої форми голод набрав в 22 селах (Манятин, Бачманівка, Малий Правутин, Селичів, Колом’є, Піддубці, Татарівка, Тростянець, Потереба, Хвощівська комуна, с. Хвощівка, Гориця, Романіни, Нараївка, Крупець, Гута, Варварівка, Красностав, Яблунівка, Хоросток). В цих селах лише наприкінці травня 1933 р. зафіксовано 500 опухлих від голоду, 19 випадків смерті [8, арк. 5-9].

Загострення голоду поступово впливало на зміну психічного стану населення. Як відзначило в інформаційному зведенні вище партійне керівництво Славутського району – “населення харчується травою, щавелем, відпадками зі спиртозаводу”. Зафіксовано було випадки розриття скотомогильників та використання в їжу здохлої худоби (Бачманівка, Хоровець). Врешті решт голод спричинився до появи найбільш жахливої форми психічних розладів – людодїства. Зокрема, наприкінці травня випадок людодїства був зафіксований в Манятині [8, арк. 5-9].

Підсумовуючи дане дослідження слід зазначити, що державна політика

радянської влади у 1932-1933 рр. призвела не лише до жахливих людських втрат, але й вплинула на докорінну зміну в світосприйнятті українського селянина, фактично поставила його на коліна перед комуністичним режимом.

Список використаних джерел та літератури:

1. Берковський В. Г. Колективізація та антиколгоспна боротьба на Славутчині: передумови та перебіг подій // Мат. XIII Подільської іст.-краєзн. конф.: присвяченої 80-річчю від дня народження І. С.Винокура. – Кам-Подільський : Абетка, 2010. – С. 476-486. 2. Державний архів Вінницької області (Далі – ДАВО). – Ф. П-136. – Оп. 3. – Спр. 7. 3. ДАВО. – Ф.П-136. – Оп. 3. – Спр. 10. 4. ДАВО. – Ф.П-136. – Оп. 3. – Спр. 13. 5. ДАВО. – Ф.П-136. – Оп. 3. – Спр. 71. 6. Державний архів Хмельницької області (Далі – ДАХМО). – Ф. П-364. – Оп. 1. – Спр. 318. 7. ДАХМО. – Ф. П-364. – Оп. 1. – Спр. 361. 8. ДАХМО. – Ф. П-364. – Оп. 1. – Спр. 363. 9. ДАХМО. – Ф. П-364. – Оп. 1. – Спр. 418. 10. ДАХМО. – Ф. П-364. – Оп. 1. – Спр. 419. 11. ДАХМО. – Ф.П-458. – Оп. 1. – Спр. 331. 12. ДАХМО. – Ф.Р-1061. – Оп. 1. – Спр. 38. 13. ДАХМО. – Ф.Р-1061. – Оп. 1. – Спр. 83. 14. ДАХМО. – Ф.Р-1061. – Оп. 1. – Спр. 98. 15. ДАХМО. – Ф. Р-1826. – Оп. 3. – Спр. 13. 16. ДАХМО. – Ф.Р-6193. – Оп. 12. – Спр. П-12696. 17. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (Далі – ЦДАВО України). – Ф.1. – Оп. 7. – Спр. 1409. 18. ЦДАВО України. – Ф. 539. – Оп. 17. – Спр. 574. 19. ЦДАВО України. – Ф. 559. – Оп. 1. – Спр. 2572. 20. Центральний державний архів громадських об'єднань України (Далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 4375. 21. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5255. 22. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5256. 23. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6136. 24. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6275. 25. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 268.

Ю. І. Блажевич,

кандидат історичних наук,

доцент Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії,

член Національної спілки краєзнавців України

(м. Хмельницький)

Н. Ю. Балабуст,

аспірантка кафедри педагогіки Кам'янець-Подільського

національного університету ім. Івана Огієнка

ЕТНІЧНА СПІЛЬНОТА ПОЛЯКІВ НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ:

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

В цій статті авторами використані історичні, документальні та архівні матеріали на основі яких вивчено, проаналізовано та обґрунтовано тему дослідження, показано формування етнічної спільноти поляків на території нашого краю в період з ХІІ ст. – до початку ХХІ ст., деякі трагічні сторінки в спільні історії поляків і українців протягом зазначеного періоду.

Ключові слова: польська спільнота, католицизм, польська освіта,

культура, традиції, звичаї, віра, депортації, репресії, операція “Вісла”, національно-культурне відродження.

Актуальність теми. Хмельниччина здавна була поліетнічним і поліконфесійним краєм. Були часи, коли на теренах нашого краю проживали представники більше 130 націй і народностей.

Питання багатонаціональності і поліконфесійності на Поділлі в історичному вимірі, а на сучасному етапі на Хмельниччині, висвітлювалися в працях вітчизняних дослідників Баженова Л. В., Пономарьова А. П., Наулко В. І., Перковського А. Л., Костриці Ю. М., Григоренко О. П., Філінюка А. Г., Зваричука Є. О., Байдича О. В., Байдича В. Г., Рибак І. В., Крочака Б. В., Місінкевича Л. Л., Нестеренка В. А., Прокопчука В. С., Пажимського О. М., авторів цієї статті та багатьох інших науковців і краєзнавців.

Виклад основного матеріалу. Територія сучасної Хмельниччини в основному була сформована в кінці 30-х років ХХ ст., коли були утворені Кам'янець-Подільська і Тернопільська області як окремі адміністративно-територіальні одиниці. Центр і південь нашого краю – це частина Поділля, а північ – це південно-східна частина Волині. Ця своєрідність і специфіка відображені в традиціях, звичаях, мові, історії, культурі українців і тих етнічних груп, які з давніх часів заселили цю благодатну територію [1, с. 19].

Варто зазначити, що коли Україна є одним з важливих геоетнічних центрів і водночас перехрестям двох культурних світів – європейського і азійського, то наша Хмельниччина має до цього безпосереднє відношення, бо Поділля й Волинь споконвіків притягували до себе погляди завойовників і переселенців, купців і ремісників, людей творчих і священнослужителів з різних кінців світу.

Поляки в Україні і на Поділлі почали з'являтися ще в період раннього середньовіччя, за часів Київської Русі. Це були купці, ремісники, а також військові переселенці, захоплені Ярославом Мудрим після походів на Польщу (1030–1031 рр.) і розселених ним у долині річки Рось, де вони займалися сільським господарством, а пізніше асимілювалися. У Києві існував окремий польський квартал поблизу так званої Лядської брами, а у XII ст. тут була заснована католицька місія. У Галицько-Волинській державі чимало поляків служило при князівських дворах.

Перша хвиля польської колонізації була пов'язана із захопленням у XIV ст. Галицько-Волинського князівства. Полонізації цього регіону сприяло створення у 1275 р. римо-католицької єпархії з архієпископом у Галичі (з 1412 р. у Львові) та єпископствами у Перемишлі, Холмі й Володимирі-Волинському (з 1428 р. у Луцьку) і щедре обдарування латинського духовенства та чернечих чинів земельними наділами [1, с. 21].

В середині XVI ст. посилення феодалного гноблення у Польщі

супроводжувалося переселенням селян і міської бідноти із східних районів Жешувського, Келецького, Краківського і особливо Люблінського воєводств на західноукраїнські землі. Масове переміщення польського населення було викликане наявністю “свобод”, ослабленням Речі Посполитої після Визвольної війни українського народу середини XVII ст. і поразкою у війні з Туреччиною (Буцацький мир 1672 р.) [3, с. 33].

У XVII – XVIII ст. після Люблінської унії збільшилася кількість переселенців з центральних районів Польщі, Мазовії і частково мазурського Поозер’я. Про їхнє розселення на Правобережній Україні наприкінці XVIII ст. свідчать дані про населені пункти, де були костьоли і парафії, в яких налічувалося біля 350 тис. поляків [4, с. 205-208.].

Поляки були неоднорідними у соціально-етнічному плані. Частина з них становили так звані “мазури” – у минулому бідні селяни, переселенці з Мазовії, іншу групу становила “шляхта”, тобто чиншовики – нащадки дрібної польської шляхти, яку привезли з собою великі польські магнати, щоб було кому нести військову службу та охороняти кордони. До прикладу, с. Шаровечка (нині Хмельницький район) і Гречани (нині в складі м. Хмельницького) були заселені “мазурами”, а в деяких селах нині Волочиського району жила в основному “шляхта”. Ці дві етнографічні групи поляків є й понині і мають певні відмінності в культурі та побуті.

Після поділів Польщі, і особливо після поразки польських національно-визвольних повстань 1830–1831 і 1863–1864 рр. поляки на Правобережній Україні, в т. ч. на території нашого краю, з пануючої нації перетворилися на соціальне пригнічений етнос. Тільки його верхівка зуміла зберегти в основному свої економічні і низку соціальних позицій [5, с. 443-457].

Водночас 1831-1863 рр. можна характеризувати як етап згортання системи доброчинності поляків у сфері освіти на території Київського учбового округу. Освіта для поляків як етнопольської меншини стала основним знаряддям збереження ментальності, постійної етнічної самоідентифікації в межах етнічного ареалу, територіально та адміністративно розділеного між кількома державами [6, с. 45]. Д. Бовуа писав про наслідки репресивного періоду: “Найбільш гнітюче враження після 1831 р. справила повна відміна польської шкільної мережі, успадкованої після Комісії національної освіти і добре розвиненої після приєднання... До 1831 р. у трьох наших губерніях поляки одержували освіту в 19 середніх, переважно монастирських школах... у 1822 р. вони нараховували 1461 учня” [7, с. 276].

У 1859 р. польська шляхта звернулася до імператора з проханням відновити навчання селян-католиків польській мові (коштом польської спільноти). Після поїздки Олександра II по Правобережній Україні, де йому була вручена петиція від польської шляхти, російський уряд прийняв рішення

про рівноправність католицького і православного духовенства у навчанні основ віри. Однак спроби відкриття шкіл закінчилися в період другого польського повстання 1863 р., після чого рідномовне шкільництво для польської етнонаціональної меншини припинило своє існування [8, с. 12-47]

Після придушення польського повстання 1863 року в Правобережній Україні царський уряд продовжував впровадження різних заходів, що передбачали усунення поляків від активного життя в краї. В першу чергу самодержавство прагнуло усіма способами не допустити розвиток та діяльність польської національної освіти. Адже вона могла гідно конкурувати з російською і, разом з тим, навчати українців, що суперечило політиці русифікації України та в її складі Поділля.

Так, у 1864 р. за указом імператора припинявся продаж польських букварів та керівництв для викладання польською мовою. Крім цього, заборонялося розповсюджувати дитячі ігри, які направлені на вивчення географії та історії Польщі в межах 1772 р. Насамперед це пояснювалося тим, що влада в них вбачала думки, які були спрямовані на вихід з Росії Західного краю. За вказівкою “згори” губернатор зобов’язувався, не вдаючись до офіційних розпоряджень, створити на підвладній території таємний нагляд за торгівлею згадуваних та інших польських навчальних посібників.

Водночас, незважаючи на несприятливі соціальні умови, які склалися для поляків в другій половині XIX – на початку XX ст., безпосередньо етнічні поляки, вихідні з нашого краю, їх діти внесли значний вклад у цивілізаційний розвиток Росії, України і Польщі. Нагадаємо у зв’язку з цим імена відомого польського письменника, історика і етнографа, почесного члена Петербурзької Академії наук Я. Потоцького, академіка М. Д. Зелінського, основоположника сучасної космонавтики К. Е. Ціолковського, конструктора перших бойових підводних човнів С.К.Джевецького. На Західному Поділлі, у Кременці народився великий польський поет Ю. Словацький, в Подільській губернії – відомий декабрист О. П. Юшневський.

Надії поляків на національне відродження посилилися після повалення в Росії монархічного ладу. Певні кроки в цьому напрямку були зроблені радянською владою у 20– 30-ті роки XX ст. За даними перепису 1926 р. в Україні проживало 476,4 тис. поляків, у Волинській окрузі – 86,6 тис., Шепетівській – 60,2 тис., Проскурівській – 58,5 тис. [9, арк. 6-7]

Для них відкривалися польські освітні і культурні заклади, формувалися польські національні ради, видавалися польські газети і журнали, поляки входили до складу партійних, радянських, профспілкових, комсомольських та господарських органів. На початку 1925 року в Україні було утворено 15 польських сільських рад, а через два роки їх нараховувалося вже 139. Створення системи польських сільрад мало на меті якомога скоріше і

досконаліше втілити на практиці політику соціалізації і залучити на бік радянської влади численні маси селян-поляків. Польські сільські ради на теренах сучасної Хмельниччини розподілялись таким чином: Кам'янецький округ – 10, Проскурівський – 16, Шепетівський – 14. найбільшими з них були Гречанська (3656 осіб), Буртинська (3565), Мархлівська (3056), Яхновецька (2950), Тарнорудська (2730) сільські ради [10, арк. 68].

Основою національно-культурної політики серед національних меншин у 20-х роках стало здійснення заходів по втіленню у життя декрету ВУЦВК і Ради Народних Комісарів УСРР “Про заходи по забезпеченню рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови” від 1 серпня 1923 р., який закріпив права національних меншин у мовній сфері всіх національностей, що проживали на території України. Кожному громадянину України, до якої б національності він не належав, забезпечувалася можливість користуватися рідною мовою [11, с. 169].

У постанові “Про стан народної освіти в губернії” IV Подільського губернського з'їзду Рад, який відбувся в січні 1924 р., зазначалося, що радянські органи повинні вжити заходів для більш широкого ознайомлення населення з питаннями українознавства, підтримки українських національних починів, посилити підтримку навчально-виховних і культурно-освітніх закладів, що працюють польською, єврейською та іншими мовами [12, с. 286]. З метою виконання цих заходів були організовані відповідні секції при відділах народної освіти, окружні виконавчі комітети затвердили штатних працівників, відповідальних за роботу шкіл та інших культурно-освітніх установ національних меншин.

Так, у звіті про діяльність Кам'янець-Подільського повітового відділу народної освіти станом на 2 лютого 1921 р. зазначено про створення секції російських, польських та єврейських шкіл. Секція польських шкіл зазначала, що польські школи працювали в 5 волостях (Довжецькій, Куявській, Орининській, Городоцькій, Вільховецькій) та у місті Кам'янці-Подільському. Реорганізовані на радянський лад польські школи забезпечувалися державним утриманням службовців, а самі школи паливом і грошми на господарські видатки. Педагогічна підготовка вчителів була не досить якісною. Матеріальний стан шкіл був різний. Майже всі школи мали нестачу в підручниках, шкільних бібліотеках та обладнаннях [13, с. 541-546].

Однією з найбільш складних і відповідальних проблем, які виникали в процесі будівництва національних шкіл, були питання кадрового забезпечення. Через низьку підготовку в семирічних школах чималий відсоток вчителів не міг отримати ґрунтовних фахових знань та необхідної методичної підготовки. Саме тому кадрове забезпечення національних шкіл у першій половині 30-х рр. залишалося далеко не вирішеним [14, с. 61].

Тому значна увага надавалася організації та функціонуванню вищих педагогічних курсів (трирічних, які в 1925 р. були частково реорганізовані у педагогічні технікуми) та короткотермінових, що готували вчителів для початкових шкіл. На початку 20-х рр. у республіці діяло 100 трирічних та понад 130 короткотермінових курсів [15, с. 61]. Із звіту про діяльність Подільської губернської комісії національних меншостей за 1 квітня 1925 р. ми дізнаємося, що мережа єврейських культурних закладів нараховувала 106 одиниць з кількістю до 13 тис. дітей, польських шкіл – 91 одиниця. Важливим і не вирішеним повністю питанням залишалася проблема педагогічних кадрів для шкіл національних меншин та забезпечення навчального процесу необхідною кількістю підручників [13, с. 476-484].

На кінець 1925 р. на Поділлі існувало 98 польських шкіл, в яких працювало 148 учителів. Школи охоплювали 4655 дітей, але поза школою залишалося 12928 дітей. І українські, і польські школи, їхній педагогічний склад перебували під посиленим контролем влади, нелояльні учителі усувалися від роботи, піддавалися репресіям. Назагал це пояснювалося аморальною поведінкою, розпалюванням національної ворожнечі між українськими й польськими дітьми. 1932 р. у регіоні функціонувало 245 польських шкіл, більша частина дітей-поляків була охоплена освітою національною мовою. Однак кількісні показники досить часто камуфлювали незадовільну якість навчання у радянській польській школі та її перманентні вади – брак шкільних приміщень, фахових учителів, підручників, палива, належного фінансування. Різка зміна радянської політики щодо етнічних поляків не лише загальмувала національну шкільну програму, а й спричинила згортання польсько-мовної освітньої мережі республіки. У Вінницькій області станом на 1935 р. залишилися 35 польських шкіл, 134 польських педагогів (з загальної кількості 430 осіб по регіону) було засуджено за “антирадянську діяльність”, стрімко зменшувалася й кількість національних польських сільрад Поділля. У 1938 р. польську національну освіту та польські сільради (водночас з навчальними закладами, установами й організаціями інших національних меншин) у регіоні та загалом по УРСР було ліквідовано.

Таким чином, як бачимо, з початку 30-х років розпочалася політика згортання роботи щодо забезпечення національно-культурних інтересів польського населення, почались репресії і депортації. Все це привело до серйозного зменшення кількості поляків, їх масово переселяли в південні та східні райони України, Казахстан та інші віддалені місця Радянського Союзу. Це ж стосувалося національних меншин німців, євреїв, угорців тощо.

В роки Великої Вітчизняної війни, особливо у 1943-1944 рр., загострилися стосунки між польським та українським населенням в деяких регіонах України, що призвело до збройних конфліктів і знищення десятків

тисяч людей з обох сторін.

Після Великої Вітчизняної війни чисельність польського населення України скоротилася внаслідок здійснення репатріаційних договорів між ПНР і СРСР. З Радянського Союзу було репатрійовано 1 млн. 526 тис. поляків, у т. ч. з України – 810,4 тис. осіб. Одночасно на Україну з Польщі було репатрійовано українське населення – 518 тис. осіб.

Так звана операція “Вісла” – етнічна чистка, здійснена у 1947 році, полягала у примусовій депортації (виселенні) з використанням збройних сил вказаних країн українців з Лемківщини, Посяння, Підляшшя і Холмщини на ті території у західній та північній частині польської держави, що до 1945 належали Німеччині.

У 1944 між урядами УРСР і Польщі було підписано “Угоду про взаємний обмін населенням у прикордонних районах”. Це перше виселення українців зі споконвічних українських земель, що на той час належали Польщі, котре передувало “Операції “Вісла” та яке мало (за умовами Угоди) бути винятково добровільним, проводилося найчастіше примусово та із застосуванням військової сили. Польські адміністративні органи для збільшення масштабів переселення вдавалися до: позбавлення прав українців на землю; ліквідації рідного шкільництва, культурно-освітніх установ, греко-католицької церкви тощо.

Протягом жовтня 1944 – серпня 1946, за даними польських джерел, до України (тоді – УРСР у складі СРСР) було переселено 482 тис. осіб.

Переселення і масові репресивні акції польського уряду щодо українського цивільного населення викликали закономірну рішучу протидію національно-патріотичних сил – Української Повстанської Армії та націоналістичного підпілля Організації Українських Націоналістів на території Закерзоння, що становило серйозну загрозу для існування тоталітарного в цілій Польщі. За цих умов польська комуністична влада, продовжуючи свою антиукраїнську політику, вирішила повністю виселити українське населення з його етнічних земель і розпорозити українську національну меншину в Польщі.

Приводом до початку Операції Вісла стала загибель 28.03.1947 в районі с. Яблоньки (на шосе між Балигородом і Тісною) у бою з відділом УПА (командир – майор С.Хрін) заступника міністра оборони (II віце-міністр національної оборони) Польщі генерала К.Сверчевського. Цього ж дня на засіданні політбюро ПРП було прийнято рішення про цілковиту депортацію українського населення у новостворені на колишніх німецьких землях воєводства – Вроцлавське, Гданське, Ольштинське, Познанське і Щецінське [16].

Депортаційні заходи проходили в три етапи:

- 1) з 28.04.1947 до 15.06.1947 виселялись українці з повітів Ліско, Сянік, Перемишль, Ясло, Кросно, Любачів, Горлиці, Ярослав;
- 2) до 30.06.1947 вивозилося українське населення з повітів Новий Сонч, Новий Тарг, Томашів Любельський, Грубешів;
- 3) до кінця жовтня 1947 депортовано населення з решти повітів Закарзоння.

На 31.07.1947, за польськими даними, було переселено 140575 осіб, ув'язнено в концтаборі Явожно 3800 чол., убито 655 чол., заарештовано 1466 членів українського руху Опору [17].

1 серпня 1947 тасмна інспекція Державної комісії безпеки наказала командуючим Краківського і Люблінського воєводств виселити всіх українців, що залишилися на їх території після акції “Вісла”, без огляду на ступінь лояльності і партійну приналежність та організувати контрольні бригади з перевірки кожного виселеного села, щоб у них не залишилася жодна українська чи змішана родина [16].

Намагаючись прискорити асиміляцію переселенців, органи влади, звичайно, допускали переїзд в одну місцевість не більше 3-4 українських сімей.

До кінця 1947 у місяць, звідки було депортовано українське населення, переселено близько 14 тис. осіб польської національності.

Акція супроводжувалась масовим насильством над українським населенням. Польська міліція озброювала польських селян-шовіністів, що знищували цілі села, вбиваючи навіть дітей і жінок. Після закінчення Другої світової війни антиукраїнський терор був, головню, справою рук польської престалінської влади, але не тільки її. Брали участь у цьому частини польського крайнього правого підпілля – Національних Збройних Сил (NSZ) і Національної Військової Організації (NOW).

Згідно з офіційними даними, в 1944-1947 роках від рук УПА загинуло 599 цивільних осіб польської національності (з них 368 в 1945 році). Варто відзначити, що до “цивільних осіб” статистика зараховує також учасників збройних відділів “самооборони” (за винятком ормовців), які брали активну участь в антиукраїнському терорі. Але заступник міністра внутрішніх справ генерал Владислав Пожога підтвердив, що від рук цілого польського підпілля загинуло близько 10 тисяч цивільних осіб, або майже у 20 разів більше, ніж від рук УПА. 27 серпня 1949 року у Польщі урядовим декретом українці позбавлені права на господарства, з яких вони були виселені під час акції “Вісла” і на залишене там нерухоме майно [17].

Тема Волинської різанини значно більше досліджена з боку польських істориків, які займаються цією проблемою від часу закінчення Другої світової війни. Для праць польських істориків характерна тенденція перебільшувати

польські жертви [18] за рахунок применшення українських жертв та зараховувати загиблих українців від рук поляків, як поляків, що загинули від рук українців [19]. Українські історики переважно почали досліджувати цю тему після проголошення Україною незалежності.

За даними перепису 1989 року в Україні проживало 219,2 тис. поляків, на Хмельниччині – 37,5 тис осіб.

За даними перепису 2001 року на території області проживали представники більше 90 національностей і народностей. Найбільш чисельними із них є: росіяни – 50,6 тис. осіб (3,6%), поляки – 23,0 тис. (1,6%), білоруси – 2,7 тис. (0,2%), євреї біля 1,5 тис. (0,1%), молдовани і румуни – біля 1 тис. (0,1%), вірмени – 1,2 тис. осіб (0,1%).

Дещо меншими за чисельністю є етнічні групи німців, башкир, болгар, чехів, угорців тощо. Останнім часом в результаті міграційних потоків біженців на території краю з'явилися представники низки азіатських та африканських країн (Афганістан, Пакистан, Ефіопія, Конго).

На початку XXI ст. на Хмельниччині діяли такі товариства:

- товариство російської культури “Русь” (голова Разуваєв В. А., кореспондент газети “Проскурів”);
- обласне відділення Всеукраїнського громадського об'єднання “Руський рух України” (голова Троянівський С.М., викладач Хмельницького колегіуму);
- обласне відділення Спільки поляків в Україні (голова Міцінський Ф. К., працівник податкової служби);
- Хмельницьке міське відділення Федерації польських організацій в Україні (голова Серкова Ю. І., вчителька Хмельницької ЗОШ № 20, голова Спільки вчителів-полоністів України);
- обласна єврейська культурна община (голова Лерман М. У., пенсіонер);
- обласне товариство німців “Відергебурт” (голова Бургардт Р. А., пенсіонер);
- обласна вірменська община “Арменія” (голова Аватисян А. К., культпрацівник);
- Хмельницька спілка вірменської національної культури “Арапат” (голова Авакян С., підприємець);
- асоціація міжнаціональних сімей і жінок різних національностей “Суцвіття” (голова Гордова А. М., пенсіонерка);
- Хмельницька міська громадська організація “Міжнародний культурний центр “Арчана”.

Велася організаційна робота по створенню національно-культурних об'єднань білорусів, молдован, румун, азербайджанців, угорців.

В області було створено оптимальні умови для навчання і вивчення рідної мови представниками національних меншин – дітьми шкільного віку. Функціонувало 2 середніх загальноосвітніх навчальних заклади з навчанням мовами національних меншин: Пилипо-Хребтіївська ЗОШ I-III ступенів Новоушицького району – з російською мовою навчання та Городоцька загальноосвітня школа I-III ступенів – з польською мовою навчання. Працювали 15 двомовних україно-російських шкіл. У 2000 році в м. Хмельницькому було відкрито приватну єврейську школу. Всього в області мовами національних меншин навчалось близько 2-х тисяч учнів, в т. ч. : російською – 1294 учні, польською – 292 учні. Вивчали рідну мову як предмет: польську – 768 учнів, російську – 91774 учнів, єврейську – 42 учні; факультативно – польську – 669 учнів, російську – 7901 учнів [1, с. 20].

У цей період найбільш активно діяли польські товариства. Стали традиційними всеняні фольклорні фестивалі польської культури в Городку, Красилові, Летичеві, Славуті, Хмельницькому. У 1999 році проведено Дні польської культури, освіти і науки на Хмельниччині. В рамках цих заходів проведено міжнародну наукову конференцію “Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки”, видано збірник наукових робіт з аналогічною назвою. В 2001 році делегація поляків від області брала участь у другому з’їзді “Полонія світу”, що проходив у Польщі.

Водночас в області були створені і діють й понині такі польські громадські організації, як Спілка вчителів-полоністів України, Спілка медиків польського походження, Асоціація фермерів-поляків України, Товариство вчених-поляків України, Товариство репресованих поляків та членів їх сімей, регіональне суспільно-культурне товариство “Переселенці”.

На базі м. Хмельницького Спілкою вчителів-полоністів щорічно проводяться учнівські олімпіади з польської мови, де проходить конкурсний відбір школярів, що потім навчаються в польських вузах. У трьох школах міст Хмельницького, Кам’янця-Подільського, Старокостянтинова відкриті класи з польською мовою навчання. Восени 2002 р. у м. Ярмолинцях, на базі професійного ліцею відкрито районну суботню школу польської мови та культури імені Мавриція Гославського. Це свідчення не тільки вшанування нам’яті видатного подолянина-поляка зі світовим ім’ям, а й незаперечний доказ державної турботи про розвиток етнічних спільнот на Хмельниччині. В м. Городку завершено будівництво школи з польською мовою викладання (фінансування за рахунок польської організації “Спільнота польська”), яка з вересня 2002 р. розпочала свою діяльність в регіоні, де проживають біля десяти тисяч етнічних поляків.

В грудні 2003 року польське товариство провело наукову конференцію “Діалог двох культур”, в якій взяли участь науковці семи областей України. В

червні 2004 року в м. Городку відбувся традиційний фестиваль польської культури “Квіти Поділля”, в якому взяли участь фольклорні колективи з Хмельниччини, сусідніх областей, з Краківського воєводства Республіки Польщі. У вересні 2005 року в м. Хмельницькому пройшов перший етап Всеукраїнського фестивалю польської культури в рамках року Польщі в Україні. При обласному науково-методичному центрі культури і мистецтва у м. Хмельницькому створена та діє координаційна Рада з питань національно-культурних товариств і громадських об’єднань національних меншин, до якої увійшли представники громадських організацій євреїв, поляків, вірмен, росіян, німців, угорців області. З 2007 року приміщення Центру, відповідно до спільного рішення облдержадміністрації та обласної ради, безкоштовно надається громадським організаціям національних меншин для проведення їхніх різноманітних заходів.

Упродовж 2007-2011 років, з ініціативи цієї Ради, за сприяння облдержадміністрації, проведено низку різноманітних культурологічних, освітніх, науково-практичних заходів. Головною метою таких заходів є підтримка, розвиток і збереження національно-культурної спадщини, що засвідчує гармонійне співіснування в Україні представників різних національностей. Також варто відзначити, що керівники і представники громадських організацій національних меншин області увійшли до Громадських рад при облдержадміністрації, райдержадміністраціях і виконавчих комітетах міських рад. У місцевих органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування Хмельницької області є представники національних меншин, зокрема й польської спільноти в Городоцькому та Хмельницькому районах, а також в обласному центрі [20, с. 53].

За останній період в області створено 24 міськрайонних польських товариств. Тільки у Хмельницькому працюють чотири гуртки з вивчення польської мови. Щороку проводяться олімпіади з польської мови, переможці яких отримують право навчатись у вузах Польщі. Близько 200 юних подолян щороку проводять канікули в Польщі. З ініціативи товариства одну з вулиць в мікрорайоні Гречани перейменовано на вулицю Президента Польщі Леха Качинського. Від громадян міста надходять пропозиції щодо встановлення пам’ятного каменю біля входу в парк імені Чекмана, де колись був костел. В 1937 році, за свідченням очевидців, останню літургію в наручниках тут провів ксьондз Квасневський. Його розстріляли, а костел зруйнували.

У Городоцькій польськокомуні школі та Летичівському костелі Санктуарію Матері Божої Летичівської вже декілька років проводяться фестивалі коляд, в яких беруть участь українські і польські колективи з інших областей. Також у Летичеві проводиться фестиваль Маріїних пісень, у Городку – “Квіти Поділля”, чимало заходів є у Шепетівці та Кам’янці-

Подільському. Дитяча організація – дружина польських харцерів – брала участь у святі Церери в Миньківцях Дунаєвського району. Розвиваючи цю тему, вчені Поділля взяли участь у науковій конференції “Ігнацій Мархоцький – видатна постать на Поділлі” в Краківському університеті, де презентували польською мовою фрагменти вистави “Трон і корона” у виконанні артистів обласного музично-драматичного театру імені Старицького. Наприкінці 2010 року в Хмельницькому почало діяти перше в Україні товариство любителів польської музичної культури, яке очолив випускник Варшавської консерваторії, викладач Хмельницького музичного училища Юрій Портний.

Водночас нагромаджено багатий досвід щодо навчання дітей у польських вузах. Сьогодні у кожному районі працюють випускники навчальних закладів Польщі. Новий етап розвитку польсько-українських стосунків та відродження польської культури на Поділлі відіграло відкриття у Хмельницькому національному університеті польсько-українського центру. На базі центру проведено низку науково-практичних та теоретичних конференцій, зустрічей із вченими Польщі, проводиться обмін польськими та українськими студентами. За останні три роки близько 200 студентів Хмельницького університету пройшли стажування в Краківському політехнічному університеті, і відповідно така ж кількість поляків стажувались у Хмельницькому.

Так, наприклад, тільки в 2012 р. на теренах краю проведено низку культурно-освітніх заходів. 21 лютого у школі з польською мовою навчання м. Городок відбувся фестиваль колядок за участю Генерального консула Республіки Польща у м. Вінниця К. Свідерека, керуючого Кам’янець-Подільською дієцезією РКЦ, єпископа Л. Дубравського, депутата обласної ради С. Лабазюка, керівника релігійної місії “Карітас-Спес-Городок”, директора Будинку милосердя В. Ткача, учнів і вчителів вказаної ЗОШ, членів районного товариства “Полонія”. На завершення фестивалю Генконсул К. Свідерек зустрівся з головою райдержадміністрації В. Вербановським і головою райради О. Воротним. К. Свідерек подякував місцевій владі за сприяння у забезпеченні належних умов життєдіяльності етнічних поляків, які проживають на території міста і району.

22 лютого у м. Люблін (Республіка Польща) підписана угода про співпрацю між Люблінським католицьким університетом ім. І. Павла II та інститутом богословських наук РКЦ м. Городок. Відтепер українські студенти матимуть змогу отримувати диплом магістра богослов’я Люблінського католицького університету.

26 квітня у м. Хмельницькому відбулося обласне свято національних культур “Подільська родина” за участю представників облдержадміністрації, обласної ради, національно-культурних об’єднань краю.

28-30 квітня в області перебувала делегація Свентокшиського воєводства Республіки Польща. Члени делегації зустрілися із керівництвом облдержадміністрації, обласної ради, Хмельницької райдержадміністрації, професорсько-викладацьким і студентським колективами Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії і Українсько-польського центру Хмельницького національного університету, відвідали перший польсько-український органний форум у Санктуарії Лeticівської Богородиці РКЦ.

2 травня з нагоди відзначення Дня Полонії і поляків за кордоном, Дня Прапора і Конституції Республіки Польща, в облмуздрамтеатрі ім. М. Старицького м. Хмельницького відбувся концерт польського Державного народного ансамблю пісні і танцю “Мазовше”.

26-27 травня, у рамках Днів польської культури, у м. Кам’янець-Подільському пройшов I Всеукраїнський фестивалі польської культури “Сонячні візерунки Поділля”, під час якого учасники заходу відвідали богослужіння у кафедральному соборі св. Петра і Павла РКЦ.

30 травня у м. Хмельницькому, з ініціативи Хмельницького благодійного фонду “Хесед Бешт”, відбулося засідання круглого столу на тему “Розвиток взаєморозуміння і взаємодії національних об’єднань”, в якому взяли участь представники облдержадміністрації, Хмельницького міськвиконкому, керівники громадських організацій національних меншин євреїв, поляків, росіян, азербайджанців області. Розглянуто напрямки діяльності цих організацій, їхню співпрацю з місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, існуючі проблеми й шляхи їх розв’язання, плани на найближчу перспективу. Зокрема, наголошено на необхідності реалізації спільних проєктів із метою об’єднання населення і зміцнення принципів толерантності в суспільстві.

В травні було проведено інтеркультурне свято “Ми – хмельничани” та містечко національних меншин у рамках відзначення Міжнародного Дня Європи (спільно з товариством російської культури “Русь”, обласною громадською організацією “Руський центр”, міським та обласним відділення спілки поляків в Україні та угорського товариства імені святого Іштвана). 22 червня пройшов вечір-реквієм, присвячений пам’яті загиблих у ВВВ (спільно з національно-культурними товариствами міста) [20, с. 76].

В області зареєстровано 3 періодичних друкованих видання нацменшин:

- Обласна єврейська благодійна газета “Шалом Алейхем”, її засновник – Хмельницький благодійний фонд “Хесед Бешт”, видається з 1999 року щомісяця російською і українською мовами за рахунок благодійних внесків, тираж 1000 примірників.

- Польськомовна газета “Наша Родзіна”, її засновники - обласна газета “Час” і обласне відділення Спілки поляків в Україні, видається з 1995 року

щомісяця (неперіодично) польською і українською мовами, тираж біля 5000 примірників.

- Польський часопис “Голос Поділля”, її засновник – міжрайонна Спілка поляків Поділля, видається з 1999 року щомісяця (неперіодично) польською і українською мовами за рахунок спонсорських коштів, тираж 1500 примірників.

Більшість державних і недержавних загальнообласних і регіональних ЗМІ (ОДТРК “Поділля-центр”, ПЦ “Ексклюзив”, ТК “33 канал”, обласні газети “Подільські вісті”, “Поділля”, “Хмельниччина”, міські та районні часописи тощо) вміщують різноманітні публікації з питань міжнаціональних відносин та діяльності національно-культурних товариств.

Протягом останніх років ведеться значна дослідницька та краєзнавча робота по вивченню питань заселення Хмельниччини етнічними спільнотами, проведено 28 міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференцій, де висвітлювались ці проблеми. Ці ж питання все більше звучать в засобах масової інформації. Телерадіокорпорація “Контакт” провела серію передач “Національні меншини Хмельниччини: історія і сучасність”. До 65-річчя утворення Хмельницької області на ОДТРК “Поділля-Центр” було проведено кілька цікавих передач про історію та сьогодення національних меншин регіону, зокрема про росіян, поляків, євреїв тощо. Все це сприяє об’єднанню зусиль органів виконавчої влади, місцевого самоврядування і національно-культурних товариств області на подолання соціально-економічних негараздів задля кращого майбутнього жителів краю.

Останнім часом проявів національної нетерпимості, різкого загострення міжетнічних відносин в області не спостерігалось. За оцінками представників національно-культурних об’єднань міжнаціональні стосунки є нормальними. Ставлення корінного населення до етнічних спільнот краю толерантне.

Висновки. Нині наша багатонаціональна і поліконфесійна Хмельниччина поступово виходить з глибокої економічної кризи. Населення краю все більше розуміє, що тільки подальший розвиток і гармонізація міжнаціональних відносин на Хмельниччині і в Україні всебічно сприятимуть духовному, соціальному і економічному розквіту нашої держави.

Зібраний матеріал можна використовувати в курсах і спецкурсах історії України і рідного краю, релігієзнавства, історії української культури, народознавства, на заняттях гуртків і клубів за інтересами, при проведенні різноманітних виховних заходів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Блажевич Ю. І. Формування етнічного складу населення і сучасні етнокультурні процеси на Хмельниччині / Ю. І. Блажевич // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки. Зб. наук. пр. за мат. Міжн. наук. конф. (23-24 черв. 1999 р.). – Хмельницький : “Поділля”, 1999. – С. 19-31. 2. Блажевич Ю. І. Подільська православна єпархія в період

становлення та зміцнення своїх позицій у регіоні (кінець XVIII – 50-ті роки XIX ст.): дис. канд. істор. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / Ю. І. Блажевич. – Кам’янець-Подільський, 2012. – 258 с. 3. Наулко В. І. Хто і відколи живе в Україні / В. І. Наулко. – К. : Головна спец. ред. літ-ри мовами нац. меншин України, 1998. – 80 с. 4. Перковський А. Л. Етнічна і соціальна структура Правобережної України у XVIII ст. / А. Л. Перковський // Історичні джерела та їх використання. – К. : Наукова думка, 1969. – С. 205-208. 5. Основи етнодержавства / за ред. Ю. І. Римаренка. – К. : Либідь, 1997. – 656 с. 6. Вольнь. Исторические судьбы Юго-Западного края / Издание Батюшкова П.Н. – СПб, 1888. – 126 с. 7. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863) / Д. Бовуа. – К. : ІН ТЕЛ, 1996. – С. 276–277. 8. Beauvois D. Polacy na Ukrainie 1831-1863 / D. Beauvois // Zeszyty Historyczne. – Paryż, 1986. – S. 12-47. 9. Центральний державний архів вищих органів державної влади і управління України. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 99. – Арк. 6-7. 10. Центральний державний архів громадських об’єднань України. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 482. – Арк. 68. 11. Декрет ВУЦВК і Ради Народних Комісарів УСРР про заходи про забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови// Укр. іст. журн. – 1990. – № 11. – С. 169. 12. Суровий А. Ф. Освітні заклади національних меншин на Поділлі в 1920-х роках / А. Ф. Суровий // Культура Поділля: історія і сучасність. – Хмельницький : Поділля, 1993. – С. 286. 13. Поділля в період відбудови народного господарства (1921-1925 рр.). 36. докум. і мат. – Вінниця, 1957. – 625 с. 14. Глинский А. Б. Национальные меньшинства на Украине / А. Б. Глинский. – Харьков, 1931. – С.61. 15. Майборода В. К. Особливості розвитку системи вищої педагогічної освіти в УСРР (1917-1941) // Укр. іст. журн. – 1990. – № 11. – С. 61. 16. Акція “Вісла” / Впорядкування і редакція Євгена Місила. – Львів-Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1997. – 564 с. 17. http://uk.wikipedia.org/wiki/Операція_“Вісла”. 18. Денищук О. Злочини польських шовіністів на Волині. Кн. 1: Рівненська область / О. Денищук. – Рівне : ППДМ, 2003. – 352 с. 19. Сергійчук В. Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни. Вид. 2-ге, допов. / В.Сергійчук. - К. : ПП Сергійчук М. І, 2009. – 200 с. 20. Поточний архів управління внутрішньої політики Хмельницької облдержадміністрації. Папка № 1. Інформ. звіт за 2011 рік “Про стан та тенденції розвитку національно-культурних об’єднань у Хмельницькій області”. – 86 с.

С. О. Бондар,
науковий співробітник ДІКЗ “Межибіж”
(сmt Меджибіж)

“МУЗЕЙ ПАМ’ЯТІ ЖЕРТВ ГОЛОДОМОРУ...” ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Штучний голод 1932-1933 рр. є найжахливішим злочином тоталітарної системи проти українського народу, який призвів до національної катастрофи.

У 1932-33 рр. на людей був спланований головний удар – масове

знищення українських селян. Суворо заборонили виїзд із сіл у пошуках їжі. Голодомор, ізоляція селянства від можливих пошуків їжі, насильство, деморалізація через наклепи, ошукування, доноси спричинили загибель мільйонів українців.

Соціально-психологічними наслідками Голодомору стали деформація народних традицій господарювання, обрядів, звичаїв, девальвація народних цінностей, культури, що негативно позначилось на морально-етичних засадах поведінки, призвело до збайдужіння і пристосуванства [1, с. 49].

У 30-х роках відбувалась фізична, психологічна, морально-етична руйнація українського етносу. Щоб злочин проти людства і людяності, яким був голодомор в Україні, більше ніколи не повторився, про цю трагедію має знати молоде покоління українців.

В останні роки проблема морального виховання молоді складає невідтінну картину. Причинами того є негативні наслідки деморалізації життя суспільства. Будувати “нове суспільство” потрібно, сформувавши у нього нову свідомість, виховавши високу соціальну культуру, свободу думки, зберегти почуття миролюбства, гуманізму та демократичних свобод.

Українське суспільство, на сьогодні, глибше усвідомлює трагічні уроки минулого – свідченням цього є прийняття парламентом України в листопаді 2006 року Закону про визнання Голодомору 1932-1933 років геноцидом українського народу. “Пам’ятником” вшанування жертв 30-х років слугує експозиція “Музей пам’яті жертв Голодомору 1932-1933 років на Хмельниччині”, відкрита 4 жовтня 2008 року у Державному історико-культурному заповіднику “Межибіж”.

Голодомор 30-х років є однією з “вічних” проблем української політичної і публіцистичної думки. Ставлення до нього є далеко не однозначним у сучасному суспільстві – це є своєрідний критерій морального, ідейного та духовного розвитку людей.

Голод піддавався суворому замовчуванню довгий час. Розповідати про нього означало вести антирадянську пропаганду, що каралось тюремним ув’язненням. Подолати багаторічне замовчування вдалось лише на межі 80-90-х років ХХ ст., коли було відкрито доступ до національного архівного фонду. Почали оприлюднювати свої спогади і свідчення очевидці тих заходів, що проводились радянською державою [2, с. 125].

На сьогодні маємо все більше підстав говорити про те, що процес національного відродження нашого народу стає повнішим і багатограннішим. Із колишніх спецфондів архівів вже повернено широкому загалу сотні таємних документів, що таїли в собі правду і які саме через це стільки років були під забороною тоталітарного режиму. В Україні комуністична влада прагнула виховати генерацію таких людей, які б не знали історії своїх дідів і прадідів.

На етапі незалежності національно-патріотичне виховання молоді, частина якої поповнює лави державних службовців, є головною запорукою процвітання держави. Адже саме вони вносять свої корективи у закони, суспільне життя та етико-моральні засади.

Експозиція “Музею пам’яті жертв Голодомору 1932-1933 років на Хмельниччині” перед відвідувачами (а більшість із них є учні та студенти) розкриває такі поняття, як:

- масова “колективізація” (насильницькими методами створювались колективні господарства, селян змушували вступати до колгоспів. Одноосібники, які не бажали вступати, карались – їх майно конфісковувалось, а людей висилали на каторжні роботи);

- режим “чорних дошок” (запроваджувався вкрай жорстокий терористичний захід – занесення на “Чорну дошку” колгоспів “злотно саботированных сдачу хлеба по государственному плану”. Занесення на “Чорну дошку” означало повну ізоляцію і повне вилучення та позбавлення будь-яких промислових і продовольчих поставок населення) [3, с. 6];

- закон “про п’ять колосків” (за крадіжку зерна і навіть за збирання на стерні колосків після збору урожаю передбачалось 10 років тюрми або розстріл) та ін.

У Книзі відгуків “Музею пам’яті жертв Голодомору 1932-1933 років на Хмельниччині” [4] містяться записи вражень молодих людей, які дають можливість нам переконатись у тому, що цей Музей справляє на них великий як навчальний, так і виховний вплив:

“Ми, учні Хмельницького професійного ліцею сфери послуг, висловлюємо щире подяку працівникам музею та усім, хто допомагав у його створенні. Ми глибоко вражені побаченням і почутим, що пробуджує у нас історичну пам’ять, яка через факти допоможе вже сьогодні будувати своє життя свідомо із перспективою на завтрашній день. 27.11.2008”.

“Ми, учні Шепетівського загальноосвітнього пансіону I-III ступенів, висловлюємо свою вдячність працівникам музею... Ми вражені тим, які жахіття пережив наш народ в 1932-1933 роках. Але віримо, що завдяки таким музеям молоде покоління не допустить такої трагедії. 4.12.2008”.

“Ми, учні Вінницько-Хутірської ЗОШ I-III ст. схвилювані побаченням і почутим про страшні роки голодомору. Складаємо клятву своїм навчанням, добрими справами зробимо все, щоб ніколи-ніколи нашою землею не крокувала голодна смерть, щоб пшеничні поля буйно колосились, щоб Україна-мати завжди веселилась! 21.10.2009”.

“Ми живемо, щоб пам’ятати... Обіцяємо берегти кожну крихту хліба, кожен колосок, цілі поля. Зробимо нашу країну найкращою у світі. Учні м. Славути. 7 травня 2011р.”.

“...Без минулого в нас не буде майбутнього. Ми не повинні допустити того, щоб трагедії нації повторилися знову. Побачене не просто вражає – воно є пересторогою. Учні Обласного гуманітарного ліцею при Барському гуманітарно-педагогічному коледжі ім. М. Грушевського”.

“...Закликаємо всіх учнів, молодь, ровесників пам’ятайте, моліться за невинні душі, які відійшли від нас через комуністичний геноцид, невинправдану політику тодішньої влади. Ми пам’ятаємо про штучний голод і закликаємо нехай ніколи не буде у нас штучної пам’яті про мор голодом. Група учнів Красилівської ЗОШ І-ІІІ ст. №2. 3.04.2009”.

“Екскурсія дала можливість кожному із нас переосмислити цінність життя. Низько вклоняємо голову перед загиблими в час голодомору і тими, хто вижив. Студенти факультету дошкільного виховання Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії”.

В екскурсіях по “Музею пам’яті жертв Голодомору” згадується екскурсводою ім’я Олександри Миколаївни Радченко – вчительки, яка була заарештована в серпні 1945 року. При обшуку її житла вилучено 7 зошитів-щоденників 1926-1945 рр. На судовому засіданні в м. Хмельницькому Радченко сказала, що присвятила щоденники своїм дітям, щоб років через 20 вони прочитали і побачили, як “страждав і стогнав народ, який був страшний голод”. Цю жінку засудили до 10 років виправно-трудових таборів з конфіскацією майна та позбавленням прав на 5 років.

Сповна розкрити картину 30-х років для молоді допомагають записи у щоденнику Олександри Радченко: “30 октября 1932 г., воскресенье. В бессонные ночи чего только не передумаешь. Вспомнила я, как вернулась с лавки, всем с удивлением рассказывала, что привезли массу обуви “аж полторы полки”, нарочно записываю, т. к. дети в будущем не поверят нам о скудности предметов первой необходимости. Не поверят, что месяцами не ели белого хлеба, да и о чёрном или ржаном часто напоминали не разбрасывать кусочки, т. к. голодные потом будем сидеть. Ах, как отвратительно жить. Затеяли вторую пятилетку. В городах страшная нужда в продуктах, будут голодать люди в этот год. Что-то будет, выдержим ли, хватит ли терпения у людей?”;

“9 января 1933 года, понедельник. В Харькове творится ужас голода. Воруют детей и продают колбасу из человеческого мяса. Заводят обманом взрослых людей (больше полных) под предлогом продажи обуви. Даже в газетах об этом писали, успокаивая, что принимаются меры, но... дети всё исчезают” [5, с. 29].

У 2009 році Управління культури, туризму і курортів Хмельницької облдержадміністрації та Український інститут національної пам’яті видали тематичну книгу “Пам’яті жертв Голодомору 1932-1933 рр. в Україні” за

матеріалами однойменної експозиції історико-культурного заповідника “Межибіж”. Метою видання став показ страдницького шляху українців і України, виховання молодого покоління свідомих українців, забезпечення умов для політико-правової оцінки Голодомору 1932-33 років в Україні як акту геноциду українського народу, привернення уваги іноземної громадськості до проблематики Голодомору.

Книгу видано накладом 400 примірників українською та англійською мовами. Презентація книги відбулась у стінах Меджибізької фортеці, у ній взяли участь художник Микола Мазур (автор концепції створення музею), тодішній заступник начальника облуправління культури Галина Фурманчук, директор ДІКЗ “Межибіж” Олег Погорілець, тодішній директор Держархіву Хмельницької області Петро Слободянюк та ін.

Микола Мазур провів для відвідувачів, якими були переважно школярі, гості з області та журналісти, захоплюючу екскурсію у створеному ним Музеї Голодомору. Розповідь художника про історію музею і зміст експозицій була насичена сильними почуттями та емоціями. Школярі із подивом слухали і вбирали у свої душі трагічну історію українського народу 30-х років. Розповідь Мазура доповнив Петро Слободянюк: “Дехто намагається заперечити Голодомор як геноцид українського народу, то хай він прийде і подивиться, почитає ті страшні документи про нищення українців, про розкуркулення, розстріли та депортації”.

Визнання голоду має принципове значення для стабілізації суспільно-політичних відносин в Україні, є фактором відновлення історичної справедливості та засобом виховання молодого покоління. Сьогодні треба говорити про минуле заради майбутнього, а майбутнім України є обізнана, морально вихована та свідомо патріотична молодь.

Список використаних джерел та літератури:

1. Борисенко В. К. Свіча пам'яті: Усна історія про геноцид українців у 1932-1933 роках. – К., 2007. 2. Візнюк В. Г. Музей пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років на Хмельниччині // Голодомор 1932-1933 років в Україні: причини, соціально-психологічні та демографічні наслідки, правова оцінка. – Хмельницький, 2010. – Вип. IV. 3. Розп'яте Голодомором Поділля : Зб. докум. і мат. про Голодомор 1932-1933 років на Хмельниччині. – Хмельницький, 2008. 4. Книга відгуків Музею пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років на Хмельниччині. – Межибіж. – Державний історико-культурний заповідник “Межибіж”, - 2008-2012. 5. Пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні // Гол. ред. І. Р. Юхновський, упоряд. Г. Й. Фурманчук, художня частина та фото О. М. Мазур, пер. Е. В. Суслін. – Тернопіль, 2009.

І. Б. Вашеняк,

*кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та методик суспільно-гуманітарних
дисциплін Хмельницького обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти
(м. Хмельницький)*

Л. Г. Дубина,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та соціально-
гуманітарних дисциплін Хмельницького інституту МАУП
(м. Хмельницький)*

СУСПІЛЬНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ ХХ СТОЛІТТЯ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ГЕНОФОНДУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

У формуванні сучасної української нації головна роль належить українському етносу. Загалом в антропологічному складі українського народу знайшли відображення складні етногенетичні процеси, що відбувалися на його етнічній території упродовж останніх тисячоліть. (Етногенез /від грецького етнос – народ і генезис – походження/ – тривалий процес утворення і розвитку племені, народу, нації). Ці процеси з їх багатовекторним характером не просто поступальне біологічне відтворення поколінь. В. П. Петров з цього приводу відзначав : “Коли ми кажемо, що є автохтонами на нашій землі, що живемо на ній не від VI ст. по Різдву, а ще від III тис. перед Різдом, ми повинні зважати, що між нами і людністю неолітичної України лежить кілька перейдених нашими предками епох, кілька етапів етнічних деформацій... Наша автохтонність не була плодом і наслідком лише самої біологічної зміни й біологічного відтворення поколінь, що в русі часу, протягом тисячоліть послідовно заступали одне одного... В громах і бурях знищень, у бурхливих зламах творився український народ, що став таким, яким ми його знаємо нині” [11].

Двадцять другий рік проживають українці в суверенній і незалежній державі з багатьма іншими національностями, що є зовсім звичним явищем для нашого глобалізованого суспільства. Але нечасто історія України була сприятлива для своєї титульної нації. Однією з найбільш трагічних сторінок стали події 30-х років ХХ-го століття, особливо Голодомор 1932-1933 років та репресивні заходи другої половини 30-х та повоєнних 40-50-х років . Україна зазнала значних людських втрат, разом з якими пішли у небуття цілі пласти національної культури і духовності. Аналіз причин та наслідків, відтворення реального перебігу подій того періоду були неможливі на території колишнього СРСР.

У радянській науці загалом і в Радянській Україні зокрема ці питання знаходилися під офіційною і дуже суворою забороною. Лише за їх межами науковці мали змогу публікувати результати своїх досліджень. Зокрема, багато уваги науковій розробці проблематики Голодомору 1932-1933 років та репресивних заходів, що його супроводжували, приділили науковці української діаспори: М. Вербицький, Г. Герасимович, В. Голубничий, В. Гришко, Т. Гукало, П. Ілушаниця, М. Лаврінко, Р. Млиновецький тощо [4; 5]. Виділяється своєю ґрунтовністю праця відомого західного дослідника радянської історії Р. Конквеста [7]. Безумовно, враховуючи політичну ситуацію в світі на той час, варто дещо критично ставитися до всіх матеріалів тогочасного періоду, що вийшли в друк за межами СРСР. Поштовхом для всебічного наукового дослідження стали оголошені у 1989 р. висновки Міжнародної комісії з розслідування голоду 1932-1933 рр. Провідні правознавці світу визнали, що в Україні упродовж 1932-1933 рр. вчинено акт геноциду. У вітчизняній історичній науці першим неупереджено та різносторонньо Голодомор 1932-1933 рр. став досліджувати С. Кульчицький [8]. Важливе місце серед тих, хто розпочинав вивчати голод 1932-1933 рр., посідають імена В. Ботушаського, П. Брицького, С. Дібрової, Л. Коваленка, В. Маняка, В. Марочка, В. Пирога, Ю. Шаповала, О. Шевчука, Є. Юрійчука, М. Якименка, Є. Яценка та інших [4; 5]. На даний час висвітлено історичні аспекти трагедії голодомору у всіх регіонах України.

За останні роки кількість праць із зазначеної проблематики неухильно зростає. У своїх наукових дослідженнях українські та зарубіжні вчені торкаються різних аспектів проблеми: з'ясовують причини, виявляють винуватців та дають оцінку жахливому явищу в історії українського народу, намагаються відтворити детальний перебіг подій та створити якнайповніший мартиролог. Більшість учених та політиків намагаються виміряти, оцінити трагедію українського народу, заподіяну сталінізмом у роки колективізації та підрахувати кількість життів, відібрану Голодомором в Україні протягом 1932-1933 рр. За оцінкою різних авторів вона коливається від 3,5 до 9 млн. осіб, що свідчить про складність досліджуваної проблеми. Значні розбіжності у кількості жертв головним чином пояснюються багатьма причинами: майже не збереглися записи про смертність у 1932-1933 рр. в сільрадах та в РАГСх, офіційні документи фальсифікували, нищили. Архівні документи дають лише розрізнені дані, а конкретних статистичних матеріалів, що служили б базою для обґрунтованих обчислень, не існує. Кількість померлих - це розрахункова величина, що обчислюється методами демографічної екстраполяції. Вона визначається як перевищення над нормальною смертністю населення в місцевості, охопленій голодом.

Проте всі ці матеріали об'єднують спільні висновки: за цей період

Україна зазнала значних людських втрат. Метою нашої публікації є здійснення аналізу якісних змін у генофонді української нації, причиною яких стали події XX століття, і, насамперед, події 30-х та повоєнних 40-50-х років.

Генофонд – це поняття популяційної генетики, що описує сукупність всіх генних варіацій (алелей) певної популяції. У науковий обіг цей термін запровадив відомий генетик О. Серебровський. Багатство генофонду безпосередньо залежить від різноманітності його алелей, а також від різноманітності комбінацій цих алелей. Дослідження в галузі генетики популяцій розпочав російський вчений С. Четвериков ще у 1920 роках. В Україні подібні дослідження проводила група вчених під керівництвом С. Гершензона [2; 12].

Людина, як біологічна істота, що стоїть на найвищій сходинці еволюції (Homo Sapiens), живе за біологічними законами, і закони генетики популяцій стосуються її також. Популяція (сукупність особин одного виду, які мешкають на одній території, але так чи інакше ізольовані від інших сукупностей особин того самого виду) має важливе значення для розвитку еволюційної теорії. Відповідно до її положень, популяція є не лише одиницею виду, а й еволюції, оскільки в ній відбуваються всі еволюційні процеси. У людини, окрім територіальної ізоляції, досить ізольовані популяції можуть виникати на основі соціальних, етнічних та релігійних бар’єрів. І якщо така популяція характеризується великою чисельністю, відсутністю мутацій, відсутністю міграції з інших популяцій та відсутністю добору за певними ознаками, то таку популяцію можна вважати ідеальною. Серед генетичних параметрів популяції виділяють такі: частота генів, генотипів і фенотипів (вони являють собою сукупність ознак і властивостей організму). Українців, що проживають на території України, можна вважати однією великою популяцією. Генофонд української нації, як і будь-якої іншої, складається з усіх наявних у популяції станів усіх генів. Кожна з ознак особини (людини) зустрічається як мінімум у двох станах (алелях), які можуть бути альтернативними. Позначимо їх A і a . Частоту цих алелей в популяції позначимо відповідно p і q . Тоді

$$p + q = 1 \quad (1)$$

Згідно з законами генетики (закону Харді–Вайнберга для ідеальної популяції), в умовах вільно схрещуваної популяції (AA , Aa , aa) сума всіх відносних частот комбінантних генотипів буде завжди залишатися рівною одиниці.

$$(p + q)^2 = p^2 + 2pq + q^2 = 1 \quad (2)$$

При цьому частоти генотипів залишаються незмінними з покоління в покоління. Цей закон пояснює причини стійкості популяцій у різних умовах життя [2; 12].

Але існує ряд причин, які можуть змінити сталі співвідношення генів і

генотипів у популяції. Тоді популяція втрачає рівновагу і переходить у інший стан. Причини порушення рівноваги:

- поява нових мутацій, що мають певну адаптаційну значущість;
- зміна умов існування, за яких ознака втрачає своє пристосувальне значення. Тоді особини з такою ознакою, втративши переваги, елімінуватимуться добром, а ген, який визначає цю ознаку, буде скорочуватися у своїй чисельності. Через кілька поколінь установиться нове співвідношення генів, що відповідає пристосувальній значущості їх у нових умовах;

- міграційні процеси, в результаті яких з популяції вибуває певна кількість алелей або додаються нові, як наслідок, – співвідношення (1) змінюється;

- штучний добір, коли з популяції свідомо вилучаються або додаються до неї особини з певними алелями (ознаками);

- асортативність (вибірковість) шлюбів. Але вона впливає лише на співвідношення (2). Співвідношення (1) при цьому не змінюється [2; 12].

Як можна оцінити стан популяції українців в Україні впродовж XX століття? Які події, і, як наслідок, які процеси могли мати найбільший вплив на генофонд українців за період її перебування у складі СРСР?

З моменту утворення СРСР 30 грудня 1922 року тільки, мабуть, 20-ті роки можна вважати часом, коли “прагнення українців переживали гідне подиву відродження, і цей період часто вважають золотим віком українців під владою Рад” [15, 468]. Це час розквіту популяції українців. Проте, він швидко закінчився, і в 30-ті роки розпочався процес системних змін у генофонді українців Радянської України.

У цей період найхарактернішими були три процеси, які безумовно, вплинули на генетичну рівновагу та стійкість популяції українців.

Перший процес – зміна умов існування (голод, відсутність їжі). Умови життя були розраховані на повне фізичне знищення саме українського селянства. В окремих регіонах в українських селах вимирало від 25 до 70 відсотків усього населення. Відомо, що більшовицьке керівництво завжди пов’язувало національне питання з селянським. Так, Й. Сталін у своїй промові 30 березня 1925 р. наголошував, що селянство становить основну армію національного руху [14]. Без селянської армії не буває і не може бути сильного національного руху. Саме це і мають на увазі, коли говорять, що національне питання – це питання селянське. Загострювало цю проблему, висувало її на порядок денний те, що селянство становило переважну більшість населення України. З такої постановки питання природно впливає взаємопов’язаність організованого більшовиками геноциду з українським національним питанням. До того ж, оскільки селянство, що мало найширший ареал, майже

ототожнювалось на теренах України з корінною, титульною нацією, то воно попадало під основний удар голоду. І результатом цього удару стає або смерть або значні фізіологічні та анатомічні зміни у голодуючих. Ці зміни торкаються у першу чергу центральної нервової системи, сіра речовина якої може втрачати під впливом тривалого голодування до 30% своєї маси. Дуже часто цей процес стає незворотнім, оскільки швидкість поділу клітин нервової системи є дуже невелика. Це означає, що під впливом тривалого голодування мозок просто руйнується [6].

Другий процес – штучний добір, тобто свідоме вилучення з популяції тих її представників, які вважалися, на думку більшовицьких “селекціонерів”, “несвідомими українцями”, “куркулями та підкуркульниками”, „ворогами революції та Радянської влади”, “петлюрівцями” тощо. В результаті такого процесу фактично було здійснено “ліквідацію куркульства як класу”. Тих, хто чинив найзапекліший опір, розстрілювали або масово вивозили в табори примусової праці на Північ чи до Сибіру [15]. Під пильне око більшовицьких “селекціонерів” потрапляли також кращі представники української керівної еліти, справжні патріоти, яких було названо “буржуазно-націоналістичними елементами. З метою збереження специфіки ідеологічних суджень більшовиків, наводимо цитату на мові оригіналу: “Ввиду того, что в ряде сельпарторганизаций, особенно в период хлебозаготовок, вскрылось смыкание целых групп коммунистов и отдельных руководителей партячек с кулачеством, петлюровщиной и т. п., что на деле превращает такого рода коммунистов и парторганизации в агентуру классового врага и является наглядным доказательством полного отрыва этих ячеек и коммунистов от бедняцко-средняцких колхозных масс, ЦК и ЦКК КП(б)У постановляет немедленно произвести чистку ряда сельских парторганизаций (читай, *штучний добір*), явно саботирующих выполнение плана хлебозаготовок и подрывающих доверие партии в рядах трудящихся” [14]. Процеси “добору” тривали ще досить довго, оскільки у 1932-1933 роках ще не вся українська інтелігенція помирала з голоду, Й. Сталін у 1934 р. виголосив формулу: “Українська інтелігенція не заслуговує на довіру”. Це був смертний вирок. Почалися масові репресії: до початку Другої світової війни репресивна машина знищила близько 500 тис. осіб [15]. Репресували не лише вчених, а й просто активних, національно свідомих, відважних і рішучих людей.

Процес масового знищення українців продовжувався і під час Другої світової війни, і також першими гинули сміливі, рішучі, самовіддані та здатні на самопожертву українці.

Третім джерелом впливів на генетичну рівновагу стали міграційні процеси, які здійснювалися у двох напрямках. Перший з них – виселення з України “куркулів та підкуркульників”, “петлюрівців”, “шкідливих

елементів” (більшість з них була українцями, які просто вміли та любили працювати та намагались зробити свою працю якомога більш ефективною). Найпоширенішою формою стала депортація. Сотні тисяч селян виганяли разом із сім’ями з домівок, садили у товарні потяги і вивозили за тисячі кілометрів від України, де їх покидали серед степу, пустелі, нерідко без їжі та притулку. Близько 850 тис. осіб було депортовано на Північ, де багато з них, особливо дітей, загинуло. Нерідко між депортацією та фізичним знищенням не можна було знайти межу [15].

Другий напрям міграційних процесів – в’їзд в Україну. Для проведення політики колективізації уряд направив тисячі міських робітників, російських та єврейських комуністів та комсомольців. Так, восени 1929 р. в українські села було направлено 15 тис. робітників, у січні 1930 р. – близько 47 тис. Також для проведення компанії розкуркулення та керівництва щойно утвореними колгоспами в Україну прибули так звані 25-тисячники (більшість з яких – російські робітники). Окрім політично активних мігрантів, Україна наводнилась також простими селянами та робітниками, особливо її південні та східні степові райони, які найсильніше постраждали під час Голодомору 1932-1933 років. Як свідчать живі спогади та архівні джерела, на місце вимерлих від голоду українських сіл переселяли жителів Івановської, Горьківської, Центральних чорноземних областей Росії, Білорусії та інших регіонів СРСР. Звільнений від українців життєвий простір заповнили росіянами, і ця “міна уповільненої дії” дає знати про себе в нашій державі ще до сьогодні. Про кількість іммігрантів можна судити з термінового секретного “Повідомлення Всесоюзного переселенського комітету при Раднаркомі СРСР про переселення на Україну колгоспників з інших територій країни” від 29 грудня 1933 р., адресованого начальнику ГУЛАГу Берману: “...ВПК при СНК СССР сообщает, что преподанный план переселения выполнен на 104,76%. Всего переселено 21856 колхозных хозяйств, 117149 человек, 14879 лошадей, 21898 коров, 38705 голов разного скота (в число последних входят телки, свиньи и овцы)”. Але це лише дані за 1933р., а переселення на південь України тривало до останнього дня існування радянської імперії – СРСР [13].

Саме за таких несприятливих обставин розвивався біосоціум української нації у період 30-х років ХХ століття в Україні. Так, згідно з першим п’ятирічним планом “Україна...мала служити колосальною лабораторією випробування нових форм соціально-економічної та виробничо-технічної перебудови сільської економіки всього Радянського Союзу” [14]. Вона стала також великою селекційною лабораторією, а період 20-30-х років ХХ століття можна вважати одним із селекційних періодів української нації. М. Вавилов писав: “Селекція по суті є втручанням людини у формоутворення тварин і рослин; іншими словами, селекція

являє собою еволюцію, що спрямовується волею людини”. На жаль, метою більшовицьких “селекціонерів” було аж ніяк не поліпшення генофонду українців... Їх мета подібна до мети нацистських “селекціонерів”. Якщо в гітлерівській Німеччині соціально-біологічна селекція населення здійснювалася за расовою ознакою, то в сталінському СРСР - за ідейно-класовою ознакою, а пізніше, упродовж 30-х років, „селекціонери” винайшли нову категорію винних - “ворог народу”. Більшовики говорили прямим текстом, що їхня мета - формування нового типу людини. Вони не приховували, що займаються селекцією нового типу населення і прагнуть витворити єдиний “совєтський народ” (зросійщений етнічний сурогат). У КНРС здійснювалася партійно-елітарна селекція на “нестійких” і “істинних” комуністів. Саме останні і мали представляти правлячу комуністичну еліту, для яких потрібен був благодатний життєвий простір. Українське населення через його велику чисельність неможливо було переселити в інші малозаселені регіони СРСР (а такий задум, як відомо, у Сталіна був). Тому найпростішим для влади було їх умертвіння (винищення) з допомогою голоду. Голодомор став зручним засобом реалізації політичних амбіцій, а для населення України – страшною межею між життям і смертю.

Результатом роботи більшовицьких „селекціонерів” в Україні за період 30-х років ХХ століття можна вважати невідторні зміни її біосоціуму. У першу чергу, максимально було винищено найкваліфікованіший прошарок сільськогосподарських виробників: фактично було здійснено “ліквідацію куркульства як класу”. Куркулями на той час вважалися найзаможніші господарі в селі, навіть якщо вони не використовували найманої праці. Куркуля кінця 20-х років з повною впевненістю можна вважати продуктом нової економічної політики. Вона створила умови для того, щоб найпрацьовитіші середняки стали заможними господарями [10]. Саме така політика відповідала споконвічному прагненню українського селянина – бути господарем на своїй землі. У реальному житті куркуль був серед найошадливіших і найпрогресивніших селян на селі, серед тих, хто працював найважче... Політика розкуркулення, яка передувала голодомору та супроводжувала його, знищила кращі, найпрацьовитіші та найкваліфікованіші прошарки селянства. Ліквідацією справжнього господаря землі, який від своїх древніх слов’янських предків знав усі хліборобські премудрості, зберігав, примножував і передавав глибинні знання унікальної етнічної, хліборобської, селянської культури, був нанесений не виправний збиток українській нації. Після такого апокаліпсису вона ще довго не зможе відновити свій етнокультурний генофонд, свою автохтонність, піднятися із духовної, а після Другої світової війни, - і з фізичної руїни.

Наступним об’єктом більшовицьких “селекціонерів” була українська національна інтелігенція, яка відігравала провідну роль у творенні

національних форм державного життя, розвитку національної духовної культури, була провідником і реалізатором політики українізації, важливим її чинником і каталізатором. Найвідчутніше потерпала від голоду освітянська інтелігенція як наймасовіша, що формувала і виховувала майбутнє української нації - підростаюче покоління. Із знищенням української інтелігенції на селі було внесено деструктивні зміни в духовну культуру, викоренено давні традиції селянства – взаємоповагу і взаємодопомогу. “Селянство могло бути національною силою лише в тісному зв’язку з національною інтелігенцією, - зазначають В. Даниленко і П. Бондарчук, - а отже, чинити сильний національний опір. Тому удар по селянству повинен був відбутися одночасно з ударом по інтелігенції, із згортанням політики українізації” [13].

Аналіз політичних заходів більшовиків дозволяє зробити висновок, що селянство та інтелігенція – найрепродуктивніші, націовідтворюючі соціальні групи українського народу – стали об’єктом спланованого виморювання голодом, що загрожувало появою якісних змін біосоціуму України.

Традиційними рисами українського ідеалу людини були *працелюбність, лагідна вдача, щирість, гостинність, духовний аристократизм* (не визнавання над собою жодного володаря, окрім Господа Бога), *віра в Бога та Боже Провидіння, пошана до старших, гуманне ставлення навіть до ворогів, перевага духовного над фізіологічним у родинному житті, любов до своєї батьківщини й народу*. Німецький філософ Й. Гердер, російський письменник М. Лєсков, російський антрополог Д. Анучин звертали увагу на такі особливі риси характеру українців: *інтелектуальність, брак раціоналізму і непрактичність, індивідуалізм, нерішучість* в ситуаціях, які потребують вибору одного з кількох варіантів, але одночасно *твердість у досягненні мети*. Українську ментальність характеризують *емоційність, романтичність, цнотливість стосунків між чоловіком і жінкою та інші* [3].

Голодомор позбавляв людські душі таких чеснот (рис, ознак) як постійна природна схильність людини робити добро, милосердя щодо тіла ближніх, яке навчає: голодного нагодувати. Організатори голодомору намагалися прищепити українцям інші риси - вірність радянській владі, ненависть до її ворогів. Культивувалися, жорстоко насаджувалися, утверджувалися, заохочувалися політична одноманітність та покірність, соціальна апатія та байдужість, зрадництво, лицемірність, жорстокість, відступництво, які повною мірою проявилися в 1937 році. У психіці людей утвердилась рабська ментальність із нехристиянськими моральними нормами: “Кради, але не попадайся”, “Бреши, але знай міру”, “Хочеш жити - умій крутитись” [9].

Голодомор 1932-1933 рр. відзначався також окремими надзвичайними проявами тваринно-хижацької природи людини – людодством і

трупойдством. А канібалізм, підвищений стан агресивності взагалі, викликаний голодом, створювали небезпечний прецедент руйнування людської популяції, зокрема українців [13]. Генетики пояснюють, що “агресивний тип” знищує інші генотипи і дає більшу кількість нащадків.

Окремі науковці намагаються заперечити деструктивну роль подій того періоду на генофонд української нації. Їх аргументи заключаються в тому, що в людині психічні та соціальні аспекти домінують над біологічними, тобто вплив середовища (соціально-економічного, культурного, політичного тощо) відіграє домінуючу роль і визначає людські риси характеру, поведінку, ментальність. Ми не заперечуємо важливу роль соціального середовища у формуванні особистісних якостей та властивостей, але поряд з цим підкреслюємо, що базовою детермінантою людського розвитку є генотип. Шлях від гена до будь-якої соматичної чи психофізіологічної ознаки лежить через морфофункціональний рівень, а значить носієм соціального та психічного в людині завжди буде біологічний субстрат.

Аналіз подій ХХ століття в Україні, а особливо політичних заходів 30-х та наступних подій 40-50-х років дозволяє припустити, що розкуркулення, голодомор, репресії, депортації мали на меті не лише фізичне та психологічне знищення окремих представників української нації. Головна мета була значно глибшою – викликати якісні зміни у генофонді популяції українців шляхом вилучення з неї особин, які були носіями ознак, що не вписувалися в усереднений образ “українця радянського”, тобто через репресивні заходи, спрямовані навіть не просто на окремих громадян, а на цілі небажані верстви населення.

Закономірно постає питання: чому саме Україна стала ареною цих “селекційних процесів”? Тому, що за кількістю населення вона була найбільшою з усіх неросійських республік СРСР, мала великий досвід національно-визвольних змагань, а значить, становила внутрішню загрозу цілісності багатонаціонального СРСР. Для України уроки Центральної Ради, Гетьманщини, спільної боротьби селян за свої права не минули безслідно. В Україні до 30-х років ХХ століття була створена та існувала розвинена державна організація, хоч і у рамках істотних обмежень, набула значного розвитку національна культура, сфера вживання української мови поширилася на пролетаріат та органи державного управління. Щоб перетворити СРСР у монолітну сталінську імперію, потрібно було зупинити процеси, пов’язані з національною ідентифікацією України. Це і здійснювалось шляхом організації у ній “селекційного процесу”. У результаті цього було внесено якісні зміни біосоціум України. Наступні покоління вже суттєво відрізнялись від попередніх, і наслідки цих змін Україна відчуває до сьогодні.

Суспільно-політичні події останніх років викликають необхідність

змістовного розуміння національно-державних інтересів, насамперед, розуміння необхідності збереження та захисту українського генофонду. Адже національні інтереси є своєрідним шляхом та цілями, за допомогою яких наша країна органічно й унікально виражає себе. Новітня українська держава являє свою національну індивідуальність, чия міць природно зростатиме. І гарантом цьому є Конституція. Саме в статтях розділів Конституції України наводяться фундаментальні засади щодо української нації, політичного та економічного устрою України, стратегічних цілей її розвитку. Стаття 16: “... збереження генофонду Українського народу є обов’язком держави” [1]. Наявність і реальна імплементація в життя країни державної політики зі збереження генофонду українського народу повинні гарантувати сталість нашого генофонду та його захист від можливих деструктивних змін.

Список використаних джерел та літератури:

1. Конституція України. – К., 1996.
2. Александров А. А. Психогенетика: Учебное пособие. – СПб. : Питер, 2006. – 192 с. : ил. 3. Анучин Д. Н. Географические работы. – М. : Географгиз, 1954. – 470 [1] с., [3] ил. портр., карт. : ил., карты.
4. Веселова О. М. Голодомори в Україні. 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947 / О. М. Веселова, В. І. Марочко, О. М. Мовчан. – К. : Нью-Йорк, 2000.
5. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – 608 с.
6. Зайчик А. Ш. Основы общей патологии : Учеб. Ч. 2. Основы патохимии / А. Ш. Зайчик, Л. П. Чуриков. – СПб. : Элби, 2000. – 688 с.
7. Конквест Р. Жнива скорботи. – К., 1993.
8. Кульчицкий С. В. 1933 – Трагедия голоду. – К., 1989. – 98 с.
9. Огірко О. В. Духовно-моральні наслідки голодомору в Україні / О. В. Огірко // Персонал. – 2002. – № 11. – С. 25-27.
10. Олійник М. П. Політика „Ліквідації куркульства як класу”: мета, реалізація, наслідки / М. П. Олійник // Голодомор 1932-1933 років як величезна трагедія українського народу : Мат. всеукр. наук. конф. – К. : МАУП, 2004. – С. 60-62.
11. Петров В. П. Походження українського народу. ДОС. – К. : МП Фенікс, 1992. – 248 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/786797/>
12. Равич-Щербо И. В. Психогенетика : Учеб. / И. В. Равич-Щербо, Т. М. Марютина, Е. Л. Григоренко; под ред. И. В. Равич-Щербо. – М. : Аспект Пресс, 2008. – 448 с.
13. Соболев П. І. Голодомор 1932-1933 років: Особливості соціальних патологій / П. І. Соболев // Персонал. – 2002. – № 11. – С. 11-14.
14. Сталин И. В. Сочинения. – М., 1946.
15. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний ; пер. з англ. Ю. І. Шевчука [Вст. сл. С. В. Кульчицького. – 3-тє вид., перероб. і доп.]. – К. : Либідь, 1993. – 720 с.

В. Г. Візнюк,
старший науковий співробітник ДІКЗ “Межсibiж”
(сmt Меdжсibiж)

СВІДЧЕННЯ УКРАЇНЦІВ-ЕМІГРАНТІВ ЯК ОДНЕ З НАЙЦІННІШИХ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ ТА ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РОКІВ В УКРАЇНІ

Голодомор, за визначенням англійського дослідника Роберта Конквеста

– терор голодом. В 1932-1933 рр. відбувалося масове знищення людей. На сьогодні дослідження трагедії українського селянства не завершене, не все те, що приховував радянський тоталітарний режим було осмислено і отримало належну оцінку. В цьому році минає 80-та скорботна річниця з часу загибелі мільйонів людей на Україні. Важливим етапом у здійсненні дослідження цього періоду стала робота Комісії з вивчення Голоду в Україні, проведена в США. Віктор Ющенко, экс-президент України, високо оцінив результати цих досліджень. У вступному слові до чотиритомного видання матеріалів Конгресово-президентської Комісії США з вивчення великого голоду в Україні 1932-1933 рр. він визначив велику цінність свідчень очевидців-емігрантів з України, зібраних упродовж 1983-1984 рр. дослідниками на чолі з видатним американським істориком, виконавчим директором комісії Джеймсом Мейсом: “Кожне свідчення, кожен том із цього видання є цеглиною у відбудові історичної справедливості і відродженні духу українського народу, чия сила воістину є незнищеною. Ця книга служить великій меті оздоровлення нашої національної свідомості і водночас справі застереження і запобігання будь-яким замахам на людське і національне буття” [1, с. 5].

Джеймс Мейс зробив свідчення очевидців одним із головних джерел встановлення істини у справі дослідження Голодомору в Україні. Опитувалися люди різного віку, найстарші з яких народилися в кінці ХІХ ст., згідно передбачених програмою запитань, що охоплювали події від Першої світової війни (якщо опитувані їх пам’ятали) до закінчення Другої світової війни. Люди, які опитувалися, своїми очима бачили жакливі події Голодомору, вони закарбували в своїй пам’яті все, що відбувалося на нашій землі в той час. Уперше розповіді були видані невеликим тиражем в державній друкарні Вашингтона. Д. Мейс привіз в Україну кілька примірників видання. Олесь Гончар, вражений прочитаним, назвав ці спогади “чорною Іліадою”.

Вирішальними чинниками Голодомору вважалося жорстоке вилучення врожаю 1932 року, вивезення зерна за межі України, конфіскація у кожної селянської родини всіх продуктів харчування. Крім примусового відбирання їжі відбувалося замовчування факту голоду в Україні, держава спрямувала всі сили на те, щоб ізолювати голодуючі райони, заборонявся виїзд в інші регіони СРСР завдяки запровадженню паспортної системи. Українське селянство чинило опір заходам, які проводила радянська влада, маючи земельні наділи, господарство, економічну самостійність, перешкоджало швидкому виконанню цих заходів. В той період відбувалася масова колективізація, що супроводжувалася насиллям. Про те, як організовувалися колгоспи, свідчать розповіді очевидців: анонімного оповідача з с. Ляховці Андрушівського району, Житомирської обл., який розповів, що “... приїхав агітатор, щоби організувати колгосп. З району. Так його жінки побили, вигнали і розігнали те

зібрання. Перший раз нічого не зробили з колгоспом. Потім уже приїхало під охороною 10-х, 20-х енкаведистів, тих гепоушників і міліція – і аж тоді організували колгосп” [1, с. 112, т. I]. А на тих людей, що не хотіли вступати до колгоспу накладали величезні податки, яких вони не могли сплатити. Таких людей заарештовували і висилали в Сибір, вибору не було: або в колгосп, або на висилку; анонімна оповідачка із Цюрупинського району, Миколаївської обл. засвідчила, що люди мусили йти до колгоспу “...бо не було що їсти, вони забирали, у 33-му вони примушували людей, щоб ішли до колгоспу, бо у колгоспі давали раз на день їжу, люди тільки мусили стояти всі за супом в черзі, щоб дали раз на день поїсти. Давали для тих, хто робив і хто мав дітей, то давали може там ложку того супу, щоб додому понести” [1, с. 120, т. I]; Олександр Стовба з с. Вереміївки Хорольського району, Полтавської обл. розповів, що не всіх селян приймали до колгоспу: “...Тоді людей почали залякувати, вживали силу, поширювати чутки. Приходили бригадири й намагалися переконати людей приєднатися до колгоспу. А деяких, як напр. нас та ще з десяток, або біля того сімей не допускали до місцевих колгоспів, бо вважали антинародними елементами. До нас було особливе ставлення. Навіть якби вони захотіли, все одно не змогли би нас прийняти до колгоспу, бо гадали, що наше членство в колгоспі буде небезпечним для цілей соціалістичного розвитку та будівництва соціалізму в нашій країні” [1, с. 89, т. III]; Ольга Йосипенко з Гапонівки Лохвицького р-ну, Полтавської обл. розповіла, що “...Знаєте, а не всі думали, що це так буде. Знаєте, думає, та може й не буде, що я попаду на Сибір. Може, якраз я остануся. Ну, але так не вийшло. Вони й так то все звели й тих по вигонили, тих порозпродували, тих в Сибір позаганняли. А тоді голод зробили. То голод навмисне зробили... Хліба було досить, а вони все позабирали й вивозили...” [1, с. 108, т. III]; Анатолій Рожнятовський, хутір Волосінь Макарівського р-ну, Київської обл. згадував про те, що колективізація передбачала примусову здачу до колгоспу всієї власності: “... Забрали все чисто, хто не схотів – забрали. А хто дійсно спротив робив, то його засудили. Вислали та й все... Так що батькові сказали: “Дай коня, корову й воза!”. І на тому скінчилося... А то було - диктатура, диктатурний приказ... А ні, то підеш, викинуть з хати й підеш на Сибір...” [1, с. 177, т. III]; Одарка Окопна з с. Вовківці Роменського р-ну, Сумської обл. розповіла, що “...І в мого тата забрали все. І господарку, й коні, й корови, й свині. Все забрали. Плюс до того, що й гуси, й кури. Все позабирали. Тато не був в колгоспі ні одного дня. А як позабирали все, а тоді прийшла голодівка, то ми лише хату мали, то тато втівав, не жив вдома, ховався від комуністів, щоб не забрали в Сибір...” [1, с. 194, т. III]; анонімний оповідач із Савранського р-ну, Одеської обл. вважав, що “...Колективізації для того, щоб знищити приватну власність і щоб були рабами, щоб не мав своєї власності, а

щоб держава ним керувала й робила те, що вона хоче. Щоб людина була тільки гвинтиком у їхньому апараті. Для того їм було потрібно. Раби їм потрібні були. Бо як дай йому приватну власність, то він ще скаже, що він почуватися людиною, а як ти його зробив рабом – то він є раб. І то була ціла їхня ціль” [1, с. 69, т. III].

Люди, що вступали до колгоспів були не в кращому становищі, ніж ті, що відмовлялися це робити. Анонімний свідок з Конотопського р-ну, Сумської обл. згадував: “...Ті селяни, які не були в колгоспі, в них відібрано все, вони перші стали вмирати від голоду, а потім стали й колгоспники, колгоспники переважно ті, що робочої сили, або один чоловік і жінка й декілька дітей, а на дітей не давали харчів, а тільки, хто працює, бо таке й гасло було: “кто работает, тот и кушает”, так і то, значить, хто в колгоспі працював, тому на трудовень давали, але потім стали приїжджати вже з Росії, з Москви уповноважені за хлібом, і утворив бригади з комнезаму, і бригади ходили по тих господарях, які не в колгоспі були, й вони забирали в них все..., а їх викидали з хат, і так ті люди пухли і вмирили, а потім колгоспники, ...але зразу колгоспникам на трудовень дали хліба, а ... потім уповноважені з Москви приїжджають і накладають на колгоспи вивозити хліб, і тому стали й колгоспники вмирати...” [1, с. 413, т. IV]. Про оплату праці в колгоспі розповідав Костянтин Степовий з Полтавщини: “... То було не добровільно, а то було силою їх позагонено в колгоспи, щоб створити таку систему господарювання. Але в колгоспі давалося скільки? Уявіть собі: 100 грам хліба на цілий трудовень! Та то було ж 100 грам хліба – ти тільки можеш наїстися один раз! Але тобі робити треба цілий день за нього. То було щось навіть не до подумання, щоб так оплачувався труд того самого колгоспника. І через те й колгоспники гинули” [1, с. 319, т. I]; анонімний оповідач з села, що знаходилося недалеко від Зінькова Полтавської обл. засвідчив, що “...Ну, то страшно, ніхто нічого не платив, жили люди як на владу долі. Отак колективізація робилася. У колгоспі нічого не давали, бо худоба подохла, орати нічим, сіяти теж не було, що вродить – для держави здавай, а тоді людям нічого не достається...” [1, с. 290, т. I].

Для тодішньої влади селяни були класовим ворогом, якого треба було знищити будь-якою ціною. Це означало позбавлення можливості працювати на своїй землі, опис всього майна, реманенту, худоби. М. Ковалецький із Холодної Гори, що на Харківщині згадував: “...виганяли з хати, конфіскували все майно, до нитки, виганяли голих садовили, чи то зимою, чи то літом, садовили, вивозили. Ні, вони не дивилися, чи хто плаче, чи хто ридає, чи хто хворий, чи хто немічний, всі підряд – дітей, старих, всіх, це я бачив на свої власні очі...” [1, с. 447, т. I].

Радянський уряд розумів, що за таких умов спланованої ліквідації

українських селян-господарів створилася ситуація, коли намагаючись вижити, люди, доведені до відчаю почали використовувати колективне майно. Тому 7 серпня 1932 року з’явилася постанова про охорону соціалістичної власності. Суть цієї постанови роз’яснювалась в газеті “Правда”. Державна, колгоспна, кооперативна власність вважалася основою радянського устрою, тому людей, що на неї посягали, вважали ворогами народу. За розкрадання колгоспного та кооперативного майна застосовувалась найвища міра соціального захисту – розстріл із конфіскацією всього майна. За пом’якшувальних обставин розстріл замінювався позбавленням волі терміном не менше 10 років із конфіскацією майна. Виконання цього закону також відображене в розповідях очевидців. Михайло Френкін – радянський історик, відряджений в Довбиш Баранівського р-ну, Житомирської обл., викладав в робфаківській школі для дорослих. Під час опитування розповідав, що “...Був заарештований, потрапив до спецкорпусу тюрми Лук’янівської. Туди саджали людей за особливим законом. Це не був закон. Це був терор. Від 7-го серпня 32-го року про колоски. У народі його називали “закон про колоски”, коли голодні підбирали на колгоспі залишки незібраного хліба. Їм так би мовити створювали справу, що вони крали. Мародерство. Їх саджали у тюрму. І за це давали їм строки до таборів великі – десять років, більше – ну, і до розстрілу засуджували. У спецкорпусі я бачив і чув все це. Тут їх сиділа маса, українських селян, ось по цьому закону. Голод був страшний. Я сам голодував. Якщо б не рідні, я б там помер від голоду. Давали один раз на день зі щавлю та лободи суп. Усе! Голод був на Україні страшний” [1, с. 418, т. IV].

Пізніше, 22 серпня 1932 року з’явилася ще одна постанова: “Про заходи по боротьбі зі спекуляцією хлібом”. Селянам дозволялося купувати товари першої необхідності в державних магазинах за умови повного виконання плану заготівлі зерна. Люди, які були позбавлені цієї можливості йшли до міст у пошуках цих товарів, не виходили на роботу в колгоспах, а тому їх зараховували до спекулянтів, яких карали ув’язненням на термін від 5-ти до 10-ти років у концентраційних таборах без права амністії.

Після того як обсяги хлібозаготівлі зменшились, Сталін втрутився у справу і призначив в січні 1933 року фактичним диктатором України П.Постишева. Разом з ним працювали члени московського партійного центру М. Хатаєвич та Є. Вегер. Постишев прибув не заради того, щоб врятувати Україну від голоду, а для ліквідації українізації, “очищення” українських комуністів від небезпечного національного ухилу.

Керівництво СРСР замовчувало голод, намагаючись приборкати селянство та завершити примусову колективізацію. Радянський уряд намагався показати успішне завершення першого радянського п’ятирічного плану, тому визнання факту голоду в країні було неприйнятним для нього. Анонімний

оповідач, житель райцентру Ставища Київської обл. описав “ідеальну” радянську дійсність, згадавши пісні, що співалися в той час:

“Гей, ні меж, ні краю нашому врожаю,
Стигне, вистигає, гнеться до землі,
Полям неозорим піонер-дозорець
Вийшли вартувати колосистий хліб.

Приспів: Ми пісню свою гартували в вогню

Її несемо, як прапор:

Про нашу роботу складаєм тобі,

Товаришу Постишеву рапорт.

Тоді скрізь по парках співали... І скрізь по тих парках, на стовпах були радіорупори від пошти. От скрізь співають:

Быстро, как птицы, одна за другой песни летят
над советской страной,

Весел напев городов и полей, жить стало лучше,
жить стало веселей!

Оце під час тоді як люди вмирили – оце “жить стало лучше!”... Де це, в якій країні є, щоб за колосками там дивилися, щоб хтось не вкрав. Так там добре життя... І кричать люди, і вмирають скрізь, а вони співають « жить стало лучше” [1, с. 465-466, т. IV]. Отже, влада не визнавала, що в Україні голод. Ольга Йосипенко з Полтавської обл. відповіла на запитання про те, як влада пояснювала вимирання людей: “...Мруть та й вже. Вони не брали собі до уваги, що це люди мруть, бо ті наказували, а ці виконували. І це все. Як каже Сталін? Він не знав, що такий голод був на Україні. Вони знали, але вони навмисне то зробили – вони хотіли цю націю цілком знищити. То було винищення людей. Не то що там, а щоб їх не було зовсім. Бо бачите вони без України не можуть жити, бо наша країна – це є багата земля. Там усе є. То є чорнозем...” [1, с. 111, т. III].

Голодомор 1932-1933 років в Україні мав політичну мотивацію, він був навмисне спланований радянським урядом та підтриманий керівниками УСРР. Кожний захід уряду СРСР в той час був спрямований на посилення, а не на полегшення страждання населення від голоду. Створення колгоспів, постійне вилучення сільськогосподарської продукції та зерна в селян, забезпечення повного дотримання виконання закону про захист соціалістичної власності призвело до того, що українське селянство залишилося без засобів до існування. Яскравим підтвердженням тому є свідчення людей, що жили в той період на Україні, але вимушені були емігрувати. І хоча багато очевидців свідчили анонімно, зважаючи на те, щоб не нашкодити рідним, що залишилися на Україні, саме вони допомогли пояснити те, що так довго замовчувалось та приховувалось.

Список використаних джерел та літератури:

1. Великий голод в Україні 1932-1933 років у IV томах. – К. : Видавн. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008.
2. Аулова Л., Даниленко В., Лавренюк В. Голодомор 1932-1933 років в Україні за документами ГДА СБУ. Анотований довідник. – Львів, 2010.
3. Борисенко В. Свіча пам’яті: Усна історія про геноцид українців у 1932-1933 роках. – К. : ВД “Стилос”, 2007.
4. Винокурова Ф., Подкур Р. Голод 1932-1933, 1946-1947 рр. Вінницька область. Документи і матеріали. – Вінниця, Антекс – УЛТД, 1998.
5. Голод на Поділлі. Книга свідчень / Ред.-упоряд. В. Мацько. – Кам’янець-Подільський, 1993.
6. Жертви твої, рідний краю : Зб. мат. регіональної краєзн. конф., присвяченої відзначенню 75-х роковин голодомору 1932-1933 рр. – Старокостянтинів, 2008.
7. Петренко В. Більшовицька влада та українське селянство у 20-30 рр. ХХ ст.: причини, технології, наслідки Голодомору-геноциду (за мат. Поділля) – Вінниця. ДП “Державна картографічна фабрика”, 2008.
8. Реакція світу на Голодомор в Україні 1932-1933 років (документальні матеріали).
9. Розп’яте Голодомором Поділля : Зб. докум. і мат. про Голодомор 1932-1933 років на Хмельниччині / Упоряд. Вавринчук М. П., Осадча Г. Г., Слободянюк П. Я. – Хмельницький, 2008.
10. Український хліб на експорт: 1932-1933. – К. : ПП Сергійчук М. І., 2006.
11. Щемить від болю серце... Зб. документ. мат., учнів. досліджень, спогадів очевидців про Голодомор 1932-1933 років / Упоряд.: Черкасова В. О., Корнійчук М. М. – Хмельницький : ТОВ “Приватна друкарня”, 2008.

В. В. Галатир,

*науковий співробітник Державного архіву
Хмельницької області
(м. Хмельницький)*

22 СІЧНЯ 1919 Р.: РЕКОНСТРУКЦІЯ ПОДІЇ

Щороку 22 січня відзначається свято – “День Соборності України”. Саме день злуки УНР і ЗУНР став кульмінацією національно-визвольних змагань в Україні.

Ініціатором об’єднання виступила ЗУНР. 6 листопада 1918р. до Києва прибула делегація національної Ради просити у П. Скоропадського військової і морально-політичної допомоги. Гетьман пообіцяв підтримку. До Львова було відправлено спеціальну комісію. 10 листопада Українська Національна Рада ЗУНР прийняла резолюцію: “Державному Секретаріатові поробити потрібні заходи до з’єднання всіх українських земель і єдину державу”. Реалізувати її не дали змоги перестороги галицьких політиків щодо проросійських настроїв Гетьмана, та події у Наддніпрянщині, які призвели до повалення гетьманату, теж зіграли свою фатальну роль. Новий поштовх до процесу об’єднання дало відновлення УНР і прихід до влади Директорії [1].

1 грудня 1918 р. у Фастові було укладено попередній договір між Радою

державних секретарів ЗУНР та Директорією УНР про “злуку обох українських держав в одну державну одиницю”. На засіданні 3 січня 1919 р. УНРада в Станіславі, куди переїхав весь апарат уряду, одноставно прийняла ухвалу про об’єднання ЗУНР та УНР.

Невдовзі 36 галицьких делегатів виїхали до Києва на урочистий Акт злуки, приурочений до першої річниці проголошення самостійності Наддніпрянської України [2].

Проголошення злуки було призначено на 12 годину ранку 22 січня 1919 року, тобто першу річницю проголошення четвертого універсалу про повну незалежність України.

22 січня було проголошено всенародним і державним святом. О 9 годині ранку в усіх церквах відправляли богослужіння.

Проголошення Акту Злуки українських земель на Софійській площі в Києві. 22 січня 1919 р. Знято з дзвіниці Софійського собору, на горизонті видно ще не зруйнований більшовиками Михайлівський Золотоверхий

Молебень на Софійській площі в Києві з нагоди проголошення Акту Злуки УНР і ЗУНР. Цивільні познімали головні убори. В центрі – Симон Петлюра та Володимир Винниченко.

Головні торжества проголошення злуки проходили на Софійській площі. При вході з вулиці Володимирської на Софійську площу було зведено тріумфальну арку, прикрашену старовинними гербами. Рівно о 12 годині розпочалася урочиста церемонія проголошення Акта злуки. На масовому вічі посол Західноукраїнської Народної Республіки Л. Цегельський передав грамоту Національної Ради “Про об’єднання Західноукраїнської Народної Республіки з Великою Східною Україною” голові Директорії В. Винниченку.

Член Директорії Ф. Швець урочисто зачитав Універсал Директорії: “...Віднині воєдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України - Галичина, Буковина, Закарпаття і Наддніпрянська Україна. Здійснилися віковічні мрії, для яких жили і за які вмирили найкращі сини України. Віднині є тільки одна незалежна Українська Народна республіка. Віднині український народ увільнений могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об’єднати всі зусилля своїх синів для створення нероздільної, незалежної української держави, на добро і щастя українського народу” [3].

Реконструкцію подій в деталях у цей день зобразили в своїх спогадах очевидці. Вони вказували, що стояв морозний день, дерева були вкриті інеем.

З самого ранку місто мало святковий вигляд. Скрізь майоріли національні прапори і транспаранти. На балконах будинків було розвішано килими й полотна з яскравими українськими малюнками. Особливо гарно було задекоровано Софійську площу та сусідні вулиці. З-поміж них вирізнялися: будинок, де міститься центральна контора телеграфу, дім Київського губернського земства. Тут на балконах розміщувались портрети і погруддя Т. Шевченка, прибрані національними стрічками, і також прапори. На Триумфальній арці при вході з Володимирської вулиці до Софійської площі - старовинні герби Східної України і Галичини. По всьому майдані на стовпах висіли герби чи не всіх українських губерній і плакати.

Об одинадцятій годині ранку під звуки музики почали йти сюди українські піхотні частини, артилерія та самострільні команди, котрі стали шпалерами з усіх чотирьох боків площі. За військом рушили люди, зібралася велика кількість народу, заповнила всю площу й сусідні вулиці. Чимало з присутніх забралися на дерева, щоб звідти краще побачити дійство.

Розміщенням делегацій по місцях та всім церемоніалом свята завідував артист Микола Садовський. Незабаром поперед війська стали нові шеренги з учнів, котрі в супроводі вчителів прийшли з національними прапорами і плакатами. З численних делегацій, що прибули на урочистості, першими з'явилися службовці залізниць з великим транспарантом, на якому було написано: “Слава українським Героям!”. Опісля надійшли делегації від міністерств та інших установ, були хресні ходи з усіх київських церков.

Духовенство зібралось у Софійському соборі на Службу Божу. Її правив єпископ черкаський Назарій. На майдані ставало дедалі тісніше. Займали свої місця члени Галицької делегації, урядовці з головою Ради Міністрів В. Чехівським, делегати Трудового Конгресу, представники Національного Союзу, найвищі цивільні та військові чиновники, закордонні дипломати.

О дванадцятій годині дня під урочисті звуки дзвонів з Мазепинської дзвіниці й інших церков та гук гармат із Печерська з Софійського собору вийшло на площу і стало навколо збудованого там аналою духовенство з хоругвами. У церковній процесії архієпископ катеринославський Агапіт і єпископи: мінський Георгій, вінницький Амвросій, черкаський Назарій, канівський Василь, уманський Дмитрій.

У тиші, що запала на якусь хвилину, здалеку почулися поклики “Слава!” на честь членів Директорії, котрі під’їжджали на автомобілях. Військовий оркестр грав Національний Гімн. Настав найурочистіший момент свята. Акт Соборності розпочав своїм привітанням представник Української Національної Ради, голова Галицької делегації Л. Бачинський, а Л. Цегельський зачитав заяву Президії Української Національної Ради і Державного Секретаріату про волю ЗУНР об’єднатися в одну Українську соборну державу.

Цю заяву всі учасники сприйняли довготривалими оплесками.

Промовляв голова Директорії В. Винниченко, а професор Ф. Швець виголосив текст Універсалу Соборності. Після цього архієпископ Агапіт відслужив з духовенством молебень у намірах українського народу й Української держави. Відбувся військовий парад галицького легіону Січових Стрільців, якими командував полковник Є. Коновалець [4].

Загалом, Акт Злуки був глибоко детермінований історично і спирався на споконвічну мрію українського народу про незалежну, соборну національну державу. Він став могутнім виявом волі українців до етнічної й територіальної консолідації, свідченням їх самоідентифікації, становлення політичної нації. Вперше за 600 років було здійснено реальний крок до об’єднання українських земель, що вплинув на подальші національно-політичні процеси в Україні. Століттями розірваний український народ визволився з неволі і возз’єднався на своїй землі в єдиній Українській державі. Проте, нажаль, до справжнього об’єднання справа так і не дійшла. Вже через кілька днів після проголошення злуки Директорія під тиском більшовиків змушена була покинути Київ.

Список використаних джерел та літератури:

1. Історичне значення злуки УНР і ЗУНР [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://h.ua/story/75588/>. – Назва з екрану. 2. Лазарович М. В. Історія України: відповіді на екзаменаційні білети / М. В. Лазарович [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: http://pidruchniki.ws/13780305/istoriya/akt_zluki_unr_zunr_vid_sichnya_1919_yogo_istorichne_znachennya. – Назва з екрану. 3. Щусь О. Й. Акт Злуки / О. Й. Щусь // Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій та ін. НАН України. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 1. – С. 56-57. 4. Опис події [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: http://uk.wikipedia.org/wiki/Акт_Злуки. – Назва з екрану.

О. О. Гончар,

головний зберігач фондів ДІКЗ “Межибіж”

(смт Межибіж)

КНИГА-МЕМОРІАЛ “ВІНОК БЕЗСМЕРТЯ” ПРО ЖАХЛИВУ ЗЛОЧИННІСТЬ НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ НА ОКУПОВАНИЙ ТЕРИТОРІЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

1988 року видавництвом “Політвидав України” вийшла з друку 10000-им тиражем книга-меморіал “Вінок безсмертя”. Головою редакційної колегії був двічі Герой Радянського Союзу О. Ф. Федоров, керівником колективу авторів-упорядників В. А. Маняк та ін. “Вінок безсмертя” – це перша спроба звести воедино в книзі-меморіалі й увічнити в пам’яті народу села Української РСР, знищені разом з населенням фашистськими загарбниками.

На 578-ми сторінках висвітлюються багатостраждальні українські села,

які зазнали варварського насильства за участь їх жителів у всенародному русі опору так званому “новому порядку”. Уяву про те, як впроваджувався цей “новий порядок”, дають документи з трофейних архівів гітлерівців, що виходили у роки війни під грифом суворої секретності. По різному іменувалися у цих документах криваві шабаші, що чинили над сплюндрованими українськими селами нелюди з “третього рейху”. Вони називали свої звірячі розправи “акціями умиротворення”, “тактикою випаленої землі”, “заходами по очищенню території”, “акціями залякування”. Назви різні, а “почерк” однаковий. Одні й ті самі засоби ремесла паліїв та вбивць, спільний спонукальний мотив їх злочинів – паталогічне людиноненавистництво. Включені до книги накази, інструкції гітлерівських відомств, штабів вермахту, каральних інстанцій, окупаційних установ незаперечно свідчать про звірячий характер фашизму, про його зловісні наміри щодо нашого народу. Неспростовним звинувачувальним актом нацизму є розповіді учасників і свідків тих трагічних подій.

В книзі зібрано матеріал про ті страшні події, що відбувались у Чернігівській, Житомирській, Волинській, Сумській, Полтавській, Київській, Рівненській, Хмельницькій, Черкаській, Дніпропетровській, Вінницькій, Тернопільській та Львівській областях. Перегортаючи сторінку за сторінкою наче у наше сьогоднішнє прориваються стогін та передсмертні муки приречених. Матерів, від яких забирали і кидали у полум’я немовлят, дітей, на чийх очах спалювали матерів. Всіх тих, хто живцем згорів у інквізиторським вогні, або хто, вирвавшись з пекла, впав, розстріляний автоматною чергою карателя за півкроку від рідної домівки.

Особливо лютували фашистські кати на Україні в другій половині 1943 та на початку 1944 років, коли відкочувалися на захід під ударами Червоної Армії. Саме тоді політика “випаленої землі” досягла апогею. Рейхсміністр СС Гімлер 7 вересня 1943 року віддав наказ вищому керівникові військ СС і поліції на Україні Прюцману: “Необхідно добитися того, щоб при відході з районів України не залишилось ні однієї людини, ні одної голови худоби, ні одного центнера зерна, ні одної рейки; щоб не залишилося ні одного будинку, ні одної шахти, яка не була б виведена з ладу на довгі роки; щоб не залишилося жодної криниці, яка б не була отруєна. Противник повинен знайти справді тотально спалену і зруйновану країну” (У книзі-меморіалі використано документи і матеріали “Совершенно секретно! Только для командования! Стратегия фашистской Германии в войне против народов СССР. М., 1967) [1, с. 457].

Страшні цифри тогочасних реалій: на тимчасово окупованій території України загинуло понад 5265000 мирних громадян і військовополонених, фашисти зруйнували і спалили 714 міст і селищ, 28000 сіл та хуторів,

залишивши без даху над головою 10000000 людей.

Книга-меморіал подає відомості і про нашу Хмельницьку область. У списку 28 сіл, що найбільше потерпіли від фашистів у 1943-1944 роках:

Село	Район	Дата спалення	Спалено дворів	Загинуло жителів
Воробіївка	Полонський	24 січня 1944 р.	52	247
Миньківці	Славутський	14 грудня 1943 р.	57	79
Губельці	Славутський	22 січня 1943 р.	13	53
Сьомаки	Старосинявський	18 липня 1943 р.	164	184
Клембівка	Ізяславський	24 лютого 1944 р.	600	76
Васьківці	Ізяславський	22 лютого 1944 р.	68	49
Караїна	Теофіпольський	4 березня 1944 р.	80	92
Вулька	Славутський	22 січня 1943 р.	26	70
Комини	Ізяславський	16 січня 1944 р.	137	40
Канівка	Волочиський	24 січня 1944 р.	132	80
Білецьке	Полонський	26 січня 1944 р.	232	53
Поліське	Ізяславський	січень, 1944 р.	спалено повністю	
Двірець	Ізяславський	26 лютого 1944 р.	320	29
Синютки	Білогірський	23 лютого 1944 р.	150	25
Буртин	Полонський	8 січня 1944 р.	220	11
Михнів	Ізяславський	27 лютого 1944 р.	147	34
Михля	Ізяславський	16 лютого 1944 р.	312	19
Сільце	Славутський	29 вересня 1943 р.	55	10
Онацьківці	Полонський	Січень 1944 р.	120	29
Куствіці	Полонський	28 січня 1944 р.	135	8
Велика Гнійниця	Плужнянський	21 січня 1944 р.	240	26
Покошівка	Ізяславський	27 лютого 1944 р.	90	13
Хоровиця	Славутський	Вересень 1943 р.	68	7
Голики	Славутський	20-21 січня 1944 р.	107	6
Сошне	Ізяславський	3 лютого 1944 р.	222	4
Білижинці	Ізяславський	26 лютого 1944 р.	63	35
Білотин	Плужнянський	22 січня 1944 р.	62	4
Лютарка	Ізяславський	26 лютого 1944 р.	135	8

Особливо звіріли фашисти там, де активно діяли партизанські загони. Вони розуміли, що успішні дії партизани могли проводити тільки при тісному зв'язку з місцевим населенням, яке залишилось на тимчасово окупованій території, і тому розв'язали жорстокий терор проти нього. В останні місяці і тижні свого панування окупанти проводили масові розстріли мирних жителів, вогнем спустошували цілі села. З каністрами бензину і факелами в руках гітлерівські солдати і поліцаї йшли від хати до хати, підпалюючи їх.

Волосся дибом стає, коли читаєш про жахіття, яке творили німці у с. Воробіївка Полонського району:

“Стояв січень 1944 року. Комендант зондеркоманди есесівців Попец

оголосив про евакуацію населення Воробіївки з прифронтової смуги у тил. Протягом дня есесівці затримали понад двісті жителів села, наказавши їм зібратися в дорогу і чекати дальших розпоряджень. Дівчат віком від 15 до 20 років вони відібрали в окремі групи і розвели по хатах, де розмістилася солдатня польової жандармерії. Всю ніч фашисти знущалися над юними подолянками. Наступного ранку у Воробіївку привели під охороною колону жінок, стариків і дітей з сусіднього с. Храбузна. Потім усіх затриманих повели на захід, повз сільське кладовище. За кладовищем колону повернули у долину, до так званого Гальцева бережка, закритого з усіх сторін пагорбами. Люди збилися у центрі яру. Тільки плач дітей порушував тишу похмурого зимового дня. І раптом дитячі крики потонули у гулі стрілянини. Це з пагорбів есесівці відкрили вогонь по натовпу беззахисних людей. Чистий сніг обагрився кров'ю. Надвечір есесівці облили трупи бензином і підпалили. У небо знялося два величезних вогнища. Горіли трупи вбитих, і горіла Воробіївка, де завершували свою чорну справу гітлерівці” [2, с. 429].

Із розповіді очевидця тих подій жителя с. Білецьке Полонського району:

“26 січня 1944 року сім німецьких танків з солдатами на бронемашинах оточили наше село. Били по хатах запалювальними снарядами, потім есесівці бігали від хати до хати з жмутами паклі, обливої бензином, і палили все, що було на їх шляху. Того дня вони розстріляли кілька десятків людей, в основному жінок і дітей. Село наше було в руїнах. Людська кров, людські сльози” [3, с. 435].

Згадує Марія Василівна Баланчук, жителька с. Миньківці Славутського району: “14 липня налетіли карателі, оточили всю нашу вулицю. Одна команда ловила жінок з дітьми, стариків і заганяла їх у хати. Слідом ішли поліцаї, обливали будинки бензином і підпалювали. Наша вулиця перетворилася у мертво пустелю – ні людей, ні хат” [4, с. 443].

У книзі-меморіалі вміщено кореспонденцію про спалення німецькими окупантами с. Клембівка (нині с. Клубівка Ізяславського району) і масові розстріли жителів села. Її було опубліковано в газеті “За честь Родины” 17 березня 1944 року: “Гітлерівські погромники знищили українське село Клембівка. На карті населений пункт зазначений, а насправді його немає. На опаленій вогнем землі чорніють груди щебеню та пічні труби. Усього 600 дворів спалив проклятий німець, стер з лиця землі велике українське село Клембівку... З не багатьох уцілілих жителів навряд чи хто забуде страшний день 24 лютого 1944 р. Перед своїм відступом німці вирішили знищити все село. Прибули спеціальні команди факельників, і відразу в різних кінцях села запалали дахи. Стріляючи з автоматів, гітлерівці, як худобу, зганяли жителів села. Їм потрібні були раби. Вони відбирали здорових, міцних жінок, юнаків і дівчат, щоб вивезти їх у Німеччину, а старих людей пристрілювали... У цей

день німецькі карателі розстріляли кілька десятків людей, розгромили все село. А ввечері у районі сусідньої станції з числа тих, що вивезли, було розстріляно ще 75 чоловік. Доля решти невідома” [5, с. 452].

А в Теофіпольській районній газеті “Ленінський шлях” 19 липня 1944 року було вміщено статтю “Звірства німців у с. Караїна”: “Ніколи колгоспники і колгоспниці с. Караїна не забудуть днів чорної німецької окупації. Пройдуть роки, залікуються рани, але назавжди в пам’яті залишаться звіряче вбивство радянських людей, яке вчинили фашистські кати в нашому селі 4 березня. Вже було чути канонаду нашої артилерії, коли поранений звір востаннє підняв криваву лапу на мирне населення. Влетівши в село, скажені звірі – німці підпалювали хати, вбивали та вирізали населення. Село сповнилось зойком та плачем матерів і дітей. Частину жінок і малих дітей, яких не встигли вбити, фашисти з диким реготом гнали в дим і вогонь... У цей день в с. Караїна було розстріляно та замучено 92 чоловіка” [6, с. 456].

У книзі-меморіалі “Вінок безсмертя” вміщена довідка про збитки, завдані німецько-фашистськими загарбниками колгоспам, громадським організаціям, державним підприємствам, установам і громадянам Кам’янець-Подільської області, датована 1944 роком: “Кам’янець-Подільська обласна комісія подала у надзвичайну державну комісію 102568 актів на суму 18588112,4 тис. крб. Обласною комісією встановлено, що німецько-фашистські загарбники та їх пособники в Кам’янець-Подільській області вбили і замучили 221882 мирних громадян, 255876 військовополонених, вивезли в німецьке рабство 117230 радянських громадян. У громадян загарбники спалили і зруйнували 30523 жилих будинки і 11193 надвірні будівлі, знищили 4899 дерев багаторічних насаджень...” [7, с. 461].

Проте, жорстокі людиноненависницькі дії не принесли окупантам сподіваного спокою. Вони виявились безсильними в боротьбі проти народу, який вірив у перемогу, наближав як міг і здобув її наперекір ворогові.

І чим далі відходить в історію травень 1945 року, тим частіше, ніби негатив, проявляється пам’ять людська. Нові документи, факти... Нові погляди й оцінки. Ясно одне: вдалося вистояти, незважаючи на величезні втрати й біди, які звалилися на країну у 1941-му і розгромити фашизм. Навіть у всьому світі, зважаючи на реальні події, не заперечують, що основний тягар війни довелося винести на своїх плечах саме радянським людям [8].

О. Ф. Федоров звертається до читачів книги не забувати страхіть, заподіяних гітлерівцями на нашій землі, і рішуче протистояти новим претендентам на світове панування. Прислухайтесь, звертається він до читачів, як актуально звучить сьогодні заклик незламного борця з фашизмом Юліуса Фучика: “Люди, я любив вас! Будьте пильні!”.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вінок безсмертя. Книга-меморіал. Ред. колегія: О. Ф. Федоров (голова), В. А. Маняк та ін. – К. : Політвидав України, 1988. – 457 с. 2. Там же, С. 429. 3. Там же, С. 435. 4. Там же, С. 443. 5. Там же, С. 452. 6. Там же, С. 456. 7. Там же, С. 461. 8. Перемога над фашизмом (нотатки редактора) // Колгоспна правда. – 1990. – 9 трав. (№ 56).

М. П. Горин,

*аспірант Кам'янець-Подільського
національного університету ім. І. Огієнка,
керівник архівного підрозділу
Управління СБУ у Хмельницькій області*

СТРУКТУРА ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КАРНИХ УСТАНОВ ДЛЯ РАДЯНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ НА ТЕРИТОРІЇ ПОДІЛЛЯ ТА ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ВОЛИНИ В ПЕРІОД 1941-1944 РР.

Автор статті на основі архівних джерел, переважно кримінальних справ зрадників Батьківщини та колабораціоністів, подає структуру та особливості функціонування карних установ для радянських військовополонених, що функціонували в період німецької окупації 1941-1944 рр. на території Поділля та Південно-Східної Волині.

Ключові слова: радянські військовополонені, Кам'янець-Подільська область, Вінницька область, Рівненська область, Волинська область, Тернопільська область, місце розташування, адміністрація, умови утримання, харчування, медичне обслуговування, важкі фізичні роботи.

Питання радянських військовополонених вивчалось багатьма українськими науковцями, зокрема: В. Королем, С. Гальчаком, В. Шевченком, О. Лисенком, В. Берковським та іншими [1]. Серед подільських науковців, що в своїх працях торкалися проблеми військовополонених необхідно відзначити О. Завальнюка, П. Слободянюка, М. Вавринчука, Ю. Олійника [2].

На даний час серед українських наукових праць, в яких досліджено тему нацистських таборів виокремлюються: “Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941-1944)”, упорядник М. Дубик, Кримське видання “Нацистські табори смерті. Очевидці свідчать”, спільне видання Інституту історії України НАН України та Меморіального комплексу “Національний музей історії Великої вітчизняної війни 1941-1945 років” “Історія великих страждань. Нацистські табори для радянських військовополонених у м. Славуті на Хмельниччині: дослідження, документи, свідчення” [3, 4, 5]. У зазначених працях достатньо широко та детально

досліджено місця примусового утримання населення в тому чи іншому регіоні. Найбільш узагальненим виданням є довідник М. Дубик, в якому зібрано дані українських, російських, німецьких архівів та на їх підставі класифіковано табори, що діяли на окупованій Україні. Однак на сьогодні не існує дослідження, яке б поєднало класифікацію таборів, їх опис, характерні ознаки з наведенням відповідних прикладів.

В статті, що подається Вашій увазі, автор узагальнює характеристики притаманні шталагам, дулагам, офлагам, використовуючи описи місць ув'язнення військовополонених Хмельницької, Вінницької, Рівненської, Тернопільської та Волинської областей в період німецької окупації. Також автор наводить приклади на основі першоджерел, які раніше не висвітлювались науковцями.

Розпочинаючи дослідження окремих аспектів наймасштабнішого конфлікту XX століття – Другої світової війни, перш за все необхідно дослідити основні загарбницькі ідеї німецької влади відносно тих чи інших окупованих територій.

Розробка військової стратегії проти СРСР, в основу якої було покладено ідею ліквідації радянського державного та суспільного ладу, розділ території, фізичне винищення мільйонів росіян, українців, білорусів та інших народів, здійснення задумів німецької колонізації “східних земель”, потребувало створення ряду спеціальних планів. В процесі підготовки плану “Барбаросса” кількість різних наказів, розпоряджень, інструкцій та настанов керівних структур, відомств, військового командування з питань підготовки масового винищення населення зростало з кожним днем.

За розробленим ще в 1940 році стратегічним “Генеральним планом “Ост” гітлерівська Німеччина передбачала на ступні заходи щодо України:

- часткове онімечення місцевого населення;
- заселення німцями окупованих територій;
- масова депортація населення, у тому числі українців, до Сибіру;
- економічне пограбування території України;
- пограбування культурних цінностей, знищення пам'яток культури;
- перетворення місцевого населення на рабів [6, арк. 37].

Основною складовою політики гітлерівської окупаційної влади по відношенню до населення, що проживало на захоплених німецькими військами територіях під час Великої Вітчизняної війни, була політика винищення. В свою чергу, німецько-фашистська окупаційна політика була складовою загальнодержавної політики нацистської Німеччини, яка відкрито прагнула до поділу світу та всесвітнього панування.

Окупаційна політика німецької влади включала в себе широкий спектр заходів, які були спрямовані як на досягнення різних цілей військового,

політичного та господарського значення, так і на виконання ряду специфічних завдань, які витікали із суті нацистського режиму. Слово геноцид (від грец. *genos* – рід, плем'я і лат. *caedere* - вбиваю) означає винищення окремих груп населення за расовими, національними, релігійними та іншими мотивами [7, с. 143].

В Третью рейсі геноцид вперше був застосований до єврейського, циганського, слов'янського та іншого населення на окупованих Німеччиною територіях в роки Другої світової війни.

Здійснення гітлерівцями задуманого, а саме політики геноциду по відношенню до радянських людей, розпочалось з перших днів окупації. Намагаючись тримати населення в постійному страху, окупаційна влада видала ряд наказів, інструкцій та розпоряджень, які були спрямовані на те, щоб не допустити народної боротьби та розв'язати собі руки у напрямку винищення населення.

Для реалізації політики геноциду нацисти використовували цілу систему різних заходів: відкриті та закриті розстріли, публічні повішання, заручництво, облави, погроми, табори, тюрми, переселення, депортації та інше [8, с. 76.].

Сотні тисяч людей стали в'язнями німецьких концтаборів, створених по всій території України. На конвеєр були поставлені такі засоби, як голод і голодна смерть, хвороби та відсутність медичного обслуговування, умови утримання, виснажлива праця, знущання, розстріли і т. п. Ще задовго до початку Великої Вітчизняної війни німецьким керівництвом було визначено створення та функціонування великої кількості таборів різного типу. Ці табори були органічною частиною окупаційного режиму. Також керівництво III рейху отримало певну практику ведення політики винищення. Так, в 1939 році, угорські війська розпочавши війну проти Карпатської України за схваленням А. Гітлера здійснювали розправи з полоненими – воїнами карпатської січі. Зокрема відбувались масові розстріли бранців та знущання над вцілілими у 16 створених таборах, тюрмах та інших місцях примусового утримання.

Масове знищення населення окупованих територій, в тому числі й військовополонених в 1941-1944 роках здійснювалось у 808 таборах, тюрмах та інших місцях примусового утримання (МПУ) створених окупантами на території України [9].

Табори для військовополонених (дулагі, шталаги, офлаги), для цивільного населення (гетто, трудові табори, пересильні табори) – всі без виключення служили злочинним діям фашистів для масового винищення радянських громадян. Тут умисно створювались умови, що спричиняли загибель тисяч людей.

Методика створення МПУ для військовополонених на території

Поділля та Південно-Східної Волині мало чим відрізнялась від таборів, що функціонували на територіях інших регіонів. Розглянемо характеристики притаманні місцям ув'язнення досліджуваного регіону та відзначимо особливості МПУ.

Місця розташування таборів для військовополонених. Отже, табори для військовополонених, в яких утримувалась велика кількість ув'язнених, зазвичай розташовувались в приміщеннях на території колишніх військових містечок, заводів і фабрик, у військових казармах, тюрмах. Подекуди це були напівзруйновані будівлі, ледь придатні для перебування. Іноді військовополонені утримувались просто неба. В деяких таборах полонені мали змогу побудувати тимчасові бараки. Так, наприклад у таборі для військовополонених № 355 у м. Проскурові, який мав три відділення: одне з відділень знаходилося в передмісті Хмельницького, в районі Раково, на території колишніх військових казарм; інше поблизу залізничної станції с. Гречани (нині включене до смуги міста Хмельницького); третє - по вул. Кам'янецькій на території колишнього військкомату, саме тут під табір окрім відведеного одноповерхового цегляного будинку, полоненими були збудовані бараки (сучасна територія Філармонії, магазину “Оптика”, КЕЧ) [10, арк. 47-48; 11, арк. 60-61; 12, арк. 106-109]. Табори огорожувались колючим дротом, а по їх периметру стояли вишки із кулеметниками.

Адміністрація. Керівництво таборами для військовополонених здійснювалось німецькими офіцерами та солдатами. Відповідно до розпорядження від 1 серпня 1938 року передбачалося, що на кожні 10 тисяч військовополонених табір потребував 131 особу керівного та наглядового персоналу. Подальше зростання кадрового складу табору могло відбуватися лише за умови, що в таборі утримувалось понад 30 тисяч військовополонених. Яскравим прикладом здійснення керівництва була загальна табірна адміністрація “Грослазарету” (шталаг № 357) поблизу містечка Славута Кам'янець-Подільської області. Станом на квітень 1943 року чисельність адміністрації шталагу № 357 сягала 400 осіб (100 осіб німців та 300 осіб таборової поліції з числа військовополонених). Адміністрація складалася в основному із німецьких офіцерів та солдат старшого віку (40-60 років), які були поранені та одужали, чи були визнані непридатними для стрийової служби, тобто ті, хто за віком чи станом здоров'я не могли служити в діючій армії [5, с. 33].

До складу таборової адміністрації також входили підрозділи служби безпеки (СД) та німецький розвідувальний та контррозвідувальний орган – Абвер. Зокрема у “Грослазареті” було створено спеціальний підрозділ “1Ц”, у якому працювали співробітники Абверу [13, арк. 26].

Основним завданням служби безпеки та відділу “ІЦ” було виявлення серед військовополонених комісарів, євреїв та політпрацівників. Також у шталагах виявляли офіцерів та здійснювали їх переведення до офлагів. Вербування полонених до співпраці із німецької владою, зокрема до служби у німецькій поліції. Виявлення організації втеч та підпілля. Проведення обшуків новоприбулих полонених.

Одним з цікавих фактів, що мав місце в такому жакливному таборі, як “Грослазарет” було отримання військовополоненими кореспонденції, посилок та передач від сім’ї, а також побачення з родичами, що слідує із показів засудженого перекладача “Грослазарету” Й. Ренера. До обов’язків Ренера відносився перегляд листів та посилок, що надходили до полонених з волі та присутність при відвідуванні військовополонених родичами [13, арк. 31].

До складу табірної адміністрації також входив обслуговуючий персонал: кухарі, слюсарі, електрики та водії з числа місцевого населення. І внутрішня таборова адміністрація з числа військовополонених: писарі, перекладачі, лікарі та допоміжний медперсонал [5, с. 34].

Охорону таборів здійснювала таборова поліція та загони, що склалися з осіб інших національностей. Так, в містечку Володимир Волинський Волинської області охорону пересильного табору “Норд-365” здійснював німецький батальйон № 736 [14, арк. 30; 15, арк. 12, 29]. Шталаг № 301, що у Шепетівці Кам’янець-Подільської області охороняв батальйон “Гіва” з числа завербованих військовополонених [16, с. 93-94].

Умови утримання. Умови в яких перебували ув’язнені навмисно створювались нестерпні. Перш за все полонені весь час перебування у таборі потерпали від постійних знущань з боку табірної охорони. Знаходячись у таборі полонені розміщувалися на дерев’яних нарах чи на холодній цементній підлозі. У таборі для військовополонених у м. Корець Рівненської області ув’язнені утримувалися в тісному приміщенні на нарах у чотири ряди, відстань між ярусами яких досягала лише 40 сантиметрів [17, арк. 154]. Одяг в’язнів був цілком зношений, взуття подекуди відсутнє взагалі. Взимку приміщення таборів не опалювались і полонені потерпали від холоду. Зазвичай розводити вогнища задля того щоб погрітись полоненим заборонялось.

Харчування. Одним із методів винищення полонених був голод. Харчування в таборах для військовополонених було майже відсутнє. Щоденний раціон в’язня складався з баланди, яка готувалась з харчових відходів, гнилих овочів і падалі та шматка, так званого ерзац хліба, який також готувався із злакових відходів. Полонені харчувалися травою та листям, що росли навколо табору. Зрідка в’язням вдавалось отримати продукти від місцевого населення. Охорона табору зазвичай забороняла здійснювати такі акти милосердя. Харчування у вищезгаданому “Грослазареті” мало наступний

вигляд: на сніданок – 1 літр окропу на кожну людину та круглий буханець ерзац-хліба - 1 кг на чотирьох в’язнів; в обід – 2 літра баланди із схожої на просо крупи. Зимою 1942-1943 років додавали мерзлу нечищену картоплю із шматочками конини; вечері не було [5, с. 238]. В деяких таборах військовополонені було доведені до крайнього відчаю, який провокував їх на вживання шурів та що найстрашніше здійснення канібалізму. Для прикладу в таборах для військовополонених смт Великі Бірки Тернопільської області [18, арк. 238, 274, 274а, 276, 278, 289, 295, 315зв.] та в м. Дубно (в передмісті Сурмичі) Рівненської області були зафіксовані прояви людожерства [19, арк. 203; 20, арк. 61-62].

Медичне обслуговування в таборах було відсутнє. Лише в спеціально створених таборах, таких як “Грослазарет” в Славуті, корпус А шталагу № 361 (360) в м. Рівне [20, арк. 45-66], шталаг № 309 в першому військовому містечку у Вінниці [21, арк. 309; 22, арк. 167], чи в окремих відділеннях таборів створених для хворих та поранених в’язнів, здійснювалось примітивне надання медичної допомоги чи лікування. Адже не будемо забувати, що всі заходи в таборах були спрямовані на поступове винищення полонених. Зокрема під виглядом лікування та надання медичної допомоги над полоненими здійснювались різноманітні досліді. Так в “Грослазареті” час від часу виникало невідоме захворювання, яке німці називали парохолерою [6, арк. 53]. З метою проведення дослідів німецькі лікарі, додавали отруйні речовини до їжі полонених [5, с. 238]. Згодом спостерігаючи за жакливими муками в’язнів констатували їх смерть. Подекуди в таборах надавали медичну допомогу лікарі з числа військовополонених. Однак допомога ця була примітивною, адже дістати ліки чи перев’язочний матеріал не було звідки. У вищезгаданому таборі у м. Корець медичну допомогу добровільно надавав лікар-євреї. Який завдяки місцевому священику отримував частину ліків.

Каторжні роботи. Зазвичай військовополонених використовували на важких роботах. Зокрема на будівництві та ремонті шосейних доріг, розвантажуванні вагонів, на видобувних кар’єрах, на торфорозробках, на каменоломнях, в сільських господарствах та інших фізичних роботах. Полонені табору с. Шевченківка Калинівського району Вінницької області використовувались на обслуговуванні аеродрому [22, арк. 103]. Також полонених використовували для викопування могил та поховання трупів після розстрілів. Військовополонених таборів, що функціонували у Вінницькій області використовували на будівництві ставки Гітлера “Вервольф”. Після завершення будівництва всіх полонених розстріляли [23, арк. 116]. Ті з полонених, хто працював на сільськогосподарських роботах мали найбільше шансів здійснити втечу. І такі втечі мали місце. Зокрема в ряді сіл Кам’янець-Подільської області військовополонені, які працювали в сільському

господарстві час від часу здійснювали втечі. Так, восени 1942 року полонених з тимчасового табору у с. Війтівці Кам'янець-Подільської області розприділили по господарствах ближніх сіл для виконання сільськогосподарських робіт. У цей період значна частина полонених здійснила втечу, після чого тих, хто залишився, направили до інших таборів і на таких роботах майже не використовували [24, с. 309-312].

На основі проаналізованих першоджерел встановлено, наступне:

1. Серед таборів для військовополонених існували й такі, які важко віднести до категорії таборів, оскільки вони більше нагадують пункти збору полонених чи місця тимчасового утримання. Зазвичай такі пункти виникали при переміщенні не великої кількості (до декількох десятків) полонених з табору в табір, чи при використанні їх на роботах в інших селах і містечках. Зазвичай полонених таких МПУ розміщали в сільських господарствах селян та використовували на сільськогосподарських роботах [25, арк. 221-224].

2. Існували також табори змішаного типу. Зокрема в таборах м. Вороновиця, м. Гайсин, м. Козятин, м. Літин, м. Немирів та інших місцях Вінницької області окрім військовополонених утримувалось місцеве населення, євреї, цигани [26, арк. 167]. Такі МПУ не можливо віднести до таборів військовополонених, оскільки вони не мають характерних ознак. Це в свою чергу дає підстави розглядати їх, як нову категорію - змішані табори.

3. Зазначені характеристики дають загальне уявлення про структуру таборів для військовополонених, що існували на території Поділля та Південно-Східної Волині та вказують на особливості їх функціонування. Однак перераховані ознаки не є завершеними і потребують часткового доповнення. Поряд з цим їх аналіз підтверджує, що основою в методиці створення карних установ для військовополонених була ідея винищення офіцерів та солдат Червоної армії, з максимальним використанням їх, як піддослідного матеріалу та фізичної сили.

Список використаних джерел та літератури:

1. Король В. Ю. Трагедія військовополонених на окупованій території України в 1941-1944 роках. – К. : Академія, 2004. – 128 с.; Гальчак С. Д. Східні робітники з Поділля у третьому рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам / С. Д. Гальчак. – Вінниця : “Книга-Вега ВАТ “Віноблдрукарня”, 2003. – 344 с.; Гальчак С. Д. На узбіччі суспільства: доля українських “остарбайтерів” (Поділля, 1942-2007 рр.) / С. Д. Гальчак – Вінниця : Меркьюрі – Поділля, 2009. – 768 с.; Шевченко В. Варварство ХХ століття // День. – 2008. - 26 верес. (№ 173); Лисенко О. Військовий полон у період Другої світової війни: деякі теоретичні аспекти // Історія великих страждань. Нацистські табори для радянських військовополонених у м. Славуті на Хмельниччині: дослідж., док., свідчення / Ін-т історії України НАН України, Мемор. комплекс “Нац. музей історії ВВВ 1941-1945 років” - К., 2011. – С. 14.; Берковський В. Нацистські табори для військовополонених у м. Славуті (1941-1944 роки) // Історія великих страждань. Нацистські табори для радянських військовополонених у м. Славуті на

Хмельниччині: дослідж., док., свідчення / Ін-т історії України НАН України, Мемор. комплекс “Нац. музей історії ВВВ 1941-1945 років” - К., 2011. – С. 29. 2. Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині. 1941-1944. Документи і матеріали / М. П. Вавринчук, О. М. Завальнюк, П. Я. Слободянюк, А. Г. Філінюк, О. Б. Комарніцький, Ю. В. Олійник. – Камянець-Подільський, Оіюм, 2009. – 574 с.; Слободянюк П. Я. Воєнне лихоліття на Поділлі (1941-1945 рр.): моногр. / Слободянюк П. Я., Вавринчук М. П., Олійник Ю. В., Смоленюк П. С., Телячий Ю. В. – Камянець-Подільський : ПП “Медобори-2006”, 2007. – 312. 3. Довідник про табори, тюрми та гетто на окупований території України (1941-1944) / упоряд. М. Г. Дубик. – К., 2000. – 304 с. 4. Нацистские лагеря смерти. Очевидцы свидетельствуют. Из серии “Рассекреченная память”. Крымский вып. Т. 2. / Сост. Валякин А. В. – Симферополь : изд. “ДОЛЯ”, 2010. – 408 с. 5. Історія великих страждань. Нацистські табори для радянських військовополонених у м. Славуті на Хмельниччині: дослідж., док., свідчення / Ін-т історії України НАН України, Мемор. комплекс “Нац. музей історії ВВВ 1941-1945 років” - К., 2011. – 348 с. 6. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі ГДА СБУ), Хмельницький. – Ф. 5. – Спр. 70. – Т. 7. – 206 арк. 7. Словник іншомовних слів. Під ред. І. В. Льохіна і проф. Ф. М. Петрова. – К. : Держ. вид-во політ. літ. УРСР, 1951. – 761 с. 8. Литвин А. Нацистская политика геноцида на территории Белоруссии (июнь 1941 – июнь 1944 гг.): общие черты и особенности практического осуществления // Война на уничтожение: Нацистская политика геноцида на территории Восточной Европы. Мат. междунар. науч. конф. (Москва, 26-28 апр. 2010 г.) / Фонд “Историческая память” - М., 2010. – С. 67. 9. Шевченко В. Варварство ХХ століття // День. – 2008. – 26 верес. (№ 173). 10. ГДА СБУ, Хмельницький. – Ф. 6. – Спр. 1946. – 117 арк. 11. Там само. – Ф. 6. – Спр. 2509. – 93 арк. 12. Там само. – Ф. 6. – Спр. 19905. – 308 арк. 13. Там само. – Ф. 6. – Спр. 12338. – 142 арк. 14. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 51027. – 156 арк. 15. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 64122. – 207 арк. 16. Горин М. П. Система табірних установ для військовополонених, що функціонували на території Камянець-Подільської області в період німецької окупації (1941-1944рр.) // Внесок учасників війни-трудівників тилу Хмельниччини в перемогу у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років. Актуальні проблеми життєдіяльності учасників війни і шляхи їх вирішення : зб. мат. обл. наук.-практ. конф. / Хмельницький ун-т управління та права. – Хмельницький : ХУУП, 2012. – С. 85. 17. Державний архів Рівненської області. – Ф.Р-534. – Оп. 1. – Спр. 3. – 41 арк. 18. Державний архів Тернопільської області. – Ф.Р-274. – Оп. 2. – Спр. 102. – 36 рк. 19. ГДА СБУ. – Ф. 1. – Оп. 89. – Спр. 38. – 263 арк. 20. ГДА СБУ. – Ф. 1. – Оп. 89. – Спр. 23. – 158 арк. 21. ГДА СБУ, Вінниця. – Ф. 4. – Спр. 52. – Т. 1. – 242 арк. 22. Там само, Ф. 4. – Спр. 9. – Т. 1. – 144 арк. 23. Там само, Ф. 4. – Спр. 2. – Т. 1. – 265 арк. 24. ГДА СБУ, Хмельницький. – Ф. 6. – Спр. 7540. – 313 арк. 25. Там само. – Ф. 6. – Спр. 7600. – 283 арк. 26. ГДА СБУ, Вінниця. – Ф. 4. – Спр. 141. – Т. 1. – 183 арк.

О. П. Григоренко,
*доктор історичних наук, професор,
академік Міжнародної академії інформатизації,
дійсний член Центру дослідження історії Поділля,
завідувач кафедри Хмельницького національного університету
(м. Хмельницький)*

АНТИРЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В 1941-1991 РР.

У тисячолітній історії українського народу є понад семидесятилітній проміжок часу ХХ ст. У цей історичний період комуністи, встановивши силою радянську владу, влаштували сатанинське дійство будівництва соціалістичного ладу. Час і наступні покоління дадуть об'єктивну оцінку радянському періоду в нашій історії. Але стосовно Церкви вже тепер можна з усією очевидністю стверджувати, що це був період важких випробувань і навіть судний день: адже держава сповідувала атеїстичну ідеологію, завданням якої було знищення віри як такої і священників зокрема. Адже радянський керівник М. Хрущов обіцяв останнього священника показати по телебаченню у 1980 р. [1, с. 4].

За радянських часів, коли була заборонена релігійна пропаганда, Церква, що завжди була носієм духовності, не мала змоги донести свій голос до широких верств населення. Радянська влада ставилася до Церкви як до інституції, що мала зникнути. Переслідування, утиски духовенства радянською владою були нормою життя. З приходом більшовиків до влади розпочався небачений за масштабами і жорстокістю антирелігійний терор під прикриттям популістських лозунгів та постулатів наукового комунізму. Для нещадного і невідкладного знищення релігії режим застосовував різні форми. На одурманення віруючих були скеровані спеціальні агітпоїзди, агіттеатри, клуби і товариства безбожників, виходило багато фільмів, книг, брошур, газет, листівок, плакатів антирелігійного змісту. Гоніння Церкви, віруючих носили масовий характер. Під виглядом боротьби з релігією велось планомірне масове знищення національних реліквій, унікальних пам'яток національної культури й архітектури. Особливо шаленіли антирелігійні кампанії напередодні релігійних свят. Влаштовувались атеїстичні лекції, вечори запитань і відповідей, концерти, організовувались радянські весілля, “октябрини”, червоні шлюби і червоні поховання тощо.

У березні 1922 р. з'явилася стаття В.Леніна “Про значення войовничого матеріалізму”, де стояла вимога надати атеїстичній пропаганді войовничого характеру. Як привід для “розкрути” антицерковного терору вирішили використати голод. Патріарху Тихону запропонували віддати на потреби голодуючих церковне майно, але він відмовився давати на продаж освячені

предмети культу із золота, срібла і коштовного каміння. Це був чудовий привід для розгортання війни проти Церкви. У боротьбі проти церковників держава з успіхом використовувала тактику розколу. Радянська влада скасувала всі привілеї духовенства, благодійну допомогу і пожертви для Церкви, позбавила церковні братства майнових прав. У квітні 1929 р. були заборонені всі види діяльності релігійних установ, крім богослужінь. З перших кроків радянська влада відібрала у Церкви землю, майно, будівлі під час загальної націоналізації засобів виробництва. Священники, активні віруючі позбавлялись своїх прав у виборах до органів влади. Хвиля державних пограбувань вимела з храмів незрівнянні дорогометалеві та інші цінності, що накопичувались упродовж століть. Незабаром войовничі атеїсти взяли й за самі культові споруди, їх використовували не за призначенням. У багатьох випадках храми, церкви, каплиці бовваніли посеред сіл та селищ пустками, шпарувались непогодою, що викликало численні листи та скарги віруючих: руйнується, нівечиться, а віруючим людям не дають можливості в храмі помолитись.

Національною трагедією в Україні стало здійснення політики колективізації сільського господарства. Це був небачений раніше не тільки фізичний, а й духовно-релігійний, етнічний геноцид українського селянина. Знищувались не лише одноосібні господарства та заможні і середні селяни, а й руйнувались багатовікові гуманістичні традиції землеробів, знищувались їх сім'ї, які позбавлялись будь-яких засобів до існування, насильно висилались з насаджених місць у інші регіони. Під лозунгами за колективізацію оголошувалась справжня війна релігії, яка захищала віковічні традиції та одвічний уклад селянського життя, засуджувала антилюдську політику колективізації. Були випадки, коли Церква оголошувала анафему колгоспним та сільрадівським активістам. Зрозуміло, Церква стояла на заваді антиукраїнізму, антинародним методам колективізації, економічному розоренню, морально-політичному цькуванню, фізичному знищенню селян, як основи економічного добробуту, духовно-культурної й етнонаціональної стабільності України.

Починаючи з кінця 1920-х – початку 1930-х років посилювалося гоніння не тільки на православну, наближену до правлячого режиму релігію, а й на віруючих інших релігій. Партійне керівництво було переконане, що колективізація буксує завдяки агітації ксьондзів і куркулів. Католики, представники інших вірувань, як уміли захищали свої права і віру від переслідувань з боку органів влади. Селяни довіряли своїм духовним пастирям більше, ніж представникам владних структур, які намагалися довести їм переваги колективної праці, шкідливість релігії тощо. Щоб нейтралізувати серед поляків традиційно значний вплив католицької Церкви, в 1935-1936 рр.

були закриті майже всі католицькі костьоли на Поділлі, а проти духовенства посилювалися репресії. В жовтні 1937 р. від наркома внутрішніх справ СРСР М.Єжова до НКВС України надходить директива: “У найкоротші строки провести широку операцію по розгрому римо-католицьких контрреволюційних кадрів”. Після цієї грізної директиви справа з викоріненням католицької релігії пішла швидко і злагоджено. Органами Кам’янець-Подільського окружного НКВС була викрита діяльність “підпільного польського Червоного Хреста”, який нібито проводив контрреволюційну роботу під керівництвом ксьондзів [2, с. 128]. Ця справа була повністю сфабрикована каральними органами. Заборонялись усі зв’язки з родичами, які проживали в Польщі.

Відразу після встановлення радянської влади в західноукраїнських областях розроблялися заходи, спрямовані на ліквідацію греко-католицької, а згодом і католицької Церков, бо вони були визнані “агентами Ватикану”, а їх “служителі” – “ворогами народу”. Становлення радянської влади в західних областях незадовго до нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз здійснювалося примусовими методами, зокрема насильницькою колективізацією, масовими депортаціями “куркульства”, учасників визвольних змагань та інших “антирадянських елементів”. УГКЦ була найвпливовішою духовно-ідеологічною національною організацією, провідницею справедливості, користувалася великим авторитетом серед населення, особливо сільського, і тим самим перешкоджала шляху радянізації суспільного життя. Спочатку нова влада впроваджувала відносно незначні обмеження щодо Церкви. Священиків зобов’язували мати спеціальні паспорти, за використання церков уряд вимагав високих податків. Але поступово ці обмеження набирали загрозливих масштабів. Радянські власті заборонили викладати релігію в школі, конфіскували церковні землі та посилили антирелігійну пропаганду. Згодом радянська влада відкинула маску демократичності і розпочала проти священиків та віруючих репресії. Найбільш поширеним і страшним їх різновидом стала депортація. Таких “ворогів народу” без попередження, суду чи навіть формального звинувачення заганяли у вагони для худоби й вивозили до Сибіру й Казахстану на невільницьку працю. Багато депортованих гинули, часто цілими родинами. За даними митрополита А.Шептицького, з однієї лише Галичини весною 1941 р. радянська влада депортувала близько 400 тис. українців [3, с. 560].

У роки війни з німецько-фашистськими загарбниками “відлига” в позиції держави до Церкви, віруючих дійово сприяла значному внеску їх у перемогу над ворогом: вони давали значні кошти на озброєння, широко проповідувалась мобілізація зусиль народу на безкомпромісну, священну боротьбу з окупантами. Церква використовується владою як тимчасовий

заспокійливий засіб для згуртування знедоленого війною народу. Церква розгортає велику благодійну діяльність, яка приносить значну користь пораненим, сиротам, інвалідам, армії. Духовенство, віруючі збирали гроші, продукти, одяг, предмети першої необхідності на потреби військовослужбовців. Церковні парафії здійснювали шефство над військовими частинами, передавали пораненим продовольство, одяг, цигарки тощо. До завершення капітуляції фашистської Німеччини у Другій світовій війні церквами Кам’янець-Подільської (тепер Хмельницької) області було зібрано 1513341 крб., 1,2 т. сухофруктів, 2,6 т. гороху, 106 кілограмів цукру, 61 кілограм тютюну, 79,4 тисяч штук яєць, 1400 буханок хліба, 2,2 т. круп, 9,2 т. пшениці і ячменю, 1,5 т. сухарів і печива, багато курей, борошна, молока, жирів, фруктів, овочів, меду, ковбаси, консервів, а також постільної білизни, тканини, посуду і навіть меблів. Але і в цих благодійних справах Церква зустрічала перепони з боку місцевих керівників. Так, секретар Орининського райкому партії Буга дав команду сільрадам, щоб вони перешкоджали духовенству у зборі коштів і продуктів серед віруючих [4, арк. 228].

Майже відразу після переможного завершення Другої світової війни усе повернулося на “своє коло”: централізована безбожність, затята переслідування віруючих, що звалилось на них партійно-державним войовничим атеїзмом, глумним цинізмом, кипучою зневагою, які викрешували ворожнечу до релігійників. Вирувала справжня ідеологічна, духовна війна передовсім антигуманними законами, ущемлювались права людей, право віросповідання звужувалось фактично до формальних конституційних констатацій, що в реаліях життя зневажливо, загальнодержавно ігнорувались, принижувалась людська гідність.

Одним із характерних проявів сталінського терору повоєнної доби стали також репресії діячів Церкви. У листопаді 1944 р. помер митрополит Української греко-католицької церкви (УГКЦ) А.Шептицький, який користувався безмежним авторитетом серед віруючих західних областей. Це полегшило владі боротьбу з УГКЦ, що підпорядковувалася Ватикану. Паства УГКЦ сягала 4,3 млн. віруючих. Це була потужна Церква, в якій налічувалося 3040 парафій. У 1939 р. вона об’єднувала 2950 священників, 1610 ченців і черниць, 520 богословів, утримувала 10 336 різних шкіл, серед них 56 вищих. Кампанія проти УГКЦ розгорнулася за безпосереднім наказом Сталіна у березні 1945 р. Вона почалася із звинувачень її священників у пособництві гітлерівцям і “українським буржуазним націоналістам”. 8 квітня у львівській обласній газеті “Вільна Україна” з’явилася написана під псевдонімом стаття Я. Галана “З хрестом чи ножем”, в якій висувалися саме такі звинувачення. Статтю одразу передрукували обласні газети всієї Західної України.

Знаряддям для знищення УГКЦ була обрана Московська патріархія.

Сталін створив раду у справах РПЦ при уряді СРСР, на чолі якої поставив полковника державної безпеки Г.Карпова. Реалізуючи вказівки на розгром УГКЦ, Карпов запропонував у листі до Сталіна від 15 березня 1945 р. такий план дій: а) утворити у Львові православну єпархію; б) надати єпископу цієї єпархії і всім священнослужителям право проводити місіонерську діяльність; в) організувати всередині уніатської церкви ініціативну групу, яка повинна була б продекларувати розрив з Ватиканом і закликати уніатське духовенство до переходу у православ'я.

Новий глава УГКЦ Митрополит Йосип Сліпий, під тиском влади розпочав переговори з адміністрацією патріарха Алексія. У ході переговорів з'ясувалося, однак, що ніхто з архієреїв не бажає переходити у православ'я. У квітні 1945 р. священнослужителі УГКЦ найвищого рангу були заарештовані. Це надало певну свободу дій для створеної чекістами ініціативної групи. Її очолив настоятель Преображенської церкви Львова Г. Костельник. На священників почали тиснути, щоб вони приєднувалися до Костельника. Навесні 1946 р. 997 з 1270 священників УГКЦ підписали заяви про приєднання до ініціативної групи. Ті, хто не підписував такі заяви, висилалися з краю. 8-10 березня 1946 р. у Львові під контролем органів державної безпеки відбувся собор греко-католицького духовенства. Він ухвалив рішення про возз'єднання з РПЦ і скасування Берестейської унії 1596 р.

Ліквідувавши УГКЦ (насправді Церква пішла в підпілля) в Галичині підручні Карпова взяли за греко-католиків Закарпаття. Проте створити у Мукачівській єпархії ініціативну групу не вдавалося через протидію єпископа Т. Ромжі. На пропозицію М. Хрушова, яку підтримав Сталін, Міністерство державної безпеки УРСР організувало вбивство єпископа. Приєднання греко-католиків Закарпаття до РПЦ остаточно завершилося у 1949 р. Була ліквідована також Українська Автокефальна Православна Церква (вона відродилася в роки окупації). Ієрархів УАПЦ відправили на заслання за стандартним звинуваченням у пособництві гітлерівцям. Священики римо-католицької Церкви теж були поголовно репресовані, внаслідок чого віруючі позбавилися можливості відправляти релігійні обряди.

З другої половини 1948 р. відновився наступ на РПЦ. Тепер не задовольнялося жодне клопотання віруючих про відкриття храму. Були заборонені служби за межами храмів, скасовані хресні ходи, крім пасхальних. Знімалися з реєстрації храми, у яких через відсутність священника тривалий час не проводилися служби. За 1948-1950 рр. у східних областях України було закрито понад 500 храмів. Найчастіше як мотив для закриття висувалися інспіровані прохання віруючих.

У 1953 р. після смерті Сталіна лібералізація суспільно-політичного життя торкнулася й Церкви. Проте керівники державної партії розглядали

Церкву і релігію як свого ідеологічного супротивника. Обставини активізації державної войовничості відображали офіційні засоби масової інформації. У передовій статті 24 червня 1954 р. газета “Правда” докоряла, що функціонуючі громадські інституції, які покликані вести відповідну роботу, “під свободою совісті чомусь розуміють тільки свободу поширення релігійних поглядів”. Зазначалось також, що в багатьох випадках ця діяльність “не має войовничого, наступального характеру, відірвана від життя” [5, с. 1]. Хоча ЦК КПРС 10 листопада 1954 р. у постанові “Про помилки у проведенні науково-атеїстичної пропаганди” й настановлював не допускати ображення почуттів віруючих і церковників та адміністративно не втручатися в діяльність Церкви [6, с. 105-107], це не змінювало загальної стратегії атеїстичної войовничості. Це були скоріше тактичні кроки, що певною мірою вносили тільки деякі корективи в тактику, аж ніяк не видозмінюючи стратегічної лінії адміністративно-протирелігійно-церковної командності. Відібрані у віруючих культові споруди, яких вони були позбавлені раніше, не повертались. І ніякі аргументи, що висувалися віруючими до державовладних функціонерів, до уваги не брались.

В Україні в 1920-х роках культові споруди існували в кожному селі і навіть у значній кількості хутірських поселень, де віруючі могли задовольнити свої релігійні потреби. Становище різко змінюється після закінчення Другої світової війни. В Україні на той час діяло близько 15 тис. Церков, хоча лише сільських поселень налічувалось майже 42 тис. Як видно, фактично в менш ніж половині їх діяли церковні приходи, а в решті сіл вони не працювали. Функціонували Церкви в обласних та районних центрах, інших великих містах. Культові споруди намагалися використовувати не за призначенням.

Наприкінці 1950-х років розпочався новий наступ на Церкву. Безпосередня атака розпочалася прийняттям секретної постанови ЦК КПРС від 4 жовтня 1958 р. про недоліки атеїстичної пропаганди. Цією постановою всі компартійні і громадські організації зобов’язувалися розгорнути наступ на “релігійні пережитки” радянських людей. 16 жовтня за безпосередньою вказівкою М. Хрущова Рада міністрів СРСР прийняла перші антицерковні постанови, які мали своєю метою підірвати економічну базу РПЦ. Зокрема, знову запроваджувалися скасовані у 1945 р. податок з будівель і земельна рента, монастирям заборонялося користуватися найманою працею. Рада у справах РПЦ при Раді міністрів СРСР затвердила план закриття у 1959-1960 рр. майже половини монастирів. Рада у справах РПЦ у червні 1959 р. надіслала в усі союзні республіки інструктивний лист, в якому ставилися такі завдання: добитися, щоб клопотання про відкриття церков зменшилися, а згодом і цілком припинилися; під добре продуманими приводами не допускати в парафії, які занепадали, постійних і тимчасових священиків, після чого знімати

з обліку церковні общини; припинити надання Церквою допомоги віруючим грошима чи в якийсь інший спосіб. Ці інструкції в УРСР виконувалися в найбільш агресивний спосіб, з грубим нехтуванням законодавства про культ, силовими методами. У храмах і на квартирах парафіян проводилися обшуки, священикам відмовляли у прописці за місцем проживання, віруючі звільнялися з роботи через релігійні переконання. Кількість закритих храмів і молитовних будинків в Україні почала стрімко зростати: у 1959 р. - 260, у 1960 р. - 747, у 1961 р. - 997, у 1962 р. - 1144.

У 1961 р. на ХХІІ з'їзді КПРС була прийнята Програма партії, що задзвеніла як “епохальної значимості видатний документ розгорнутого будівництва комунізму”. Після цього наступ держави на релігію набирає нового оберту. Звичайно, вважалося, що здійснення величних комуністичних творінь з церквою не по дорозі, що без перемоги над релігією перемога комунізму неможлива. М. Хрущов заявив, що для переходу до комунізму необхідна не лише потужна матеріальна база, але й належний рівень свідомості всіх громадян соціалістичного суспільства. При цьому вказувалося, що висока релігійність радянських людей не має соціальних коренів, а зумовлюється незадовільною антирелігійною пропагандою, пасивністю Комуністичної партії в цьому питанні та надмірними свободами, наданими державою релігійним конфесіям. Владою вкотре було розпочато потужний наступ на Церкву. Наприклад, у 1958 р. в Україні існувало 40 православних чернечих обителей (з 57 наявних у всьому СРСР). В 1964 р. в Україні залишилися лише 9 монастирів, у яких проживало 939 самотників [7, с. 4]. Ударна державна войовничість щодо Церкви в Україні виявлялась у конкретних ознаках - зростала кількість закритих Церков. Уже в 1962-1963 рр. тільки в селах одного Кременецького району Тернопільської області було знято з реєстрації 25 Церков. Одинадцять церковних приміщень передали колгоспам для використання під громадські потреби, решту церковних приміщень не використовували, вони пустували, а ключі знаходились у сільрадах [8, арк. 19-20]. Аналогічна ситуація була і в інших регіонах України. Культові приміщення в багатьох випадках зносились з лиця землі, перетворювались на склади, подекуди використовувались для культурно-спортивної роботи [9, арк. 22]. Відповідно до нового законодавчого положення культовий об'єкт могли закрити через його незадовільний стан на основі акту технічної комісії та висновку уповноваженого в справах церкви відповідного облвиконкому. Культову споруду також закривали і зносили у зв'язку з реконструкцією населеного пункту тощо. Релігійна община приходу мала право наймати служителя храму тільки за умови отримання ним реєстраційного посвідчення уповноваженого при облвиконкомі. Як бачимо, права єпископатів у цих питаннях звужувались до граничної крайності. Окрім

того священнослужителів позбавляли можливостей контролювати фінансові справи релігійних громад, вони не могли також втручатися в питання їх управлінської діяльності. Культові споруди закривалися також внаслідок “слабкої релігійної активності населення”. Оцінка “слабкої релігійної активності населення” була настільки відносною, аморфною, що по суті могла застосовуватися до будь-якого населеного пункту, кожної, без винятку, діючої Церкви. Державно-командно-войовничо-атеїстична наступальність здатна була поставити в становище “слабкої релігійної активності” кожну релігійну громаду. Все залежало від того, як “впадала в око” місцевим владоможникам та чи інша Церква. Оформлення ж “документів” на закриття ставало справою техніки, але за тим вже жодної затримки не виникало.

Наступ держави особливо активним в ліквідації бази Церкви був на селі. У таких селах, як Горошівці і Кулівці Заставнівського району, Ожево Сокирянського району, Мошанець Кельменецького району, Тернавка Глибоцького (нині – Герцаївського) району, Давидівці та Юженець Кіцманського району Чернівецької області не обійшлося без протистояння віруючих із владою та силових дій [10, с. 14]. Серед загальних даних знятих з реєстрації релігійних громад майже 85% припадає на сільську місцевість, тобто на села та селища України [11, с. 199-200]. Село в цих питаннях, як бачимо, витримувало більш жорсткий комуністичний пресинг унітарної держави, державного соціалізму взагалі. Найбільшу кількість храмів, молитовних будинків знято з реєстрації на Вінниччині, Івано-Франківщині, Тернопільщині, Хмельниччині, Житомирщині, Черкащині.

З другої половини 1960-х років антирелігійна кампанія набирає стриманого, дещо умовно поміркованого характеру. Акції скорочення сповільнюються і в середині 1980-х рр. гальмуються та припиняються зовсім. А в другій половині 1980-х - на початку 1990-х років існуюча раніше тенденція набуває вже зворотного спрямування.

Впродовж кількох десятиліть в Україні не видавалася Біблія, знищувалася давня селянська родова релігійна традиція. Безбожник у радянському суспільстві був національним зразком. Негативні соціальні наслідки такої антигуманної діяльності правлячого комуністичного режиму не забарилися. Відродження віри людей у Бога сприятиме піднесенню духовності, релігійної культури, релігійної свідомості і національної самосвідомості українського народу. Український народ в умовах незалежної Української держави одержав всі необхідні умови для задоволення духовно-релігійних потреб. У Конституції України зазначено: “Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести

релігійну діяльність” [12, с. 12].

Стратегічною метою радянської релігійної політики завжди залишалося повне знищення Церкви, однак у різні періоди змінювалися методи і темпи. Радянська влада йшла на тактичні компроміси з Церквою лише в моменти державних катаклізмів. Антицерковна політика влади, яка мала місце в радянську добу, спричинила багато негативних явищ у релігійному житті суспільства, основним з яких є розкол у сучасному українському православ'ї. В сучасній Українській державі, українському суспільстві Церква займає те місце, з якого її насильно витіснили у радянські часи.

Список використаних джерел та літератури:

1. Факты. – 2005. – 23 нояб. – С. 4.
2. Блажевич О. Ю., Григоренко В. О. З історії релігійного життя поляків краю // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки. Зб. наук. пр. за мат. міжнар. наук. конф. – Хмельницький, 1999.
3. Субтельний О. Україна. Історія. – К., 1993.
4. Держархів Хмельницької області. – Ф.Р-338. – Оп. 8. – Спр. 2.
5. Шире развернуть научно-атеистическую пропаганду // Правда. – 1954. – 24 июня.
6. Коммунистическая партия, Советское правительство о религии и церкви. – Москва, 1959.
7. Ліквідація українських монастирів під час хрущовської антицерковної кампанії // Пульс. – 2005. – 17 лют.
8. Держархів Тернопільської області. – Ф.Р-3240. – Оп. 1. – Спр. 92.
9. Держархів Хмельницької області. – Ф.Р-333. – Оп. 9. – Спр. 75.
10. Яремчук С. С. Православна церква на Буковині у 1944-1991 рр. (Державно-церковні взаємини). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидати історичних наук. – Чернівці, 2006. – С. 14.
11. Панченко П. П. Сторінки історії України ХХ століття. (Українське село: поступ, сподівання, тривоги). – К., 1995.
12. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К., 1996. – С. 12.

Ю. В. Гринькова,

викладач Хмельницького інституту МАУП
(м. Хмельницький)

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РР.

У ХХ ст. Україна пережила три голодомори – усі за радянської влади; основною їх причиною була аграрна політика партійного радянського керівництва. Перший голодомор в Україні тривав з 1921 р. до середини 1923р.; другий з 1932–1933 рр.; третій 1946–1947 рр. [1, с. 320]. Кожен із цих голодоморів назавжди закарбувався в пам'яті тих людей, які його пережили і стали чорною сторінку в історії українського народу.

Страшною подією став для людей голод 1932–1933 рр. він став для українців тим, чим був голокост для євреїв і різанина 1915 р. для вірменів [2, с. 508]. Особливо страшним був той факт, що голод був штучно створений. Це

трагедія, масштаби якої неможливо збагнути, голод травмував націю, залишивши на її тілі глибокі соціальні, психологічні і демографічні наслідки які дають знати про себе і сьогодні.

Голод був спричинений насильницькою суцільною колективізацією горезвісними хлібозаготівлями, людиноненависницькою політикою розкуркулення, відвертим масовим терором тоталітарного режиму проти селян України. У серпні партійні активісти дістали право конфісковувати зерно в особистих селянських господарствах; тоді ж був ухвалений закон “про три колоски”, що передбачав смертну страту за крадіжку “соціалістичної власності”. Будь-який дорослий і навіть дитина, спіймані хоч би з жменю зерна біля державної комори або колгоспного поля, могли бути страчені. При пом’якшувальних обставинах подібні “злочини проти держави” каралися десятьма роками таборів. Щоб вижити, люди були здатні на все, навіть піти на смерть, аби втамувати свій голод та голод своєї родини.

Можна лише уявити собі, як важко бачити хліб і не мати можливість його з’їсти, як важко знати, що у той час, коли ти і твоя сім’я голодуєш. Хто не потребує у їжі, жирує та викидає продукти, що просто псуються; як важко, коли з двору забирають останнє, не хestуючи нічим, навіть гарбузовим насінням, коли з комори забирають усе до останньої крихти, коли худобу – єдину годувальницю теж забирають. Уявіть собі, як важко бачити свою дитину, яка пухне з голоду, а руки та ноги якої перетворилися на костомашки обтягнуті шкірою, як важко, бачити своїх рідних, які просто помирають від голоду і ви нічим не можете зарадити... Люди рятувались як могли і їли усе, що тільки можна, худобу, яка здохла від голоду, закопували і тихенько, вночі, щоб ніхто не побачив, відрізали від неї маленькі шматочки, щоб нагодувати дітей. За їжу були готові просто вбити.

Всі ці обставини залишили великий відбиток на психології нашого народу. Люди, які пережили голод, навчили своїх дітей цінувати хліб. Після пережитого горя вони постійно намагаються зробити великі запаси їжі, бо на підсвідомому рівні у них залишився страх бути голодними. Якщо більш детально розбирати особливості поведінки наших прабатьків, то можна зробити висновок, що саме через страх голоду, вони не лише роблять великі запаси їжі, а й на всі свята накривають багаті столи, і молять Бога щоб наступного року столи були не бідніші. І лише ті, хто чув їхні розповіді про страшні роки голодомору, можуть зрозуміти такі їхні слова: “Ви ще не бачили горя... І дай Бог, щоб ви його не пізнали. Горе – це голод, а все інше в порівнянні з голодом – не біда”.

Ще однією яскравою психологічною особливістю поведінки наших прабатьків є те, що вони постійно намагаються нагодувати своїх онуків і говорять їм, що вони худенькі. Це також відображення психологічної травми

спричиненої голодом. На рівні підсвідомості вони бояться знову побачити ці тоненькі ручки та ніжки з опухшим від голоду животом. Саме це покоління навчило нас цінувати хліб, цінувати кожну крихту, яку нам дав Бог, саме вони, бояться будь-яких розмов про неурожай.

Наш народ пережив три голодомори і ці страшні події назавжди залишилися в пам'яті людей, виховали у них злість, недовіру, страх та загостило “звірині інстинкти”. І не приведи Господь нам знову пережити це, хоча, звернувши увагу на теперішню ситуацію в країні, немає гарантії того, що в скорому часі, дехто з людей все ж таки буде голодувати, не через нестачу продуктів в країні, а через те, що не зможе дозволити собі їх купити.

Список використаних джерел та літератури:

1. Афанасьєва В. Г., Смірнова Г. Л. Урок дає історія. - М. : Поліздат., 1989 р.
2. Субтельний Орест. Історія України. - ДО. : Либідь, 1994 р.

Л. М. Гундерук,

*кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри психології та соціально-гуманітарних
дисциплін Хмельницького інституту МАУП
(м. Хмельницький)*

В. О. Юшкевич,

*старший викладач кафедри психології та соціально-гуманітарних
дисциплін Хмельницького інституту МАУП
(м. Хмельницький)*

ДЕМОРАЛІЗУЮЧЕ ЗНАЧЕННЯ ГОЛОДОМОРУ 1946-1947 РОКІВ

Відбудова та розвиток господарства України у повоєнні роки відбувалися в умовах, коли переважна більшість українських земель опинилися у межах однієї держави. Переживши страхіття війни, заплативши за перемогу над загарбниками надзвичайно високу ціну, українці, як й інші народи СРСР, сподівалися на докорінні зміни в суспільстві, насамперед на припинення репресій та поліпшення матеріальних умов життя. Однак їх надії не справдилися. Головною метою тоталітарного комуністичного режиму було усування країни та на міжнародній арені, незважаючи на ціну.

Україна під час Другої світової війни зазнала більше руйнувань, ніж будь-яка інша європейська країна. Відступаючи з України, нацисти, як і більшовики у 1941 р., вдавалися до тактики “спаленої землі”, тобто знищували за собою все, що б міг використати противник. Як наслідок, загальна сума збитків, яких зазнали населення й господарство України, становила понад 40%

національного багатства. На руїни було перетворено 720 міст та 28000 сіл України, 16,5 тисяч промислових підприємств, 18000 лікувальних установ, 33000 навчальних і науково-дослідних закладів, 19000 бібліотек, понад 30000 колгоспів, радгоспів, МТС. 10 млн. осіб залишилися без даху над головою. Проте найстрашнішими були людські втрати, які в Україні становили 8 млн. осіб, загальні демографічні втрати – понад 14 млн. осіб.

Економічне становище українських земель значно ускладнювалося тим, що на початку війни відбувалася масова евакуація на Схід заводів, робітників та інженерів. Всього за межі республіки було вивезено майже 1 тисячу заводів, 30212 тракторів, майже все обладнання з українських електростанцій, більше 6 млн. голів худоби, 1,6 млн. тон шкур, хутра тощо. Крім того, з України евакуювали понад 4 млн. людей. У Донбасі було затоплено усі шахти, знищено промислові об’єкти Дніпрельстану, всі 54 домни, висаджено у повітря мости, зруйновано залізниці, телеграфні лінії тощо. З усього, що було евакуйовано під час війни з України, поверталася незначна частина. За вивезене майно Україна не отримала жодної компенсації. Натомість за нове обладнання, яке надходило в Україну після війни, доводилось платити з власного бюджету.

Завдяки героїчним зусиллям українського народу вдалося досягти значних успіхів у відбудові зруйнованого війною господарства. Щоправда, відбудова промисловості здійснювалася однобоко. Як і раніше, випереджальними темпами розвивалися галузі важкої промисловості, хронічно відставала харчова та легка промисловість. Усього до травня 1945 року було відбудовано і введено в дію майже 3 тисячі великих промислових підприємств України, що становило майже третину довоєнних виробничих потужностей. Серед них Дніпрогес, заводи “Запоріжсталь”, “Азовсталь”, машинобудівні заводи Києва, Харкова, введено в дію газопровід Дашава - Київ. На кінець 1950 р. більше, ніж до війни, видобували залізної руди, виробляли прокату чорних металів, продукції машинобудування, електроенергії, цементу тощо.

Особливо складним у повоєнний період було становище сільського господарства, яке внаслідок війни та колективної системи господарювання повністю деградувало. Хронічно не вистачало техніки, реманенту, тяглової худоби, насіння, робочих рук. Вироблена колгоспами продукція фактично, вилучалася державою методом продрозкладки. Оплата праці сільських виробників була символічною, а існували вони, в основному, за рахунок присадибних ділянок.

Село не забезпечувалося пенсіями. Більшість колгоспників не мали паспортів і без особливого дозволу не могли залишити села.

Катастрофу сільського господарства України довершила жорстока посуха, яка знищила врожай у південних областях республіки. Почався голод 1946-1947 рр., який охопив значну територію, де проживали мільйони людей.

За найскромнішими підрахунками, понад 1 млн. осіб загинуло. Траплялися випадки людоїдства.

Наслідки війни, посуха, котра охопила Центральне Чорноземелля Росії, Молдавію та Україну, а також спустошення більшості зернових районів країни насильницькою політикою державних заготівель привели до чергового радянського голодомору, кульмінаційний момент якого припав на 1947 рік.

Третій Голодомор в Україні був одразу після завершення Другої світової війни. Як зазначає П. Ебергардт, доктор географічних наук, професор Інституту географії та територіального управління імені С. Лещинського Польської Академії Наук, - його причина – неврожай, викликаний поганими погодними умовами. Трагедія 1946-1947 років була невідомою історикам у світі аж до перелому 80-х та 90-х років. Інформацію приховували, а писати про це в УРСР не дозволяли. Лише невеликі згадки з'явилися в українських еміграційних публікаціях, однак не було відомо ні кількості жертв, ні масштабу цього голодомору.

Урожай зернових 1946 року був надзвичайно низьким. У середньому в Україні зібрали тоді 3,8 центнера зерна з гектара. Ситуацію ускладнювали також низькі врожаї картоплі й овочів. Неврожай, однак, не змінив планів закупівлі зерна, яких суворо дотримувалися. 1946 року за кордон вивезли 1,7 мільйона тонн, натомість 1947-го – 0,8 мільйона тонн зерна. Експортували здебільшого до Чехословаччини, Польщі, Болгарії, оскільки йшлося про підтримку прокомуністичних режимів.

Тогочасний перший секретар партії М. Хрущов звернувся безпосередньо до Й. Сталіна з проханням про підтримку та забезпечення продовольством. Україна допомоги не отримала, а роздратований порушенням цієї справи Й. Сталін усунув М. Хрущова з посади. Новим секретарем Компартії України став Л. Каганович, який уже не звертався по допомогу до Москви. Колгоспники залишилися без засобів для існування.

Точно визначити кількість жертв голоду 1946-1947 років є складним. Найвірогіднішими є підрахунки Ю. Шаповала, представлені на конференції 27 квітня 1997 року. За оцінкою автора, внаслідок цієї останньої у XX столітті катастрофи голоду в Європі втратили життя 808 тисяч жителів України. У наведеному аналізі не враховано роки Другої світової війни та складний післяреволюційний період. Багато фактів і документів свідчить про те, що тоді були голодомори, хоч і менш масштабні, які іноді охоплювали по декілька сотень тисяч осіб.

У Росії на травень 1947 р. зареєстровано 507700 осіб хворих на аліментарну дистрофію, з яких померло 70600 осіб. На 10 квітня 1947 р. в Україні із 819000 хворих дистрофією померло 32000 осіб. На той же час у Молдавії зареєстровано 300000 хворих дистрофією, з яких померло більше

36000.

У даних умовах держава стала надавати обмежену продовольчу та медичну допомогу голодному населенню. Тим більше, що ще з років війни СРСР отримувал міжнародну гуманітарну допомогу. Зокрема, тільки для України станом на 1 липня 1947 р. по лінії ЮНРРА було відвантажено 91994 тонни м'ясопродуктів, 39218 тонн рибопродуктів, 21912 тонн тваринних жирів і ін. Разом з тим ця допомога не завжди повністю і своєчасно доходила за призначенням.

Починаючи з воєнних років, СРСР отримувал допомогу як жертвам війни також по лінії Червоного Хреста і Червоного Півмісяця від американського, Датського, Канадського, Шведського Червоного Хреста, Іранського Червоного Лева і Сонця, Швейцарського Комітету допомоги дітям, які постраждали від війни і т. п. А в 1947 р., саме в пік загострення продовольчої проблеми, з ідеологічних мотивів радянський уряд відмовляється від подібної допомоги [5, с. 49], ускладнюючи й без того трагічну ситуацію, особливо на селі.

Радянський Союз сам володів значними хлібними запасами. Однак дозвіл на використання частини резервів був даний лише в другій половині березня 1947 р. Ця допомога була запізненою і недостатньою, незважаючи на своєчасність повідомлень із республік про біду, котра насувалася. Розподіл проводився з порушенням законності. В західних районах України, Білорусії і Молдавії, котрі не були охоплені колгоспами, голодних селян, примушували записуватися до колгоспів [1].

Споживча кооперація розгорнула роботу по організації сільських пунктів харчування для нужденного населення. Станом на 1 березня 1947 р. в Україні організовано 4036 таких їдалень, в котрих харчувалося 423300 голодних селян. [3]. Однак, самі харчувальні пункти не отримували необхідних продуктів, працювали погано, з великими перебоями. Особи, які не мали можливості заплатити за обід і 200 гр. хліба, приречені часто йти з харчувального пункту ні з чим [4]. Посильну допомогу надавал медичний персонал республік. Створювались додаткові лікарні. Розширювалась кількість ліжок-місць. У селах активно працювали санітарно-епідемічні загони. Проте катастрофічно не вистачало ліжок, медикаментів, кваліфікованого медичного персоналу, транспорту, продуктів харчування. В окремих лікарнях хворі не отримували хліба протягом 3-4 днів [4]. Прохання лікарів про надання всебічної допомоги хворим залишались без уваги.

Не можна сказати, що з боку держави не вживались заходи по боротьбі з голодом, у котрий вона сама втягнула близько 100 млн. осіб. Однак, ця допомога була недостатньою, несвоєчасною і малоефективною. В результаті від голоду і викликаних ним хвороб загинуло близько 2 млн. осіб.

Подані факти вказують на те, що перша половина ХХ століття для населення українських земель була трагічним і драматичним періодом, результати якого мали не лише демографічний вимір. Не можна тут оминати психологічних наслідків, які мали визначальний вплив на українську спільноту. Жителі країни, принаймні тричі приречені владою власної держави на голод, були настільки перелякані й упокорені, що будь-який опір проти тоталітарної влади ставав нереальним.

Отже, шляхом голодоморів комуністична влада розчистила собі фундамент для побудови нового суспільно-економічного ладу, опертого на страх та поневолення, що має назву геноцид нації.

Список використаних джерел та літератури:

1. Буковина: історичний нарис. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – 416 с. 2. Веселова О. М., Марочко В. І., Мовчан О. М. Голодомори в Україні, 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947 : злочини проти народу. – Київ-Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 2000. – 274 с. 3. Голод в Україні. 1946-1947. Документи і матеріали. – Київ-Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 1996. – 375 с. 4. Зима В. Ф. Голод в России в 1946-1947 гг. // Отечественная история. -1993. - № 1. - С. 34-52. 5. Зима В. Последний советский голод // Голод 1946-1947 років в Україні: причини і наслідки: Міжнар. наук. конф. (Київ, 27 трав. 1997 р.) – Київ-Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 1998. – 208 с.

Л. І. Даценко,

викладач Хмельницького політехнічного коледжу

ДЛЯ ТИХ, ХТО БУДЕ ЖИТИ...

(ДО РІЧНИЦІ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РР.)

*Голод - це не тільки смерть, а й суцільна духовна руїна,
загибель здорової народної моралі, втрата ідеалів,
занепад культури, рідної мови, традицій.*

*Це глибоке потрясіння для українського народу,
тяжкі наслідки якого ми відчуваємо і по сьогодні [1].*

М. Руцький

Багатовікова історія українського народу - це насамперед літопис великомученика, на долю якого випало досить лиха. Майже кожне століття позначене голодними роками, епідеміями, спустошливими війнами, чужоземними навалами. Проте найбільших втрат зазнала Україна саме у ХХ столітті, в якому українській народ тричі пережив страшні роки голодоморів: 1921-1922, 1932-1933, 1946-1947, які забрали життя 12 млн. людей. Україна понесла неймовірні національні втрати, знищено було цілі пласти національної культури і духовності [2].

Найжахливішим злочином тоталітарної системи проти народу став

штучний голод 1932-1933 років. Наслідки, без сумніву, дають право вважати голодомор однією з найтрагічніших подій в історії людства. Його можна порівняти зі злочинами, вчиненими фашистами в роки Другої світової війни.

Цілком природно, що будь-якого офіційного розслідування подій 1932-1933 рр. у радянські часи не було. Упродовж 50 років про голод не можна було говорити, тому в засобах масової інформації тема голодомору офіційно замовчувалася. Але світ вже тоді знав про трагедію, яка випала на долю мільйонів українців. Факт голоду висвітлювали зарубіжні газети та журнали [5].

У жовтні 1983 року Конгрес США проголосив 1984 р. Днем пам'яті про великий голод в Україні 1933 р. У прокламації до Дня пам'яті, зокрема, зазначалося: “Український голод 1932-1933 рр. був трагічною главою в історії України, особливо тому, що був зумовлений не стихійним лихом, а штучно викликаний заздалегідь обдуманого політикою”.

Ця подія викликала резонанс у всьому світі. Однак в СРСР про це мовчали. І лише у грудні 1987 р. під тиском світової громадськості перший секретар ЦК КПУ В.Щербицький на урочистому засіданні на честь 70-річчя встановлення радянської влади в Україні визнав, що в республіці в 1932-1933 роках був голод, при цьому замовчувалось, що це був голод, в результаті якого загинули мільйони українців. У травні 2003 року Верховна Рада України вперше за весь час свого існування порушила питання про голодомор на сесійному засіданні. Ідею про увічнення пам'яті жертв голодомору України висловив письменник Олексій Коломієць, яка знайшла гарячий відгук у серцях українців і діаспори. Була створена координаційна рада при Українському фонді культури, вибрано місце для майбутнього пам'ятника.

Безліч фактів свідчить про те, що голод 1932-1933 рр. був штучним, в своєму розвитку він мав декілька напрямків, а саме: насильницька колективізація сільського господарства; масове розкуркулення; масові депортації національних меншин; політичні репресії; наступ на духовне життя народу.

За різними літературними джерелами, підрахунками, прямі втрати України під час цього штучного голоду становлять від 4 до 10 млн. життів. На сьогоднішній день ці 10 млн. повинні були народити 45-50 млн. і нас повинно було бути 100 млн., але нас лише 42 млн.

Голодомор 1932-33 рр. потребує поглибленого наукового вивчення історичних джерел, документальних свідчень для з'ясування винуватців трагедії на містах, масштабі і наслідків голоду. Особливо важливо виявити регіональні особливості голодомору, вплив на становище людей місцевих обставин [8].

П'ятирічка 1928/29-1932/33 рр. в основній хлібовиробній смузі закінчилася голодом, який набрав жахливих розмірів у сільських районах України і Поділля зокрема. Лихо прийшло насамперед у найродючіші регіони тодішнього СРСР. Це не було випадковістю. Адже саме на хлібі зосередилася вся увага суспільства, саме він набув особливої ваги та значення, тим самим породивши у багатому хлібному краї епіцентр біди.

Голод був закономірним наслідком економічно необґрунтованої політики партійного і радянського керівництва СРСР, передусім Сталіна. Україна втягувалася в голодомор поступово, але цілеспрямовано - масовий терор, суцільна колективізація, розкуркулення, хлібозаготівлі за розкладкою. Упродовж 22 місяців селянам систематично не видавали хліба, позбавляли їх засобів існування і всілякої допомоги [6].

Голод визрівав поступово і мав конкретні соціально-економічні та політичні передумови, він не переріс би у невідворотне фатальне явище, якби не нехтування вищим політичним керівництвом країни, об'єктивних законів розвитку суспільства, не підміна їх волюнтаристським підходом, революційною нетерпимістю, хоча умови, в яких доводилося їм працювати, були складними і вимагали застосування неординарних дій.

На початку 30-х заможне селянство (куркульство) було зовсім знищене. Село було позбавлене справжнього хлібороба, господаря землі.

Українське селянство оцінювало колективізацію негативно, а політику хлібозаготівель як антиукраїнську, антинаціональну, терористичну. Селяни масово виходили з колгоспів, висловлювали незадоволення владою, процвітала апатія, зростали міграційні процеси.

Основними причинами голоду на Поділлі були такі: колективізація, яка позбавила селян не тільки землі, самостійного господарювання, а й засобів життя, зробила їх цілком залежними від держави; розкуркулення, яке вилилося у справжню антиселянську війну; хлібозаготівлі, які фактично залишали селян без продуктів харчування. Уряд вимагав від хліборобів зерна більше, ніж вони його мали [3].

Отже, голод 1932-1933 рр. можна з упевненістю вважати не просто результатом дії якихось ірраціональних сил, не просто наслідком економічних прорахунків, а справжньою війною із селянами, з усім українським народом.

Прислів'я та приказки 30-х років

Ти хоч плач, хоч ридай, а заяву в СОЗ подай.

Сталін хліба захотів, то й придумав куркулів.

Всюди плачі, всюди крики селян учать, як їм жити.

Гуртове - то чортове.

Сталін землю відібрав, наче руки відірвав.

Після Ленінського непу залишилися ми без степу.

Устань, Ленін, подивися: ми без хліба лишились.
Буксир хліб весь забирає, хай люд з голоду вмирає.
Нема хліба, нема сала: така тепер власть настала.
Як хохол у ступу б'є, вождю спати не дає.
Наш сусід уже здурів і дітей своїх поїв.
Ми тепер усі у СОЗІ, то й плачемо на порозі.
Як стали робить за трудовні, настали чорні дні.
Сидить баба в бур'яні та й рахує трудовні. Врахувала триста день -
дайте хліба хоч на день.

Ой за тії колоски відбула я Соловки.
Свині нині не кричать, не реве худоба, викинь зуби на полицю тай лягай
до гроба.

Ні корови, ні свині, тільки Сталін на стіні.
Наша більшовицька весна і голодна, і пісна [4].

Вічний монолог

На вулиці лежить хлопчик років десяти.
“О, вже готовий!”. А у відповідь кволий дитячий голосок:
“Ні, я ще не готовий, я ще не вмер”.
Я ще не вмер... Ще промінь в оці грає,
В четвер мені пішов десятий рік.
Хіба в такому віці помирають?!
Ви тільки поверніть мене на бік.
До вишеньки,
В колиску ясноголу ...
Я чую запах квітів. Я ще не вмер...
А небо стрімко падає додолу,
Тримайте хтось,
Хоча б за коси верб.
Куди ж ви, люди, людоньки, куди?!
Окраєць ласки, чи хоч з печі диму?
В клітинці кожній - озеро води.
Я ще не вмер.
Усі проходять мимо.
А житечко моє таке густе.
А мамина рука іще гаряча.
Вам стане соромно колись за те.
Та я вже цього більше не побачу.

Антоніна Листопад

Список використаних джерел та літератури:

1. Антонович М. Щоб ніколи не повторилося (до 65 річниці голодомору в Україні)

// Урядовий кур'єр. - 1998. - 27 черв. 2. Воля О. Мор: книга буття України. - 1993.
3. Золотрева З. В.; Кубицький І. І.; Фоміна Г. І. Нариси історії Поділля: на допомогу
вчителю. - Хмельницький, 1990. 4. Кашук І.; Веселова А. До скорботної пам'яті.
Голодомор 1932-1933 р.р. // Українське слово. 5. Кому був вигідний голодомор //
Персонал. - 2003. 6. Кондуфор Ю. Ю. Історія СРСР: вступаючим до вузів. - К.: Вища
шк., 1980. 7. Махінчук М. Жаклива правда про голодомор // Урядовий кур'єр. - 1998. -
18 жовт. 8. Політичні причини голодомору в Україні (1932-1933 р.р.) // Укр. іст. журн. -
1995. - № 1.

Я. Л. Діденко,
учений секретар
Національного історико-культурного заповідника “Чигирин”
(м. Чигирин)
Л. О. Абашина,
старший науковий співробітник
науково-дослідного відділу “Резиденція Б. Хмельницького”,
Національний історико-культурний заповідник “Чигирин”,
(м. Чигирин)

ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ НА ЧИГИРИНЩИНІ

У липні 2005 року бібліотекарями Чигиринщини було проведене опитування громадян, які народилися до 1 січня 1932 року, стосовно голодомору 1932-1933 рр. на Чигиринщині. Воно було здійснене на виконання розпорядження Президента України про створення музею-архіву Голодомору 1932-33 рр. та згідно листа Президента України В.А.Ющенка до голови Черкаської обласної державної адміністрації Черевка О.В. від 30 квітня 2005 р. [1, с. 1-2]. Метою опитування був запис спогадів свідків для вшанування пам'яті жертв Голодомору.

Для проведення анкетування використовувалась програма-запитальник розроблена кафедрою етнології та краєзнавства історичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка [2, с. 1-2].

Опитування було проведене в усіх селах району. Однак не всі інтерв'юери віднесли до цієї справи однаково сумлінно. Саме тому варто відзначити повноту даних, які були зібрані в Боровиці, Суботові, Стецівці, Трушівцях, Іванівці, Галаганівці, Топилівці, Вершацях, Новоселиці, Голоківці, Мельниках, Матвіївці та ін. Отримані результати дали можливість відтворити страшну картину голоду 1932-33 рр. на Чигиринщині.

За свідченнями опитуваних, голод розпочався у 1932 році, однак помирати люди почали навесні 1933 р.. Основною причиною голоду називають дії влади – конфіскацію врожаю, хоча зустрічаються і згадки про

неврожай. Анкетовані згадують, що відбирали врожай спеціальні комісії складені з представників сільської, районної влади та активістів (3-4 особи). Вони ходили по хатах із щупами (“залізними штирями”, “шпичками”, “шворнями”), шукаючи зерно, та “нагло брали” не тільки вирощене в полі та на городі, а й те, що було у людей у господі. Жителі Іванівки згадували про те, що в них “забрали хліб, комору” [3], “пару коней, корову, свиней, овець, млин, увесь інвентар, із хати вирядили” [4], “забрали корову тільну, воли, комору, сарай, увесь реманент і одяг теж” [5].

За свідченнями опитуваних під час обшуків люди, які входили до складу подібних комісій не показували ніяких документів. Дехто згадує, що члени комісії мали зброю – “було руж’є” та кнути. Частина з опитуваних називають лише імена, тому що в 1932-33 роки вони були маленькими дітьми. Опитувані згадують, що до складу комісій входили: с. Трушівці – Клим Шапошник, Онуфрій, Марко [6-10]; с. Голоківка – Зінченко Микола, Шевченко Петро, Дробина Павло, Плахотнюк Явтух, Артеменко Полікарп, Макаренко Гриша та голова колгоспу Зінченко Василь [11-14]; с. Новоселиця – Андрій Собака – старший охоронник [15]; с. Топилівка – Оржехівський Федір, Токман Федір [16]; с. Галаганівка – Лисовин, Шепіль, Сич, Бадин, Устенко, Чепурний, Іщенко Василь, Рясик, Гаркуша, Волох [17-21]; с. Іванівка – комсомолец Кудин А.М., Андрій Герман, Коваленко Дмитро, Федь із Вищівки, Гаркуша Іван, Гончаренко Борис, Яровий Лука, Калініченко Макар, Гнат Прищепа, Андрій Шатайленко, Калініченко Пилип, Вербівська Настя, Кудін Ярина [3-5; 22; 23]; с. Стецівка – учитель Бутирин, Бойко, Смаль, Запорожець Федір, Удоденко Трохим Степанович, Білоус, Бабич Микита, Майстренко Василь, Бойко (жінка), Касяненко Павло, Кисіль Пилип, Собко Федір, Сотничка, Батурич [24-28]; с. Боровиця – Солонько Григорій Степанович, Бершадський Йосип Кузьмович, Антоненко Дмитро Федорович, Покришка Грицько Ларионович, Гаращенко Тарас Іванович (Карпович), Гаращенко Тетяна Гнатівна, Шмиголь Павло Іванович, Захарченко Михайло Лаврентійович, Дерев’яно Григорій Іванович [29-38].

У селах Галаганівка та Іванівка до складу комісій входили також М.Сікорський та Гаркуша – представники з району. Під час обшуків селян вигонили з хати [39], “погрожували Сибіром та тюрмою [40], намагалися усіляко образити. У с. Галаганівка “забирали все підряд... і ікони, а потім танцювали на тих іконах” [20].

Єдиним засобом оборони для замучених голодом та страхом людей було “плакати і проситися”. Будь-які спроби оборонити зароблене власною працею закінчувалися трагічно – “тих, хто боронився забирали”. Саме така доля спіткала батька Беденка Павла Касяновича (1929 р. н.) та сім’ю Каркачівських, жителів с. Галаганівка. Обшуки по декілька разів так допікали

людям, що іноді вони зважувались на рішучі дії – у с. Головкивка було вбито макогоном одного із сільських активістів – Артеменка Полікарпа [41].

Щоб хоч якось вижити люди почали ховати продукти та зерно, однак в основній масі селян просто “не було чого ховати”. Місцями схову були: піч, на печі, “за іконою”, “по казанах”, “по горищах”, “в димарях”, “під стріхою”, “в сараях”, “в дровах”, “закопували під ясла скотини”. Ховали не тільки продукти, а й худобу – “у лузі”, “водили од сусіда до сусіда” [42], допомагаючи одне одному.

З метою підтримання атмосфери страху і недовіри місцевою владою було запроваджено винагороду за донесення на сусіда про приховування зерна чи продуктів. Жителі с. Галаганівка свідчили, що в якості винагороди “давали те, що в нас забирали” [17; 43].

Голод змушував до пошуків їжі – в першу чергу люди прагнули знайти зерно. Кобеляцька Домаха Олександрівна з с. Іванівка згадує: “...батько ходив до скирти і трусив якусь зернину разом з мишієм”. Однак на цей крок наважувались рідко – лякали охорона полів та закон про “п’ять колосків”. Жителі с. Галаганівка згадують сторожа полів на прізвище Царильник, який “ходив із багатом” [19; 44], у с. Стецівка цим займалися Шамрай Степан, Маламуж Микола, Майстренко Василь [28; 45; 46].

Дехто з селян займався прохачеством у багатших односельців. Домаха Олександрівна Кобеляцька 1926 р. н. з с. Іванівка згадує, що “батько ходив, просив їсти, бо семеро дітей” [47; 48].

Люди, які мали певний запас речей, одягу, коштовностей – “заживок”, міняли їх на продукти – зерно, крупи. Борошно. Для обміну селяни їздили до сусідніх сіл, районного центру, на Захід та Південь України та на Кавказ. Жителі с. Галаганівка “ходили в Мордву (авт. – нині Красносілья Чигиринського району Черкаської області) з накидками, ряднами, а там міняли на продукти” [17], з с. Трушівці – їздили на Кавказ, у Терськ [49; 50], на Західну Україну [51], з с. Іванівка їздили “в Західну Україну ... і міняли рушники, рядна і платки на хліб” [3], селяни с. Стецівка “вимінювали зерно в Знам’янци” [45].

Голодні селяни міняли все, щоб тільки вижити. Ось приклади таких обмінів: “мати виміняла на сап’янці кіло зерна” [52], “за подушку чвертку молока” [53], “...міняли материні серги на квасолі, просо” [54]. Одним з місць де люди могли поміняти зерно чи борошно стали “торг сіни”. Опитувані називають їх “турксінами”, “лавкою”, “магазином”. Створені спочатку як заклади для торгівлі з іноземцями, пізніше вони були використані для вилучення дорожочінних металів у населення шляхом обміну їх на продукти харчування. “Здавали туди золото, ікони, хрести – обмінювали на їжу” [28] – так описують це опитувані.

Іноді спроби обмінів жорстоко каралися. Жителька с. Топилівка Пальонна Одарка Андріївна 1920 р. н. згадує, що “хто намагався виміняти, того втопили”.

Фізично здорові люди намагалися поліпшити становище своїх голодуючих сімей шукаючи заробіток. Деякі з селян ходили до багатших односельців – “одробляли за продукти”. Опитувані згадують, що “сім’я вижила, бо батько відробляв по людях” [55].

Дехто із селян шукав роботу за межами села. Жителі с. Трушівці та с. Матвійівка їздили працювати на Західну Україну [47; 48], с. Топилівка – до радгоспів [56], с. Стецівки – на південь України.

Декому допомагало добре знання ремесла – свої вироби майстри обмінювали на продукти харчування: “батько робив тертушки і люди викупляли” [57], “робили вози і міняли на борошно”, “батько робив борони, санки – продавали і були трохи гроші” [58].

Опитувані зазначають, що дещо легше було тим, хто мав нечисленну сім’ю та тим у кого залишилась худоба – “в кого менша була сім’я” і “у кого була коровка”. Корова давала можливість не тільки більш різноманітно харчуватися, а й обмінювати молочні продукти на хліб: “Легше було тим у кого корови. У Бужині була пристань – тітка піде та й поміняли ряжанку 3 глечики – на хлібину на кіло” [59].

Люди ж які не мали запасів їжі змушені були їсти абсолютно все, що хоч мало їстівний вигляд. За словами анкетованих в їжу вживали: колоски з пшениці, ячменю, “просо, що на віники” (сорго – авт.), відходи з проса та маку, сочевицю, висівки, полову, насіння рослин, лушпиння з гречки, качани кукурудзи, сою, осередки з соняшників, лушпиння та мерзлу, гнилу картоплю, капусту, буряки та гичку, малину, пасльон, ожину, шовковицю, шипшину, суницю, “споришки”, глід, маслину, бузину, калину, вишні, сухі фрукти, горіхи, жолуді, акацію (сушений і товчений цвіт), листя та цвіт кленка, берестка, берези, липи, дуба, бузка, дерезу, козельки, кропиву, щавель, щирицю, лопух, лободу, пирій, “клівер”, калачики, гірчаки, очерет, рогіз, левурду, мох. Рослини сушили (коріння, стебла, цвіт і плоди) і пекли з цього “борошна” оладки.

Їли також тварин і птахів, яких могли зловити: собак, котів, крис, мишей, жаб, зайців, їжаків, ящірок, гадюк, вужів, черепах, ховрахів, диких свиней, качок, лелек, горобців, голубів, риб, пташині яйця.

За словами анкетованих не голодували у селі лише декілька категорій селян – актив села – “з них тоді ніхто не помер” [40], багатші люди та колгоспники – “в тих заживок був, а тим їсти давали” [60]. Полегшувало становище колгоспників і те, що “хто зразу вступив у колгосп, у тих не забирали зерно” [61]. Крім цього 1 раз на день для них варили обід – давали

сою, супи, “хитавицю”, “баланду” [22].

Надзвичайно тяжкою в ті роки була доля дітей, особливо сиріт. Розраховувати на допомогу сторонніх було складно – вони так само голодували. Жителька с. Іванівки Христич Ганна Федорівна згадує: “...дітей багато померло” [62]. За свідченням опитуваних частина дітей-сиріт потрапила до так званих “патронатів” чи інтернатів, які були утворені при колгоспах у Вершацях, Галаганівці, Іванівці, Стецівці, Худоліївці, Суботові, Боровиці.

Жителі Галаганівки згадують, що патронат був створений у хаті на місці шкільної майстерні: “... в кого не осталося нікого, то їх собирали в попову хату, там їм варили їсти, трохи піддержували” [63]. Одна з вихованок галаганівського патронату згадує: “...нас собрали в попівську хату. Там нам приставили няньку, давали їсти. Нас було 34 дітей” [20].

У с.Іванівка “був інтернат, було осіб до 30 дітей. Діти були чисто одіті і нагодовані” [64]. Кухар інтернату Стасько Марія Денисівна згадує, що продукти для приготування страв видавалися [4]. Харчування дітей у подібних закладах залежало від колгоспів та місцевої влади і тому часто було недостатнім. Уродженка с. Галаганівка Жук Пелагея Михайлівна 1928 р. н. згадувала, що у 1933 році вихованці патронату з с. Галаганівка їли “ягоди”, всі які можна було їсти, але й од ягід...наїдались діти, обдимало і мерли” [20]. Жителька с. Стецівка Романенко Ганна Миколаївна розповідала про патронат, що “дітей там дуже погано годували” [65].

Навіть у цих умовах знаходились люди, які прагнули допомогти сиротам. Пелагея Михайлівна Жук із вдячністю згадує сім’ю Павловських, які “допомогли пошити... платтячка” для сиріт.

Діти, як найслабші фізично і найменш захищені найчастіше ставали жертвою такого жадливого злочину, як людодство. Подібні випадки згадують жителі сіл Матвіївки, Новоселиці, Топилівки, Стецівки, Худоліївки, Суботова, Боровиці. У селі Матвіївці за свідченнями опитуваних “мати з’їла свою дитину”, “один чоловік поїв своїх дітей”, “була така сім’я, що і дітей своїх поїла”, інша сім’я “...вечором гукала до себе (дітей) і вони вже не верталися” [66-69]. У с. Топилівка за спогадами Пальонної Одарки Андріївни “тільки дитина пішла, так і нема” [70], в Боровиці – “була така сім’я. Мати з дочкою – діти обминали їх” [39].

За свідченням опитуваних масово помирати селяни почали навесні 1933 року. На жаль, практично ніхто не може назвати кількість померлих. В основному говорять “дуже багато”. Однак про масовість говорять такі відповіді жительки Іванівки: “...на кутку померло в одній сім’ї батьки і п’ятеро дітей” [5]. Дехто з анкетованих згадують померлих від голоду рідних “батьки померли від голоду весною 1933 року” [71], “мати померла – опухша була” [20]. Про масштаби трагедії говорить той факт, що за словами

Геращенко І. С. лише у Трушівцях померло більше 800 осіб [72].

Із початком масового голоду постала проблема поховання померлих. З цієї метою були створені спеціальні бригади – “занаряджені колгоспники підводами збирали мерців”, звозили до ям за селом і там ховали. Члени цих бригад отримували за свою роботу натуральну плату: у Головківці – 200 г борошна [11; 13; 73], у Вершацях – 200 г хліба [74], у Стецівці – сою [26], у Боровиці – продпайок, у Іванівці – обід. Похованнями займалися – Буряченко Іван Іванович (с. Головківка), Запорожець Кирило та його син Володимир (с. Стецівка), Рожко Борис (с. Боровиця) [11; 28; 31].

Ховали померлих на кладовищах, городах, подвір’ях, по садках “кого в ряднині, а кого й так”. Дехто йшов на кладовище померати сам. Часто померлих ховали у спільну яму по 10-18 чоловік [75; 42].

З огляду на вищезгадане значно краще виглядає ситуація на території сіл Погорільці, Розсошенці та Мордва, які нині знаходяться в межах Красносільської сільської ради. В цих селах не дивлячись на неврожай та голодування місцеві жителі не пригадують випадків голодної смерті. В цьому вбачають заслугу голови колгоспу с. Мордва організованого 1929 р. - Василя Шевченка. Він намагався забезпечити харчуванням у колгоспі не тільки працюючих селян, а і їх родини, дозволяючи набирати їжу додому [76; 77]. Ось як згадує ці події Марченко Явдоха Володимирівна, 1910 р. н.: “У нас страшного голоду, як по других селах не було, був неврожайний рік і люди бідували. Нас у сім’ї було шестеро і всі вижили. Їли гриби, печериці, гичку з буряків, дерли кукурудзяні качани і добавляли в борошно. З колгоспу мати приносила затірку, галушки, капусту, бо там варили обід для колгоспників і давали додому дітям. За корову батько виміняв 6 пудів хліба, то варили галушки, сухе листя добавляли в борошно і пекли оладки.

В колгосп забрали коня, плуг, віз, а дома залишилася тільки корова, то було молоко. У селі люди боліли тифом, то де були сироти – забирали в притулок” [78].

Велике значення в цей час для жителів цих сіл мала взаємодопомога, про яку неодноразово згадують опитувані: “допомагали родичі”, “допомагали одинокі родичі”, “ділилися родичі, сусіди” [79].

Дана робота є спробою систематизувати зібрані матеріали про голодомор, скласти загальну картину цієї трагедії на Чигиринщині. Інформація анкетних даних не є вичерпною і потребує додаткових досліджень та пошуків.

Список використаних джерел та літератури:

1. Лист Президента України В. А. Ющенка до голови Черкаської обласної державної адміністрації О. В. Черевка від 30 квіт. 2005 р. – С. 1-2. 2. Програма-запитальник розроблена кафедрою етнології та краєзнавства історичного факультету Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – С. 1-2. 3. За матеріалами анкетування Вербівської Ольги Кузьмівни, 1915 р. н., уродженки с. Іванівки. 4. За матеріалами

анкетування Стасько Марії Денисівни, 1914 р. н., уродженки с. Іванівки. 5. За матеріалами анкетування Василиги Олександри Кононівни, 1915 р. н., уродженки с. Іванівки. 6. За матеріалами анкетування Таранухи Марії Тарасівни, 1924 р. н., уродженки с. Трушівці. 7. За матеріалами анкетування Панченко Ганни Антонівни, 1921 р. н., уродженки с. Трушівці. 8. За матеріалами анкетування Панченко Марії Меркурівни, 1918 р. н., уродженки с. Трушівці. 9. За матеріалами анкетування Михно Марії Прокопівни, 1918 р. н., уродженки с. Трушівці. 10. За матеріалами анкетування Литвин Мотрони Іванівни, 1919 р. н., уродженки с. Трушівці. 11. За матеріалами анкетування Полудненко Марфи Григорівни, 1924 р. н., уродженки с. Голоківка. 12. За матеріалами анкетування Чучупаки Ганни Дмитрівни, 1925 р. н., уродженки с. Голоківка. 13. За матеріалами анкетування Головки Марії Григорівни, 1923 р. н., уродженки с. Голоківка. 14. За матеріалами анкетування Макухи Ольги Микитівни, 1926 р. н., уродженки с. Голоківка. 15. За матеріалами анкетування Вовкогон Олександри Минівни, 1923 р. н., уродженки с. Новоселиця. 16. За матеріалами анкетування Ладан Одарки Кононівни, 1917 р. н., уродженки с. Топилівка. 17. За матеріалами анкетування Беденко Параски Никифорівни, 1924 р. н., уродженки с. Галаганівка. 18. За матеріалами анкетування Беденка Григорія Івановича, 1923 р. н., уродженця с. Галаганівка. 19. За матеріалами анкетування Беденка Павла Касяновича, 1929 р. н., уродженця с. Галаганівка. 20. За матеріалами анкетування Жук Пелагеї Михайлівни, 1928 р. н., уродженки с. Галаганівка. 21. За матеріалами анкетування Сердюка Федора Васильовича, 1919 р. н. уродженця с. Галаганівка. 22. За матеріалами анкетування Сасенко Катерини Кирилівни, 1927 р. н., уродженки с. Іванівка. 23. За матеріалами анкетування Куць Тетяни Мартинівни, уродженки с. Іванівка. 24. За матеріалами анкетування Височин Ганни Яківни, 1926 р. н., уродженки с. Стецівка. 25. За матеріалами анкетування Профатила Прокопа Семеновича, 1923 р. н., уродженця с. Стецівка. 26. За матеріалами анкетування Сібіякіна Сергія Івановича, 1919 р. н., уродженця с. Стецівка. 27. За матеріалами анкетування Шандри Марії Степанівни, уродженки с. Стецівка. 28. За матеріалами анкетування Гонтар Євдокії Степанівни, 1922 р. н., уродженки с. Стецівка. 29. За матеріалами анкетування Покрищенко Марфи Петрівни, 1920 р. н., уродженки с. Боровиця. 30. За матеріалами анкетування Бордуніс Марії Максимівни, 1922 р. н.; уродженки с. Боровиця. 31. За матеріалами анкетування Бурим Катерини Максимівни, 1924 р. н.; уродженки с. Боровиця. 32. За матеріалами анкетування Дяченко Ганни Трохимівни, 1921 р. н.; уродженки с. Боровиця. 33. За матеріалами анкетування Пузиренка Івана Кузьмовича. 1921 р. н.; уродженки с. Боровиця. 34. За матеріалами анкетування Щириці Василя Івановича, 1920 р. н.; уродженки с. Боровиця. 35. За матеріалами анкетування Фесенко Ольги Петрівни, 1912 р. н.; уродженки с. Боровиця. 36. За матеріалами анкетування Лисенко Тетяни Михайлівни, 1921 р. н.; уродженки с. Боровиця. 37. За матеріалами анкетування Середенко Тетяни Романівни, 1924 р. н.; уродженки с. Боровиця. 38. За матеріалами анкетування Слісенко Марії Романівни, 1923 р. н. уродженки с. Боровиця. 39. За матеріалами анкетування Токовенко Килини Павлівни, 1921 р. н., уродженки с. Боровиця. 40. За матеріалами анкетування Лифарьової Марії Микитівни, 1924 р. н., уродженки с. Галаганівка. 41. За матеріалами анкетування Чучупак Ганни Дмитрівни, 1925 р. н., уродженки с. Галаганівка. 42. За матеріалами анкетування Раченка Михайла Петровича, 1925 р. н., уродженця с. Топилівка. 43. За матеріалами анкетування

Іващенко Арсентія Олексійовича, 1910 р. н., уродженця с. Галаганівка. 44. За матеріалами анкетування Бузько Надії Іванівни, 1925 р. н., уродженки с. Галаганівка. 45. За матеріалами анкетування Бондаренка Василя Ларіоновича, 1924 р. н., уродженця с. Стецівка. 46. За матеріалами анкетування Маламуж Антоніни Андріївни, 1900 р. н.; уродженки с. Стецівка. 47. За матеріалами анкетування Вдовенко Марії Федосіївни, 1922 р. н., уродженки с. Трушівці. 48. За матеріалами анкетування Михно Євдокії Іванівни, 1923 р. н., уродженки с. Матвіївка. 49. За матеріалами анкетування Панченко Надії Іванівни, 1922 р. н., уродженки с. Трушівці. 50. За матеріалами анкетування Таранухи Марії Тимофіївни, 1926 р. н., уродженки с. Трушівці. 51. За матеріалами анкетування Орел Івана Оксентійовича, 1920 р. н., уродженця с. Трушівці. 52. За матеріалами анкетування Шмиголь Ганни Петрівни, 1919 р. н., уродженки с. Боровиця. 53. За матеріалами анкетування Сіромахи Ганни Харліївни, 1929 р. н., уродженки с. Вершачі. 54. За матеріалами анкетування Мелай Олени Афанасіївни, 1924 р. н., уродженки с. Галаганівка. 55. За матеріалами анкетування Шевченка Івана Кузьмовича, 1925 р. н., уродженця с. Іванівка. 56. За матеріалами анкетування Лазоренко Антоніни Данилівни, 1927 р. н., уродженки с. Мудрівка. 57. За матеріалами анкетування Василюги Ганни Кононівни, 1922 р. н., уродженки с. Іванівка. 58. За матеріалами анкетування Шпильового Юхима Антоновича, 1925 р. н., уродженця с. Іванівка. 59. Матеріали польових досліджень Діденко Я.Л. - Записано від Таценко Варвари Афанасіївни. 1922 р. н., уродженки с. Шабельники. 60. За матеріалами анкетування Судорженко Марії Степанівни, 1922 р. н., уродженки с. Іванівка. 61. За матеріалами анкетування Пустової Марії Трохимівни, 1915 р. н., уродженки с. Іванівка. 62. За матеріалами анкетування Христич Ганни Федорівни, 1922 р. н., уродженки с. Іванівка. 63. За матеріалами анкетування Беденко Параски Никифорівни, 1924 р. н., уродженки с. Галаганівка. 64. За матеріалами анкетування Вдовиченко Катерини Савівни, 1924 р. н., уродженки с. Іванівка. 65. За матеріалами анкетування Романенко Ганни Миколаївни, 1920 р. н., уродженки с. Стецівка. 66. За матеріалами анкетування Омельченко Марії МIRONІВНИ, 1928 р. н., уродженки с. Новоселиця. 67. За матеріалами анкетування Петренко Ніни Павлівни, 1925 р. н., уродженки с. Новоселиця. 68. За матеріалами анкетування Жовнір Марії Павлівни, 1925 р. н., уродженки с. Новоселиця. 69. За матеріалами анкетування Вакуленко Ніни Омелянівни, 1923 р. н., уродженки с. Новоселиця. 70. За матеріалами анкетування Пальонної Одарки Андріївни, 1920 р. н., уродженки с. Топилівка. 71. За матеріалами анкетування Лисенка Семена Свиридовича, 1917 р. н., уродженця с. Іванівка. 72. За матеріалами анкетування Геращенка Івана Славостяновича, 1925 р. н., уродженця с. Трушівці. 73. За матеріалами анкетування Панасенко Марини Калениківни, 1906 р. н., уродженки с. Голоківка. 74. За матеріалами анкетування Грабовської Дарії Степанівни, 1920 р. н., уродженки с. Вершачі. 75. За матеріалами анкетування Бевзенка Івана Костянтиновича, 1922 р. н., уродженця с. Матвіївка. 76. За матеріалами анкетування Саєнко Катерини Іванівни, уродженки с. Красносілля. 77. За матеріалами анкетування Саєнко Палажки Іванівни, уродженки с. Красносілля. 78. За матеріалами анкетування Харченко Явдохи Володимирівни, 1910 р. н., уродженки с. Красносілля. 79. Інформація по голодомору 1932-33 рр. на території сіл Красносілляської сільської ради, надана Чигиринській ЦРБ. – Липень 2005 р.

В. Д. Коцюк,
кандидат історичних наук,
декан факультету денної форми навчання
Хмельницького інституту МАУП
(м. Хмельницький)

Н. В. Бабій,
викладач кафедри теорії та практики туризму
Хмельницького інституту МАУП
(м. Хмельницький)

УКРАЇНСЬКИЙ КОЛАБОРАЦІОНІЗМ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Слово “колабораціонізм”, як і більшість термінів сучасного політичного лексикону, має французьке походження. Власне, це лише нова “окультурена” назва добре відомого явища. В оригіналі воно означало підсобництво окупантам, політичний торг, розмінною монетою якого є незалежність або суверенітет власної країни. Спочатку мали на увазі виключно французький колабораціонізм часів Другої світової війни (вішизм), почасти – політику Квіслінга в Норвегії. Дарма, що вперше використано термін “колабораціонізм” генералом Анрі Петеном, який очолював так званий режим Віші та закликав французів до співпраці із нацистською Німеччиною. Термін швидко увійшов до інших мов та активно використовувався радянською пропагандою із виразно негативним забарвленням для опису співробітництва народів СРСР (або окремих його частин) із гітлерівською Німеччиною [7].

Вужчим терміном “український колабораціонізм” користувалася в період Другої світової війни радянська влада на західноукраїнських землях, коли йшлося про співробітництво українців із нацистами та німецькою окупаційною владою. Треба відмітити те, що співпраця різного рівня з нацистською Німеччиною мала місце майже в усіх окупованих нацистами країнах Європи від Франції до Югославії і до СРСР. Про те в усіх країнах, яким закидається “колабораціонізм” безперечно існували потужні рухи опору, які одночасно зіграли провідну роль у перемозі над нацизмом. При характеристиці даного явища в українському середовищі враховується кілька факторів, що видозмінює його від західноєвропейського – та змінює його трактовку по суті від прийнятого радянською історіографією [7].

Власне, у нас союзника обирали за принципом: “ворог мого ворога – вже мій друг”. Між союзниками могли і часом спалахували жорсткі конфлікти, але початкове розстановку визначала виключно довоєнна ситуація – насамперед етнічні протиріччя та шовіністичні амбіції титульних націй, які визначали умови перебування народу у складі тієї чи іншої “імперії”.

Наприклад, колабораціонізм у Прибалтиці був явно антирадянської спрямованості, мав на меті відновлення status quo, що існував до окупації цих народів Червоною Армією 1940 р. і включення до складу СРСР. Над національний характер мав лише колабораціонізм у самій Росії. Історичне коріння російського колабораціонізму сягає у криваве минуле Громадянської війни 1917-1921 рр., він підживлюється пам'яттю про червоний терор і розкуркулення [9].

Колабораціонізм Українців у Другій світовій війні – особливий випадок. Власне, незрозуміло, хто саме виступав у ролі “колаборантів” – українці по той чи цей бік фронту. Українці не мали своєї держави – короточасна історія Центральної Ради Гетьманату Й Української Народної Республіки в Києві (1917-1919) завершилася окупацією більшої частини України Червоною армією і відповідно включенням її до складу більшовицької Росії (від 30 грудня 1922 року – СРСР. Отже, фігурально колабораціонізм може бути представлений і у вигляді українського комунізму. Схожою була доля і Західноукраїнської Республіки у Львові, котра лише на один день оголосила про своє возз'єднання з Українською Народною Республікою у Києві (1919 рік) – акт Злуки. Однак у Галичині та на західній Волині окупація здійснювалася з боку Польщі [8].

Опір у підросійській Україні тривав майже до 1924 року. Щоб зламати дух прив'язаного до землі (особливо приватною власністю на землю), українського селянства та його релігійні устої, більшовики пішли на жакливі соціальні експерименти. Жертвами колгоспного будівництва стали мільйони українських селян, які загинули голодною смертю у 1921-1922, 1932-1933 і 1946-1947 рр. Точну кількість жертв голодоморів неможливо встановити й досі, бо дані перепису населення 1937 року було сфальсифіковано, а відповідальних за перепис осіб розстріляно. Статистичну ж різницю списано на воєнні втрати. У результаті співпраця з німецькою окупаційною адміністрацією в Україні часом мала характер посылної помсти радянським окупантам за двадцятиліття нелюдських страждань [8].

Систему безпеки на окупованих землях СРСР А. Гітлер доручив створювати керівнику СС Г. Гімmlеру і підпорядкованій йому Центральній Службі безпеки райху. Ще на початку червня 1941 року між керівництвом поліції безпеки і служби безпеки, а також командуванням вермахту було досягнуто домовленості про створення спеціальних груп (айнзацгруп), які діятимуть на окупованій території одразу ж після проходження фронту. Загалом було сформовано чотири айнзацгрупи – “А” (для Прибалтики), “Б” (для Білорусії), “Ц” (для північної та центральної частини України), “Д” (для Бессарабії, Південної України, Дону, Кубані та Кавказу). Головне завдання айнзацгруп полягало в гарантуванні так званої “політичної” безпеки на

окупованих територіях, як у зоні бойових дій, так і в тилу. “Спеціалісти” із цих підрозділів мали “очищати” територію від євреїв, комісарів, комуністів, радянських агентів, співробітників НКВС, партизанів, підпільників тощо. Всі накази на знищення “небажаних елементів” повинні були надходити безпосередньо від райхсфюрера СС Г. Гімmlера. Відповідно, з моменту встановлення цивільної окупаційної адміністрації в Україні було створено специфічну систему безпеки. Тут діяли відділення німецької державної таємної поліції (гестапо), яка формувалася з німецьких фахівців із залученням місцевих мешканців, здебільшого як агентури. В містах було створено відділки кримінальної поліції (кріпо), у яких поряд із німецькими криміналістами працювали також колишні радянські фахівці, які знали місцевий кримінальний світ і часто продовжували виконувати свої обов’язки й у часи окупації [2].

Втім, колабораціонізм, як у західній, так і східній Україні часів війни не завжди мав добровільний характер. Молодих “парубків” брали в поліцаї та канцелярські службовці у цілком звичайний мобілізаційний спосіб - відмова розглядалася як нелояльність до німецького уряду і загрожувала можливістю опинитися в концтаборі всією родиною. Старости, щоправда, самі вирішували, кого мобілізувати до поліції – насамперед з метою безпеки своїх же односельців. Тікати з поліції було безглуздо, хіба що в сталінського ГУЛАГу [1].

Ще складнішу ситуацію бачимо в польській (до вересня 1939 р.) Україна. Після Першої світової війни східний кордон відновленої Антантою Речі Посполитої було проведено по українських землях Галичини та західної Волині. Влада прагнула витравити зі свідомості та побуту народу все українське, переконати їх у тому, що українське на цих “одвічно польських” землях є випадковим і неісторичним. У відповідь на протести з боку місцевого населення влада використовувала війська та поліцію. Така політика називалася пацифікацією (умиротворенням) українців. Відкрито протистояти регулярній армії було неможливо, тому радикальні націоналісти стали на шлях індивідуального терору. Першою їхньою мішенню стали польські чиновники - ідеологи пацифікацій і насильницької колонізації, а також українці, котрі співпрацювали з владою [3].

У січні 1929 р. у Відні була створена Організація українських націоналістів (ОУН). Її метою було не лише протидія насильницькій колонізації у Галичині та на Волині, а й боротьба з будь-яким окупаційним режимом аж до цілковитого відновлення незалежної Української держави на всіх етнічних українських землях. Керівний орган ОУН очолив полковник Євген Коновалець.

У свою чергу Гітлер розігрував українську карту для того, щоб розв’язати собі руки у Польщі. Блеф Гітлера мав певний успіх в українських

колах. Але як тільки стало ясно, що окупував усю Україну – і польську і радянську – вермахт не збирається сприяти відновленню української соборності, навіть не допускає ОУН до місцевого самоврядування, між ОУН і гітлерівцями стався остаточний розрив.

Міф про пособництво УПА гітлерівцям – іншими словами, колабораціонізм – не більш ніж один із міфів радянської, а також пострадянської пропаганди. На розвінчання цього міфу працює вже сама назва армії – Повстанська. “Повстати” в Україні наприкінці 1942 р., коли вся Україна від Сяну до Дінця була окупована гітлерівцями (які стояли на той момент уже на Волзі), можна було тільки проти гітлерівських окупантів і лише з однією відчайдушною метою – відновити українську державність. Активісти ОУН і УПА діяли по всій Україні, у тому числі на Донбасі й Одещині – навіть після того, як на зміну гестапо і СС прийшли загони НКВС і оперативники СМЕРШу [6].

Відносини між ОУН і гітлерівським окупаційним режимом будувалися дуже прагматично – на основі визнання Української держави як на колишній польській, так і на радянській території. Акт відновлення незалежної України було проголошено 30 червня 1941 р. у Львові, після чого на лідерів ОУН почало полювання гестапо. Саме в жовтні 1942 р. було прийнято рішення про початок антигітлерівського повстання і про створення УПА. Втім, і до 1942 р. членів ОУН по суті не можна називати колабораціоністами. Колабораціоністів, як відомо, не саджають до концтаборів і тюрем, однак лідера радикального крила ОУН Степан Бандера і главу уряду Соборної України Ярослава Стецька вже влітку 1941 р. заарештували і відправили до табору Заксенхаузен. Брати Бандери загинули в Освенцімі. До 1944 р. у таборі перебував і лідер ще одного крила ОУН Андрій Мельник. Багато активістів націоналістичного руху було розстріляно в Києві в Бабиному Яру (зокрема відомому поетесу Олену Телігу). Вже влітку 1943 р. гітлерівці кинули проти УПА танкові батальйони СС, а за голову фактичного керівника ОУН Миколи Лебедя призначили винагороду в 50 тисяч рейхсмарок [4].

Опір УПА розпочався під час гітлерівської окупації України і тривав за радянської окупації аж до середини 50-х років. Навіть тоді, коли після війни до складу УРСР увійшли і польські Волинь і Галичина, і угорське Закарпаття, і румунські Північна Буковина і Бессарабія, УПА самотужки продовжувала боротьбу на цих землях. Незважаючи на те, що затиснутим у лісах партизанам протистояли набагато переважали їх за чисельністю і озброєні до зубів загони НКВС, активні бойові дії тривали більше 10 років.

Багато повстанців до того часу, попри широку амністію кримінальників, а також політв’язнів, усе ще утримувалися у сталінських таборах. Олександр Солженіцин писав у “Архіпелазі ГУЛАГ” про те, як повстанці із Західної

України насадили у таборах “вірус бунту” і допомогли ув’язненим у боротьбі за свої громадянські права. Терор кримінальників стосовно політв’язнів, спровокований НКВС, був ослаблений, а події у сибірських таборах набули міжнародного розголосу.

Як бачимо, те, що прийнято в прокомуністичній пресі та лівій пропаганді називати українським колабораціонізмом, по суті, не відповідає первинному значенню цього слова. Скоріше варто говорити про національно-визвольну боротьбу. Звісно, певні форми колабораціонізму мали місце і у такого роду боротьбі. Наприклад, практично всі національні поліцейські формування брали участь у видачі євреїв і депортаціях циган, на чому наполягало нацистське керівництво. У той же час чимало євреїв перебували у загонах УПА в ролі лікарів і перекладачів. Настільки ж неоднозначними були взаємини і з радянськими партизанами. Націоналісти полювали на партизанів не з ідеологічних мотивів, а в інтересах безпеки місцевого населення. Справа в тому, що радянські партизани – зазвичай люди сторонні – за завданням із Москви влаштовували диверсії в тилу противника. Під час каральних рейдів гітлерівці не розбиралися, чиї родичі підірвали міст або ж пустили під укіс ешелон. За диверсії завжди розплачувалося місцеве населення. Втім, у перервах між конфліктами УПА і партизани нерідко обмінювалися оперативною інформацією і виводили одне одного з оточень...

Як бачимо, колабораціонізм у Східній Європі не схожий на класичний колабораціонізм у Західній Європі та Скандинавії. Сьогодні, по закінченні холодної війни і цілеспрямованої пропаганди, важливо не лише домогтися інформаційного балансу і дати виразну історичну оцінку цим явищам, але і зрозуміти їх природу як громадянського конфлікту. В осмисленні спірних питань історичного минулого – запорука побудови нашого майбутнього.

Колабораціонізм в Україні проявився в надзвичайно широкому діапазоні [8] – від побутового рівня до адміністративного військового співробітництва. Він носив різний характер – добровільної співпраці з нацистами із політичних чи ідеологічних переконань, вимушеної тривалої або епізодичної співпраці з гітлерівцями та їхніми союзниками. Найбільш поширеним був побутовий та економічний колабораціонізм. Адже мільйони мешканців окупованої України добровільно або під примусом працювали на промислових об’єктах і в сільському господарстві, розчищали вулиці від завалів і сплачували податки окупаційній владі, надавали свої помешкання для розквартирування військ тощо. Всі ці дії можуть вважатися співпрацею із окупантами але уникнути цього, навіть за великого бажання, було майже неможливо.

Поширеним був адміністративний колабораціонізм. Адже сотні тисяч мешканців України працювали в органах місцевого самоврядування,

створених з дозволу окупантів – від міських управ до сільських старост, працювали за окупації в школах і технікумах, дитячих садках, редакціях газет (в роки окупації в Україні було понад 300 періодичних видань), різноманітних творчих спілках тощо. Частина цих людей працювала з ідеологічних переконань, інші йшли на співпрацю, намагаючись вижити в жорстких умовах окупаційного режиму.

Існував в Україні і військовий колабораціонізм. Крім українських батальйонів шутцманшафту й служби безпеки, служби порятунку і самооборони пожежників і воєнізованої охорони залізниць та підприємств, були ще й українські батальйони “добровільних помічників вермахту” (“гіві”), які 1943 році формально називали “Українським Визвольним Військом” (до 80-ти тисяч осіб). Найновіші дослідження вказують на те, що лише приблизно третина усіх цих військових формувань створювалося із добровольців, які йшли до них на службу насамперед з метою помститися радянській владі за власні страждання або за страждання своїх рідних чи близьких. Дві третини шутцманів гіві склалися із військовополонених та молоді, яка вибирала поліційну чи військову службу, аби уникнути вивезення на роботу до Німеччини або щоб прогледувати свої родини. Військовополонені часто записувалися “добровольцями”, щоб не померти у таборах від голоду та хвороб. Дехто йшов на службу до німців, дізнаючись про те, що радянське керівництво оголосило всіх полонених червоноармійців зрадниками і дезертирами.

Причини українського колабораціонізму були досить різноманітні. Основні з них [5]: бажання помститися радянській владі за всі кривди, що їм завдала (репресії, розкуркулення, тощо); ідеологічне несприйняття радянської влади, комуністичної ідеології, антисемітизм; страх за своє життя і життя близьких; кар’єризм, прагнення пристосуватися до нових умов життя; позиція радянського уряду щодо військовополонених, яких вважали зрадниками; обман нацистської пропаганди; прагнення за допомогою Німеччини боротися за незалежність України.

Звичайно, це не знімає питання про участь окремих українців у воєнних злочинах. Центральне місце тут займає, ясна річ, причетність до винищення євреїв. Українська так звана допоміжна поліція та українців у складі частин “гіві” використовувалися німцями для арешту євреїв, впровадження їх до концтаборів і місць страти та проведення самих ексекцій. Вони виконували ці функції не лише на українських землях, але й у польських і литовських гетто.

Звідки ж взявся міф про особливу схильність українців до колабораціонізму з фашистською Німеччиною? Він виник у першу чергу з певної аберації, що була створена радянською пропагандою і некритично перейнята на Заході, передовсім лівими інтелектуалами: ті українці, які

воювали на боці СРСР, були протрактовані, як частина “радянського народу” (а на Заході – відповідно як росіяни); ті ж, хто воював проти Радянського Союзу, незалежно від того, як вони ставили до фашистської Німеччини, одержали наліпку колабораціоністи.

Сьогодні по закінченні холодної війни і цілеспрямованої пропаганди, важливо не лише домогтися інформаційного балансу і дати виразну історичну оцінку цим явищам, а й зрозуміти їхню природу як громадянського конфлікту. В осмислені спірних питань історичного минулого – запорука побудови нашого майбутнього.

Список джерел та літератури:

1. Гареев М. А. О цифрах старых и новых // Военно-исторический журн., 1991. – № 4. – С. 49.
2. Кирсанов Н. А., Дробязко С. И. Великая Отечественная война 1941-1945 гг.: национальные и добровольческие формирования по разные стороны фронта // Отечественная история. – 2001. – № 6. – С. 68.
3. Патриляк С. Україна в роки Другої світової війни. - К. : Либідь, 2010. – С. 192-198.
4. Соколов Б. В. Оккупация. Правда и мифы. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2002. – С. 15-16.
5. Шевчук В. П., Тараненко М. Г. Історія української державності. - К. : Либідь, 1999. – С. 406-407.
6. Яковенко Н., Грицак Н. Нариси з історії України з найдавніших часів ХХ ст. – К. : Либідь, 2008. – Т. 2. - С. 231-241.
7. Колабораціонізм [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Колабораціонізм>.
8. Український колабораціонізм з нацистською Німеччиною під час Другої світової [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Український_колабораціонізм_з_нацистською_Німеччиною_під_час_Другої_Світової_війни.
9. Collaborationism in World War II: The Integral Nationalist Variant in Eastern Europe, by John A. Armstrong in The Journal of Modern History > Vol. 40, No. 3 (Sep., 1968), p. 409.

Н. В. Кукса,

*старший науковий співробітник
Національного історико- культурного заповідника “Чигирин”
(м. Чигирин)*

ГОЛОДОМОР НА ЧИГИРИНЩИНІ ЗА ДОКУМЕНТАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА СВІДЧЕННЯМИ ОЧЕВИДЦІВ

*Літа 7441-го від сотворення світу (літа 1933-го
від Різдва Христового) був в Україні великий голод.
Не було тоді ні війни, ні суші, ні потопу, ані моровиці.
А була тільки зла воля одних людей проти інших.
І ніхто не знав, скільки невинного люду
Зійшло в могилу – старих і молодих, дітей,
і ще не народжених – у лонах матерів.*

До Книги Буття України, - якщо таку Книгу буде колись написано.
[18; 15]

Тема голодомору в Україні була присутня впродовж всього часу і передавалася в родинних переказах з покоління в покоління. Без чіткого, обґрунтованого визначення передумов, причин, наслідків, без вказування на винуватців цієї страшної біди.

Більшою чи меншою мірою доторкнулася вона кожної селянської родини. Згадаймо свої піонерські роки, коли, чого там гріха тайти, на перерві, крадькома, щоб, бува, не почули вчителі, обмінювалися примовками на зразок : “Серп і молот, смерть і голод...” Не розуміючи тоді, чому смерть і голод і причому тут серп і молот...

Лише на початку 90-х років було офіційно зроблено оцінку голоду 1932-1933 років як загальнонаціональній трагедії українського народу.

Довготривале замовчування та приховування правди про ті події негативно відобразилося на стані збереження архівних документів. Суттєвих втрат було завдано і під час Другої світової війни.

Далось взнати і те, що Чигиринщина до 1954 року належала до Кіровоградської області. Тоді ж було сформовано і Державний архів новоствореної Черкаської області.

Потужний масив документів цього періоду слід шукати саме в Державному архіві Кіровоградської області та центральних архівах України.

Проте, незважаючи на вказані труднощі, працівникам Державного архіву Черкаської області (далі – ДАЧО – Н.К.) вдалося віднайти і впорядкувати велику кількість документів, що містять цінну інформацію про голод 1932-1933 років.

За останніми даними, відомості про ці часи містяться в 800 справах 45 фондів ДАЧО. Найбільш інформативним слід вважати фонд Черкаської робітничо-селянської інспекції, де вміщені заяви, скарги, листи населення, в яких повідомлялося про нелюдські страждання селян, завдані свавіллям сільськогосподарського активу.

У фондах районних партійних комітетів наявні відомості про форсування хлібозаготівельних кампаній та жорстоку позицію партійного керівництва щодо функціонерів та сільських активістів, які дозволяли припускати уповільнення сталінських темпів, не бажали брати участі у грабуванні селянства тощо. Тут же зустрічаються зведення районних відділів ДПУ про реагування селянства на політичний та економічний стан у державі.

У статистичних звітах, листуванні з обласним керівництвом, що знаходяться і в фондах райвиконкомів, збереглися цінні відомості, які проливають світло на життя сільського населення цього часу.

Важливу інформацію може почерпнути дослідник зі сторінок тогочасної регіональної преси, де хоч і в ретельно завуальованому вигляді, та все ж висвітлювалися буденні картини повсякденного існування селянства [2; 8].

Ще під час роботи з каталогом відразу стає зрозуміло, що відомостей власне по Чигиринському району збереглося катастрофічно мало. Прислужитися можуть наявні матеріали з інших районів Черкащини, адже до виконання місцевим партійним та державним інституціям з Києва та Харкова надходили аналогічні постанови та розпорядження.

Проте навіть кілька віднайдених документів, які я пропоную розглянути в даному дослідженні, дозволяють чіткіше окреслити окремі напрями урядової політики 1932-1933 років щодо українського селянства та її результати.

До всіх сільрад району

Згідно Постанови у керівних органів сільради повинні негайно скликати пленум сільради та проробити постанову, що при цьому прикладається.

Не підлягає оголошенню в пресі.

Постанова

Президії Київського обласного виконавчого комітету з 8 січня 1933 р.

“Про здачу розкраденого та захованого хліба”

На виконання Постанови РНК УСРР з 8 січня 1933 р. [4415 / 33]

Президія облвиконкому ухвалює:

1. Зобов’язати РВК та міськради Київської області сповістити через сільради, колгоспи колгоспників і трудящих, одноосібників, що:

а) до тих із них, які добровільно не здадуть державі раніше розкрадений та схований хліб, не буде застосовано ніяких репресій;

б) до колгоспів, колгоспників і одноосібників, які уперто продовжуватимуть затаювання розкраденого або захованого від обліку хліба – будуть вжиті суворі стягнення, передбачені Постановою ЦКВКУ та РНК СРСР з 7 серпня 1933 р. “Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперативів та зміцнення громадської соціалістичної власності”.

2. Запропонувати РВК та місцевим радам негайно скликати пленуми сільрад, наради колгоспного активу.

3. Після пленумів і нарад скликати загальні збори трудящих одноосібників. На цих пленумах, нарадах і загальних зборах колгоспників і одноосібників обговорити питання про виконання колгоспниками та одноосібниками хлібозаготівельних завдань, пояснити потребу добровільної здачі розкраденого й схованого хліба та попередити про ті суворі стягнення, що їх буде застосовано до тих, що вперто продовжують затаювати розкрадений або схований хліб.

4. В районівій пресі широко висвітлити досвід тих сіл і колгоспів, де завдяки уважно та правильно проведеній пояснювальній роботі колгоспники і одноосібники добровільно здали захований і розкрадений хліб [6; 34].

Не може залишитися непоміченою невідповідність між змістом даного і наведеного далі документів. Здавалося б де логіка? З одного боку, прикласти максимум зусиль, щоб вилучити приховані так звані лишки сільськогосподарської продукції, щоб, з іншого боку, влаштувати харчопункти для тих самих голодуючих селян, в яких і були вилучені ці “лишки”.

19.03.1933

Голові сільської ради

Згідно розпорядження РВК ми повинні кожного місяця 9-19-29 числа таємно давати такі відомості:

1. Скільки влаштовано харчових пунктів.
2. Скільки охоплено пунктами душ: всього з них дітей, всього дорослих, в тому числі колгоспників, одноосібників.
3. Скільки організовано пунктів роздачі продуктів на місці.
4. Скільки витрачено продуктів.
5. Решта харчових продуктів.
6. Скільки видано продуктів для індивідуального харчування.

Не можуть не вразити окремі моменти численних розпоряджень, якими були буквально завалені сільські ради. Як от, наприклад, в той час, коли доведені до відчаю люди вживали в їжу непридатні ні за яких обставин до цього часу речі, до сільрад надходить вказівка “переключитися на боротьбу за свинячу шкуру”, бо були помічені непоодинокі “ ганебні” випадки, коли на базарах сало продавалося разом із шкурою. А оскільки, свиняча шкура є важливим стратегічним матеріалом, що експортується, слід негайно припинити таку злочинну безгосподарність [7].

А ось інша, на перший погляд, здавалося б несуттєва деталь, що стосується повсякденного життя селянської родини – чергове керівництво до дії для сільських активістів, черговий напрямок їх боротьби з “несвідомим елементом”. Цього разу непримиренної боротьби з чи не найбільшим ворогом виконання плану хлібзаготівель – хатніми жорнами та ступами:

17.11.1933

Поширився таємний помол на жорнах та хатніх ступах.

Боротьба з хатніми ступами не проводиться. Виділити спеціальних членів сільрад для організації та керування справою знищення хатніх ступ [8; 229].

Адже саме наявність в селянській оселі цього немудрого хліборобського реманенту свідчило, що “підступний ворог”, тобто ще поки що живий селянин, попри всі старання всюдисущих комнезамівців все ж таки зумів

заховати якусь пригірщ зерна чи насіння, і в нього і його дітей залишається шанс не померти голодною смертю.

Наявність в господі ступи чи жорна ставала сигналом для подальших, більш ретельних пошуків “лишків” збіжжя. До яких тільки хитрощів не вдавалися селяни, щоб приховати хатні жорна чи ступи. Мешканці Суботова, які в ті часи були малолітніми дітьми свідчать: “...Пригадую, як приходив до діда і баби, мене на вулиці залишали, щоб я давав знати, як хтось ішов дорогою. У цей час мололи на жорні, а якщо хтось почує звук жорна, то заявить. Жорно розіб’ють, і не буде на чому молоти... [15].

...Жорно ховали в землянці, бо як знаходили – розбивали або знову приходили по зерно. Жорно є – значить і зерно є... [16].

Прямим відгомоном “далекоглядної” політики уряду про добробут радянського селянства можна вважати і наступні віднайдені нами документи. Вони пронизані “турботою” про культурне виховання підростаючого покоління. Тільки виникає природне запитання: чому ж тоді ці розпорядження надходили до сільрад під грифом “таємно”? Напевно, щоб воскреслі “недобитки класового ворога” ні за яких обставин не змогли швидко зреагувати на постанови, щоб не перешкодити їх виконання.

В той час, коли в багатьох селах вже не було кому і кого навчати, від сільських функціонерів суворо вимагалось забезпечити 100% охоплення дітей навчанням і “культурним вихованням”!

06.04.1933

Відділ народів до всіх голів сільрад

Навчання по школах потрібно проводити до 1 травня ц. р., а тому РВК ніяк не припускати припинення навчання по гуртках та забезпечити 100% (! - Н.К.) відвідування до кінця навчального року.

Де є випадки, що групи не працюють і навчання зірване, категорично вимагаємо від голів сільрад вжити заходів до поновлення одвідування.

Винних за дотерміновий зрив навчання буде притягнуто до відповідальності [9; 72].

19.04.1933

Не виконуються директиви щодо відкриття дит’ясел.

В ряді сіл дит’ясла не відкриті. Діти там залишаються поза яслами без належного культурного (!! – Н.К.) догляду. Таке ставлення до оздоровлення дитинства (!!– Н.К.) з боку голів голів сільрад та голів колгоспів є преступне.

Отже, в останній раз пропонується протягом однієї доби відкрити дит’ясла і забезпечити їм обслуговування. За не подачу відомостей винні будуть притягнуті до відповідальності і позбавлені продуктивної допомоги [10; 77].

Постанова ЦК КП(б)У про боротьбу з дитячою безпритульністю від 6

травня 1933 р.

Несмотря на оказанную продовольственную помощь областям и прямое указание ЦК развернуть в селах помощь детскому населению, что должно было, в частности, задержать приток беспризорных детей в городе, ряд РИК и РПК не только не развернули надлежащим образом работу, но отдельные районы стали на недопустимый путь направления беспризорных, нуждающихся во временной помощи детей в большие города.

С провокационно распространенными в отдельных районах слухами о том, что в Харькове, Киеве и других городах организован беспрепятственный прием детей в детские учреждения, местные советские и партийные организации никакой борьбы и разъяснительной работы не ведут.

В результате за последнее время отмечается наплыв детей в Харьков, Киев, Одессу и другие крупнейшие центры, это скопление количества детей в городах и на железнодорожных узлах создает угрозу распространению эпидемий.

ЦК КП (б)У считает необходимым:

1. Для борьбы с беспризорностью и бродяжническим элементом создать при Совнарком УССР Всеукраинскую комиссию в составе: т.т. Карлсон (председатель), Канторович (Наркомздрав), Хвилья (Наркомпрос), Мазоловский (Наркомтруд), Лаврищев (Упнаркомпут), от Харьковской области – Броневой.

Аналогичные комиссии организовать при облисполкомах в областях.

2. Предоставить указанным комиссиям право широкого привлечения к делу борьбы с беспризорностью всех заинтересованных организаций.

Постановления комиссий по борьбе с беспризорностью являются обязательными для всех учреждений и организаций и подлежат немедленному выполнению.

3. Существующие в настоящее время дорожные, районные и узловые чрезвычайные противоэпидемические комиссии на транспорте сохранить, подчинив их в вопросах борьбы с беспризорностью комиссиям, организуемым настоящим постановлением.

4. Предложить облисполкомам и райисполкомам:

а) организовать на месте (в селах, колхозах) помощь осиротевшим, подкинутым детям (создание сельских детприемников, организация питания при школах, организация питания наиболее нуждающимся после окончания занятий в школе и т. п.);

б) не допускать вывоза в город и на железные дороги беспризорных детей;

в) привлекать к ответственности лиц, злостно оставляющих детей без всякой помощи в городах, на станциях и в райцентрах.

Выполнение указанных в настоящем пункте мероприятий возложить под личную ответственность на председателей райисполкомов и председателей сельсоветов [3; 63].

Яскравим прикладом безпрецедентного цинізму можна вважати розпорядження районної влади, що належним чином відреагувала на вказану урядову постанову: .

19.06 1933

Тасмно!

1.Боротьба з бездоглядністю та безпритульністю дітей набуває нині особливого політичного значення. Недобитки класового ворога: куркульня, петлюрівці, білогвардійці намагаються дезорганізувати роботу, збільшити кількість бездоглядних та безпритульних дітей і використати їх для своєї шкідливої роботи.

2.Партія і Уряд, надаючи виключної ваги цій справі, вживають усіх заходів, щоб організувати бездоглядних та безпритульних дітей й створити для них відповідні умови для виховання та навчання в школах, дитбудинках, дитсадках, дитячих майданах.

3.Щоб покращити справу харчування дітей, РВК надіслав вам харчову допомогу, яку треба використати виключно по призначенню.

Головам колгоспів вишукати певні фонди, щоб можна було забезпечити харчування безпритульних та бездоглядних дітей, а також використати повністю місячник оздоровлення дитинства (!! – Н.К.), що проводиться зараз.

4.Треба підібрати бездоглядних та безпритульних дітей вашого села чи колгоспу, організувати інтернати, коли на це є потреба. Безпритульних, що прибувають до вас з інших сіл, через сільради направляти на місце мешкання дитини до колгоспу, що прибувають з інших районів - через сільради до РВНО. Завідувачам шкіл забезпечити педагогічним вихованням всіх дітей дитмайданів, в інтернатах тощо, притягнувши до цього учнів старших гуртків вашої школи, піонерів, комсомольців (Додаток 1) [11; 132].

5.Водночас, зміст цього документа дозволяє окреслити масштаби проблеми бездоглядності та безпритульності серед дітей, коли на місцях не вистачало кваліфікованих педагогічних кадрів і до виховання знедолених дітей доводилося залучати навіть “свідомих” старшокласників.

Свідчення очевидців дозволяють стверджувати, що на практиці головам колгоспів та сільрад не так просто було виконати систему розроблених заходів. Непоодинокими були випадки, коли своїми силами сільські громади не могли забезпечити належним утриманням дітей вказаних категорій із свого села, а до них привозили дітей з інших населених пунктів.

Мешканка с. Вершаці Чигиринського району Чубина Тетяна Петрівна, записана 1924 роком народження, пригадувала: “Найбільше людей помирало

навесні 1933 року, коли все, що можна і не можна з’їсти, було з’їдено. Я сама залишилася сиротою. У нас в сім’ї спочатку від голоду помер брат, потім мама. Я навіть не пам’ятаю, коли і де народилася, тому що в дитдомі ніяких записів не робили, а місця перебування дитдому часто змінювались, ось і стерлося з пам’яті. Пам’ятаю лише, що батько вів мене лісом. Залишив як сироту в дитдомі в Новоєгорівську Кіровоградської області. Жили впроголодь ми і в патронаті, але потроху їсти давали. Ходити не було в чому. Мене одягли у чоловічу сорочку, підперезали. Дітей було багато різного віку. Нас переміщали з місця на місце. Накінець, почали розвозити по колгоспах. Посадять, було, чоловік десять на воза і возять по селах. Голова колгоспу бере стільки дітей, скільки можуть прогодувати на колгоспних харчах. Я з однією дівчиною попала у Вершачі у колгосп “Широкий лан”. Спочатку жили в патронаті при колгоспі, а потім поселили нас у колгоспну хату, одна жінка наглядала за нами. А ми вже величенькі були і самі себе могли обійти. Волею долі так і залишилася на все життя у цьому селі. Тоді, у 32-му, де дівся батько, не знаю. Напевно, теж помер, бо був геть пухлий. На все життя у пам’яті закарбувалося, як батько наостанок міцно обійняв мене і дуже плакав. Я впевнена: якби батько вижив, то обов’язково мене б відшукав” [19].

Про результативність розроблених урядом заходів з “культурного оздоровлення дитинства” в 1932-1933 роках свідчать подвірні списки сільських мешканців, що померли від голоду.

На жаль, збереглося мало статистичних відомостей про природний рух населення, його смертність, втрачені книги метричних записів. З’ясовано, що органи ДПУ змушували секретарів сільських рад, робітників загсів знищувати метричні книги, фальсифікувати відомості про смерть [3; 5].

Яскравим свідченням цьому є документ “Із записки прямому проводу Київського обласного відділу ДПУ УСРР про кількість голодуючих районів та населених пунктів Черкащини”, датований не пізніше 1 березня 1933 року, згідно якого під час апогею голодомору в 25-ти населених пунктах Чигиринського району налічувалося всього 429 сімей, які потерпали від голоду, з яких голодувало 660 дорослих та 1050 дітей, кількість опухлих від голоду становила 187 осіб, хворих та померлих не було взагалі, як і випадків трупoidства та людoidства. Це означало, що район не потребував район і тієї мізерної продовольчої допомоги, яка надавалася іншим районам з центральних ресурсів (Додаток 2) [4; 48].

Така інформація була надана відповідальними особами району. Свідки тогочасних подій стверджують, що в більшості сіл Чигиринщини навесні-влітку 1933 року щодня помирало не менше 10 мешканців.

Впродовж довгих десятиліть питання дослідження чи не найтрагічнішого періоду в історії українського народу було під заборонаю або

свідомо замовчувалися. Це не могло не накласти відчутний відбиток насамперед на визначення кількості померлих від голоду.

Переконалим свідченням цьому є архівна справа, де подані списки померлих від голоду мешканців Чигиринського району, які працівниками сільських рад встановлювалися в 1999-2000 роках. Оскільки, на час проведення опитування очевидців голодомору залишилося дуже мало, та й були вони в той час здебільшого малолітніми дітьми, вдалося доволі неточно вказати невелику частину вбитих голодом людей.

Виключення становлять відомості, подані Мельниківською сільрадою, де списки померлих з власної ініціативи ще у 80-х роках почали складати Жук Текля Григорівна та Мироненко Григорій Арсенович. Завдяки їх подвижництву вдалося встановити імена 183 жертв голодомору с. Мельники [13; 214].

Та навіть ці фрагментарні відомості становлять шоковую картину: селяни вмирили цілими сім'ями: "...В селі Янич (тепер Іванівка) від голоду померли 123 особи... Серед них Оксентій та Марія Маляренки та їх дев'ятеро (!) дітей: Гаша, Іван, Василь, Прокіп, Марія, Фроська, Ольга, Таня; Єлизавета Віденко та її четверо дітей: Степан, Катерина, Василь, Ольга; Дементій і Ярина Горбці та їх троє дітей: Катря, Марко, Дементій..." [12; 44].

... В селі Трушівці жертвами голоду стала Параска Петренко та її четверо дітей...

...В селі Суботові голодною смертю померли Бондаренко Василь Кузьмович та двоє його дітей: Афанасій та Варвара; Компанієць Тиміш Минович та двоє його дітей: Галина і Тетяна; сім'я Прохачів Григорія Савовича та Палажки Василівни та їх діти Іван та Любов, Чорнобай Хома Хомович та двоє його дітей: Катерина і Василь [12; 18].

...В селі Вершаці найбільше померло людей в березні-квітні 1933 року. За один день на сільський цвинтар вивозили 7-10 душ. Навесні 1933 року помер Іваненко Андрій і 3 його дітей. У Власова Павла померло 5 дітей. Недік Горпина поховала 3 своїх діток. В родині Довженків від голоду померло 6 душ, залишилась тільки старша дочка Секлета. На кутку Пирогівка у Лехтаря Михайла померло 4 дітей. Перепелиця Трохим Кононович поховав 4 дітей віком від 12 до 14 років. Вербовий Іван Андрійович 4 малолітніх синів [5]. У 1933 році священник села "печатав" померлих тільки з дозволу сільради, за який родина повинна була заплатити 10 карбованців. Дітей священник відспівував безкоштовно [17].

... В селі Мельники у Задої Кирила було одинадцятьох дітей. З них померло семеро. Задоя Степан і троє його дітей померли майже одночасно [14; 213].

ВІЧНА ПАМ'ЯТЬ
Пошли, Боже, царство

Небесне померлим з голоду
Людям нашим!
Вічна пам'ять,
Вічна пам'ять,
Вічна ваша пам'ять!
Душі їхні хай оселяться
Межи душами предків!
Вічна пам'ять,
Вічна пам'ять,
Вічна ваша пам'ять!
Пам'ять про них буде жити
Од роду до роду, од віку до віку!
Вічна пам'ять,
Вічна пам'ять,
Вічна ваша пам'ять [4; 10]

Наведені документи злегка привідкрили завісу мороку невідомості і забуття, яким впродовж довгих семи десятиліть була оповита одна з найтрагічніших сторінок буття українського народу.

Зібрані свідчення очевидців, віднайдені архівні матеріали стали помітними штрихами, що доповнюють страшну картину голодомору на Чигиринщині.

Потужний масив архівних документів, що містять сховища ДАЧО, потребує подальшого дослідження, вивчення, аналізу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Голод 1932-1933 років на Черкащині. Документи і матеріали. – Черкаси, 2002. – С. 8.
2. Голод 1932-1933 років на Черкащині. Документи і матеріали. – Черкаси, 2002. – С. 5.
3. Голод 1932-1933 років на Черкащині. Документи і матеріали. – Черкаси, 2002. – С. 48.
4. Голод 1932-1933 років на Черкащині. Документи і матеріали. – Черкаси, 2002. – С. 10.
5. Голодомор на Черкащині 1932-1933 років. Науково-документальна книга Пам'яті в документах та спогадах, Черкаси, 2007. – С. 63.
6. Державний архів Черкаської області (далі ДАЧО). - Р-1014. – Оп. 1. - Од. зб. 1 – Арк. 34.
7. ДАЧО. – Р-1014. – Оп. 1. - Од. зб. 1 – Арк. 8.
8. ДАЧО. – Р-1014. – Оп. 1. - Од. зб. 1 – Арк. 229.
9. ДАЧО. – Р-1014. – Оп. 1. - Од. зб. 1 – Арк. 72.
10. ДАЧО. – Р-1014. – Оп. 1. - Од. зб. 1 – Арк. 77.
11. ДАЧО. – Р-1014. – Оп. 1. - Од. зб. 1 – Арк. 132.
12. ДАЧО. – Р-5664. – Од. зб. – 1. – Спр. 24. – Арк. 18.
13. Макарюк В. Голодомор 1932-1933 років. Причини, передумови, наслідки. Село Мельники 32-33 років ХХ ст. на фоні державних подій / Чигиринщина: історія і сьогодення // Мат. наук.-практ. конф. – Черкаси, 2006. – С. 214.
14. Макарюк В. Голодомор 1932-1933 років. Причини, передумови, наслідки. Село Мельники 32-33 років ХХ ст. на фоні державних подій / Чигиринщина: історія і сьогодення // Мат. наук.-практ. конф. – Черкаси, 2006. – С. 214.
15. Матеріали польових досліджень авторки (далі МПДА). Спогади Шевченка Федора Кузьмовича, 1928 р. н. – мешканця с. Суботова Чигиринського району.
16. МПДА. – Спогади Шапошник Тетяни

Арсенівни, 1914 р. н. – мешканки с. Суботова Чигиринського району. 17. Перепелиця А. Голод 1932-1933 рр. в спогадах старожилів с. Вершачі Чигиринського району / Чигиринщина в історії України. Голодомор 1932-1933 рр., репресії 30-х – 40-х рр. ХХ ст. та голод 1946-1947 рр. на Чигиринщині. - Черкаси, 2009. – С. 106-109. 18. 33-й: ГОЛОД. Народна книга-меморіал. Підготовлена Лідією Коваленко та Володимиром Маняком. – К., 1991. – С.15. 19. Узагальнені матеріали пошукової роботи краєзнавчого гуртка Вершачької загальноосвітньої школи I-III ступенів Чигиринського району Черкаської області

ДОДАТОК 1

Листівка фонду “Оздоровлення дітей”. 1933 р.

ДОДАТОК 2

Найменування районів	Коліч. насел. пункт.	Коліч. голод. семей	Голод. взрсл. (душ)	Голод. дітей (душ)	Коліч. больних	Коліч. опухших	Коліч. умерш.	Случаев людоедства	Случаев трупоедства	Оказанная прод. помощь (из центр. ресур.)
Черкасский	23	767	1354	1612	187	782	123	2	3	17 т зерна
Чигиринский	25	429	660	1050	—	283	—	—	—	—
Золотоношский	26	1122	2766	2541	72	91	47	—	—	—
Каневский	21	550	895	1680	97	—	150	—	—	—
Корсунский	18	270	560	520	50	250	20	—	—	9 т зерна
Гельмязовский	19	1498	2523	2010	1430	576	288	2	—	36,5 -/-
Гоголинский	12	1056	2226	1829	32	506	71	-	1	-
Чернобаевский	12	500	1200	2300	700	500	70	-	-	-
Златопольский	—	264	—	140	40	60	10	—	—	—
Звенигородский	19	960	2273	3880	703	703	189	5	6	44,5 т зерна
Шполянський	10	365	581	900	—	286	—	—	—	17,5 -/-
Каменский...	11	609	1192	1470	—	2188	176	1	—	—
Уманский	29	1866	2770	4000	-	506	-	16	2	110,5 т. зерна
Христиновский	6	575	905	995	377	554	134	-	-	37 -II-

Монастирищенський	23	3292	1710	1582	743	2549	283	-	-	50 -II-
Жашковський...	8	1021	1723	3280	342	326	167	1	-	40 -II-
Бабанський	29	115	3164	2054	-	-	-	1	4	81,5 -II-
Букський	22	-	4366	5854	-	-	841	1	2	60,5 -II-
Лисянський	10	391	624	856	-	-	-	-	-	33,5 -II-
Ташковський	38	-	225	379	-	2604	-	-	-	-
Богуславський	38	-	5549	8054	-	188	-	-	-	120 -II-

Начальник Киевского областного отдела ГПУ /

/ Розанов

ДОДАТОК 3

ПОМ'ЯНИМО!

За старим українським звичаєм
Пом'янімо загиблих братів,
Імена їх і долю згадаєм
В поминальних грамотках віків.
Їх багато, їх тьма, леґіони, —
Не списать їх в грамотках усіх.
Хай в серцях поминальні дзвони
Збудять вічну пам'ять про них!

Пом'янімо же тих, що вмирили
З вогнем в серці, з мечем у руках!
Тих також, що в ясир крокували
По кривавих ординських шляхах...

Пом'янімо козацькі трупи,
Що в карельських болотах лягли,
Що до неба скривавлені руки
Простягали із багон Неві,

Пом'янімо і тих, що копали
У сльозах і кривавім поту,
Біломорський і Волзький канали
Голі й босі, в мороз і сльоту.

Пом'янімо всіх тих, що страждали
На Печорі, в Мордві, в Колімі,
Що за правду життя там віддали
У московській жорстокій тюрмі.

Пом'янімо мільйонні жертви,
Які голодом винищив кат,
В тридцять третьому році, що вмерли
І лишилися лежать коло хат.

Пом'янімо з дірою в потилиці,
Скручених рук мотузками -
Десять тисяч забитих у Вінниці,
В міській парку глухими ночами.

Пом'янімо усіх закатованих
В підземеллях ЧК - КГБ,
Всіх розстріляних й непохоронених,
Що могили їх ніхто не знайде.

Пом'янімо і лицарів наших,
Що поклали себе на віетар,
І вписали в історію нації
Назви славної — Крути й Базар.

Пом'янімо і тих в нашім серці,
Що в гарячім нерівнім бою
Полягали у нерівному герці
За омріяну волю свою.

Вони впали, вони переможці,
Їхня сила - у величчі їхніх ідей.

Автор невідомий.

Г. Г. Кучеров,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
історії та філософії Подільського державного
аграрно-технічного університету
(м. Кам'янець-Подільський)

В. Д. Коцюк,
кандидат історичних наук,
декан факультету денної форми навчання
Хмельницького інституту МАУП
(м. Хмельницький)

ВІДНОВЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКИХ ТОВАРИСТВ “ПРОСВІТА” НА ТЕРИТОРІЇ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В 1917-1918 РР.

У статті аналізується процес відновлення діяльності сільських товариств “Просвіта” на території Правобережної України у 1917-1918 рр.

Ключові слова: “Просвіта”, товариство, село, просвітяни, література, бібліотека-читальня.

На сучасному етапі державного будівництва в Україні теоретичного і практичного розв’язання потребують ті ж проблеми, що і століття тому: відродження національної свідомості українців, їх політичної й суспільної активності, розвиток вітчизняної культури, утвердження духовності, розширення сфери використання української мови і впровадження її в усі галузі життя, врешті, економічної активності та діяльності у нових напрямках. У багатьох з цих питань товариства “Просвіта” мали значні досягнення і здобули колосальний досвід, який суспільство повинне використати в нових історичних умовах. На наш погляд, успіх сьогодишнього національного відродження та державотворення значною мірою залежить від того, чи зможемо ми на зовсім новій методологічній основі, позбавленій будь-яких ідеологічних штампів, проаналізувати й використати власні історичні здобутки.

Про функціонування просвітницьких товариств писало чимало дослідників, починаючи з 1917 р. Хоча оцінка діяльності “Просвіт” і їх ролі у житті українського суспільства суттєво відрізнялися. Сучасники тих подій, у цілому, позитивно характеризували місце просвітницьких осередків у культурно-освітніх процесах. Більше того, окремі з них безпосередньо взяли участь у поширенні просвітництва серед населення. Так, Т. Верхола опублікував невелику брошуру “Про “Просвіти””, у якій виклав кілька порад, зазначаючи при цьому, що “товариство повинно бути серцем селян і до його повинні горнутись всі наші люде, бо воно велику користь усім дасть” [1]. Такої

ж позиції дотримувалися В. Приходько [2], С. Перський [3] та інші.

Однак, на відміну від схвальних відгуків про діяльність “Просвіт”, ми знаходимо і критичні зауваження. Так, В. Торський у роботі “Українська державність і нова роля “Просвіт”, аналізуючи умови становлення державності на українських землях, відзначав, що “Просвіти” утворювалися випадково, були “чинником консервативним”, абсолютно не розвивалися і ніяких конкретних планів щодо українізації вони не проводили [4].

Ставлення радянських дослідників до проблеми просвітництва визначалося ідеологічними догмами та штампами: вчені або взагалі не згадували про зазначені організації, або характеризували останні як “націоналістичні”, “контрреволюційні” та ін.

У сучасних умовах розбудови української держави перед нашим суспільством постала актуальна проблема детального вивчення і глибокого осмислення свого минулого. Значною мірою це стосується саме “Просвіт”. Доволі змістовно історію “Просвіт” Правобережної України висвітлили у своїх роботах сучасні дослідники. Серед них слід відзначити праці А. Середяк [5], О. В. Лисенка [6], Л. І. Євселевського [7], С. Я. Фарину [8], О. М. Германа [9], Л. В. Кравчука [10], С. А. Масюк [11], Т. Осташко [12], О. Малюту [13], В. С. Лозового [14], В. А. Нестеренка [15] та інших. Об’єктивне вивчення ними проблем становлення і розвитку просвітницьких товариств стало можливе із проголошенням незалежності України. При цьому вітчизняні історики спираються на нові архівні матеріали, історичні документи, раніше не доступні, а також на спогади очевидців. Аналізуючи праці цих учених, слід зазначити, що в них ґрунтовно висвітлені питання становлення, розвитку, форм діяльності просвітницьких товариств, звертається увага на роль “Просвіт” в українському національно-культурному русі, значення цих громадських організацій у період Української революції 1917-1920 рр. Наведеними працями не вичерпується перелік досліджень із цієї теми. На сьогодні залишається ще недостатньо вивченою діяльність “Просвіт” у сільській місцевості, зокрема процес відновлення низових осередків та їх роль в організації культурно-освітньої роботи на території Правобережної України. Цим можна пояснити актуальність і важливість зазначеної теми.

У 1917 р. в Росії відбулася Лютнева революція, внаслідок якої було повалено самодержавний режим. Суспільно-політична ситуація докорінно змінилася. Влада в державі перейшла до Тимчасового уряду. Ці події сприяли піднесенню визвольних процесів у всій колишній імперії, в тому числі й в Україні. Виникла можливість самовизначення та відродження її державності. У березні була утворена Центральна Рада, покликана стати органом тимчасового державного правління. Активізація національного руху призвела до змін у культурно-освітній галузі. У цей час набуває поширення точка зору,

що населенню не потрібно покладатися виключно на ту культурно-просвітню роботу, яка проводиться державними установами, оскільки “є такі сторони культурного життя, які лишаються незадоволеними. На поміч таким потребам народу повинні прийти культурно-просвітні організації – товариства” [16].

В умовах нового часу представники української інтелігенції М. Василенко, С. Русова та ін. пропонували створити просвітницькі товариства, а також особисто брали участь у відродженні старих і організацій нових “Просвіт”. Такі дії були реакцією на жорстку цензуру попередніх років, коли товариства у Правобережній Україні існували здебільшого у великих містах. Вже 5 травня 1917 р. у Вінниці скликано з’їзд громадянства краю, де у зверненні до подолян пропонувалося засновувати товариства “Просвіта” у кожному селі [17]. Те саме відбувалося й на Київщині [18]. Водночас на Волині просвітницькі процеси відзначалися стагнацією. Як зазначила на I Всеукраїнському з’їзді “Просвіт” представник Житомирської “Просвіти” М. Луцкевич, “головною поміхою гарного розвитку їх “Просвіт” є брак інтелігентних сил і нестача коштів” [19].

У 1917-1918 рр. “Просвіти” здебільшого виникали завдяки народній ініціативі. Через це вже на початковій стадії своєї діяльності вони допускали прорахунки. Це видно хоча б із того, як поставали сільські товариства. Як правило, в урочистій обстановці збирався гурток активних людей-фундаторів, котрі агітували селян вступати до осередку: роз’яснювалося його значення, обиралася рада товариства, збиралися кошти на майбутню діяльність тощо. До “Просвіти” записувалося багато бажаючих. За короткий термін чисельність просвітян у товариствах складала переважно 100-200 осіб. Вони включалися в роботу із великим завзяттям, намагаючись якнайшвидше досягти значних успіхів. У селах панувала атмосфера загального піднесення. Але часто закінчувалося все тим, що не вистачало сил і віри в успіх розпочатої справи. Частина селян через проблеми, що стояли перед товариствами, розчаровувалась у перспективності культурно-освітньої праці й відходила від активної роботи. Через їх байдужість інтелігенція теж залишала працю в осередках. Тому у багатьох “Просвітах” відчувався брак інтелектуальних сил. Активну роботу продовжувало лише кілька осіб. Подільський часопис “Село” у рубриці “З життя “Просвіт” на Поділлі” радив “не ганятися” за великою кількістю членів “Просвіти”, а пропонував згуртуватися 10-15 найбільш свідомим особам: “Певність цих 15 чоловік, їх сердешне бажання активної участі в праці освідчення і освіти своїх селян далеко і безмірно дорожчі 100 членів...” [20].

Становленню товариств суттєво заважали й українофоби. Вдаючи із себе національно-свідомих громадян, вони вступали до “Просвіт”, навіть очолювали їх, щоб загальмувати діяльність останніх. Проти просвітництва

виступала також частина учителів, релігійних діячів тощо. Щоб запобігти таким негативним проявам, керівництво деяких товариств ухвалювало постанови про звільнення з осередку тієї чи іншої особи. Зокрема, 22 жовтня 1917 р. діячі Вишнівської “Просвіти”, що на Волині, вирішили “своїм членом і скарбником не рахувати” Лапинського, який вороже ставився до українства [21].

Врешті-решт, незважаючи на опір антиукраїнських сил, “Просвіти” поставали у багатьох селах Правобережної України. В їх утворенні значною мірою брали участь представники інтелігенції: вчителі, писарі, фельдшери, церковні діячі, а також молодь, найбільш свідомі селяни, військові та інші верстви населення. Наприклад, фундатором “Просвіти” у с. Верхівці, що на Поділлі, був учитель П. Савуляк. Завдяки його зусиллям розпочали свою роботу бібліотека, співочий і драматичний гуртки. В їх роботі брала участь сільська інтелігенція: писар, кооператори, дочка місцевого священика Й. Гловацького, учителька М. Домбровська [22]. Організаторами деяких товариств виступали жінки. Наприклад, у с. Козацькому Київської губернії товариство “Просвіта” було засновано зусиллями Софії Кречотень. Просвітняни поставили кілька вистав, прибуток із яких спрямували на допомогу українським військовим, у фонд осередку, на школу тощо [23]. А “Просвіта” с. Янківки тієї ж губернії вирізнялася тим, що її очолював представник єврейської меншини Х. Пріцкер, який підніс просвітницьку справу на високий рівень [24].

Відкриття “Просвіт” в окремих селах прирівнювалося до свята і відбувалося урочисто. Так, 10 вересня 1917 р. було організовано торжество у школі с. Довжки Волинської губернії, ініціаторами якого виступили М. Герштанський і А. Богданець. Школу прикрасили гірляндами, квітами. Свято розпочалося промовою М. Герштанського, який роз’яснив слухачам значення і завдання “Просвіти”, розповів про історію українського народу, Т. Шевченка тощо. Із сусіднього с. Майкова завітав селянський хор, який виконав “Заповіт” Т. Шевченка. Після цього присутні внесли на користь товариства 124 крб. Свято супроводжувалося декламацією віршів і піснями [25].

Враховуючи велику потребу у просвітницьких організаціях на селі та їх значення для освіти населення, Київська “Просвіта” взяла на себе ініціативу у справі видавництва та поширення зразкового статуту серед сільських товариств. За розробленим у 1917 р. статутом, головне завдання осередків полягало у наданні допомоги “просвіті українського народу, розвитку української національної культури...” [26]. Діяльність столичних просвітян дала позитивний результат. У регіоні значно зросла кількість “Просвіт”. Скажімо, в Уманському повіті нараховувалося 89 товариств [27]. На Поділлі Вінницька “Просвіта” заснувала 30 осередків, 12 з яких були її філіями [28].

На Волині, за прикладом Житомира, були засновані товариства у багатьох населених пунктах: Кременці, Краснополі, Великих Коровинцях та ін. Секретар Луцької “Просвіти” Т. Тандрик, з метою активізації просвітницького руху, відвідав навколишні села Шепель, Білосток, Волутин та ін. Всюди його підтримували духовні пастирі, учителі, національно налаштовані міщани і селяни [29]. У цілому, наприкінці 1917 р. на території Волинської губернії функціонувало понад 60 осередків [30], Київської – понад 400, Подільської – біля 130 (підррахунок автора).

Діяльність сільських “Просвіт” регламентував статут. Проте їх фундатори, не маючи досвіду, через складні умови воєнного часу, в переважній своїй більшості не реєстрували товариства в органах місцевої влади. Тому ряд осередків, особливо віддалених від міських центрів, не маючи об’єктивної інформації про необхідність реєстрації, діяло без затвердженого статуту. Відкрити “Просвіту” зі своїм статутом було практично неможливо й через канцелярські формальності, які відбирали багато часу. Ось чому сільські товариства просили губернські “Просвіти” вважати їх своїми філіями. Наприклад, такі прохання надійшли із волинських сіл: Дерманова, Каровниці, Краснопілля [31], а також київських – Звонкового, Северинівки, Кожанки [32]. Щоб узгодити відносини із філіями, губернські товариства розробляли для них інструкції. У настановах Київської “Просвіти”, зокрема, відзначалося, що філія у своїх справах “автономна: сама рішає свої діла і сама їми порядкує” [33]. Проте в цілому діяльність філії все ж таки контролював центральний осередок. Таким чином, з одного боку, філія сама організовувала свою роботу, з іншого, була підзвітною інстанцією. Водночас дуже складною була ситуація на Волині. Тут через бойові дії “Просвіти” не могли зареєструватись і підтримувати зв’язок із іншими осередками.

Важливо підкреслити, що одним із найболючіших питань у становленні товариств на селі у 1917-1918 рр. була проблема їх об’єднання та координація напрямів діяльності. У зв’язку із цим “порозуміння між самими “Просвітами” за для координації просвітньо-культурної праці треба вважати за річ на теперешні часи величезної ваги” [34]. Тому на місцях фундатори просвітницького руху прагнули організувати співпрацю між осередками краю. Так, у червні 1917 р. відбулося два з’їзди просвітян Васильківського повіту Київської губернії, головною метою яких було поширення просвітництва у регіоні. У роботі з’їзду від 25 червня зазначалося: “Українці! Гуртуйтесь до купи, кажіть якомога скоріше своє слово, бо час не жде, а праці багато” [35].

Умови часу вимагали об’єднання “Просвіт” всієї України, в тому числі й сільських. Ініціатором проведення всеукраїнського форуму виступило київське товариство, яке на перших загальних зборах ухвалило скликати з’їзд представників просвітницьких товариств. До цієї справи приєднався і відділ

позашкільної освіти, створений при секретаріаті освітніх справ Центральної Ради у серпні 1917 р. А 20 вересня 1917 р. у Києві розпочав роботу І Всеукраїнський з'їзд “Просвіт”, на якому були представлені 128 делегатів від окремих “Просвіт” і від їх спілок. Присутніх вітали голова Центральної Ради М. Грушевський, генеральний секретар освіти І. Стещенко, генеральний секретар військових справ С. Петлюра. Першого було обрано почесним головою І Всеукраїнського з'їзду “Просвіт”. М. Грушевський у своєму виступі зауважив: “Хай наші “Просвіти” сіють ті “драконові зуби”, з яких виросте нове покоління оборонців волі як українського народу, так і всіх народів, що в Україні живуть” [36].

Делегати підбили підсумки діяльності “Просвіт”. Доповідачі звернули увагу присутніх на ті перешкоди, що виникали перед ними: на нестачу діячів культури та україномовної літератури на селі, фінансові проблеми, погане матеріально-технічне забезпечення тощо. Делегат М. Ковалевський радив сконцентрувати усю культурну роботу в селах у “Просвітах”. Висувалися пропозиції об'єднати товариства у межах певної губернії і навіть повітів. Результатом роботи з'їзду було створення Центрального Бюро Всеукраїнської спілки просвітницьких товариств, визнання необхідності українізації всіх шкіл, заснування при всіх “Просвітах” “Рідної хати” (Народного дому), затвердження зразкового примірного статуту та ін. Делегати також постановили відзначати День “Просвіти” в Україні у будь-яку із зазначених дат за вибором: 25 лютого, 1 квітня або на третій день Великодня [37].

Ухвали делегатів І Всеукраїнського з'їзду були підтримані на місцях. Так, член ради Волинської “Просвіти” С. Підгірський наголошував на необхідності об'єднання “Просвіт” губернії [38]. У березні 1918 р. на засіданні ради Подільської “Просвіти” висловлювалися думки про необхідність координації “Просвіт” Поділля у напрямку освітянської діяльності на селі [39]. Як показали наступні події об'єднати просвітницькі осередки в ефективну організацію і проводити плідну роботу в умовах систематичних бойових дій та частої зміни влади не вдалося.

Значну роль у становленні сільських “Просвіт” відігравали, крім того, відносини із владою. Центральна Рада, бажаючи знати про стан позашкільної освіти у державі, а також надати допомогу, просила керівництво “Просвіт” подати інформацію про свою діяльність. Але товариства у цей час могли покладатися здебільшого лише на моральну підтримку із боку держави, оскільки через важкий фінансовий стан, проблеми з державотворенням остання не могла профінансувати діяльність просвітницьких товариств. Тому у розвиток освіти і культури у цей час вкладали кошти переважно громадські культурно-просвітницькі установи. Більше того, на заклик керівництва Центральної Ради на місцях у 1917 р. розпочався збір коштів у Національний

фонд (Український). За свідченням документів, на сільських сходах члени осередків підносили питання про грошову підтримку Центральної Ради. Як правило, селяни ставилися до цього позитивно й ухвалювали рішення про те, що “сход наклав на себе “податок на рідну справу” [40].

Таким чином, у зазначений період сільські осередки “Просвіт” почали відновлювати свою роботу на території регіону. Початок цьому процесу поклала Лютнева революція. Ініціаторами утворення нових товариств виступили представники сільської інтелігенції: вчителі, писарі, фельдшери, церковні діячі, молодь. Просвітницькі товариства протягом 1917-1918 рр. проходили доволі важкий етап свого організаційного становлення. Однією з головних проблем сільських осередків була проблема об’єднання їх зусиль та координація напрямів діяльності. У цьому плані важливу роль зіграв І Всеукраїнський з’їзд “Просвіт”.

Список використаних джерел та літератури:

1. Верхола Т. Про “Просвіти” (Порада, як засновувати сільські та містечкові “Просвіти”) / Т. Верхола. – Проскурів: вид-во Проскурівської “Просвіти”, 1917. – С. 2.
2. Приходько В. Під сонцем Поділля. Спогади / Приходько В. – Нью-Йорк; Мюнхен: Криниця, 1967. – Ч. 1. – Вид. 4. – 184 с. 3. Перський Степан. Популярна історія товариства “Просвіта” у Львові з ілюстраціями / Степан Перський. – Львів : Видання Товариства “Просвіта”, 1932. – 256 с. 4. Торський В. Українська державність і нова ролі “Просвіт” / В. Торський. – Вовча : Друкарня каси дрібного кредиту, 1918. – С. 44–47. 5. Середяк А. Товариство “Просвіта” в період першої світової війни, визвольних змагань українського народу і їх поразки (1914–1928) / А. Середяк // Нарис історії “Просвіти”. – Львів–Краків–Париж : Просвіта, 1993. – С. 42-52; Середяк, А. Товариство “Просвіта” за межами Галичини / А. Середяк // Нарис історії “Просвіти”. – Львів–Краків–Париж : Просвіта, 1993. – С. 64-74. 6. Лисенко О. В. “Просвіти” у суспільно-політичному і культурному житті Наддніпрянської України (1905–1916 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Лисенко Олександр Васильович. – К., 1998. – 169 с. 7. Євселевський Л. І. “Просвіта” в Наддніпрянській Україні: історичний нарис / Л. І. Євселевський, С. Я. Фарина. – К. : Всеукраїнське товариство “Просвіта” ім. Тараса Шевченка, 1993. – 128 с. 8. Фарина С. Я. Роль “Просвіт” в українському національно-культурному русі на початку ХХ століття.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Фарина Сергій Якович. – Кременчук, 1993. – 233 с. 9. Герман О. М. Діяльність товариства “Просвіта” на Поділлі наприкінці ХІХ і в першій половині ХХ століття: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Герман Олег Михайлович. – Чернівці, 1995. – 228 с. 10. Кравчук Л. В. Культуротворча діяльність та просвітницький рух в період Української державності 1917–1920 рр.: автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01. / Кравчук Леонід Васильович. – Чернівці, 1996. – 23 с. 11. Масюк С. О. Діяльність товариств “Просвіта” в Україні (березень 1917–1920 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Масюк Світлана Олександрівна. – К., 1997. – 143 с. 12. Осташко Т. Товариство “Просвіта” – осередки українського національно-освітнього руху за доби Центральної Ради / Т. Осташко // Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради) : Мат. наук. конф., 20 берез. 1997 р. / В. А. Смолій (ред.), НАН

України, Ін-т історії України. – К., 1997. – Ч. 2. – С. 272-280. 13. Малюта О. В. Шляхи, політи кров'ю. Про діяльність осередків подільського товариства “Просвіта” в першій половині ХХ століття О. Малюта // “Просвіта”: історія та сучасність (1868-1998): зб. мат. та документів, присвячених 130-річчю ВУТ “Просвіта” ім. Тараса Шевченка / упоряд. ред. В. Герман. – К. : “Просвіта”; “Веселка”, 1998. – С. 329-332; Малюта О. В. “Просвіта” у формуванні державницького потенціалу українського народу (друга половина ХІХ – перша чверть ХХ ст.): автореф. дис... канд. іст. наук / Малюта О. В. – К., 2005. – 20 с. 14. Лозовий В. “Просвіта” на Поділлі в добу національно-визвольних змагань (1917-1920 рр.) / Лозовий В., Нестеренко В. // Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.). До 90-річчя Подільської “Просвіти”. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільське міське тов-во “Просвіта”; Історико-культурологічне Подільське брат-во, 1996. – С. 28-40. 15. Нестеренко В. А. Діяльність товариства “Просвіта” на початку 20-х років на Поділлі / В. А. Нестеренко // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження : наук. зб., присвячений 400-річчю від дня народження Богдана Хмельницького (Ред. кол.: Баженов Л. В. (відп. ред.), Баженов С. Е., Винокур І. С., Костриця М. Ю. та ін.). – Кам'янець-Подільський : Доля, 1995. – С. 158-160. 16. Революція і культурно-просвітні товариства // Село (м. Кам'янець-Подільський). – 1918. – №14. – С. 1. 17. Лозовий В. С. Поділля в добу Центральної Ради: Історичний нарис // В. С. Лозовий. – К. : Комітет виборців України, 1999. – С. 7. 18. Вісті з краю // Нова Рада. – 1917. – № 191. – С. 3. 19. Державний архів Київської області (далі ДАКО). – Ф. 1447. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 12. 20. З життя “Просвіт” на Поділлі // Село (м. Кам'янець-Подільський). – 1919. – №10. – С. 21. 21. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України). – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 159. – Арк. 97. 22. Гриб К. Трагедія “Просвіти” // Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі (до 90-річчя утворення подільської “Просвіти”) / Мат. Всеукр. наук.-краєзн. конф. 9–10 листоп. 1995 р. – Хмельницький, 1995. – С. 12. 23. По Україні // Народна воля. – 1917. – № 98. – С. 2. 24. ДАКО. – Ф. 1447. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 14. 25. Вісті з краю // Нова Рада. – 1917. – № 154. – С. 4. 26. Євселевський Л. І. “Просвіта” в Наддніпрянській Україні: історичний нарис / Л. І. Євселевський, С. Я. Фарина. – К. : Всеукраїнське товариство “Просвіта” ім. Тараса Шевченка, 1993. – С. 87. 27. ДАКО. – Ф. 1447. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 4. 28. ДАКО. – Ф. 1447. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 20. 29. Гуртовий Г. Вічний поклик до волі України / Г. Гуртовий // Слава праці. – 1998. – № 50. – С. 2. 30. Тимошенко В. І. Волинь в період Української революції і громадянської війни (1917–1920 рр.) / В. І. Тимошенко // Велика Волинь: минуле і сучасне. Тези міжн. краєзн. конф. – Житомир, 1993 р. – С. 64. 31. Державний архів Житомирської області (далі ДАЖО). – Ф. 560. – Оп. 2. – Спр. 4. – Арк. 31. 32. Центральна наукова бібліотека Національної Академії наук України (далі ЦНБ НАН України, відділ рукописів). – Ф. 114. – Спр. 449. – Арк. 22.; ДАКО. – Ф. 1447. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 17.; Спр. 49. – Арк. 9. 33. ДАКО. – Ф. 1447. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 3. 34. ЦНБ НАН України, відділ рукописів. – Ф. 114. – Спр. 457. – Арк. 1. 35. Два з'їзди “Просвіт” Васильківського повіту 4 і 25 червня 1917 р. – Біла Церква: Друкарня Рапопорта, 1917. – С. 16. 36. Просвітнянський з'їзд // Нова Рада. – 1917. – № 146. – С. 2. 37. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 495. – Арк. 3.; 574. Постанови 1-го Всеукраїнського З'їзду “Просвіт” 20-23 вересня 1917 р. у Києві // Просвітнянин. – 1918. – № 1. – С. 41.

38. ДАЖО. – Ф. 560. – Оп. 2. – Спр. 8. – Арк. 14. 39. ДАХМО. – Ф. 721. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 66-67. 40. ДАКО. – Ф. 1447 “Київське товариство “Просвіта”. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 1.

І. Я. Леськів,
*науковий співробітник ДІКЗ “Межибіж”
(смт Межибіж)*

ОСТАРБАЙТЕРИ: СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ З МЕДЖИБІЗЬКОГО РАЙОНУ

22 червня 1941 року нацистська Німеччина розпочала війну з СРСР. Уже через 4 місяці від початку вторгнення німці окупували майже всю Україну. На місцях вони запроваджували військову адміністрацію і представляли себе місцевому населенню як визволителів від “жидобільшовизму” та “московського” панування [1, с. 12]. З іншого боку, серед українців поширювалась думка, що нацистська Німеччина покращить життя людей та принесе полегшення порівняно із сталінським режимом. Тому часто українці радісно вітали німецьких окупантів хлібом і сіллом, про що свідчать численні фотографії [2, с. 566]. Проте ці сподівання швидко розвіялись. Здійснюючи агресію, німецьке військове командування ставило за мету захоплення східної території, часткове знищення їхнього населення і перетворення в рабів решти, що мало наблизити нацистів до світового панування [3, с. 138].

Згідно з расовою доктриною нацистів усі слов'яни були людьми другого сорту, і їхня роль зводилася до того, щоб служити німецькій расі. Україна вважалась об'єктом розширення німецького “життєвого простору”, а українці – майбутніми рабами німецьких колоністів [2, с. 572].

На початку 1942 року “нова” влада започаткувала кампанію набору робітників для заводів і ферм Рейху. Так, з лютого 1942 р. до 1944 р. окупанти примусово вивезли з Рейхскомісаріату на роботи до Німеччини два мільйони чотириста тисяч українців, переважно молоді, - більше ніж з будь-якої іншої окупованої країни [4, с. 348].

Подібна ситуація була в Кам'янець-Подільській області (нині Хмельницькій). Під час окупації звідси вивезли до Німеччини на роботи 117230 жителів. В тому числі з Межибізького району на примусових роботах були 1710 чоловік, з Летичівського – 2162 [5, с. 141]. За іншими даними з двох цих районів було вивезено майже 5000 юнаків та дівчат [6, с. 140].

Примушуючи “остарбайтерів” працювати до повного виснаження, німці вирішували два завдання: використовували безкоштовну робочу силу в

інтересах рейху і одночасно зносили та вбивали тяжкою працею людей з окупованих територій. Проте, тут також важливу роль відіграв людський фактор. Потрапляючи робітниками на приватні ферми, становище українців, відношення до них залежало від самого фермера та його людського ставлення. До прикладу, деяких українських “заробітчан” найбільше вражала чесність і справедливість німців по відношенню один до другого та інколи навіть до своїх робітників. Але такі випадки траплялися вкрай рідко.

Пропоную три життєві історії - спогади очевидців, які були вивезені на примусові роботи в Німеччину з сіл Меджибзького району.

Нестерова Марія Федорівна, 1925 року народження, с. Ярославка:
“Родом я з села Чешки (зараз Подоляни), навчалась у Новосинявській середній школі. З початком війни всіх чоловіків до 50 років забрали на фронт. 21 червня 1941 р., коли у школі був випускний, радянські війська відступили і почалась німецька окупація, але німці в селі не стояли. У 1942 р. почали забирати в Німеччину. В село приходили поліцаї з повідомленнями про виїзд на роботу. Майже всі однокласники і випускники були у списках. Другого дня молодих людей зганяли в сільську раду, а потім везли на підводах у Старокостянтинів, де був пересильний пункт. У той час я хворіла на малярію і мала надію, що через поганий стан здоров'я мене не візьмуть. Але виянилось, що замість мене можуть забрати батька, тоді я погодилася їхати.

Після проходження приймальної комісії, всіх завербованих вели до поїзда. Людей грузили в закриті вагони (окремо чоловіків і окремо жінок). Поїзд їхав без зупинок до Бресту. Їжі давали дуже мало. В Бресті була пересадка на німецький поїзд, бо колії німецькі вузьчі і везли до м. Ебер Швайдер. Після прибуття, всіх людей вигнали на перон. Тут до нас підходили купці – це місцеві фермери. Вони самі обирали собі робітників (заглядали в очі, дивилися на зуби). Хто був хворий, то забирали в табори. Туди ж забирали і жителів Східної України, бо німці вважали їх ворогами. Працювати на фермера брали людей з Західної України. На одяг чіпали значки з написом “OST”.

До мене підійшов старший чоловік і забрав з собою. Він не був багатий і хотів мати дешевих робітників. Я жила в будинку на 2 поверсі і мала окрему кімнату. Працювала на полі: жала, полола, а також доїла корів. Робота не оплачувалась. В неділю був вихідний день.

Восени 1942 року був виданий наказ забирати всіх робітників із Східної України в табір, тому мене перевезли в м. Пінов. Територія табору була загороджена дротом, що підключався до електрики, а також тут сторожували охоронці. В бараках жило багато “руських”, жителів Донбасу та Новгорода. Були тут цілі сім'ї. Всіх, хто провинився садили в “каталажку” - камеру для покарань. Спочатку дозволяли писати листи додому, але їх перерахували. З

дому дозволяли слати посилки вагою не більше 200 гр. Потім все це заборонили. На території табору працював завод із виготовлення снарядів. Я мала грузити ці снаряди. Їжі давали мало: 2 рази в день - брукву, в неділю - по 7 картоплин в шкарлупі, на тиждень - по 300-400 г хліба.

Одного дня всіх посадили у поїзд з відкритими вагонами і повезли кудись. Але по дорозі радянські літаки почали бомбити, то люди злазили з поїзда і ховались. Я з своїми друзями теж втекли. На другий день нас знайшов радянський солдат чи командир і порадив піти до міста зареєструватись.

8 травня 1945 р. у місті нам повідомили про перемогу. Поїздом нас привезли в Шепетівку, а потім переправили в Старокостянтинів. З Німеччини повернулись майже всі люди з села. Моя подруга Гавришко Ганна померла від туберкульозу на чужині. Я ніколи не розповідала про роботу в Німеччині, бо в радянський час за це люди зневажали. Коли повертались додому, то багато хто привозив із собою деякі речі (одяг). Тут були злидні, люди бідували, тому з презирством ставились до “заробітчан”. Після повернення в рідне село, я поступила у Вінницький підтехнікум, потім в педінститут. У моїй групі майже всі дівчата були в Німеччині на роботі, тому інколи між собою ми говорили на цю тему. Працювала 34 роки вчителькою в с. Ярославка.”

Калюжна Меланія Михайлівна, 1925 року народження, с. Ставниця:

“В червні 1942 року почали забирати людей в Німеччину. В с. Ставниця, де зараз пожежна станція, була “медична” комісія. Всіх жителів, в основному молодь, до 1925 року народження поліція забирала на огляд. На роботу брали лише здорових людей, а хворих направляли в лікарню. Деякі селяни навмисно калічили себе в надії, що їх не заберуть на примусові роботи. Я також порізала собі руки, але комісія не визнала це за каліцтво. Після огляду, відібраних людей розміщували у вантажні машини, які охороняла поліція. Втекти було дуже важко. Але моя родичка пробралась до машини і потягнула мене в юрбу людей, що проводжали своїх односельчан. На жаль поліцейський побачив це, наздогнав нас і повернув назад на машину.

Людей спочатку відвезли в Деражню і поселили в школу огорожену колючим дротом. Там ми провели цілу ніч. На другий день всіх вишикували перед школою, а потім почали розміщувати по вагонах “товарняка”. Поїзд, не зупиняючись, віз людей до Штутгарта. В місті були табори і нових робітників розмістили по бараках.

У Німеччині нас змушували знову проходити “медичну” комісію: всіх оглядали, мили в банях, стригли на голо тих, в кого знаходили воші. На одяг нашили номери і напис “OST”. В тому таборі ми перебували 2 тижні. Одного дня всіх людей по групували і розвезли по районах, де нас потім розбирали фермери. Так я потрапила до м. Барбул (Прибалтійське узбережжя). Тут нас направили на біржу праці. До мене підійшов літній чоловік (близько 60 років) і

забрав з собою. За документи та дозвіл на робітника він заплатив 25 марок.

Сім'я фермера жила в селі за 10 кілометрів від м. Барбул у двохповерховому будинку. Я була єдиною робітницею на невеликій фермі. Кожного дня вставала о 6.00. і доїла та доглядала за 6 коровами (мені допомагала дружина фермера). В мої обов'язки входило також доглядати коней, годувати курей, поросят. Крім того, я працювала на полі: полола картоплю, жала жито. У неділю був вихідний день і дозволяли виходити на вулицю. Також спочатку можна було писати листи додому, але потім заборонили.

Сім'я фермера до мене ставились добре, не ображали і не били. Мабуть тому, що я цього дуже боялась і старанно виконувала всю роботу. Їжі теж давали вдосталь. У той час в Німеччині була велика криза, тому хліб, цукор, масло та деякі інші продукти давали по талонах, але мені завжди віддавали відведену долю. Дружина фермера навіть пошила для мене спідницю на кожний день і плаття на вихід, а також подарувала взуття. 1 травня 1945 року (була неділя) я вийшла на вулицю і побачила, як по дорозі проїхали на мотоциклах солдати з радянської армії. Вони зупинилися біля мене і розпитували про німців, а також повідомили про кінець війни.

9 травня до фермера приїхали радянські солдати. Господар запросив їх у будинок і вгостив горілкою. Вони довго говорили між собою на німецькій мові і після того мене фермер відпустив до дому. На дорогу мені господарі дали лише 15 марок. До України я з друзями добиралась спочатку на підводі, потім поїздом через Польщу. Їхали на відкритому вагоні “товарняку”. Траплялось, що по дорозі поляки грабували людей. У мене теж вкрали кошик з одежею. Поїзд привіз людей до Деражні, а далі я пішки добралась до рідного села Ставниця. З Німеччини повернулись всі жителі села, хто був на примусових роботах. Все життя, з 8 червня 1945 року до 1992 року, я пропрацювала бухгалтером в торгівлі. У радянський час ніколи не скривала того факту, що була примусово вивезена на роботу до Німеччини і ніхто мені за це не дорікав”.

Дишкант Ольга Борисівна, 1926 року народження, с. Ставниця:

“Коли почалася окупація, то в селі Ставниця німці звертались до старости, щоб він склав список молодих людей на роботу до Німеччини. Втекти було неможливо, бо поліцаї шукали та ловили молодь. У той час мені було 16 років. У сім'ї я була єдиною дочкою, тому батько просив старости довідку, щоб мене не забирали. Але це не допомогло. Спочатку людей перевезли до Деражні і тримали там цілий тиждень, а потім погрузили в товарні вагони і везли в Німеччину. У вагонах розміщували по 30 людей. Поїзд по дорозі не зупинявся.

В Німеччині нас оглядала “медична” комісія. Після того розбирали чи

купували фермери, а хто залишався, то забирали в табори. Я попала спочатку до фермера і працювала на скирті (скиртувала овес). Годували погано. Одного дня я набрала в поділ спідниці для себе бобів, але господар побачив та наказав мене покарати. Коли Червона Армія почала наступ, то нас всіх забрали від фермерів у табори. Тут кожен мав свій номер і значок “OST”. Я працювала на заводі, де виготовляли крила для літаків. Робота була не важка, хоч годували погано. Коли радянська армія визволила населений пункт, в якому був табір, то всіх ув’язнених звільнили. Люди розбігались по селах і навіть грабували місцеві крамниці. Я з подругою і ще двома хлопцями вирішили на підводі добиратись додому. Та нас зупинили радянські солдати і повідомили, що Україна дуже зруйнована, а люди голодують. Вони переконували мене з подругою йти працювати в їдальню. Ми погодилися і від травня до жовтня 1945 року я працювала на кухні у військовій частині. Тут я познайомилась з солдатом, який допоміг добратись на Україну, а згодом став моїм чоловіком. В Німеччині я була 4 роки”.

Примусові депортації до Німеччини торкнулися майже кожної сім’ї. На серпень 1942 року, згідно з офіційними даними, з Рейхскомісаріату було вивезено пів мільйона робітників, а на 24 червня 1943 року ця цифра перевищила мільйон. Переважна більшість цих людей походила із села.

У 1943 році українці відкрито скаржилися, що живуть в постійному страху перед відправленням на роботу. Коли ж німці врешті-решт пішли, депортації залишилися довгий час єдиним предметом для розмов. В результаті, примусове переміщення незліченної кількості людей стало головною причиною та “останньою краплею”, чому неєврейське населення зненавиділо німців. А згодом, дало початок партизанським рухам на Україні [1, с. 277].

Після закінчення війни в Україну було репатрійовано майже 1,8 млн. осіб. За кордоном залишилися близько 150 тис. українців. Решта загинули в Німеччині [7, с. 277].

Список використаних джерел та літератури:

1. К. Беркгоф. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою. Критика. – К., 2011.
2. О. Субтельний. Україна Історія. – К. :“Либідь”, 1993.
3. С. Маркова, В. Парандій. Історія України : навч.-метод. посіб. – К, 2007.
4. БЕЗСМЕРТЯ. Книга пам’яті України. 1941-1945. К. : Пошуково-видавн. агентство “Книга пам’яті України”, 2000.
5. Б. Володимирів. Літературно-публіцистичне вид. Обпалені війною долі. – Хмельницький, 2009.
6. П. Слободянюк, Г. Дорош. Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії місцевих громад Летичівського району. – Хмельницький : “Поділля”, 2003.
7. А. Кудрячко, Г. Калінічева, А. Костира. Політична історія України ХХ століття : підруч. для студ. вищ. навч. закл. – К. :МАУП, 2006.

В. В. Макарюк,
молодший науковий співробітник
Національного історико-культурного заповідника “Чигирин”
(м. Чигирин)

ГОЛОДОМОР 1932-1933 РР.: ПРИЧИНИ, ПЕРЕДУМОВИ, НАСЛІДКИ. СЕЛО МЕЛЬНИКИ 1932-33 РОКІВ ХХ СТ. НА ТЛІ ДЕРЖАВНИХ ПОДІЙ

Передмова

Це одна з найболючіших тем. Всі, хто спілкувався зі свідками тих трагічних подій знають, що біль, який пережито десятиліття тому, згадується і зараз крізь сльози. Такі спогади не можуть залишити людину байдужою.

Все, описане нижче, розкриває хід подій, які привели до голодомору і сам голод в с. Мельники, моєму рідному селі, в селі, де мій рід “пустив коріння” на декілька поколінь до того, в селі, де “зарито” мого “пупа”, і зарито так глибоко, що іншого місця на Землі для себе я не бачу.

Нижче подані матеріали я збирала ще в 2003-2005 роках, коли ще були живі свідки голодних років, спогади яких були настільки живими, що інколи здавалось, що це все відбувалось з ними не 80 років тому назад, а той рік, чи поза той. Спілкуючись з людьми я ділила їхній біль на двох, сльози на двох і тому можу сказати, що все написане нижче – відфільтровано через душу, і ні додати, ні вирізати звідси хоч речення я не в змозі.

Хочу також сказати, що ця робота лягла в основу однієї з серії радіопередач про Голодомор, які підготувало радіо Бі-Бі-Сі, саме цей матеріал одного жовтневого дня привів до мого порогу приємну жінку і розумну людину – Ольгу Тимофіївну Бурду – кореспондента радіо Бі-Бі-Сі, майстра своєї справи.

Останнім часом з друку виходить багато книг по даній тематиці. У 2007 році в м. Черкаси вийшла з друку книга “Голодомор. Книга пам’яті в документах і спогадах”, де на 437 сторінці в зведеній таблиці подано інформацію про села Чигиринського району. На 2007 рік тільки в семи селах району були складені списки жертв голодомору. Це села Галаганівка (44), Зам’ятниця (43), Іванівка (113), Матвіївка (45), Стецівка (80), Суботів (80) та Мельники (185). Поіменний список жертв Голодомору в Мельниках додається.

Сто вісімдесят п’ять чоловік. 185 доль, 185 страждань. Лише двох людей до цього списку додала я, і це все, що мені вдалося зробити, адже я народжена лише в 1970 році. Список, до якого було вписано 183 осіб, було складено не в 2006-07 роках, і не сільською радою, як написано в таблиці, а набагато раніше. І тому буде справедливо згадати тих людей, які займались цим не за указом Президента, а за покликом душі. Це Жук Текля Григорівна (1918-2005рр.) та Мироненко Григорій Арсентійович (1922-1997рр.).

Жук Текля Григорівна була найменшою в сім’ї набожного і дуже неохочого до будь-яких змін у житті Григорія Жука. Проте дівчина носила червоний галстук на радість матері Усті. А коли їх сусіди Ковалі разом з трьома дітьми пішли в колгосп, за ними вирушила і Устя. Текля Григорівна закінчила 7 класів, курси рахівників і стала

працювати в колгоспі “Заповіт Леніна” бухгалтером. Перед приходом фашистів колгоспні архіви довелося закопати. Вона була тією людиною, яка знала про місце переховування архіву. Теклі Григорівні було нікуди заховатись від фашистів, адже у неї на руках був малесенький син Олександр. Цим і скористались сільські зрадники, які виказали сільську активістку. Щоб одержати архівні документи, фашисти взяли на розстріл її маленького сина. Перед цим мати встояти не змогла і сказала, де закопаний архів. Але односельці на неї в гніві не були, розуміючи її становище. Фашисти і зрадники думали, що Текля Григорівна тепер в немилості радянської влади і не звертали на неї уваги. Цим і скористались партизани. Вона була зв'язковою партизанського загону імені Сталіна в 1943 році. Після війни до 1961 року вона працювала секретарем в сільській раді, потім обліковцем у колгоспі, продавцем в магазині Креселецького лісництва [16].

Протягом усього свого життя вона вела активну роботу в селі: часто була в школі, організовувала різні зустрічі для школярів з першими піонерами, комсомольцями, партизанами, відомими людьми краю. Вона робила все для того, щоб молодь села не забувала про минуле свого краю. Великою її заслугою стало те, що вона вела домашній архів: списки перших піонерів, комсомольців, видатних людей, вихідців з села. Так вона почала працювати над складанням списків людей, хто помер від голоду 1932-1933 рр. Ці страшні роки її сім'я переживала разом з односельцями. В сім'ї, крім неї, було ще дві дочки. Вся родина вижила, хоч і пухли з голоду. Тому вона розуміла, що колись це страхіття необхідно буде згадати. Таким чином її задум переплівся з задумом Мироненка Григорія Арсеновича [17].

Григорій Арсенович народився в заможній сім'ї, де було шестеро дітей: п'ять дівчат і один хлопець. В період колективізації їх сім'ю розкуркулили, виселили з будинку, а в їхній будинок поселили сім'ю незаможника, який на той час вже вступив до колгоспу. Батько з дітьми викопав землянку в Цимбаловому яру за селом, де сім'я й проживала до 1942 року. Як не тяжко жилося, але батько старався дати дітям освіту. Так малий Григорій закінчив 7 класів, а потім агрономічний технікум і працював агрономом. Після війни він вступив на заочний відділ біологічного факультету Черкаського педагогічного інституту. Спочатку працював вчителем біології в с. Рацево, а з 1956 р. – в Мельниківській семирічній школі.

Збираючи матеріали для написання історії села, Григорій Арсенович побував майже в кожній сім'ї, в якій проживали старожили. І всі з боєм згадували роки голодомору 1932–1933 рр. Це були важкі спогади, які наштовхнули його до написання рукопису про голодомор. В районній газеті “Зоря комунізму” в 1976 році з'явилася його стаття “Голод 1932-1933 рр. в с. Мельники”. Далі він продовжив працювати над складанням списку людей, які померли в страшних голодних муках. Все це було близьке його серцю, так як пережите ним самим. Вигнана з обжитого місця, в голоді і холоді зустріла ці роки його сім'я. Всі пухли з голоду. Але батьки і діти старалися на полях, в лісі знайти бруньки, гілочки, стебельця. Потім товкли, заварювали і їли. Багато допомагала вже на той час заміжня найстарша сестра Христя, яка проживала в сусідньому селі Зам'ятниці. Землі цього села більш родючі та і активісти менш зав'язті. Вони не витрущували останні зернини з горщиків і вузликів [18].

Разом з Теклею Григорівною працюють над складанням списку людей, які померли під час Голодомору в 1932-1933 роках.

Цей список складався і уточнювався ними більше 10 років. Активною помічницею в них була дружина Григорія Арсеновича, Ганна Олексіївна (1921-2006), яка на той час працювала в бухгалтерії колгоспу. Вона добре знала в селі не просто всіх людей, а й роки народження.

Підсумком всієї дослідницької роботи періоду голодомору в селі є робота “ГОЛОДОМОР 1932-1933 РР.: ПРИЧИНИ, ПЕРЕДУМОВИ, НАСЛІДКИ. СЕЛО МЕЛЬНИКИ 1932-1933 РОКІВ НА ФОНІ ДЕРЖАВНИХ ПОДІЙ”, автором якої є Макарюк В. В - учитель та за сумісництвом молодший науковий співробітник НІКЗ Чигирин, де крім моїх власних досліджень використано доробки попередників.

За час розвитку людського суспільства не раз траплялися випадки, які міжнародною громадськістю класифікувалися як злочини проти людства.

Одним з яскравих і по своїй суті найжорстокіших злочинів проти українського народу був організований сталінським режимом штучний голодомор 1932-1933 років. Найстрашнішим було те, що це було не стихійне природне явище, не природний катаклізм. До цього голоду держава шттовхала село, яке відмовлялося прийняти колективну систему господарювання з початку колективізації, в той час як більшовики шлях до соціалістичного суспільства пов’язували з переведенням селянства на рейки великого виробництва, оскільки в умовах тоталітарної держави колгоспами керувати легше [2, 327]. Основними запропонованими формами господарювання були ТСОЗи, артіль, комуни¹.

Селяни не бажали відмовлятися від своєї власності і передавати її в колгоспи. Поставлені в безвихідь, вони почали продавати або забивати худобу, ховати або псувати сільськогосподарський реманент. Щоб врятувати поросля від “усуспільнення” та не здавати шкуру, його різали в сараї, витягували на горище, там осмалювали жаром під висмикнутим з комина димарем, щоб дим виходив через нього, щоб складалося враження, що топиться в хаті [9, 6].

Довго мельничани противились колективізації. Та в 1929 році 2 березня на Монастирських і Будянських землях була створена комуна “Заповіт Леніна”. Пізніше, в березні 1930 року організовано два ТСОЗи: “Доля бідняка”, який пізніше перейменовано в “Нове життя” та “Іскра”, які були об’єднані в 1932 р. в артіль “Ударник” [5, 10].

Разом із створенням колгоспів за Постановою ЦК ВКП(б) в кінці січня 1929 р. “Про заходи по ліквідації куркульських господарств в районах суцільної колективізації”² почалось розкуркулювання заможних селян [4, 19]. Становлення колгоспно-радгоспної системи супроводжувалось насильницькою експропріацією землі, худоби, реманенту.

Ось як розкуркулювання згадує Шпильова Олена Петрівна (1919 р. н.), яка з батьками на той час жила на х. Беркотівка: “Розкуркулювали нас у листопаді 1932 року. Одного дня прийшли люди (не хочеться їх і згадувати), описали все майно, навіть перепряди конопель. Про те, що будуть

розкуркулювати батьки знали, бо не хотіли йти в колгосп. Але ми надіялись, що це лихо нас обмине, бо були не куркулями, а середняками. Та й викуп, який нам запропонували як відступне, батько заплатив (заплачено 2000 крб., щоб по документах наша сім'я залишилась в середняках). Але на другий день приїхали люди³ і з нашого двору вивезли все майно і худобу: в хліві була дуже велика вгодована свиня, яку батько не встиг зарізати, коза, кури, - забрали все. Свиню догнали до колгоспу і там зарізали, м'ясо поділивши між собою. Коза ходила по колгоспному двору ще з місяць, а потім її не стало. Скриню з одягом, яку теж забрали, поставили в сільраді і продавали з неї одягу. Купляли свої ж, мельничанські люди, які на той час вже вступили в колгосп. Коли одяг із скрині продали - нам дозволили її забрати. Отож на зиму в нас залишилась пуста скриня і мішок картоплі. І це в листопаді! Але голодовку наша сім'я однаково пережила” [10, 9].

У 1929 р. на листопадовому пленумі ЦК ВКП(б) було вирішено “за всяку ціну” прискорити розвиток машинобудування і інших галузей важкої промисловості, для того, щоб забезпечити умови для побудови нових фабрик і заводів⁴. У таких умовах село стає сільськогосподарським придатком великої індустріалізації. Тобто основне завдання села - забезпечити робітників продуктами харчування, яких катастрофічно не вистачало.

В таких умовах на кожне господарство накладався ненормований план хлібозаготівлі, який з кожним роком зростав. У 1930 р. по Україні було здано 400 млн. т хліба, в 1931 р. - 380⁵, але цього досягнуто майже повним знекровленням села [3, 10].

Спостерігаючи за цим процесом державні діячі зайнялись не порятунком селян, а навпаки, посилили тиск на них. Згідно з постановою РНК УРСР від 6 грудня 1932 р. конфіскації підлягали продовольчі і посівні фонди, а в разі невиконання плану хлібозаготівель вилучались і насінні фонди [3, 12]. Разом з тим 6 грудня 1932 року виходить Постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У “Про занесення на “Чорну дошку” сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі” підписана головою рад наркомун В.Чубарем і секретарем С.Косіором де сказано: “Негайно припинити довіз товарів кооперативну і державігу торгівлю...; заборонити колгоспну торгівлю... - припинити... кредитування і провести дотермінове стягнення кредитів... і т. д.” [3, 524].

У Мельниках весняну посівну кампанію вже не було чим проводити, і тому комунари свій посівний фонд почали поповнювати за рахунок індивідуальних селянських господарств. Вже навесні 1932 р. люди жили впроголодь. Врожай осені, який вдалось зібрати, трохи поповнив селянські оселі хлібом, але ненадовго. Вже влітку 32-го з'являються на полях люди, яких називали “перукарями”. Вони ножицями зрізали колоски, щоб хоч було чим нагодувати дітей. Почалися так звані “крадіжки соціалістичного майна”, за які

згідно з “Інструкцією Верховного суду та ОДПУ СРСР “Про механізм застосування репресій” за “Постановою ЦВК та РНК СРСР”⁶ від 7 серпня 1932 р. передбачалось, згідно з розділом 2 п. б, десятирічне позбавлення волі, а при систематичних крадіжках “колхозного хлеба, свеклы и др. с/х продуктов” - вища міра покарання [3, 563].

Оскільки план по хлібозаготівлі виконати не вдалося, знову по селу пішли загони, які витрушували останнє зерно в людей. В Мельниках люди, які цим займалися, були особливо жорстокі. На кожному кутку трусили зерно різні бригади. Так в історію ввійшли: Лук’яненко Дмитро, Задоя Григорій, Вітько Василь, (?) Іван Пимонович, Марченко Денис, Атамась Микола, (?) Кирило Сарафійонович, Самофал Юлим Всеволодович, Холод Павло Максимович, Пилилась Ничипір, Красота Григорій Лукович, Хижняк Семен Михайлович⁷. Це були люди, які в односельців, навіть у сусідів, витрушували все до останньої зернинки, прирікаючи людей на голодну смерть [11, 1]. Але про кожного з них відгуки різні. Якщо Вітько Василь просто ходив, бо примушували, але не подавав голосу, то Кирило Сарафійонович, бачачи, що забирають все до останньої зернини, вступився за хазяїв і просив, щоб залишили хоч що-небудь. А от про Марченка Дениса, Красоту Грицька, Івана Пантелеймоновича добрих відгуків не було. Всі, хто пам’ятає в ті часи цих людей плакали і говорили, що це були нелюди [11, 2].

Витрушували все з комор, засіків, горщиків, рукавиць. Забирали навіть те, що було звареним!!! Якщо в когось із членів бригади виникали підозри, що господар зерно закопав, то металевими прутами перевіряли двір, город, сіно, солому. Голод почався восени 1932 року, але весна 1933-го була найважчою.

Протягом весняних місяців у Мельниках померло більше 180 чоловік [7, 1]. Мати Дробної Одарки Пилипівни нахвала в глечиках пшениці, понасипавши до половини і поставивши глечики за комин. Квасолу в рукавицях поховала підвісивши на мотузочках між одягом. Але бригада, що прийшла до них, забрала все те, та ще й за те, що поховали, забрали варену кашу з горщиком. В голодовку сім’я Васюри Пилипа, батька Одарки, втратила чотирьох членів родини: дружину Васюру Олиту Федорівну (1882 р.н.), матір - Васюру Лихверю (1862 р.н.), дочку Хтодору (1926 р.н.), сина Григорія (1928 р.н.). З дітей вижили Одарка і Марія, бо, за їх словами, найчастіше бігали по молоко до хрещених батьків Одарки - Чучупаків Оксани і Степана і в переважній більшості випадків додому доносили менше половини, обділяючи таким чином інших членів сім’ї [12, 8].

Коли почала цвісти акація, вона стала єдиним продуктом, який можна було біль-менш споживати. Крім акації їли листя липи, лушпиння, товкли качани і бадилля кукурудзи, гнилі буряки [13, 3]. Але декому не допомогла навіть акація. Швед Параска Іванівна весною 1933-го втратила чотирьох своїх

братів і сестер віком 1,4, 5 і 8 років. Поховані вони в кінці городу, тому що підвода, яка їздила по селу збирати трупи, не встигала всіх вивозити на кладовище. Дехто з людей просив, щоб приїхали наступного дня, бо людина сьогодні ще жива, а завтра вже буде мертвою точно [13, 3].

В більшу частину родин с. Мельники весною 1933-го прийшла біда. У Задой Кирила було 11 дітей. З них померло 7. На цвинтарі поховано 4, а 3 - біля хати. Задоя Степан і троє його дітей померли майже одночасно.

Багато людей, не маючи нічого їстівного, йшли або ж по селу просити милостині, або ж до лісу, в надії щось знайти, хоч якусь пададь. Так Стародуб Наталка Павлівна пішла в ліс по здобич і померла на о. Зубкове. Там її закопали. Цокало Павло Антипович, який пішов до сусідів попросити їсти, помер під тином [6, 11].

Інколи люди, не витримуючи постійної присутності смерті, вчиняли акти самогубства. Коли помер Козир Пилип Дем'янович, його дочка, вже пухла з голоду, підійшла до сусідського колодязя, перехрестилася і скочила вниз головою. Діти побачили, і куччани витягли дівчинку гачками.

Голод і відчай штовхали людей навіть на найстрашніше - людодіство. В двох випадках матері з'їдали своїх дітей, в третьому жінка, прізвище і ім'я якої поки що не встановлено, з'їла п'ятирічного хлопчика Гришу, в чому зізналась через сорок років, помираючи [14, 10].

Розуміючи, що за такої ситуації не те, що не буде чим проводити весняну посівну кампанію, а й не буде кому, правління артіль “Ударник” організовує поїздку по хліб аж на Північний Кавказ. Командували Бондаренка Платона і Лісового Петра. Весною 1933-го вони в артілі привезли півтонни сої і сочевиці. Це декому допомогло пережити найстрашніші часи [15, 5].

На сьогоднішній день в список жертв голодомору с. Мельники внесено прізвища 185 осіб. І це тільки ті, хто помер весною 1933 р. Загалом же по Україні кількість загиблих від голоду остаточно не підраховано. Тому кількість його жертв, за різними джерелами, коливається від 3 до 9 млн. чол.⁸ [4, 47].

Голодомор 1932-33 рр. належить до трагедій, наслідки яких відчуються багато десятиліть. Помирали з голоду здебільшого селяни. Трагедія 1932-33 рр. остаточно зламала їхній опір колгоспно-феодальній системі, суттєво підірвала сили у відстоюванні споконвічних національних прав. Саме цього прагнув тоталітарний режим, саме про це цинічно говорили його ставленики в Україні.

“Між селянами і нашою владою точиться жорстока боротьба. Це випробування нашої сили і їх витривалості. Голод довів їм, хто тут господар. Він коштував мільйони життів, але колгоспна система існуватиме завжди. Ми

виграли війну”, - підбивав підсумки періоду секретар ЦКВКП(б)У і секретар Дніпропетровського обкому КП(б)У М. Хатаєвич [8, 249].

Коментарі та примітки:

¹Залежно від ступеня усуспільнення колективні господарства поділялись на кілька типів: ТСОЗи – товариства спільного обробітку землі, в яких колективізувалися лише посіви; артілі – колективізувалися посіви та майно, але залишалась присадибна ділянка та необхідний для її обробітку живий і неживий реманент; комуни – селянські господарства повністю розчинялись у колективному.

²На вищезгаданому пленумі було зазначено, що Україна повинна в найкоротший термін впровадити колективізацію, показуючи приклад іншим радянським республікам. Тому внаслідок прискорення темпів проведення колективізації стрімко зростала кількість районів суцільної колективізації. Якщо в жовтні 1929 року в Україні було 10 суцільно колективізованих районів, то через два місяці їх стало 46.

³Сім’ю Олени Петрівни приїхали розкуркулювати: Красота Григорій Лукович, Холод Павло Максимович, Пилипась Ничипір, Самофал Юхим Всеволодович, (?) Іван Пантелеймонович. Всі Мельничани.

⁴В різних галузях промисловості на той час будувалось близько 400 нових підприємств. Як гриби після дощу на півдні і сході України виростають заводи-гіганти, вартістю понад 100 млн. крб. кожен. Це “Запоріжсталь”, “Криворіжсталь”, “Азовсталь”, “Дніпрогес”, “Дніпроалюмінійбуд”, “ХТЗ”, “Харківський турбінний завод”. У Донбасі стали до ладу 100 нових шахт.

⁵З хліба, який було здано на виконання експортних зобов’язань пішло: в 1930 році – 298 млн. пудів, у 1931 р. – 316 млн. п., у 1932 р. – 107,9 млн. п., у 1933 р. – 105,3 млн. п., що свідчить про те, що голодували не тільки селяни, а й робітники вели напівголодний спосіб життя.

⁶Славнозвісний “Закон про п’ять колосків”, підписаний власноруч Сталіним.

⁷“Чорний список” допомогли скласти: Дробна Одарка Пилипівна, Сула Семен Іванович, Шпильова Олена Петрівна, Атамась Мотря Григорівна, Головка Марфа Матвіївна, Матірна Явдоха Петрівна.

⁸Під час відзначення 75 роковини Голодомору названо вже цифру 10 млн. чол.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бондаренко В. В. Развитие общественного хозяйства колхозов Украины в годы довоенных пятилеток. - К.; 1957. 2. Довідник з історії України. – К. : Генеза. 2001. 3. Колективізація і голодомор на Україні 1929-1933 р. : 36. док. і мат. - К. : Наук. думка, 1993. 4. Кульчицький С. В. 1933: трагедія голоду. - К., 1989. 5. Мироненко Г. А. Становлення радянської влади в Мельниках. Альбом // Архів Мельниківської ЗОШ І-ІІ ступенів. 6. Мироненко Г. А. Чигирин і Чигиринщина. Альбом // Архів Мельниківської

ЗОШ І-ІІ ступенів. 7. Список мельничан, що весною 33-го померли від голоду склали Жук Тетяна Григорівна та Мироненко Григорій Арсентійович. 8. Турченко Ф. Г. Новітня історія України. - К., 2000. 9. МПДА. Розповідь Сули Семена Семеновича. 10. МПДА. Розповідь Шпильової Олени Петрівни. 11. МПДА. “Спогади про голод 33-го” : 36. спогадів, записана з уст жителів с. Мельники. 12. МПДА. Розповідь Дробної Одарки Пилипівни. 13. МПДА. Розповідь Атамась Мотрі Григорівни. 14. МПДА. Розповідь Проценко Катерини. 15. МПД. Розповідь Головка Марфи Матвійни. 16. МПДА Записано зі слів Чуупаки М. С. 17. МПДА Записано зі слів Зінченко С. Г. 18. МПДА Записано зі слів Мироненко О. Г.

Г. К. Медведчук,
*провідний науковий співробітник ДІКЗ “Межибіж”
(смт Межибіж)*

ДИСИДЕНТИ: ПЛЕЧЕМ ДО ПЛЕЧА СУПРОТИ СИСТЕМИ

Словом “дисиденти” (від лат. dissidens – незгідний) називали людей, які в 1960 – на поч. 80-х років в СРСР та інших державах соцтабору піддавали сумніву і критикували офіційну комуністичну ідеологію та політику. Самі ж т. зв. “дисиденти” цього слова як самоназви не використовували.

Дисидентський рух в Україні зародився в середині 1950-х років “як протест проти бездержавності, панування партійно-державної бюрократії, утисків національно-культурного життя, зростаючої русифікації” [1, с. 565] Характерною рисою його стало залучення до сфери своєї діяльності національного чинника. Головними центрами дисидентського руху були Київ і Львів, хоча відкриті прояви інакомислення спостерігались також в Івано-Франківську, Тернополі, Луцьку, Одесі, Дніпропетровську та інших містах. Переважно там же розповсюджувався і “самвидав”.

Естафету боротьби за волю України підхопила нова плеяда борців, яка постала з-поміж української громадськості, - жменька непокірних відчайдухів. Сьогодні відомі в нас і далеко за межами нашої країни такі імена, як В’ячеслав Чорновіл, Іван Світличний, Євген Сверстюк, Михайло і Богдан Горині, Левко Лук’яненко, Ірина та Ігор Калинці, Опанас Заливаха, Валентин Мороз та інші. А тоді? На сторожі радянської імперії стояв партійний апарат влади, безліч штатних працівників КДБ і сотні тисяч безплатних помічників. Дисиденти робили все можливе, щоб надати широкого розголосу проявам непокори.

Своєю активністю як блискучий журналіст вирізнявся В. Чорновіл. Саме він взявся за підготовку документів і матеріалів про існуючий спротив інтелігенції в радянській державі. Прихованих інакомисленців було немало, але Чорновіл не лише думав і вголос говорив, він постійно викривав беззаконня влади і доводив законність українського патріотизму. Вийшов він з

учительської сім’ї з Шевченкового краю, пройшов комсомольську школу, тільки не засвоїв неправди та лицемірства тієї школи, а навпаки, почав одверто викривати її фальш. Фальшувала тоді вся офіційна преса, офіційна книга, школа, вузи, тому нове покоління шукало правди поза офіційними джерелами. Велика кількість талантів (поети, прозаїки, літературні критики, художники, діячі кіно, філософи, математики, фізики, медики тощо) стала плечем до плеча поза офіційними організаціями, маючи спільні інтереси й ідеали.

Влітку 1965 року відбулися арешти. Перелік репресованої тоді молоді беру з книжки В. Чорновола “Лихо з розуму” (Портрети двадцяти “злочинців” [7]. Були заарештовані Іван Гель і Мирослава Зваричевська (Львів), Ярослава Менкуш (Львів), музейник і мистецтвознавець Богдан і його брат Михайло Горині (Львів), музейник Ігор Герета та живописець і графік Панас Заливаха (Івано-Франківськ), студент-стоматолог Ярослав Геврич та інженер геолого-розвідувального НДІ Олександр Мартиненко (Київ), викладач Михайло Осадчий (Львів). Зробили трус в інженера-геодезиста інституту “Київоблпроект” Івана Русина та І. Світличного. Були заарештовані також співробітник Інституту геофізики Микола Гринь (Київ), Дмитро Іващенко (Луцьк), забрали Михайла Озерного (Івано-Франківськ), історика Валентина Мороза (Івано-Франківськ), лексикографа Святослава Караванського (Одеса).

То в одну, то в іншу українську родину з’являлися люди, котрі перевертали все у квартирах, забирали книжки старих видань, листи, рукописи. 20 осіб були засуджені й отримали різні терміни покарання. Владі здавалось, що все можна закрити, як колись закрили багаточисельні розстріли у підвалах ЧК-НКВД, як заховали інформацію про події Голодомору 1932-1933 років чи трагедію 1936-1937 років у Биківні під Києвом.

Активізувалася цензура, набирала розмаху “чистка” гуманітарних закладів, редакцій ЗМІ, але громадськість вже не мовчала. 4 вересня 1965 року у київському кінотеатрі “Україна” на прем’єрі фільму С. Параджанова “Тіні забутих предків” з протестами проти арештів виступили поет В. Стус, журналіст В. Чорновіл, літературний критик І. Дзюба, який став свого роду інтелектуальним лідером українського дисидентського руху. Його праця “Інтернаціоналізм чи русифікація?” у формі рукопису була подана першому секретареві ЦК Компартії України П. Шелесту й Голові ради міністрів УРСР В. Щербицькому. На основі ленінського підходу до національного питання автор доводив, що практика в цій царині далека від теорії [6, с. 358].

Якби можна було скласти типову біографію засуджених в 1966 році за “антирадянську націоналістичну пропаганду та агітацію”, вона, за В. Чорноволом, могла б бути такою: засуджений на день арешту мав 28-30 років, він виходець із селянської або робітничої родини, відмінно закінчив середню школу, поступив у вуз (дехто після армії), де був активним учасником

наукових гуртків; як кращий студент одержав добре призначення, писав дисертацію (або й видав книжку). Якщо навіть мав технічний фах, цікавився літературою і мистецтвом, вболівав за стан рідної мови й культури. Ще не одружений або ж одружився незадовго до арешту і має малу дитину [7, с. 20].

Помітнішими виступали тільки П. Заливаха, Д. Іващенко, Є. Кузнецова, М. Масютко і С. Караванський. Та найтяжчі випробування випали на долю Святослава Караванського. В літературу ввійшов він як перекладач, в мовознавство – вчений-самоук, автор праці “Словник рим української мови”. Син одеського інженера за “помилки” молодості відбув 17 років ув’язнення, 5 років після того займався активною літературною діяльністю, а тоді без сліdstва і суду досиджував ще 8 років, тобто строк, що залишився до повних 25 років.

С. Караванський з мордовських таборів написав ряд клопотань в офіційні організації та представникам громадськості, за що його садили в шізо (штрафний ізолятор) на 10 діб щоразу, в табірну тюрму – БУР. В одному з клопотань на ім’я депутата Верховної Ради Стельмаха М. він заявляв: “А як виглядає строк 25 років на практиці? Що це взагалі таке – на 25 років (не місяців, а років!) відірвати людину від суспільства, позбавити свободи? Якій меті служить такий строк? Перевиховання людини можна припустити за 10, за 15 років. Ну, а за 25 років? Про яке перевиховання може іти тут мова? А коли пригадуєш сучасні “тверді” умови ув’язнення, то сам собою напрошується висновок, що 25 років “твердих” умов – це засіб морального і фізичного знищення людини. ...більшість в’язнів, засуджених на 25 років, віддалені від своїх родин на тисячі кілометрів, бо вивезені із своїх республік (...) у Мордовську АРСР. Ясно, що строк 25 років у таких умовах можна виправдати тільки з т. з. політики геноциду. Інших аргументів на цей строк нема. [7, с. 140] ... Як на мене, то гуманніше людину спалити в душогубці, ніж планомірно, неухильно, день у день убивати її протягом 25 років” [7, с. 141].

У клопотанні на ім’я голови Спілки журналістів України С. Караванський описує умови ув’язнених: “... Это вообще лагерь-душогубка, лагерь-крематории. Люди находятся здесь десятки лет под замком, в бетонных камерах без окон, вечно при свете лампочки. Норма питания – гарантийная. ... Одежда бухенвальдская – черно-белая. Лишенные воздуха и света, истощенные голодным пайком, замкнутые по 7-10 человек в душных, тесных камерах, люди мало-помалу теряют человеческий образ...” [7, с. 164].

А чого вартий тільки один, опублікований у книзі В. Чорновола “Лихо з розуму”, лист дружини політичного в’язня С. Караванського, адресований Л. Брежнєву, начальнику концтабору та редакції газети “Юманіте”. Ніна Строката-Караванська писала, що протягом 18 років адміністрація табору не домоглась успіху у “перевихованні” її чоловіка, і щоб відітститись за це “не

дают возможности с ним на разрешенные законом контакты. Поэтому я, жена Караванского С. И., прошу его расстрелять, дабы прекратить многолетние мучения моего мужа...” (27.XII.1966). [7, с. 174]. Яких моральних, духовних тортур і виснаження треба було зазнати подружжю, щоб наважитись на такого листа!

У книзі В. Чорновола “Лихо з розуму”, виданій за кордоном, опубліковані документи з кримінальних справ, особисті листи, що чудом опинились на волі із страшних концтаборів, біографічні дані, деякі твори представників української інтелігенції, засуджених 1966 року. Незважаючи на митні перешкоди, деякі примірники книжки все-таки потрапили в СРСР, передавалися з рук в руки. Радіостанція “Свобода” організувала тоді цілі цикли передач, котрі через глушіння все ж доходили до людей. Наведені у книзі факти не можуть не стривожити кожного, хто не втратив елементарного розуміння людяності.

3.08.1967 року було заарештовано й В. Чорновола: звинуватили його у виготовленні і розповсюдженні антирадянських матеріалів. Незважаючи на спростування Чорноволем та його адвокатом усіх доказів прокурора і слідства під час судового засідання, йому було винесено покарання – 3 роки ув’язнення у виправно-трудових таборах. Вирок був так само необґрунтованим, як і ті, що були винесені діячам української інтелігенції в 1966 році [3, с. 76-77].

Присутні на судовому процесі у Львові над В. Чорноволем І. Дзюба, І. Світличний, Н. Світлична, Ліна Костенко, А. Горська написали заяви першому секретареві ЦК КПУ, голові КДБ УРСР, голові Спілки письменників України, голові Спілки художників України з приводу протиправних дій під час суду. Відкрито назвали цей процес політичним, а вирок скидається на розправу наділених владою осіб над людиною, що по-іншому думає і намілюється критикувати дії окремих представників радянських установ.

Згодом майже 150 представників української інтелігенції звернулися до Генсекретаря КПРС, Голови Ради міністрів та Голови Президії Верховної Ради СРСР з листом на захист В. Чорновола й інших ув’язнених. У відповідь – чергові репресії. До ув’язненого Чорновола було особливе ставлення: йому заборонили листуватись з усіма, крім найближчих родичів, не видавали посилок, часто проводили обшуки, відмовляли у побаченнях з дружиною і батьками, змушували працювати на важких роботах, не зважаючи на перенесену операцію. В. Чорновіл протестував: голодував, звертався зі скаргами, оголошував бойкот мовчанням. Його кидали до штрафного ізолятора, йому погрожували, на нього писали у пресі наклепницькі статті, тиснули на батьків, дружину, сестру.

Коли наближався до закінчення термін ув’язнення В. Чорновола, радянський режим розпочав дорозслідування його справи. Але жодних

“нововиявлених обставин” не було. Вийшовши на волю, намагався влаштуватися на роботу за фахом, але цьому перешкождали радянські каральні органи. За ним стежили, його ненавиділи і 12.10.1972 року повторно заарештували та засудили. Тривалий термін ув’язнення відбував у мордовських політичних таборах Росії.

Правда зробила його великим, дала йому силу. Він був правозахисником честі і віри, мови й культури свого народу від самого початку своєї дороги – і до кінця. В. Чорновіл завжди був на полі служіння Україні в першій шерензі. Він загинув у дорозі в березні 1999-го. Такого всенародного похорону Україна не знала. Йому вірили до кінця. Його останню дорогу встелили квітами, і то було від серця [5, с. 5].

Значну роль у консолідації українського дисидентського руху відіграв позацензурний журнал “Український вісник”, 6 номерів якого вийшли за редакцією В. Чорновола.

Нерідко дисиденти вдавалися до зречення радянського громадянства, подавали заяви на виїзд за кордон. Були навіть акти самоспалення, практикувалось вивішування синьо-жовтих прапорів на честь важливих подій української історії [1, с. 568-569].

У “словнику дисидентів” немає І. М. Гончара з його Музеєм, немає людей його кола. Саме його приватна колекція була осередком українізації. Контактували опозиціонери з найвідомішою з політкаторжан Н. В. Суровцевою.

Створення та поширення “самвидаву” стало основним способом діяльності дисидентського руху. У сер. 1960-х років шляхом “самвидаву” розповсюджувались такі твори, як “Інтернаціоналізм чи русифікація?” І. Дзюби, “Лихо з розуму” та “Правосуддя чи рецидиви терору” В. Чорновола, “Репортаж із заповідника імені Берії” та “Серед снігів” В. Мороза, “Собор у риштуванні”, “Іван Котляревський сміється” Є. Сверстюка, патріотичні поезії Ліни Костенко та В. Симоненка тощо. Українські дисиденти-активісти мали регулярні контакти з російськими дисидентами, передусім москвичами, з дисидентами Прибалтики.

Найважливішими дослідженнями дисидентського руху є книги “Незгодні: Українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років” Г. Касьянова (К., 1995), “Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років” А. Русначенка (К., 1998), Харківська правозахисна група підготувала “Міжнародний біографічний словник дисидентів Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Т. 1. Україна. Ч. 1, 2” (Харків, 2006; укладачі Є. Захаров та В. Овсієнко). Створено документально-публіцистичний фільм “Дисиденти” (7 серій). 2010 року у видавництві “Смолоскип” з’явився друком енциклопедичний довідник “Рух Опору в Україні: 1960-1990”. Книжка

великого формату, 804 сторінки, 56 сторінок фотоматеріалів. Багато дослідників вважає український дисидентський рух особливим періодом національно-визвольного та демократичного руху та визнає його вирішальну роль у появі сучасної незалежної Української Держави [4, с. 616-617].

Пригадую момент з книги Є. Сверстюка “Блудні сини України”: новорічний стіл у майстерні художниці Людмили Семикіної; перший тост Євгена: “Щоб ми ніколи ні перед ким не схилились, тільки перед Сонцем” (не готові були тоді сказати – “перед Богом”) [7, с. 27]. І не схилились. Протизаконні дії влади тільки загартували й посилили незламність дисидентів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Від десталінізації до неосталінізму: Україна в середині 1950-х – першій половині 1980-х років // Лановик Б. Д., Лазарович М. В. Історія України : навч. посіб. – К. : Знання-Прес, 2001.
2. Відхід Славка Чорновола // Українська культура. – 1999. – № 3-4. – С. 5.
3. Деревінський В. Політичні репресії радянської влади щодо В. Чорновола у другій половині 60-х років ХХ ст. // Історичний журнал. – 2008. – № 5. – С. 73-82.
4. Дисидентський рух // ЕСУ. Т. 7. – К., 2007. – С. 614-617.
5. Сверстюк Євген. Блудні сини України. – К., 1993.
6. Українське суспільство в період застою (1965-1985 рр.) // Кудряченко А. І., Калінічева Г. І., Костира А. А. Політична історія України ХХ століття. – К. : МАУП, 2006.
7. Чорновіл В. Лихо з розуму: портрети двадцяти “злочинців” : 3б. мат. – Львів : “Меморіал”, 1991.

М. П. Олійник,

*кандидат історичних наук, доцент,
докторант кафедри історії*

*України Кам'янець-Подільського
національного університету ім. І. Огієнка
(м. Хмельницький)*

ПРО “ПІДПІЛЬНУ ГРУПУ КОНТРРЕВОЛЮЦІЙНОЇ МОЛОДІ” В ЮРИНЦЯХ

Відродження державної незалежності України зробило можливим об'єктивні наукові дослідження проблем опору радянській владі в різні періоди української історії взагалі і в роки нової економічної політики зокрема. Питання повстанського антибільшовицького руху розглядаються в працях Я. Гальчевського [1], К. Завальнюка [2], Р. Ковалю [3], Д. Красносілецького, І. Рибак [4] й інших. Проте практично недослідженим залишається опір комуністичній владі в другій половині 20-х років минулого століття. Відтак украї важливим для подальших досліджень є введення в науковий обіг нових документальних свідчень щодо такого опору. Чому й присвячена дана стаття.

28 вересня 1928 року на ім'я секретаря Проскурівського окружного комітету КП(б)У т. Блейера та начальника відділу по боротьбі з контрреволюцією Державного політичного управління УСРР 22-им Волочиським прикордонним загonom військ ДПУ за підписами начальника загону Черноусова та уповноваженого партійного комітету Герчинова була відправлена доповідь (вихідний номер 607897) “Про чистку педперсоналу Юринецької семирічки” (за тодішнім адміністративно-територіальним устроєм с. Юринці дало назву Юринецькому району з центром у м. Сатанів). Проте зміст документу не зовсім відповідає назві. Зберігши стиль і орфографію оригіналу, подамо його в перекладі українською мовою: “Останнім часом у процесі проведення нами агентурно-слідчої розробки справи про звинувачення групи учнів Юринецької Української семирічки в участі у підпільній організації української к.-р. молоді ми наткнулися на низку ненормальних явищ, а, головним чином, на злочинно-халатну бездіяльність до подій в школі з боку петлюрівського складу керівництва школи. Коротка суть справи:

З осені 1926 року в Юринецькій Проскурівській округи Українській 7-ми річці утворилася невелика групка учнів старших класів, яка ідейно була шовіністично налаштована. До складу цієї групи входили учні БАНДИЛО Василь, РИМАР Павло та інші. Спочатку група ця обмежувалася тим, що займалася читанням шовіністично-петлюрівської літератури (Кашенко, Григор'єв-Наш, Панасенко та інші.) вилученої розпорядженням органів Наркомосвіти з обігу, а зати́м почали більш активно себе проявляти, пові́вши розкладаючи роботу серед учнів, протиставляючи себе піонер-загону школи і роботі комсомольців. Дійшло до того, що в кінці 27 року і на початку 28 року ця група почала активно виступати на шкільних зборах проти піонерів і комсомольців і влаштувала декілька скандалів з викриками “геть жидів в Палестину і кацапів на Псковщину”.

Учні РИМАР Павло і БАНДИЛО Василь ще на початку 27/28 навч. року демонстративно відмовилися від вивчення російської та німецької мов.

За матеріалами, які є в справі, група ця була організаційно оформлена в петлюрівську контрреволюційну організацію молоді під назвою з початку “За вільну Україну”, а потім “Богунечевці”, на честь полковника Богдана Хмельницького Богуня і Нечая. Однак дійсне існування цієї організації з достатньою повнотою на попередньому слідстві не встановлено завдяки дивовижній витримці та мовчанню більшості звинувачуваних, проте в справі є покази одного із звинувачених про те, що в Іванківцях була згадувана вище організація “Богунечевці”, яка нараховувала 23 особи членів.

Керівниками цієї організації, чи групки, як ми її будемо називати в подальшому, були – учень старшої групи Юринецької Української 7-ми річки РИМАР Павло Васильович, батько якого, по невстановленим даним, які є в

справі, був розстріляний органами ЧК за контрреволюцію, який, за тими ж даними, ніби, заповідав своєму сину Павлу помститися за нього, – БІЛОХВІСТ Христофор Павлович, житель м. Сатанова, син псаломщика Сатанівської церкви і БАНДИЛО Василь Михайлович. Житель с. Покрівка Юринецького району, учень 7-ї групи тієї ж школи, син колишнього псаломщика, зараз вчителя.

В справі є матеріали про те, що вказана групка, до якої примкнули двоюрідні брати Павла РИМАРЯ жителі с. Іванківці Юринецького району (РИМАР Павло також житель с. Іванківці), РИМАР Віктор Данилович і РИМАР Іларіон Микитович, проводила агітацію серед селянства проти самообкладення і проти купівлі облігацій селянського займу.

БАНДИЛО Василь за свої хуліганські виходки був виключений з піонерського загону і, не закінчивши 7-ми річки, в квітні м-ці виїхав у м. Вінницю, де намагався поступити в редакцію газети “Червоний край”. По дорозі БАНДИЛО зустрівся із звинуваним БІЛОХВОСТОМ Христофором, який також приїхав у Вінницю з метою поступити в ту ж редакцію художником, ні той ні інший в редакцію не влаштувалися і з Вінниці поїхали в Тульчин, де БІЛОХВІСТ намагався поступити в Держкіно плакатником, що йому не вдалося. Затим йому вдалося поступити в клуб Нського кавполку. Це було 14 червня цього року. БАНДИЛО, взнавши про вступ БІЛОХВОСТА в полк, доніс про те, що БІЛОХВІСТ є главарем підпільної петлюрівської організації і поступив в армію з метою ведення розкладацької роботи в армії.

БАНДИЛО та БІЛОХВІСТ були затримані Тульчинським окрвідділом ДПУ і направлені до Волочиського Прикордзагону ДПУ за місцем скоєння злочину. Попереднім слідством встановлено, що БАНДИЛО про існування згадуваної вище організації заявляв члену ЛКСМ – вожатому піонерзагону Юринецької 7-ми річки СОЗАНСЬКОМУ. Останній довів про це до відому Юринецького Райкому ЛКСМ, в особі члена Райкому, жителя с. Іванківці ЗУБА. Але ні той ні інший ніяких інших дій не вжили і замість повідомити про цю організацію належним органам для вжиття належних заходів, розляпали про це членам організації, як-от РИМАРЮ Павлу та інш.

В своїх показах звинувачуваний БАНДИЛО вказує на то, що після того, як РИМАР Павло та інш. члени організації взнали про те, що існування організації відоме стороннім було винесено постанову про те, щоб ще більше піти в підпілля і роз’їхатися для продовження роботи в інші місцевості і з цією то метою БІЛОХВІСТ поїхав з дому.

Проведеними на квартирах звинувачуваних обшуки виявили вилучені з обігу книги петлюрівського змісту, крім того у кожного з РИМАРІВ виявлені на аркушах паперу креслення ключа Морзе для ведення секретних розмов, причому на одному з них є відбиток саморобної печатки “УНР”.

Коли ми приступили до вияснення джерела появи цих книг, то встановили злочинно-халатне ставлення з боку Завшколою МИХАЦЬКОГО і вчителя РУДЬКА, а також члена партії секретаря Юринецького комосередку – вчительки МАЛИНОВСЬКОЇ до виконання розпоряджень Наросвіти про вилучення з шкільної бібліотеки петлюрівської літератури: книги вилучалися кілька разів внаслідок того, що кожен раз залишалися якісь “залишки”; після вилучення книги не ліквідовувалися, а зв’язувалися і складувалися в бібліотеці ж (не зрозуміло в очікуванні чого); ліквідація книг доручалася учням, останніми книги роздавалися кому попало, що не перевірялося адміністрацією та спеціально призначеною комісією, до складу якої входили вчителька МАЛИНОВСЬКА і вчитель РУДЬКО.

На “події”, які відбувалися в школі, педагогічний персонал і адміністрація школи не реагували і проявляли виняткову злочинну бездіяльність. Райінспектор член партії тов. ІВАНИШИН, знаючи про все, що відбувалося в школі від вчительки МАЛИНОВСЬКОЇ, ніяких заходів не вживав, коли ця остання брала його з цього приводу в оборот, як члена партії, то він відговорювався тим, що не потрібно втручатися в справи учнів і посилався на фельетон у “Правде”, в якому описується конфлікт учителів з учнями. МАЛИНОВСЬКА при допиті виправдовувалася перевантаженням по партійній лінії (кампанія по розповсюдженню облігацій селянського займу і кампанією по проведенню самообкладення).

В своїх показах вчителька МАЛИНОВСЬКА характеризує завшколою МИХАЦЬКОГО дуже погано, вказуючи, що цей останній, якщо не сприяв шовіністичним вчинкам БАНДИЛО, то, принаймні, явно йому потурав. МИХАЦЬКИЙ є колиш. слухачем Київської духовної академії, де вчився на стипендії, один час дякував, налаштований шовіністично, хоч активно себе не проявляє. Вчитель РУДЬКО закінчив Холмську духовну академію, один час теж дякував, у Юринцях знаходився і при Петлюрі і з тих пір безперервно вчителював у школі, безумовно, є шовіністично налаштованим. Вчителька російської та німецької мови АНДРЕЄВА, кол. дворянка, донька надвірного радника, мати її про неперевіреним відомостям кол. фрейлина двору.

При узгодженні питання з Окружним Прокурором про подальший рух справи ми одностайно прийшли до переконання, що притягувати до відповідальності вчителів нам політично, абсолютно не вигідно, як і взагалі не вигідно створювати процес навколо цієї справи. Тому препроводжуючи Прокурору справу із звинувачувальним висновком, ми просили його в особистому листі справи в Надзвичесію не передавати, і направити звинувачених в реформаторію як неповнолітніх.

Вважаємо необхідним вилучення в найближчий час зі школи Завшколою МИХАЦЬКОГО і вчителя РУДЬКА, про що просимо Вас вжити

відповідні заходи, поставивши нас про наступне до відома.

Вважаємо також необхідним вжити заходи впливу по партійній лінії щодо т.т. ІВАНИШИНА та МАЛИНОВСЬКОЇ, а також звернути увагу на роботу комсомольської організації в районі” [5, арк. 16-16 зв.].

Таким чином, наведений документ неспростовно свідчить, що опір радянській владі намагалися чинити навіть школярі, хоч і поступалися навичками підпільної роботи досвідченим кадрам чекістів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гальчевський Я. проти червоних окупантів / Я. Гальчевський. – Кам’янець-Подільський : ПП “Медобори-2006”, 2011. – 360 с. 2. Завальнюк К. Лицарі волі. Повстанський рух на Поділлі у персоналіях (20-ті роки ХХ ст.) / К. Завальнюк. – Вінниця : “Логос”, 2000. – 268 с. 3. Коваль Р. Отаман святих і страшних / Р. Коваль. – К. : Просвіта, 2000. – 288 с. 4. Рибак І. В., Красносілецький Д. П. Антибільшовицький повстанський рух на Поділлі під проводом Я. Гальчевського: географія і хроніка подій / І. В. Рибак, Д. П. Красносілецький // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи : Наук. зб. – Кам’янець-Подільський : Абетка-Нова, 2002. – С. 230-234. 5. Державний архів Хмельницької області. – ФР. 301. – Оп. 1. – Спр. 153.

А. І. Перепелиця,

молодший науковий співробітник

Національного історико-культурного заповідника “Чигирин”

(м. Чигирин)

ГОЛОДОМОР 1932-1933 РР. У СПОГАДАХ СТАРОЖИЛІВ С. ВЕРШАЦІ ЧИГИРИНСЬКОГО РАЙОНУ

Чорними сторінками минувшини с. Вершаці вважається голодомор 1932–1933 років. Сталінський режим створив голод на початку 30-х років ХХ століття, щоб колективізація в українських селах пройшла скорішими темпами. Перевівши село на рейки великого виробництва, тоталітарній державі було легше керувати новоствореними ТСОЗами, артілями, комунами.

Населений пункт Вершаці у 30-ті роки ХХ століття належав Кременчуцькій окрузі Глинського району Катеринославщини. Із початком колективізації на території, що нині входить до Вершацької сільської Ради було створено 5 колгоспів: “Широкий лан”, “Будьонного”, на хуторі Самбросівка “Новий господар”, в селі Тарасо-Григорівка із прилеглими хуторами налічувалось 2 господарства: “Сталіна” та “Червона Чута” [5]. Заможні селяни ігнорували усупільнення худоби, господарського реманенту, вирізали живність, що була в домашньому господарстві, переховували знаряддя праці, зовсім не бажали ставати членами колгоспів. Процес

створення колективного господарства прискорила Постанова ЦК ВКП(б) “Про заходи по ліквідації куркульських господарств в районах суцільної колективізації” [1; 210], що вийшла в січні 1929 року. За статистичними даними, в період розкуркулення 1930-1932 років з території України було депортовано близько 850 тисяч селян, 350 тисяч втекло з села до міста, біля 550 тисяч перехувалися на території інших сіл.

“Розкуркулення”, що спричинило виселення заможних селян з власних осель, в селі Вершаці відбулося досить стрімко. За період 1930-1932 років було розкуркулено цілі сільські родини. Зокрема, брати Чубини: Конон, Федір, Махтей, Василь та Кузьма. На 10 років в далекі сибірські землі відправили: Олексія Кондратьєва, Михайла Козуба, Петра Вербового, братів Юхима та Йосипа Іванових, Антона Бондаренка, Лук’яна Григор’єва, Данила Гарашенка, Федора Іваненка [3]. Згідно радянського законодавства розкуркулені заможні селяни та їхні діти до початку 40-х років XX століття зазнавали всіяких утисків та переслідувань. Вони не мали права голосу до 1937 року.

Україна завжди була надзвичайно важливим в економічному, політичному, геостратегічному плані регіоном Радянської імперії. Потенціал її промисловості, сільськогосподарського виробництва складав підвалини національної безпеки. Сільське населення України залишилося живильним середовищем самостійницьких прагнень, вперто чинило опір колективізації, хлібозаготівлі радянзації. Дані фактори визначали заходи всеосяжної і неослабленої уваги керівництва більшовицької держави до республіки. Протягом 1932-1933 років відбулося 69 засідань політбюро ЦК ВКП(б), на яких було розглянуто 270 питань [6; 458], що стосуються України. Постанови політбюро разом з іншими документами розкривають дію брутального, людиноненависницького механізму тотального викачування зерна із вимираючого українського села.

Літо 1932 року було дуже холодним. На городах селян картопля та інші овочі не вродили. Жнива розпочалися тільки через три тижні після християнського свята Первоверховних апостолів Петра і Павла. Жінки в’язали снопи в юпках та валянках. На зароблені трудодні колгоспникам нічого не дали – все вивезли в план хлібозаготівлі. Районне керівництво, керуючись відповідними постановами щодо виконання планів здачі зерна, постійно чинило тиск на селян [4]. В с. Вершацях за 1932-1933 роки померла велика кількість дітей. На одному із кутків с. Когутівка був випадок канібалізму. Цей факт підтвердила жителька с. Вершаць Пасічна Олександра: “Оксана Чорноморчиха послала свою дочку Сашу однести батькові їсти на степ. Шлях дівчини проходив через Когутівку. Люди бачили, як ганялися племінники Карпа Васильєва за Сашею. Озвірілі від голоду сини із родини Васильєвих (по вуличному Проньки) спіймали, потім зарізали Олександрю Чорноморець” [4].

В роки голодомору вижили тільки сім’ї, в яких була корова. Кухоль молока із так званими “липистяниками” [2], напеченими із лопуха, гички буряків та бур’яну давали сили жити. Від голодної смерті певний час рятував мешканців с. Чубинівський ставок. Спочатку люди виловили всю рибу, потім перейшли на черепашки-жабурниці. В їжу вживали оладки з січки буряків та гречаної полови. В цей час команди активістів і комсомольців ходили із щупами по селу, шукаючи заховану пшеницю, кукурудзу та сою. Забирали останні запаси харчів: вивертали горшки із їжею, заглядали навіть у комин, трусили сажу, намагаючись знайти зерно. Найбільшу жорстокість по відношенню до своїх односельчан проявляв комсомольський актив: Семен Перепелиця, Петро Ізюмов, Ларіон Гришко. Комсомолка Пистина була великим спеціалістом по перевірці горищ і горщиків. Майже через 75 років, зі сльозами на очах згадує Ганна Прокопівна Чубин: “Коли вже всі харчові запаси закінчилися, мій батько послав мене на горище пошукати в околоті заховані качани пшінки. Мати їх полузала, розстелила на печі, а качани потовкла в ступі, щоб теж вживати в їжу. Ми з сестрою Машею лежали на печі в пшінці. Тут де не взялися активісти. Провірили щупами всі закутки. Мелашка Грабовська зігнала нас із печі, згребла всю пшінку у клуночок. Ми просили її не забирати, хватили за руки, плакали, але нічого не допомогло. Правда, осталось трохи качанів. Мати добавляла в товчені качани бур’яну та пекла із них оладки”. В команді комсомольців вирізнявся гуманністю Петро Власов. Він мовчки ходив по хатах, коли знаходили заховане зерно, просив хоч-що не будь залишити голодним дітям. За це його вигнали із комсомолу, а потім заслали до Сибіру. Події, що відбулися у ці страшні роки виливалися у своєрідний фольклор:

Не просіть ви, діти, сала -
Комсомолія все забрала...
Устань, Ленін, подивися,
До чого ми дожилися!
Клуня раком, хата боком
І коняка з одним оком!
І корова без хвоста,
І комора вже пуста,
Ні овечки, ні свині
Тільки Сталін на стіні.

Згідно статистичних даних, загальна кількість голодуючих на Чигиринщині у березні 1933 року становила 1050 осіб, дорослих 660 осіб, опухлих від голоду 283 особи. Більшовицька влада обіцяла дати сільським вчителям 10% захованого селянами хліба, якщо вони про це довідаються від учнів. Хитромудро придуманий засіб не мав успіху серед вчительського

колективу школи. На початку 30-х років ХХ століття в класах Вершацької школи нараховувалось більше 40 чоловік. Шкільна куховарка Кахницька Марія варила для школярів затірку із різних круп, продавала її за 5 копійок. Ложки діти носили із собою, залишки каші відносили своїм молодшим братам та сестрам. В основної маси дітей грошей не було, тому в більшості на думці панувало єдине: “Якби мені з’їсти кусочок хліба” [4]. Використовуючи складне становище селян, в Чигирині відкрили Торгзін, який в обмін на коштовні речі давав продукти харчування. Про нього в народі говорили як про грабіжника селянства. Спогади старожилів свідчать, що за натільний хрест, золотий перстень і дві пари золотих сережок в Торгзіні дали 24 кілограми борошна. За рядна та платки можна було отримати пшоно та гомеляс. Торгзін селяни розшифровували так: “Товарищи, опомнитесь! Россия гибнет! Сталин измучил народ!”.

Селян, які працювали на колгоспних та радгоспних полях, годували супом із сої. Жінки не їли, а несли їжу додому дітям. Тому часто великі сім’ї залишалися без батьків. Найбільше померло людей в березні-квітні 1933 року. За один день на сільський цвинтар вивозили 7-10 душ. Навесні 1933 року помер Іваненко Андрій і 3 його дітей. У Власова Павла померло 5 дітей. Недік Горпина поховала 3 своїх діток. В родині Довженків від голоду померло 6 душ, залишилась тільки старша дочка Секлета. На кутку Пирогівка у Лехтаря Михайла померло 4 дітей. Перепелиця Трохим Кононович поховав 4 дітей віком від 12 до 14 років. Вербовий Іван Андрійович 4 малолітніх синів [5]. У 1933 році священник села «печатав» померлих тільки з дозволу сільради, за який родина повинна була заплатити 10 карбованців. Дітей священник відспівував безкоштовно. На цвинтарі в одну яму клали 10-12 душ, в кращому випадку померлих накривали полотном, більшість були покриті ряднами або ряднинками. Пам’ять тих, хто пережив страшні роки лихоліття, закарбувала імена померлих від голоду 1932-1933 років односельчан.

Марченко Пилип Єлисеєвич	Сіренко Карпо Іванович
Марченко Оксана	Орловський Володимир Олексійович
Демченко Прокіп	Вербова Килина
Григорьев Федір Карпович	Вербова Дарина
Григорьева Марія	Вербова Анастасія
Лехтар Михайло	Полозов Марко
Щербина Петро Семенович	Полозов Петро
Довженко Григорій	Балаш Харитина
Демченко Григорій Пилипович	Балаш Дмитро
Марченко Василь Трохимович	Коляда Марко
Сова Андрій	Коляда Векла
Чубов Володимир	Сіренко Степан Іванович
Чубов Параска	Сіренко Євдокія Степанівна
Іващенко Андрій	Голик Катерина Іванівна

Гончар Надія Данилівна	Голик Ілля Федорович
Сербин Харитон Іванович	Адамович Андрій
Білоус Наталія	Брусник Федір
Стежко Васирина	Брусник Микита
Коваленко Павло	Рясик Ілля Федорович
Вебовий Іван Григорович	Рясик Данило Федорович
Чуприна Дмитро Антонович	Назаренко Надія Іванівна

У 2007 році при вході в сільський цвинтар коштом Вершацької сільської Ради жертвам голодомору 1932-1933 років був встановлений дерев'яний хрест. Влітку 2008 року хрест перенесли в центр села до танка – пам'ятника Т-70М.

Аналізуючи розповіді свідків тих подій, приходимо до висновку, що голод 1932-1933 років - це не наслідок стихійного лиха або природного катаклізму, а штучно спланований сталінським режимом геноцид українського народу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Макарюк В. Голодомор 1932-1933 рр. Причини, передумови, наслідки. Село Мельники 32-33 рр. ХХ століття на фоні державних подій / Чигиринщина: Історія і сьогодення. – Черкаси, 2006. - С. 210. 2. Матеріали польових досліджень авторки (далі МПДА). – Спогади Васильєва Савелія Дем'яновича, 1917 р. н., мешканця с. Вершаці Чигиринського району Черкаської області. 3. МПДА. – Спогади Гришка Михайла, 1916 р. н., мешканця с. Вершаці. 4. МПДА. – Спогади Пасічної Олександри, 1922 р. н., мешканки с. Вершаці. 5. МПДА. – Спогади Чубина Петра Панасовича, 1925р. н., мешканця с. Вершаці. 6. Пиріг Р. Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: документи і матеріали. – К., 2007. - С. 458.

О. В. Прус,

*завідувач бібліотечно-інформаційним відділом Хмельницького інституту МАУП
(м. Хмельницький)*

ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ НА ГОРОДОЧИНІ: СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

На Городочині 1932-1933 років як і по всій Україні лютував штучний голод.

У районі сформовано списки жителів постраждалих від Голодомору (6700 чол.) і жертв Голодомору (263 чол.). У районі проживає 5160 громадян, яким виповнилося 75 і більше років. Списки цих громадян та свідчення очевидців Голодомору (811) направлено в обласний архів.

Зібрано та передано до Державного архіву 811 свідчень жителів району про Голодомор.

Сарновський Юліан Станіславович, 1923 р. н. (с. Слобідка Кузьминська): “Пам’ятаю голод 1932-1993 років добре. Причиною голоду були податки і засуха. У людей відбирали все вирощене на городі. Цих людей звали “комнізами”. Вони забирали все. За те, що вони забирали у людей продукти їх нагороджували. Так ці комнізами застосовували побиття, складали заяву на ту людину, яка не віддавала харчі, незадовго вивозили кудись. Були такі, які ходили із залізними палицями, нищпорили у хатах, хлівах, льохах. Їх звали “десятники”. До хати їх приходило чоловік 5-6. Записували в колгосп. Хто з села йшов збирати колоски пшениці у полі, то їм не дозволяли і били. Тоді всі поля охоронялися сторожами. Людей силою заставляли йти в колгосп, хоча заяву писали, що добровільно вступаємо в колгосп. Ті люди, які записалися в колгосп до них менше приходили до хати, а ті, хто не записався могли прийти по-декілька раз на день, навіть уночі. Пам’ятаю, що вже у 1933 році люди почали вмирати від голоду. Почали варити юшку з лободи, збирали гриби, щавіль, ягоди і їли. У річці збирали черепашки. Ті люди, які помирали від голоду хоронили на кладовищі. Я розповідаю своїм дітям, онукам про це, та ніхто вірити у таке не хоче. А винним у загибелі багатьох людей рахую місцеву владу”.

Драпата Ганна Федорівна, 1919 р. н. (с. Яромирка): “У мене на очах померли тато і мама, чотири сестри. Я залишилась одна-однісінька. Мені йшов чотирнадцятий рік. Вижила чудом. Їла гичку, гнилу картоплю, мерзлу бузину. Потім нас, підлітків, брали в колгосп. Ми загортали в землю горох на засіяному полі. Їли його, але в цьому гріху не було. А потім мене забрали в сільський патронат. Добре пам’ятаю, як говорили між собою старші люди: „звідки цей голод взявся? Чи ж ми не вміємо жити, чи так влада зробила?” І мене пече біль в душі. За що стільки народу вмирало? Чому я залишилась без роду?”

Брилінський Д. М. (с. Сирватинці): “Я пережив голод у 33-му. Я сам був свідком голоду і пережив його. Бачив, що робилося у подільському селі Сирватинцях Городоцького району, у якому проходили мої дитячі та юнацькі роки. Не забути мені, як умирали з голоду його мешканці. Голод не жалів нікого. Я вижив, і мій обов’язок розповісти тим, хто живе нині, хто житиме в майбутньому, про бачене. Найбільше, найстрашніше горе спіткало селян у 1932-1933 роках. Наче чорний кіт пробіг вулицями сіл. Пробіг він і вулицями нашого села. Восени 1932-го розпочалася хлібозаготівля. Селам доводили плани, котрих не в змозі були виконати. Порожніли колгоспні комори. Вивозилося насінне зерно. Забирали в людей все до зернини. Не звертали уваги на просьби, благання, плач дітей. Порятунку ніякого.

Не оминуло це лихо і нашої хатини. Пригадую, як один з активістів запримітив у кутку кімнати відро, а в ньому трохи квасолі і закричав:

“Гляньте! Стара приховує квасоллю, хоче обдурити нас. Ану, бабо, висипай у мішок!” Плачучи висипала бабуса квасоллю.

Якогось дня я пішов на горище. Там була солома, а ще більше пороху. У ньому я запримітив зерна рябії квасолі. Почав вибирати. Приніс до хати повну кишеню. Радості у бабусі і сестри не було меж. Більше місяця ми їли по декілька квасолин щодня. Потім і цієї їжі не стало. Як жити? В очах появились чорні кола. Шуміло в вухах. Ідучи, спотикався. Думав тільки про їжу. Такими була більшість школярів. Під час перерв не бігали. Ніхто не сміявся. Не гортали книжок, зошитів. Стою і чекаю смерті. Сідати боявся, бо знав: коли сяду, то вже не встану. Дійшов до свого садочка. Почув слова бабусі: “Мітя, - каже, - не журися, будемо жити. Корова привела телятко. Буде молоко”.

Голодомор. Від цього слова здригаюся. Щасливий, що ще живу і маю можливість розповісти про те, що робилося тоді на Поділлі”.

Каврон Євгенія Іванівна, 1919 р. н. (м. Городок): “Це були страшні роки для нашої сім’ї. Батько працював на верстатобудівному заводі. Мама доглядала дітей. А було чотири братики і четверо сестер. Хлопчики повмирали один за другим. Важко захворіла мати, лежала на пічці. В торбинці залишилось трішечки круп. Стояли сховані в мамі дід подушкою. До хати під’їхала підвода. Зіскочило двоє чоловіків і направились до нашої хати. Чоловіки зайшли до хати. Через три місяці померла і мати. Не витримало серце батька і не пройшло і три місяці, як помер і він. Лишилось нас четверо дітей. Мені найстаршій – 13 років, наймолодшій – два з половиною. Як ми вижили важко розповідати”.

Фіда Агафія Павлівна, 1902 р. н. (с. Левада): “При сільській раді були створені бригади, які з довгими металевими палицями шукали приховані продукти. Якщо знаходили зерно висипали з пляшки, горняти, глечика. Були випадки, коли вузлик пшона витягнули з-під голови грудної дитини. Люди ходили попухлі, нічого не могли робити. Варили і їли лободу, пекли пампушки з гречаної соломи”.

Олійник Максим Сергійович, 1909 р. н. (с. Левада): Саме перед жнивими 1932 р. повернувся з армії в своє село. Невдовзі побачив, як зганяли до колгоспу людей, як “розкуркулювали”. А тоді з навколишніх сіл почали ходити прошаки, носили різні речі, вимінювали на хліб продукти”.

А з району, роз’їжджали представники і говорили нам інше: що багатії не хочуть здавати хліб, закопали і згноїли його, а тому й трапився голод. Ми і в таку версію вірили. Вірили доти, поки й в нас все під червону мітлу вимели. Залишили на посів. Восени 1932 р. посіяли озимину, а навесні 1933-го – ярі. Комора зовсім опустіла. Навесні почався масовий голод. На базарі я бачив таку картину. Йшла жінка, несла в руках пляшку олії. І раптом ця пляшка вислизає у жінки з рук. Впали на те місце люди й стали землею шкребти

пальцями, клали змащену землю у рот. Вже після голоду сільські активісти всілякі розмови про голод перебивали погрозами, затикали людям рот. Вони говорили, що чесні колгоспники з голоду не вмирали, а тільки ледарі. Та всі ми знали правду”.

Теклюк В. М. (с. Лісоводи): “Зима 1932 року видалась якоюсь похмурою. Економічне становище с. Жишинець доходило до нулевої позначки. По команді зверху весь хліб забрали як у колгоспі, так і в селян. Розбивали жорна. Селяни були у відчаї, не було фуражів, не було навіть грубих кормів. Почався падіж худоби. Коней підвішували на шлеях, згодовували із покрівлі солому.

Не стало тієї весни і Стеця Івана. В недалекому минулому голова комнезаму, а пізніше – голова бурякового товариства, він не входив до тодішнього сільського активу, а отже залишився, як і більшість селян, з голодомором віч-на-віч. В день смерті Стеця голод дошкуляв особливо сильно. Сил залишилось все менше. Йти на уклін до керівництва колгоспу даремно і гідність не дозволяла. І Стець пішов до колгоспного саду. Там уздовж муру росли могутні ясени, на яких метушились ворони, годуючи в гніздах своїх пташенят. І почав Іван з останніх сил підніматись на один з тих ясенів. Він долав метр за метром. М’ясо здавалося поруч, але сили його покидали з кожною хвилиною. Таки дотягнувся до гнізда і почав засовувати вороняч пазуху. Але не втримався на гілці і полетів униз. Так загинув борець за встановлення Радянської влади на селі”.

Суцук Домка Леонтіївна, 1919 р. н. (с. Левада): “Мій батько працював на кількох роботах, непокладаючи рук, бо ж треба годувати шестеро дітей. Мама сушила листя вишневе, пирій молола і готувала таке вариво. На сніданок з крадених буряків мама варила узвар. Горі з такої їжі, але вижили”.

Бобик К. Г. (с. Мудриголови): “Люди вмирали просто на очах. Мерців скидали на вози, вивозили за село, копали загальні ями й зсували туди трупи. Пригадую такий жахливий випадок: якось уранці бабуня пішла до корови в хлів. Бачить: під нашою рятівницею „Зіркою” сидить сусід із кружкою і жадібно п’є молоко. Він мав страшний вигляд приреченого на смерть. І за три дні по тому його не стало”.

Шараварського О. І. (с. Завадинці): “Пішов я у перший клас до сільської школи. Директором був Мельник. Для того, щоб голодні діти якось вижили і ходили до школи він організував гарячі сніданки. Бувало, прийдеш ранком до школи, получиш миску зупки, в якій плавала якась крупа, заправлена олією, або шкварочками, Боже мій, яка то була смачна їжа. За цю добротність НКВДисти Мельника арештували і розстріляли”.

У шану померлих від Голодомору 1932-1933 років у районі вставлено 32 дерев’яних хрести та 4 пам’ятних знаки. На виконання указів Президента України про вшанування пам’яті жертв Голодомору в Україні 1932-1933 років

видано книгу спогадів очевидців цього геноциду “Крізь призму спогадів” (Голодомор на Городоччині 1932-1933 роки). Тираж 200 екз.

Книга містить свідчення очевидців Голодомору 1932-1933 років на Городоччині. Видання підготовлене сектором з питань внутрішньої політики і буде корисним освітянам, працівникам культури, учнівській та студентській молоді, а також усім, хто цікавиться історією рідного краю.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Хмельницької області (ДЛХО): Відділ громад. об'єднань. – Ф. Р-35. – Оп. 1. – Спр. 89. – Арк. 10. 2. ДАХО: Відділ громад. об'єднань. – Ф. Р-115. – Оп. 1. – Спр. 117. – Арк. 302. 3. Голод 1932-1933 років... – С. 312. 4. Даниленко В. М., Касьянов Г. В., Кульчицький С. В. – Вказ. пр. – С. 116; Голод 1932-1933 років на Україні... – С. 171. 5. Кульчицький С. В. 1933 : трагедія голодомору. – С. 27. 6. Голод на Україні (1931-1933 рр.) : документи і матеріали // Укр. іст. журн. – 1989. - № 9. – С. 119.

Л. Г. Рева,

*кандидат філологічних наук,
науковий співробітник Національної бібліотеки України
ім. В. І. Вернадського НАН України
(м. Київ)*

ВНЕСОК ЧАСОПISУ “СЛОВО І ЧАС” У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ БІОГРАФІКИ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Український літературний процес першої половини ХХ ст. не можна уявити без часопису “Радянське літературознавство”. 1938 р. у видавництві Академії наук України Інститутом літератури імені Тараса Шевченка було започатковано цей часопис. “Радянське літературознавство” - перше академічне видання літературознавчих праць, було задумане як серія тематичних збірників, присвячених висвітленню певних літературних постатей, проблем чи явищ (1, Скупейко, Дончик, с.433). За період до 1957 р. (з перервою в 1941-1946 рр.) здійснено 19 випусків. Відповідальними редакторами першої - четвертої та п'ятої - шостої книжок були І. Стебун, А. Велічков, Д. Копиця. Починаючи з сьомої - восьмої книги (1947) – незмінним головою редколегії та відповідальним редактором став директор Інституту літератури акад. О. Білецький. Членами редколегії в різний час були С. Маслов, А. Ряппо, С. Шаховський, З. Мороз, О. Кисельов, С. Крижанівський, М. Пивоваров, І. Басс, О. Засенко, Є. Кирилук, Д. Чалий та ін. Останній 19-й випуск вийшов друком 1957 р. У цьому ж році був заснований журнал “Радянське літературознавство”. Новий етап своєї історії журнал розпочав ще до зміни назви у 1990 р. на “Слово і час”. Чіткою була позиція журналу: відмовою від “занауковлених” статей, зростанням

інформаційних, документальних матеріалів, а також в актуальному питанні про традиційні й модерні, методологічні та інтерпретаційні підходи, засвоєння новітніх зарубіжних естетико-філософських систем та методик. У січні 2000 р. “Слово і час” відзначав свій ювілей, підбивши підсумки десятирічної діяльності (2, Рева Л., с. 24).

В наші дні, творчо використовуючи здобутки й досвід попередніх років, редакція журналу спрямовує пошуки на стратегічно важливі для сучасної науки завдання - координацію основних напрямів літературознавчих досліджень та формування нової теоретико-літературної парадигми сучасності (3), (4), (5).

На сторінках часопису оприлюднено велику кількість теоретичних, автобіографічних, мемуарних публікацій, присвячених питанням української літературної біографіки, розміщених у різних рубриках часопису (6), (7), (8), (9), (10), (11), (12). Теоретично ми вже розглядали цю проблему (13).

Видано систематичні покажчики змісту журналу за періоди: 1990-1999 (К., 2002) та 2000 - 2007 (К., 2008). Проте в цих покажчиках не було акцентовано увагу на матеріалах з питань біографіки. Охоплюючи публікації, подані в журналі за 2003-2011 рр., ми виокремили теоретичні, біографічні, мемуарні праці рецензії та інші матеріали, що стосуються біографіки. Чому саме цей період? На нашу думку, він у повній мірі відтворює сучасні погляди вчених, письменників, критиків на біографічні, просопографічні риси видатних особистостей, які проживали в різний час, в різних регіонах України та поза її межами.

Кожна розвідка на шпальтах журналу є подією в культурному житті України. Досліджувати літературну біографіку, яка є невичерпним джерелом та важливим інформаційним ресурсом кількох дотичних поміж собою дисциплін - літературознавства, історії, етнографії, публіцистики, педагогіки, краєзнавства, бібліографії тощо - це місія почесна й відповідальна, оскільки кожна біографія особистості є багатим здобутком країни, її візитівкою в сходженні України у світовий культурний простір. Змінюються епохи, покоління, проте незмінним буде плін історії, еволюція її та розвиток.

Кожна позиція, представлена в пропонованому огляді, є для нас незаперечним доказом того, що немає перервності як у часі, так і в культурі. Літературна біографіка - не лише дослід біографії, а й поняття значно ширше: це і листи, і спогади, мемуари, просопографія, іконографія і т. п. - все, що може бути причетним до розкриття особистості досліджуваного. Тому такий об'ємистий вийшов список. І кожна стаття в ньому - це успіх журналу, країни. Тому й вирішили представити здобуток на науковій конференції. Матеріал подано за хронологією в межах року. Ми дотримувалися рубрикації, застосованої часописом.

2003

Статті. Дослідження. Розвідки.

Ісиченко І., Яковина О. Християнська агіографія у творах Тараса Шевченка. - № 3. - С. 29-35.

Федоров В. Автор як онтологічна проблема. - № 10. - С. 55-58.

Бетко І. “Nagrobki” Лазаря Барановича - пам’ятка літературного бароко. - № 12. - С. 35-41.

Дати:

Ніну Крутікову - вітаємо! - № 2. - С. 3-4.

Олексі Мишаничу - 70. - № 4. - С. 6-7.

Федонюк В. Поет, речник, будитель: До 200-річчя Олександра Духновича. - № 4. - С. 3-6.

Петрові Одарченку - 100. - № 8. - С. 3.

Бросаліна О. Ігореві Качуровському - 85. - № 10. - С. 65-66.

Лушій С. “А хочеться жити й не знати спокою”: Штрихи до поетичної творчості Олексі Веретенченка: [До 85-річчя укр. поета-емігранта]. - № 10. - С. 59-65.

Олар П. “Живу у праці й творчості” [Інтерв’ю з Ігорем Качуровським]. - № 10. - С. 67-70.

Пасемко І., Сливинський О. Іван Ющук - письменник, перекладач, учений: До 70-річчя від дня народження. - № 11. - С. 7-9.

Написане лишається.

Лушій С. Архів Юрія Лавріненка. - № 6. - С. 79-81.

Кривуляк О. Зі свідомості небуття: листування І. Липи з С. Єфремовим. - № 9. - С. 58-61.

Листи Івана Липи до Сергія Єфремова / Коментарі Олени Кривуляк. - № 9. - С. 61-66.

Штрихи.

Біла А. Доля з багатьма невідомими: До біографічного портрета Костя Буревія. - № 1. — С. 79-81.

Зленко Г. Забутий знайомий Михайла Коцюбинського. - № 1. - С. 76-78.

Одарченко П. Дати народження й смерті М. П. Драгоманова. - № 2. - С. 75-76.

Ротач П. З етюдів до біографії Панаса Мирного. - № 2. - С. 76-79.

Регушевський Є. Крим і Шевченко. - № 3. - С. 69-70.

З пам’яті літ.

Олесь Гончар. Щоденники (1995) / Підг. В. Гончар. - № 4. - С. 63-73.

Рецензії.

Мушинка М. Збірник на пошану вченого (Верховина. 36. наук. пр. на пошану професора Олексі Мишанича з нагоди його 70-річчя). - Дрогобич,

2003. - № 12. - С. 80-81.

Літопис подій.

Чубур В. Конференція, присвячена Павлу Грабовському. [На базі гуманіт ф-ту в Сумському держ. ун-ті]. - № 4. - С. 94.

Конончук Т. Дімаровські читання: [З нагоди 80-ліття Анатолія Дімарова]. - № 5. - С. 93.

Е. С. Конференція, присвячена В. Свідзінському [На базі Волин. держ. ун-ту]. - № 5. - С. 95.

Тодчук Н. До 80-річчя відомого бібліографа, літературознавця й етнографа [Мирослава Мороза]: Ювілей, організований Львівським відділенням Ін-ту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. - № 5. - С. 91-92.

Жулинський М. Пам'ять про минуле зобов'язує [Засідання Верховної Ради про жертви Голодомору]. - № 6. - С. 3-6.

Сулима В. На вічну пам'ять Котляревському [Про юпілейну виставку на відзнаку 100-річчя відкриття пам'ятника І.П. Еотляревському в м. Полтаві]. - № 11. - С. 88-89.

Наші презентації.

Гончар Олесь. Щоденники: У 3 т. - К.: Веселка, 2002. - № 4. - С. 82.

Мельниченко І. Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. - Львів, 2002. - № 6. - С. 85.

Листи до приятелів: Систем. покажч. змісту. Кн. 1 - 176 (1953-1968). - К., Нью-Йорк, 2002. - № 6. - С. 86.

Коцюбинська М. Листи до Михайла Коцюбинського: Т. 1-2. - К., Ніжин, 2002. - № 6. - С. 86-87.

Жулинський М. Олег Ольжич і Олена Теліга. [Нариси про життя та творчість]. - К., 2001. - № 7. - С. 92.

Ющенко О. В пам'яті моїй. Кн. IV. - № 8. - С. 92.

Бойко Л. Подвижник духу. Документи і факти з життя Б. Антоненка-Давидовича. - К., 2003. - № 9. - С. 94.

Кіраль С. Апостол молоді України: Трохим Зінківський у контексті доби: Монографія [Написана на основі архівних та маловідомих джерел]. - № 9. - 96.

Козак С. Михайло Максимович - основоположник романтизму в Україні. - № 9. - С. 3-9.

Костенко Н. Микола Бажан. Життя і творчість. Особливості віршостилістики. - № 12. - С. 85.

Бойко Л. З когорти одержимих: Життя і творчість Антоненка-Давидовича в літературному процесі ХХ ст. - К., 2003. - № 12. - С. 85.

2004

Статті. Дослідження. Розвідки.

Поліщук В. Леонід Смілянський і його твори в контексті доби:(До 100-

річчя з дня народження письменника). - № 2. - С. 25-31.

Тебешевська-Качак Т. Автобіографізм як принцип нарації та характеротворення у прозі Оксани Забужко. - № 2. - С. 39-47.

Шевченків світ: Дзюба І. Поет супроти імперії; Барабаш Ю. Історіософія Тараса Шевченка; Грабович Г. Шевченко в рецепції Дмитра Донцова; Пастух Т. Останнє поетичне слово Шевченка; Генералюк Л. Візуальний код Шевченка. - № 3. - С. 3-60.

Аврахов Г. Із історії задуму та видрукування празького “Кобзаря”. “Споминки про Т. Шевченка” Я. П. Полонського. - № 5. - С. 54-58.

Жулинський М. І буде сотворений Майстром світ [Про автобіографізм у творах В. Дрозда]. - № 8. - С. 3-9.

Соболь В. “Мандруючи поверхами самого себе”, “він душу зберіг на насіння” [Про автобіографізм у творах В. Дрозда]. - № 8. - С. 9-15.

Сулима В. Смерть як життя на острові у вічності: художнє моделювання світу в романі “Острів у вічності” В. Дрозда. - № 8. - С. 15-22.

Дати.

Савченко І., Ісіченко І., Сулима М., Павленко Г. Учитель: (До 75-річчя від дня народження В. І. Кречотня). - № 4. - С. 78-82.

Будний В. Поліфонія критичного слова: До 70-річчя Миколи Ільницького. - № 9. - С. 10-21.

Автопортрет.

Тамара Гундорова. - № 2. - С. 66-69.

Написане лишається.

Листи О. Т. Гончара до В. В. Фашенка / Упоряд. та прим. М. М. Фашенко, В. Г. Полтавчука. - № 3. - С. 81-84.

Бурлака Г. Співпраця Михайла Грушевського та Осипа Маковця в перші роки видання “Літературно-наукового вістника”: (з додатком листів О. Маковця до М. Грушевського). - № 5. - С. 58-75.

Штрихи.

Шекір М. Про прощання з Шевченком у Москві. - № 3. - С. 85-87.

З пам’яті літ.

Аврахов Г. Сповідне слово про Івана Дзюбу. - № 2. - С. 70-72.

Ільницький М. Знак доби (Спогад про Л. Новиченка). - № 3. - С. 77-80.

Рецензії.

Ніколенко О. Історія літератури у постатях [Крутікова Н. Є. Дослідження і статті різних років]. - № 5. - С. 84-85.

Перетц В. Рецензія на монографію М. Грушевського “Історія української літератури”. — Т. 1 / Вступ. стаття та коментарі Лесі Реви. - № 7. - С. 67-73.

Бурлака Г. Знакова подія минулого. Рец. на кн.: Горинь В. Перепоховання Маркіяна Шашкевича. - Львів, 2003. - № 10. - С. 85.

Літопис подій.

Диба А. Таврійський вересень Лесі Українки [Конференція у Таврійському нац. ун-ті “Крим в житті і творчості Лесі Українки”]. - № 2. - С. 83-84.

Лешишин О. Вісімнадцята щорічна Франківська конференція [У Львів. нац. ун-ті ім. Івана Франка]. - № 2. - С. 84.

Бросаліна О. Круглий стіл з нагоди ювілею Ігоря Качуровського. - № 3. - С. 94.

Меланій О. Четверті Лесезнавчі наукові читання [у Волин. нац. ун-ті]. - № 3. - С. 92-93.

Мельничук Б. Ольга Кобилянська, не розмежована кордонами [про відзначення 140-літнього ювілею Ольги Кобилянської в Румунії та Україні]. - № 5. - С. 90-92.

Калинчук А. 35-а Шевченківська конференція. - № 6. - С. 91-92.

Горбовець Р. Про Шевченківський Петербург [Міжнар. семінар до 190-річчя Т. Шевченка, 12-14 трав., 2004 р.]. - № 7. - С. 91-94.

Залізняк Б. Конференція у Львові: [Наук. конф. “Меч і мисль” у Львів. нац. ун-ті, присвяч. Романові Іваничуку]. - № 8. - С. 90.

Хижун Я. Пам’яті Федора Погребенника присвячено. - № 10. - С. 95.

Поліщук О. “Критик і доба...” (Засідання літ.-крит. клубу, присвячене 90-літтю Л. Новиченка). - № 12. - С. 81-86.

Рева Л. ХІХ Франківська конференція [У Львів. нац. ун-ті ім. І. Франка]. - № 12. - С. 89.

Наші презентації.

Логвиненко М. До останнього патрона... (Долі українських письменників ХХ сторіччя очима літературознавця, критика: спогади, нариси, штрихи (шкіци) до портретів. - Х., 2003. - № 2. - С. 87.

Леся Українка і сучасність: (До 130-річчя від дня народження Лесі Українки). - Луцьк, 2003. - № 4. - С. 90.

Лебединская Т.М. Санкт-Петербург и Украина XVIII - XIX вв.: Историко-биографический словарь. - СПб, 2002. - № 7. - С. 87.

“Найголовніше - момент істини...”: Пам’яті Леоніда Новиченка: Зб. - К., 2004. - № 7. - С. 87.

Соболь В. Пам’ятна книга Дмитра Туптала. - № 7. - С. 87.

Родинне вогнище Зерових [Спогади, документи] / Вступна стаття Є. Сверстюка - К. : Гелікон, 2004. - № 8. - С. 95.

Чижевський Дмитро, особистість і творчість. Зб. мат. міжн. конф., організованої Слов’янською бібліотекою при Національній бібліотеці Чеської Республіки, Інститутом філософії ЧР, Слов’янським інститутом ЧР і Інститутом чеської літератури АН ЧР, 13 — 15 червня 2003 р. у Празі. - № 8. - С. 93.

Лепкий Б. Про життя і творчість Тараса Шевченка. - Тернопіль, 2004. - № 11. - С. 95-96.

Тобілевич І. К. (Карпенко-Карий) в Одесі. Бібліогр. покажч. /Упоряд.: О. Г. Нуньєс, О. І. Кравченко. - Одеса, 2004. - №12. - С. 79.

Некрологи:

Олекса Васильович Мишанич. - № 2. - С. 94-96.

Наталя Іллівна Чорна. - № 3. - С. 96.

Кіра Олександрівна Шахова. - № 4. - С. 95.

Пам'яті Іларіона Чолгана. - № 4. - С. 96.

Леонід Наумович Большаков. - № 10. - С. 96.

Олена Шпильова. - № 11.

2005

Статті, дослідження, розвідки

Кругікова Н. Важливий епістолярій. Миронець Надія - “Історія наша се... боротьба за національне існування”. Листування Є.Х. Чикаленка з В. К. Винниченком. (“Пам'ять століть”. - 2001. - № 6; 2002. - № № 1, 5, 6). - № 1. - С. 77-81.

Чикаленко Є. Листи до Івана Липи (на матеріалах Державного архіву Одеської області) /Упоряд., передм. та коментарі Інни Старовойтенко. - № 2. - С. 72-83.

Калініна Т. Тарас Шевченко у творчій долі Володимира Науменка. - № 3. - С. 76-79.

Медведюк Л. Життя колоритне, життя непересічне (“Golden Poet” - Маргарита Борзаківська). - № 3. - С. 44-50.

Момот Н. Шевченків Щоденник: жанрова гетерогенність як стратегія тексту. - № 3. - С. 20-28.

Харчук Р. Російський етнотип за текстами Т. Шевченка. - № 3. - С. 14-20.

Барабаш Ю. Гоголезнавство в Україні й поза нею [Доповідь, виголошена на 11-й щорічній наук. конф. НАУКМА “Україна: людина, суспільство, природа”, 24 січ. 2005 р.]. - № 4. - С. 3-9.

Гришин-Гришук І. Літописець Розстріляного Відродження. - № 5. - С. 9-13.

Якубовська М. У світлі високої зорі: (Штрихи до літературного портрета Ігоря Павлука). - № 5. - С. 52-59.

Луцій С. Юрій Лавріненко - дослідник “Розстріляного Відродження”. - № 5. - С. 3-9.

Нервний М. Лист Дмитра Чижевського до Томаса Манна. - № 5. - С. 60-63.

Галич О. Олесь Гончар у вимірі non fiction. - № 7. - С. 14-23.

Мовчан Р. Григорій Тютюнник - знакова постать в українській культурі чи естетичний феномен? - № 7. - С. 23-27.

Жулинський М. Відкрився птахом, людям і рослинам... Десять років без

Свєгена Гуцала. - № 8. - С. 3-8.

Крикуненко В. Василь Барка. “Що з поетом, тепер професором, Федором Приймою”? - № 8. - С. 69-74.

Леонтович О. “Дорогий, гарячий любий друже...” (Про взаємини М. Коцюбинського і В. Леонтовича). - № 8. - С. 66-69.

Мірошниченко Л. Загадковий автограф Лесі Українки. - № 8. - С. 25-29.

Рябчук С. Автор і читач у повісті Майка Йогансена “Подорож ученого доктора Леонардо...” - № 8. - С. 41-46.

Гуць М. Маловідомі сторінки з життя Олени Пчілки (Деякі архівні матеріали, пов’язані з відкриттям пам’ятника Іванові Котляревському в Полтаві 1903 року). - №10. - С. 58-66.

Ульбрехт З. Подорожні враження Є. Маланюка з Німеччини: до питання циклізації “Листівок з подорожі”. - №10. - С. 17-22.

Ярема С. Про авторство останніх двох праць Петра Карманського. - № 10. - С. 67-71.

Верстюк О. Скажи мені, хто я? (Проблема національної ідентичності літератури, літературного твору та його автора). - № 12. - С. 69-73.

Довженко О. Національний характер у романах Олеся Гончара. - №12. - С. 63-68.

Жулинський М. Юрій Лавріненко: творення сили національного відродження. - № 12. - С. 3-8.

Рецензії.

Кузик Д. Сторінками спадщини Миколи Лукаша: [Микола Лукаш. Бібліогр. покажч. / Уклад.: В. Савчин, наук. ред. Р. Зорівчак; ред.-бібліогр. Г. Домбровська; редкол.: В. Якимович (голова) та ін. - Л., 2003. - 356 с.]. - № 2. - С. 84-85.

Сулима М. Прообраз енциклопедії сковородинознавства: [Ушкалов Л. Григорій Сковорода: семінарії. - Х. : Майдан, 2004. - 876 с.]. - № 5. - С. 83-85.

Рева Л. Бібліографія часопису як дзеркала епохи: [“Червоний шлях” (1932 - 1936). Систематичний покажчик змісту / М-во культури і мистецтв України; Нац. парлам.б-ка України; Упоряд. Н.В. Лошинська; Наук. ред. В.В. Патока. Відп. за випуск В.О. Кононенко. - К., 2003]. - № 8. - С. 81-83.

Боронь О. Літопис Шевченкового життя: [Жур П. В. Труді і дні Кобзаря: Літопис життя і творчості Т.Г. Шевченка / Вступна стаття М. М. Павлюка. - К. : Дніпро, 2003. - 520 с.]. - № 10. - С. 72-74.

Погребенник В. Трикнижка, присвячене українському Сенкевичу: [Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. - Л., 2002]. - № 10. - С. 81-83.

Боронь О. [Вільна Я.В. Історико-літературний феномен критичної

інтерпретації творчості Г. Квітки-Основ'яненка. Монографія. - К. :
Алгоритм, 2005. - 300 с.]. - №11. - С. 92.

Біла А. На терезах рівнодення: [Львівський М. У фокусі віддзеркалення:
Статті. Портрети. Спогади]. - № 12. - С. 83-85.

Літопис подій.

Рева Л. Житомир в історії Волині і України [Всеукр. наук. краєзнавча
конф.]. - № 1. - С. 96.

Судак В. Пам'яті шевченкознавця [Літ.-мист. вечір, присвяч. 90-літтю
Петра Володимировича Жура]. - № 1. - С. 94.

Будугай О. Конференція до 200-річчя Михайла Максимовича. - № 3. -
С. 91-92.

Сліпушко О. Кримінальна справа академіка В.М. Перетца як дослідника
літератури Київської Русі (за матеріалами архіву СБУ). - № 5. - С. 64-70.

Рева Л. II Всеукр. наук.-метод. конф. “Т. Г. Шевченко і світова культура”
[Всеукр. наук. конф. в Сімферопольському ін-ті післядипломної освіти]. -
№ 6. - С. 83.

Волощук Є. “Будівничий мостів між країнами та менталітетами” [Про
Д. Затонського]. - № 7. - С. 91-92.

Гаврилів Т. “Уламки мого дитинства і юності, не більше”. Концепція
нарративу в автобіографічній пенталогії Томаса Бернарда. - № 10. - С. 52-57.

Дуркалевич В. Дмитро Павличко: постать очима сучасників. - № 10. -
С. 91-92.

Каневська Л. Пам'яті вченого [журналіста Павла Максимовича Федченка].
- № 10. - С. 89-90.

Наші презентації.

Куценко Л. Наталя Лівницька-Холодна: Нарис життя і творчості
(Кіровоград: Спадщина, 2004). - № 1. - С. 90.

Слово і доля: Збірник на пошану письменника, професора Степана Пушика
(Івано-Франківськ, 2004) / М-во науки і освіти; Прикарпатський ун-т
ім. В. Стефаника. - № 1. - С. 89.

Стус Д. Василь Стус: життя як творчість (К.: Факт, 2004). - № 2. - С. 96.

Теліга О. Листи. Спогади. /Упоряд. Надія Миронець (К. : Вид-во ім. Олени
Теліги, 2003). - № 2. - С. 95.

Лазаревський О.О. Шевченко та Лазаревські (К., 2004). - № 3. - С. 95.

Спогади Матвія та Олександра Лазаревських (К.-Самара, 2004). - № 3. -
С. 95.

Не відступлюся! До 100-річчя Оксани Яківни Мешко / Харк. Правозахисна
група; Упоряд.: В. В.Овсієнко, О. Ф. Сергієнко. - № 5. - С. 95.

Шудря М. Геній найщирішої проби: Нариси. Розвідки. Рецензії. Інтерв'ю.
Публікації [про О. Довженка] (К. : Юніверс, 2005). - № 7. - С. 60.

“...Щоб було слово і світло”. Листування Григора Тютюнника (Луганськ: Альма-Матер, 2004). - № 7. - С.60.

Комарівна Г. (Галина Михайлівна Комарова): Бібліогр. покажч. / Автор-упоряд. Г. Зленко (Одеса, 2004). - № 8. - С. 29.

На пошану пам'яті Віктора Китастого: Зб. наук. пр.: Міжнаціональні горизонти і компаративістичний дискурс сучасних літературознавчих студій. Монографія / Упоряд. І наук. ред. В. Моренець (К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2004). - № 8. - С. 29.

Кульчицький С., Солдатенков В. Володимир Винниченко [Перше біогр. вид. укр. громад. діяча, письменника] (К.: Вид. дім “Альтернативи”, 2005). - № 9. - С. 96.

Овсієнко В. Світло людей. Мемуари та публіцистика. Кн. I. (К.–Х., 2005). - № 9. - С. 96.

Некрологи.

Наталя Лівницька-Холодна. - № 7. - С. 95-96.

Микола Ігнатенко. - № 11. - С. 96.

2006

Статті. Дослідження. Розвідки.

Балдинюк В. Листи щастя, або Фантастичні пригоди наївного генія [Роздуми про роман Є. Галяса (К., 2005)]. - № 2. - С. 67-68.

Мірошніченко Л. “Есфирь Борисовне поклон...” (Невідомий лист Лесі Українки). - № 2. - С. 15-18.

Булаховська Ю. Декілька спогадів про Максима Рильського. - № 3. - С. 84-88.

Корицька Г. Сторінками краєзнавчої спадщини А. Кашенка (29 березня 2006 виповниться 85 років з дня смерті письменника). - № 3. - С. 90-93.

Штонь Григорій. (Автопортрет). - № 3. - С. 53-58.

Будний В. Прагматика історико-біографічного тексту. - № 4. - С. 67-69.

Круглий стіл: “Іван Франко в 10-томній академічній “Історії української літератури”. - 4. - С. 55.

Шумило Н. Золотий фонд “Історії української літератури”. - № 4. - С. 46-54.

Баран Є. Ігор Павлюк: між талантом і ремеслом. - № 5. - С. 55-56.

Корпусова В. З архіву Віктора Петрова (Домонтовича). - № 5. - С. 73-76.

Брижицька С. До роковин смерті та перепоховання Тараса Шевченка в Україні (за матеріалами Книг вражень відвідувачів могили поета 1901 - 2001 рр.). - № 6. - С. 31-39.

Коцюбинська М. Пам'ятка єднання двох культур: архів Зіни Геник-Березовської. - № 6. - С. 82-85.

Ляхова Ж. Історія української епістології: дослідження та видання

епістолярної спадщини. - № 6. - С. 70-81.

Жулинський М. Іван Дзюба: “В мене свій світ, своя позиція”... Навздогін із пером у руках за 75-літнім марафонцем. - № 7. - С. 3-15.

Стадницька Т. Автокреація: від пошуку автентичності до “смерті автора” (на матеріалі “Щоденника 1953-1969” і “Заповіту”, Розмов з Домініком де Ру” В. Гомбровича. - № 7. - С. 16-22.

Харченко А. Щоденник В’ячеслава Медведя в силовому полі українського модернізму. - № 7. - С. 44-48.

Цяпа А. Біографія і автобіографія: діалог про найвищу інстанцію (на матеріалі творів У. Самчука та Е. Канеггі). - № 7. - С. 35-40.

Бондар Л. “Кохання без тям” (штрихи до ліричного портрета Ольги Рошкевич у збірці І. Франка “Із днів журби”). - № 8. - С. 32-39.

Жулинський М. Герой неправдоподібного ювілею [До 75-ліття Г. Сивоконя]. - № 8. - С. 72-74.

Скибак І. Уляна Кравченко - соратниця Каменяря. - № 8. - С. 65-67.

Тетерина-Блохина Д. Ю. Бойко-Блохин - дослідник творчості Івана Франка. - № 8. - С. 48-57.

Франко О. З родинних стосунків Зеновії Франко. Спогади. - № 8. - С. 58-65.

Дудкіна О. Постать Івана Вишенського крізь призму етико-антропологічної концепції І. Я. Франка. - № 9. - С. 13-19.

Неживий О. Григій Тютюнник: одна присвята Іванові Чендею. - № 9. - С. 65-67.

Маценко С. Автобіографічність як проблема ідентифікації у творчості Крісти Вольф. - № 10. - С. 68-75.

Соловей Е. Єфремов і Франко: (До 130-х роковин Сергія Єфремова). - № 10. - С. 3-7.

Шпильова Н. Портрет американського письменника в інтер’єрі постмодернізму [Річард Бротіган, 1935-1984]. - № 10. - С. 61-68.

Гальчук О. Втеча від “великих ловів” або Дві смерті Миколи Зерова. - № 11. - С. 11-19.

Дати.

Демська-Бузуляк Л. До 135-річчя з дня народження Лесі Українки. - № 3. - С. 89.

Рецензії.

Бурлака Г. “Вибачте, шановний Агатангеле Юхимовичу!” [Епістолярна спадщина Агатангела Кримського. – К., 2006. – Т. 1. (1890-1917 pp.). - № 6. - С. 86-89.

Вертій О. На п’єдесталі страждань: духовний портрет Василя Стуса [Стус Д. Василь Стус: життя як творчість. - К., 2005.] - № 7. - С. 74-79.

Погребенник В. Епістолярний діалог Трохима Зінківського і Бориса

Грінченка [“...Віддати зумієм себе Україні”: Листування Трохима Зінківського з Борисом Грінченком. - К.; Нью-Йорк, 2004]. - № 7. - С. 72-74.

Сінченко О. Тонкий лірик і лицар чину - Олена Теліга [Теліга О. О краю мій... Твори, документи, біографічний нарис. - 2-е вид., випр. і доповн. - К., 2006]. - № 9. - С. 79-80.

Астаф'єв О., Нямцу А. Про Євгена Маланюка, уписаного в польський пейзаж. [Цяховська Е.. Поезія Євгена Маланюка в контексті українсько-польських літературних зв'язків. Моногр. - К., 2006]. - № 11. - С. 82-84.

Літопис подій.

Селівестрова С. Вечір пам'яті Анатолія Шияна. - № 5. - С. 86.

Шестопалова Т. Слобожанщина: літературний вимір. - № 5. - С. 84 [Про Всеукр. наук. конф. У Луган. нац. пед. ун-ті].

Сироїд Д. Дмитро Туптало у світлі українського барокко [Про Міжнар. наук. конф. у Львів. нац. ун-ті ім. І. Я. Франка]. - № 7. - С. 87.

Скибак І. Франкове свято у Трускавці. - № 8. - С. 93-94.

Селівестрова С. Конференція “Леся Українка і європейська культура”. - № 11. - С. 89.

Костенко Н., Гаврилюк Н. Віршознавчий семінар пам'яті академіка М. Л. Гаспарова. - № 12. - С. 73-74.

Пархоменко Л. Вечір пам'яті Володимира Леонтовича. - № 12. - С. 34.

Шкода Д. “Надія залишається з нами” (До 70-річчя від дня народження Надії Світличної). - № 12. - С. 71-72.

Наші презентації.

Іван Денисюк : (Біограф. нарис, вибрана бібліографія) / Упоряд. Я. Гарасима (2004). - № 1. - С. 71.

Тютюнник Г. “Образ України - здавна й по сьогодні”. Щоденники, записники. - № 3. - С. 94.

Куліш Пантелеймон. Повне зібрання творів. Листи. - Т. 1 / Упоряд., коментарі О. Федорук; підг. тексту О. Федорук, Н. Хохлова; відп. ред. С. Захаркін: 1841 - 1850 (К. : Критика, 2005). - № 4. - С. 92.

П'янов В. Ламані-переламані і щасливі. Спогади. Есеї. Нариси. - № 3. - С. 90.

Письма Л. Н. Вышеславского И.Т. Куприянову (Запоріжжя, 2005). - № 4. - С. 43.

З любов'ю і болем: Спогади про Павла Тичину: (Зб., присвячений 75-річчю Уманського пед. ун-ту ім. П. Тичини) (К., 2005). - № 6. - С. 96.

Соломія: Спогади про Соломію Павличко. - № 6. - С. 93.

Дзюба І. Тарас Шевченко (К. : Вид. дім “Альтернативи”, 2005). - № 7. - С. 89.

Зленко Г. Лицарі досвітніх вогнів: Тридцять три портрети діячів Одеської

"Просвіти" 1905-1909 рр. (Одеса: Астропринт, 2004). - № 7. - С. 90.

Маковей О. Життєпис Осипа Юрія Гординського-Федьковича (Чернівці: КП Вид-во "Золоті литаври", 2005). - № 7. - С. 90.

Маслюк Т. Подвижник у царині Слова: спогади, бібліографія наукових праць та перекладів / Уклад.: М. Борецький, В. Зварич, Я. Маслюк (Дрогобич, 2005). - № 7. - С. 90.

Слово про літературу та письменників Придніпров'я. Нариси та есеї / Авт. Л. Степовичка (Дніпропетровськ, 2005). - № 7. - С. 91.

Іванишин П. Печать духу: національно-екзистенціальна Франкіана (Дрогобич: Вид. фірма "Відродження", 2006). - № 8. - С. 93.

Григорій Сковорода і загадковість присутності (Матеріали конф., присвяч. 280-річчю від дня народж. Григорія Сковороди) (Львів, НТШ, 2005). - № 9. - С. 84.

Зеновія Франко. Статті. Спогади. Матеріали / Упоряд. М. Вальо (Львів, 2003). - № 9. - С. 85.

Іван Дзюба - талант і доля: Біобібліогр. нарис (К. : ВАТ Вид-во "Київська правда", 2005). - № 9. - С. 83.

Денисюк В. Зоря тернистої долі [До 100-річчя Є. Шабліовського] (Луцьк: Волин. обл. друкарня, 2006). - № 10. - С. 94.

Листи Леоніда Жебуньова до Євгена Чикаленка. 1907-1919 роки / НАН України; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України (К., 2005). - № 10. - С. 89.

Шевчук В. Просвічений володар: Іван Мазепа як будівничий Козацької держави і як літературний герой. - № 10. - С. 89.

Арсенич П. Леся Українка на Гуцульщині (Івано-Франк., 2006). - № 11. - С. 96.

Документи про Шовгенових та Теліг у фондах Центрального Державного архіву вищих органів влади і управління України. Показ. / Упоряд. Маковська Н. (К., Вид-во Олени Теліги, 2006). - № 11. - С. 96.

Маланюк Є. Повернення: Поезії. Літературознавство. Публіцистика. Щоденник. Листи (Львів: "Світ", 2005). - № 11. - С. 95.

Дзюба І. Шевченкофобія в сучасній Україні (К., 2006). - № 11. - С. 96.

Некролог.

Олег Миколайович Романів. - № 1. - С. 96.

Мирослав Олександрович Мороз. - № 3. - С. 95-96.

Петро Одарченко. - № 4. - С. 95.

Омелян Пріцак. - № 7. - С. 94.

Володимир Костянтинівич Кухалашвілі. - № 7. - С. 95.

Лідія Францівна Дунаєвська. - № 7. - С. 96.

Надія Олексіївна Світлична. - № 10. - С. 96.

2007

Статті. Дослідження. Розвідки.

- Ільницький М. Перша монографія про Дмитра Чижевського (Надьярных Н. С. Дмитрий Чижевский. Единство смысла. - М., 2005). - № 1. - С. 64-69.
- Піхманець Р. “Іван Франко поставив мене малим наслідником своїм...” (В. Стефаник). - № 2. - С. 17-26.
- Гіщинський В. Підгорецькі ченці-василіяни душу “... усопшаго поета Тарасія Шевченка...” поминають. - № 3. - С. 79-81.
- Семенюк Г. Поет національної честі [До 60-ліття вченого-філолога]. - № 3. - С. 46.
- Сорока П. За покликом долі [До 70-ліття Р. Гром’яка]. - № 3. - С. 30-32.
- Федорук О. Зауваги до автографів Шевченка. - № 3. - С. 28-29.
- Віталію Дончику - 75! (Сивокінь Григорій; Мовчан Раїса). - № 4. - С. 28-29.
- Зборовська Н. Ми з Віталієм Григоровичем - шістдесятники. - № 4. - С. 29-30.
- Миколі Сулимі - 60. - № 4. - С. 32.
- Сулима М. Павло Тичина і поети-модерністи. - № 4. - С. 32-38.
- В’ячеславу Брюховецькому - 60 (М. Сулима, Г. Сивокінь). - № 7. - С. 36-37.
- Жулинський М. Відчайдушна одержимість неофіта, або “...Як важко бути Антеєм на асфальті”. Єлейні кпини з ювілейного В’ячеслава Брюховецького. - № 7. - С. 57-61.
- Котик І. Імена і безіменність “Базилевса” (постать Віктора Неборака). - № 7. - С. 79-82.
- Крат М. Вацлав Граб’є: “...Я лише обшарпаний співак блюзів”. - № 7. - С. 28-33.
- Мірошніченко Л. Притягальна сила дитячих облич (з етюдів про фотографії з архіву Косачів). - № 7. - С. 68-72.
- Гальченко С. “Десятирічка” Остапа Вишні: (Рукопис із шухляди часів незалежності). - № 8. - С. 57-69.
- Сергію Гальченку - 60 (М. Сулима, відділ рукописних фондів і текстології Ін-ту літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Л. Мірошніченко). - № 8. - С. 55-57.
- Грегуль Г. Соціальне походження Віктора Петрова: невідомі сторінки. - № 8. - С. 40-43.
- Дмитру Затонському - 85. Урочисте засідання вченої ради з нагоди ювілею академіка Д. В. Затонського. - № 8. - С. 44-46.
- Наливайко Д.: [До 85-річчя Д. Затонського]. - № 8. - С. 46-47.
- Покальчук Ю. Під знаком Затонського. - № 8. - С. 47-48.
- Затонський Д. Митець у світі навиворіт: (Бертольд Брехт та Ернст Юнгер). - № 8. - С. 51-54.

Чертенко О. “Ланцюг часів не рветься” [До 85-річчя Д. Затонського]. - № 8. - С. 48-50.

Чопик Р. Вовчок. [Про Марка Вовчка]. - № 8. - С. 3-14.

Миронець Н. Епістолярний діалог Володимира Винниченка з Розалією Ліфшиць (1911-1918). - № 9. - С. 48-56.

Свербілова Т. Іван Микитенко (1887-1937) як дзеркало українського кітчу. - № 9. - С. 35-47.

Автопортрет. Гуменюк Віктор. - № 10. - С. 83-89.

Мацько В. Творчий підсумок науковця. - № 10. - С. 36-37.

Миронець Н. Епістолярний діалог Володимира Винниченка з Розалією Ліфшиць (1911-1918). - № 10. - С. 62-69.

Поліщук Я. Ігор Трач та його “Зерна”. - № 11. - С. 73-76.

Шпиталь А. Віктор Некрасов: по той бік Стіни. - № 11. - С. 81-83.

Ювілей професора-академіка С. П. Козака. - № 11. - С. 30-32.

Рецензії.

Мазепа Н. Історія відсутності й повернення: [Соловей Е. Невпізнаний гість: Доля і спадщина Володимира Свідзінського. - К., 2006. - 224 с.; В. Свідзінський (1885-1941): Біобібліогр. покажч. - К., 2006. - 53 с.]. - № 5. - С. 78-80.

Кулик Д. Бібліографія великого українця: [Григорій Кочур. Біобібліогр. покажч. У 2 ч. - 2 вид., доопрац. і доповн. - Л., 2006. (Укр. біобібліографія. Нова серія; Ч. 21)]. - № 6. - С. 82-83.

Ониськів М. Іван Франко з погляду ХХІ століття: [М. Ткачук. Лірика Івана Франка: До 150-річчя від дня народження Івана Франка: Монографія. - К., 2006. - 296с.]. - № 6. - С. 84-85.

Андрієнко Л. Епістолярний світ Дмитрія Ростовського: [Федотова М. А. Эпистолярное наследие Дмитрия Ростовского: исследование и тексты]. - № 7. - С. 90-92.

Зборовська Н. “Наша Пані” Леся Українка у тлумаченні Оксани Забужко (Інтелектуальні парадокси культурного фемінізму): [Notre D’ame d’Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. Сер. “Висока полиця” / Післям. Л. Ушкалова. - К., 2007. - 640 с.]. - № 9. - С. 69-73.

Пелешенко Ю. Пам’ятки давньогрузинської агіографії українською: [Пам’ятки давньогрузинської літератури / Упоряд., переклад, передм. та прим. О. Мушкудіані. - К., 2006. - 338с.]. - № 10. - С. 90-91.

Назарук В., Соболев В., Якубовська-Кравчик К. Нова праця напередодні ювілею автора: [S. Kozak. Z dziejow Ukrainy: Religia. Kultura. Mysl spoleczna: Studia i szkice. - Warszawa, 2006. - 378 s.]. - № 11. - С. 85-87.

Гнатюк М. Літературознавча енциклопедія – духовний запит часу: [“Літературознавча енциклопедія”: У 2 т. / Авт.-уклад. Ю. Ковалів. - К., 2007].

– № 12. – С. 80-83.

Літопис подій.

Бережа І. Всеукраїнська конференція в Миколаєві (27-28 жовт., 2006 р., Миколаївський ун-т ім. В. Сухомлинського, присвячений М. Вінграновському). – № 1. – С. 91-92.

Гаврилюк Н. Одеса літературна [26-27 жовт. 2006 р. в Одес. нац. ун-ті ім. І. Мечникова, відб. II Міжнар. наук. конф, присвячена пам'яті С. П. Ільйова]. – № 1. – С. 93-94.

Лисенко В. Бруно Шульц і культура пограниччя [Міжнар. наук. конф, 18-19 листоп. 2006 р. в Дрогобичі]. – № 1. – С. 94-95.

Соловей Е. Невпізнаний гість: Доля і спадщина Володимира Свідзінського (К. : Наук. думка, 2006). – № 1. – С. 95.

Соболь В., Вашкевич-Левандовська П. Вшанування Івана Франка у Варшавському університеті (16-17 листоп., 2006 р.). – № 3. – С. 94-95.

Лисенко Н. Про Василя Стуса по-сучасному та переосмислено. – № 4. – С. 88-90.

Лисенко В. Пам'яті Олекси Тихого. – № 6. – С. 91.

Хазіна І. Зустріч із Вірою Річ. – № 6. – С. 89-90.

Поліщук О. Бранець вічності Олекса Стефанович. – № 8. – С. 43.

Наші презентації.

Леся Українка: Бібліогр. покажч. праць викл., працівників, аспірантів та студентів ВДУ ім. Лесі Українки (2000-2005) (Луцьк: Вежа, 2006). – № 2. – С. 95.

Наш сучасник Микола Зеров (Луцьк: “Терен”, 2006). – № 2. – С. 94.

Куценко Л. “І вічність на каміннях Праги...”: Біограф. Нариси (К. : ТОВ “Імекс-ЛТД”, 2006); Його ж: “І спомену непроминуча кара...”. Євген Маланюк: подорожі Україною. 1926-1943” (Кіровоград: Спадщина, 2006). – № 4. – С. 94.

Нахлік Є. Подружнє життя і позашлюбні романи Пантелеймона Куліша: Докум.-біогр. Студія (К.: Укр. письменник, 2006). – № 4. – С. 94.

Горболіс Л. Тимотей Бордуляк. Життя і творчість (Тернопіль, 2007). – № 5. – С. 95.

Коцюбинська М. Книга споминів (Х. : Акта, 2006). – № 6. – С. 92.

Качмар Л. Іван Теодор Рудницький: життя на тлі історії (Львів: Астролябія, 2006). – № 8. – С. 43.

“Людмила Тарнашинська”: науково-допоміжний біобібліогр. покажч. / Бібліограф-укладач Г. Волянська наук. ред. В. Кононенко (К., 2006). – № 8. – С. 96.

Мельниченко В. Тарас Шевченко: “Моє перебування в Москві” (М. : ОЛМА Медиа Групп, 2007). – № 8. – С. 82.

Д. В. Кравець. Чубай з роду гетьманів: Монографія (Рівне: “Волинські береги”, 2007). - № 9. - С. 68.

На сторінках цілості, щастя і могутності більшої родини – нації: (Мат. наук. конф., 22-23 верес. 2006 р.: До 100-річчя від дня народж. Олени Теліги) (К., 2005). - № 9. - С. 95.

Ротач Петро Петрович. Біобібліогр. покажчик / Укладач Т. Соломоненко (К., 2007). - № 9. - С. 68.

Серія: “Шістдесятники: профілі на тлі покоління”. - № 9. - С. 94.

А. Кримський. Нариси життя і творчості (К. : Вид. дім “Стилос”, 2006). - № 10. - С. 93.

Балеса Ю. З відстані часу: Спогади та есе (Ужгород: Гражда, 2006). - № 11. - С. 32.

Собор муз.

Сулима В. Григійр Тютюнник: його епоха у фотографіях Володимира Білоуса. - № 2. - С. 96.

Лист до редакції.

XXL. Що в імені тобі моєму... (З приводу однієї “автопрезентації”). - № 5. - С. 93-94.

Решодько Н. Сосниця чекає свого вірного сина Олександра Довженка. - № 6. - С. 76-77.

Ушкалов Л. Другий (і останній) лист до проф. Григорія Грабовича. - № 6. - С. 78.

Некролог.

Роман Михайлович Кухар. - № 9. - С. 96.

Григорій Герасимович Аврахов. - № 10. - С. 96.

Гундорова Т. Пам’яті Івана Фізера. - № 11. - С. 94.

Іван Михайлович Фізер. - № 11. - С. 94.

Анатолій Григорович Погрібний. - № 11. - С. 96.

Борис Андрійович Деркач. - № 12. - С. 87.

Надія Олександрівна Вишневіська. - № 12. - С. 87.

2008

Статті. Дослідження. Розвідки.

Лук’яненко (Тимошук Я.). “Антимемуари” vertus “автофікшн”: [Роздуми про “Антимемуари” Андре Мальро на тлі сучасних літературних тенденцій]. - № 1. - С. 62.

Мірошниченко Л. Невідомі автографи Лесі Українки. - № 1. - С. 72.

Ніні Євгенівні Крутиковій — 95: (Редакція журналу “Слово і час”, відділ світової літератури Ін-ту літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України). - № 1. - С. 3.

Миронець Н. Епістолярний діалог Володимира Винниченка з Розалією Ліфшиць (1911-1918). (Продовж.) - № 1. - С. 78.

Яструбецька Г. Одержимий літературою, або Про Андрія Головка і його сонячно-червоний роман. - № 1. - С. 31.

Зарва В. Ін-т філології Бердянського держ. пед. ун-ту. - № 2. - С. 3.

Крижко В. Бердянський держ. пед. ун-т. - № 2. - С. 3.

Школа Г. Повернення незабутніх: (Спадщина Т. Зінківського). - № 2. - С. 96.

Миронець Н. Епістолярний діалог Володимира Винниченка з Розалією Ліфшиць (жовт. –листоп. 1911-1918). (Продовж.). - № 3. - С. 80.

“... Народе мій, до тебе я ще верну...”: Ювілейна вчена рада Ін-ту літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України, присвячена 70-літтю Василя Стуса. - № 3. - С. 3.

Старовойтенко І. Повний “Кобзар” Т. Шевченка (1907-1908 рр. видань) у листуванні П. Стебницького з Є. Чикаленком. - № 3. - С. 17.

Штонь Г. Т. Г. Шевченко та І. Я. Франко. Поетичні візії України. Онтологічна спільність та відмінність. - № 3. - С. 12.

Автопортрет. Володимир Кузьменко. - № 4. - С. 103.

Галич О. Олександр Кондратьєв і Україна. - № 4. - С. 30.

Гринько М., Корнійчук М. Подвижник української справи - Євген-Юлій Пеленський. - № 4. - С. 88.

Ковалець Л. Федьковичезнавчі мемуари: типологія та особливості авторських позицій. - № 4. - С. 72.

Листи М. Ковача до О. Мишанича (підг. Я. Мишанич). - № 4. - С. 93.

Мушинка М. Мої взаємини з Олексою Мишаничем в останні роки його життя. - № 4. - С. 98.

Олекса Мишанич і югославські українці. (М. Сулима). - № 4. - С. 93.

Ганна Синьоок. Леонід Первомайський і Арсеній Тарковський: типологічний аспект. - № 5. - С. 91.

Голованівський С. Слово про товариша: (До 100-річчя Леоніда Первомайського); підг. та комент. Е. Соловей. - № 5. - С. 87.

Манюх Н. Автобіографізм як особливість характеротворення у прозі Володимира Дрозда. - № 5. - С. 81.

Михед П. Микола Гоголь і поляки: (Деякі аспекти дослідження). - № 5. - С. 3.

Мірошніченко Л. “...Ти дав колючу гілочку тернову...”: (3 етюдів про фотографії з архіву Косачів). - № 5. - С. 64.

Федорук О. До Шевченківської бібліографії 1861 року. - № 5. - С. 52.

Бурлака Г. Літературно-критична спадщина Михайла Грушевського: джерелознавчі знахідки. - № 6. - С. 78.

Моренець В. Приватна гравітація Тараса Федюка. - № 6. - С. 63.

Коцюбинська М. Шевченкові листи. - № 7. - С. 15.

Кривенко С. Михайло Могилянський про Тараса Шевченка. - № 7. - С. 23.

Левицький В. Цілителька дитячих душ. - № 7. - С. 99.

Павленко М. "Падаю і знов іду": крутосхили Тичининого шляху до Шевченка. - № 7. - С. 3.

Бондар Л. "Коли душа терпить...": дві заключні терцини Франкового циклу "Спомини". - № 8. - С. 61.

Пастух Т. Про мишу в норі, Роберта Бернса та Василя Голобородька. - № 8. - С. 31.

Ротач П. Відданий Україні, Шевченкові: (До біографії Анатолія Костенка). - № 8. - С. 68.

Заснування Української Академії наук. - № 9. - С. 3.

Айзеншток Ієремія. (Селівестрова С.). - № 9. - С. 87.

Вервес Григорій (Селівестрова С.). - № 9. - С. 88.

Дзеверін І. (Лисенко В.). - № 9. - С. 90.

Епоха Дмитра Затонського. (Чертенко О.). - № 9. - С. 92.

Єфремов С. (Селівестрова С.). - № 9. - С. 92.

Жити, щоб працювати: (До творчої біографії Олекси Мишанича). (Мишанич Я.). - № 9. - С. 101.

Жулинський М. Був "одночасно і вченим, і громадським діячем на полі культури". - № 9. - С. 7.

Новиченко Л. Semper tiro і його літературознавча школа (Ковалів Юрій). - № 9. - С. 97.

Маслов Сергій. (Сулима Микола). - № 9. - С. 96.

Сивокінь Г. Мої постуніверситети. - № 9. - С. 106.

Шамота Микола. (Селівестрова С.). - № 9. - С. 107.

Височанський В. 160-ліття кафедри української словесності у Львівському університеті. - № 10. - С. 3.

Герасим Ярослав, Будний Василь. Ex cathedra: сучасне літературознавство у Львів. нац. ун-ті ім. Івана Франка (1998-2008). - № 10. - С. 5.

Ільницький М. Етоси Дмитра Козія. - № 10. - С. 36.

Крупач М. "Каліський Парнас": Михайло Селегій - воїн та письменник. - № 10. - С. 90.

Легкий М., Пилипчук С. З останнього десятиліття франкознавства. - № 10. - С. 21.

Пастух Б. Володимир Винниченко і Дмитро Донцов: онтологічний конфлікт. - № 10. - С. 84.

Салига Т. Поет Василь Хмелюк: шукання стилю. - № 10. - С. 68.

Федорак Н. Михайло Возняк - дослідник української літописної традиції. - № 10. - С. 31.

Чопик Р. Гоголь - Гоголь - і чорт. - № 10. - С. 61.

О'Лір О. Ігор Качуровський: неокласик, закоханий у Середньовіччя. -

№ 11. - С. 30.

Радько А. Невідомі сторінки з життя Бориса Якубського. - № 11. - С. 66.

Хархун В. Ленін як тоталітарний Христос. - № 11. - С. 14.

Волицька І. Уроки Наталі Кузякіної (До 80-річчя від дня народження):
Вступне слово М. Коцюбинської). - № 12. - С. 33.

Леопольдові Яценку - 80 (Михайло Гуць). - № 12. - С. 47.

О'Лір О. “Набула голос вільний, ніжний, дужий...” - № 12. - С. 86. (Про
Н. Гаврилук).

Рецензії.

Баран Є. Між культурництвом і донжуанством: [Євген Нахлік. Подружнє
життя і позашлюбні романи Пантелеймона Куліша: Документально-
біографічна студія. - К., 2006. - 351 с.]. - № 1. - С. 89.

Іванишин П. Нестримний, як зухвалість: [Салига Т. Ю. Всесвіт, гори і він.
Петро Скунець. - Ужгород: Гражда, 2007. - 120 с.]. - № 6. - С. 97.

Левицький В. Рембо, чи мефісто, чи, зненацька й розкотисто, гетьман: про
Григорія Кочубея в полудень Постмодернізму: [Кравець Д.В. Чубай з роду
Гетьманів: Монографія. – Рівне : Волинські обереги, 2007. - 300 с.]. - № 6. -
С. 92.

Герасимова Г. Два поетичні генії - Тарас Шевченко й Шандор Петефі:
[Taras Sevcsenko. Kobros: Válogatott költemények / Fordította Weóres Sándor;
Шандор Петефі. Вибрані твори / Перекл. з угор. Леонід Первомайський. - К.,
2006. - 400 с.+334 с.]. - № 7. - С. 104.

Сушко О. Дума про невмирущу людину: [Микола Зимомря. Долі в людях:
Нариси, інтерв'ю / Передм. Л. Сеника, післям. В. Марка. - Дрогобич, 2006. -
475 с.]. - № 8. - С. 102.

Яремчук І. “...Ваш лист... воскресив мою душу...”: [Легка О. Життя - це
любов: (Еротичний роман у віршах Наталі Лівницької-Холодної): Монографія /
О. Легка. - Львів, 2007. - 240 с.]. - № 12. - С. 94.

Літопис подій.

Веретейченко І. Документалістика початку ХХІ століття: проблеми теорії
та історії. - № 1. - С. 94.

Онищенко Н. Кошелівецькі читання. - № 4. - С. 106.

Поліщук О. Навколо постаті Володимира Винниченка. - № 4. - С. 107.

Ткалич І. До 100-річчя Олекси Влизька. - № 5. - С. 107.

Поліщук О. “Лицар честі й совісті”. - № 6. - С. 104.

Наші презентації.

Інститут філології Бердянського державного педагогічного університету:
Бібліобіографія. - № 2. - С. 108.

Новик О. Іван Левада. - № 2. - С. 108.

Харлан О.Д. Катря Гриневичева. - № 2. - С. 61.

Автор і авторство у словесній творчості. - № 3. - С. 72.

Челецька М. Номеносфера поезії Івана Франка: Поетика заголовків, присвят, епіграфів. - № 3. - С. 107.

Дзюба И.М. Сквозь завихрения времени. - № 4. - С. 49.

Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: У 2 т. - № 5. - С. 108.

Наші втрати: Матеріали до біографічного словника репресованих у 1930-х роках діячів в УРСР, зібрані Юрієм Лавріненком. - № 5. - С. 77.

Поліщук Я. Пейзажі людини. - № 5. - С. 40.

Скупейко Л.І. Постаті і тексти: З історії української літератури. - № 5. - С. 77.

Мельничук Б. Поріднений з Буковиною: Літературознавчий нарис про Івана Франка. - № 6. - С. 102.

Мегела І. У світі вічних образів: Статті, лекції, відгуки. - № 6. - С. 51.

Костюк Г. Зустрічі і прощання: Спогади у двох книгах. - № 7. - С. 109.

Гуйванюк М. Марко Черемшина: невідоме й призабуте: Наукові розвідки, републікації, документи. - № 7. - С. 101.

Григораш Н. Украинската литературоведска българистика от XIX и средата на XX век: личности и школи. - № 7. - С. 108.

Сохацька Є. "Молюся за весь Рідний край...": Штрихи до життєпису Івана Огієнка та його культурологічної діяльності. - № 8. - С. 87.

Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини: Зб. наук. пр. - № 10. - С. 105.

Гірняк М. Таємниця роздвоєного обличчя: Авторська свідомість в інтелектуальній прозі Віктора Петрова Демонтовича. - № 10. - С. 110.

Дмитро Туптало у світлі українського бароко: Збірник наук. праць. - № 10. - С. 109.

Салига Т. Франко - Каменяр. - № 10. - С. 109.

Скоць А. Шевченкознавчі студії: Декалог: Монографія. - № 10. - С. 106.

Некролог.

Ніна Луківна Калениченко. - № 5. - С. 109.

Ніна Євгенівна Крутікова. - № 6. - С. 109.

Прощальне слово про колегу. - № 6. - С. 110.

Віктор Григорович Беляєв. - № 11. - С. 97.

"...Час поламався на твоєму березі": Сумуючи за Юрком Покальчуком. - № 12. - С. 96.

2009

Статті. Дослідження. Розвідки.

Лисенко Н. Емігрантські ювілеї О. Олеса. - № 1. - С. 16-24.

Горнунг О. З епістолярної спадщини Олександра Білецького. - № 1. -

С. 100.

Луцій С. “Я розумію вагу і значення Вашого видання...”: про епістолярну історію “Літературно-наукового збірника”. - № 1. - С. 79-100.

Поліщук В. Яків Щоголів у лектурі Павла Филиповича. - № 1. - С. 67-70.

Сулима М. Михайль Семенко й Олександр Олесь. - № 1. - С. 24-27.

Гундорова Т. Буденні спогади про небуденну людину. - № 2. - С. 95.

Знаєнко Т. Мирослава. Спомини про Вчителя: Юрій Володимирович Шевельов (1908-2002). - № 2. - С. 92-95.

Миронець Н. Епістолярний діалог Володимира Винниченка з Розалією Ліфшиць (1911-1918). (Продовж.) - № 2. - С. 99-106.

Павлюк І. Шевченкіана у пресі Волині, Полісся, Холмщини, Підляшшя 1917-2000 років. - № 2. - С. 38-46.

Погребенник В. Центральна Європа та Азійський схід у мемуарах Андрія Чайковського про Боснійську війну. - № 2. - С. 33-38.

Яцюк В., Федорук О. Портрети Віктора Забіли. - № 2. - С. 52-55.

Бетко І Архетипальна постать блазня в українській постмодерній прозі: На прикладі творів Ю. Андруховича та ін. - № 3. - С. 54.

Бондар Л. Шевченкові присвяти. - № 3. - С. 19.

Мицько В. Людина і світ в українській діаспорній прозі. - № 3. - С. 83-92.

Мельничук Б. Шевченкіана Андрія Малишка. - № 3. - С. 34-44.

Усенко П. “Дякую тобі за твоє ласкаве, сердечне українське слово...”: Зі спадщини Шевченкового сподвижника З. Сераковського. - № 3. - С. 45.

Гнатюк М. Пізнати іншого в собі: поетичний діалог Юрія Коваліва та Олеси Мудрак. - 4. - С. 102.

Миронець Н. Епістолярний діалог Володимира Винниченка з Розалією Ліфшиць (1911-1918). (Продовж.) - № 4. - С. 74-79.

Монастирецький Л. Житомирські адреси О. Ольжича. - № 4. - С. 96-101.

Палинський В. Нотатки на берегах книжки М. Якубовської “Твоїм будучим душу я тривожу...” - № 4. - С. 110-113.

Стембовська Г. День смерті Пані День: американська поезія 1950-60-х р. у перекладах Ю. Андруховича. - № 4. - С. 109-110.

Чижевський Д. “Тоголь”. - № 4. - С. 61-73.

Кривенко С. Ранній Павло Тичина у відгуках Михайла Могилянського. - № 5. - С. 100.

Могилянський М. П. Тичина: Страничка из истории новой украинской поэзии. - № 5. - С. 104-109.

Лист Івана Світличного до Василя Голобородька: Післямова Олексі Неживого. - № 5. - С. 110.

Гросевич Т. Мандри Гуменюка. - № 6. - С. 107.

Миронець Н. Епістолярний діалог Володимира Винниченка з Розалією

Ліфшиць (1911-1918). (Продовж.) - № 6. - С. 109.

Радченко О. Час як уява і час як буття: Еміль Штайгер versus Мартін Гайдеггер. - № 6. - С. 45.

Соболь В. "Діаруш" Пилипа Орлика як щоденник українсько-польського пограниччя. - № 6. - С. 20.

Ткачук Р. Іпатій Потій та уніоністика на межі XVI - XVII ст. - № 6. - С. 13.

Варикаша М. Гомоеротична суб'єктивність у діаруші В. Гомбровича. - № 7. - С. 60.

Кодак М. Іван Франко versus Вільям Шекспір, або "І зоря до зорі промовля". - № 8. - С. 73-83.

Луцій С. Невідомі сторінки еміграційної Шевченкіани. - № 8. - С. 12.

Момот Н. Щоденниковість та автобіографізм у повісті Т. Шевченка "Близниці": Філософська інтерпретація. - № 8. - С. 24 - 32.

Шпиталь А. Scripta manet: До 85-ліття Павла Загребельного. - № 8. - С. 101-108.

Гаврилюк Н. Homo mechanicus: "Техноспівідь" Ганни Осадчук. - № 9. - С. 79.

Аврахов Г. Григорій Тютюнник, яким прописався в моєму серці. - № 9. - С. 69.

Костенко Г. Проблема автора в романі Володимира Набокова "Пнін". - №9. - С. 60-65.

Лисенко-Єржиківська Н. Тематично-мотиваційна проблематика "одеської" інтимної лірики Адама Міцкевича та її українське віддуння. - № 9. - С. 85-96.

Неживий О. Таким Григорій Тютюнник залишився в нашій пам'яті. - № 9. - С. 66-69.

Печарський А. Кримінальна тенденція екстерналізації в житті і творчості Андрія Головка: Українська сторінка шекспірівської отеллології. - № 9. - С. 23-30.

Соловей Е. "Зберігати вічно... до 1967 року": Про слідчу справу Володимира Свідзінського. - № 9. - С. 14-23.

Дрозд В. До дружини Іраїди Володимирівни Жиленко, дочки Ірини Володимирівни Жиленко та сина Павла Володимировича Дрозда. - № 10. - С. 10.

Жулинський М. Острів вічності був обіцяний Майстрові ще на землі: До 70-річчя Володимира Дрозда. - № 10. - С. 3-10.

Шпиталь А. Doris Lessing. - № 10. - С. 22-25.

Гаврилюк Н. Олександр Білецький, якого ми не знаємо. - № 11. - С. 21.

Барабан Ю. Гоголь і Шевченко: Акценти. - № 12. - С. 3.

Березовенко А. Спогади про Юрія Шевельова. - № 12. - С. 62.

Дмитрук О. Постать Юрія Косача на шпальтах часопису "Неділя"

(Ашаффенбург). - № 12. - С. 54.

Косач Ю. Олег Ольжич. - № 12. - С. 45-48.

Косач Ю. Слово про Миколу Куліша. - № 12. - С. 48-54.

Миронець Н. Епістолярний діалог Володимира Винниченка з Розалією Ліфшиць (1911-1918). (Продовж.) - № 12. - С. 94-106.

Романов С. “Портрет митця замолоду”: штрихи до життєвого і творчого шляху Юрія Косача. - № 12. - С. 29.

Рецензії.

Мейзерська Т. Постколоніальний проект Ярослава Поліщука: [Поліщук Я. Пейзажі людини (Х. : Акта, 2008)]. - № 2. - С. 115.

Сулятицький М. Літературознавче розкрилля духу: [Качкан В., Хланта І.: Біобібліогр. покажч.(Ужгород: ВАТ “Патент”, 2008)]. - № 3. - С. 114.

Грицик Л. Силове поле полоністики: Постаті і проблеми: [Радишевський Р. Полоністичні та порівняльні студії. - К., 2008. - 509 с.; Радишевський Р. Українсько-польське пограниччя: сарматизм, бароко, діалог культур (К., 2008)]. - № 4. - С. 117.

Горболіс Л. Про щоденники, причетні до творення історії: [Галич О. А. У вимірах non fiction: Щоденники українських письменників ХХ ст.] (Луганськ: Знання, 2008). - № 5. - С. 115.

Даниленко В. Польська література Волині в епоху романтизму: [Єршов В. Польська література Волині доби романтизму: генологія мемуаристичності (Житомир : Полісся, 2008)]. - № 7. - С. 99.

Загорулько Н. “А я листів чекаю, як Бога, як Великодня...” Епістолярій Івана Світличного (К., 2008). - № 7. - С. 89.

Бібліографія.

Рева Л. Українська літературна біографіка кінця ХХ - початку ХХІ століття. - № 11. - С. 101-109.

Літопис подій.

Л. В. “Стусове коло”. - № 1. - С. 118.

Носенко Т. Румунська україністика: події, факти. - № 1. - С. 118-120.

П. Г. Юрій Шевельов у сучасному українському дискурсі. - № 2. - С. 121.

Рева Н. Книжковій палаті України - 90. - № 2. - С. 122.

Рязанцева Т. “Вправний пловець в океані української культури...” - № 2. - С. 123.

Дунай П. VII Кримські міжнародні читання. - № 3. - С. 122.

Потапенко С. Вшанування пам’яті Павла Чубинського в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. - № 3. - С. 120.

Мельничук Я. Присвячена Ользі Кобилянській і не тільки. - № 4. - С. 80.

Боронь О. Шевченківська конференція в Київському університеті ім. Т. Г. Шевченка. - 5. - С. 118.

- Селівестрова С. Творчість М.В. Гоголя в контексті світової культури: До 200-річчя від дня народження. - № 5. - С. 120.
- Стужук О. Всеукраїнська Шевченківська конференція. - № 6. - С. 118.
- Сулима М. Уклін ученому. - № 7. - С. 32.
- Третяченко Т. “Олена Пчілка і Галич”: До 160-річчя письменниці. - № 7. - С. 116.
- Лешишин З. “Іван Франко і культура Поділля”. - № 9. - С. 123.
- Сабат Г. Міжнародна наукова конференція “Іван Франко: недруковане й забуте”. - № 9. - С. 124.
- В.Л. Вечір пам’яті Володимира Дрозда. - № 12. - С. 106.
- Дацько О. У світі Гоголя. Життя, творчість та літературна спадщина письменника: До 200-ліття від дня народження. - № 12. - С. 109-111.
- Дроздовський Д. Микола Гоголь: магія льялькарства чи самотність льяльکارя? - № 12. - С. 111-115.
- Наєнко М. Гоголь крокує планетою. - № 12. - С. 107.
- Наші презентації.*
- Лариса (Леся) Григорівна Рева: біобібліогр. покажч. / Уклад. Н.М. Рева. - № 2. - С. 125.
- Світличний І. Голос доби: Кн.2 / Упоряд. Л. Світлична, Н. Світлична. - № 2. - С. 125.
- Миронець Н. Джерела історичної пам’яті. - № 3. - С. 124.
- Первомайський Л. Вибрані листи: 1970-1973. - № 3. - С. 124.
- Леся Українка і сучасність: Зб. наук. пр. - Т. 4. - Кн. 1. - № 4. - С. 26.
- Козак М. Дано любить, терпіть, страждать... Драма особистого життя Тараса Шевченка. - № 5. - С. 125.
- Миронець Н. Джерела історичної пам’яті. - № 5. - С. 126.
- Мельничук Я. На вечірньому пружі: Ольга Кобилянська в останній період творчості: Від 1914 р. - № 6. - С. 53.
- Стефан-Арпад Мадяр. Кольоропис: Колірний образ сучасної української поезії. Пам’яті Юрія Покальчука присвячується. - № 6. - С. 123.
- Гоголь М.: Українська бібліографія / НАН України; Ін-т літ-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України; Гоголезнавчий центр Ніжинського держ. ун-ту ім. М. В. Гоголя. Уклад. П. В. Михед, Л.В. Гранатович, Н.В. Кузьменко (К.: Академперіодика, 2009). - № 7. - С. 125.
- Нахлік Є., Нахлік О. Пантелеймон Куліш між Параскою Глібовою і Горпиною Ніколаєвою: Біограф.-культ. дослідження: З додатком невідомого листування / Монограф. розвідка Є. Нахліка. - № 7. - С. 124.
- Летопись жизни в творчестве Н.В. Гоголя: Нежинский период: 1820-1828. - № 7. - С. 126.
- Піхманець Р. Іван Франко і Василь Стефаник: Взаємини на тлі доби / НАН

України; Львів. відділення Ін-ту літератури ім.Т.Г. Шевченка. - Франкознавча серія. Вип. 13; Ін-т українознавства при Прикарпатському нац. ун-ті ім. Василя Стефаника (Львів, 2009). - № 7. - С. 124 .

Родословие Н.В. Гоголя: статьи и материалы / Департамент культуры г. Москвы; “Дом” Н.В. Гоголя - мемориальный музей и науч. б-ка; Гоголеведческий центр Нежин. гос. ун-та им. Н. Гоголя; Ин-т литературы им. Т.Г. Шевченко НАН Украины. Под общ. ред. В.П. Викуловой; сост. и авт. вступ. статьи П.В. Михед. (М.: Фестпастнер, 2009). - № 7. - С. 125.

Коробко Л. Бібліогр. покажч. про Сергія Єфремова. - № 8. - С. 123.

Ткаченко С. І. Сходження. Життя і творчість Володимира Бровченка. - № 8. - С. 122.

“Іван Нечуй-Левицький: постать і творчість”: Збірник праць Всеукраїнської наукової конференції. - № 9. - С. 84.

Сорока П. З вершин чужого світу: Літ. портрет Сергія Ткаченка Тернопіль: СорокаА, 2006). - № 9. - С. 125.

“Історія України-Русі” у листуванні Миколи Аркаса з Василем Доманицьким: 1906-1909 роки. - № 10. - С. 126.

Котик І. В. Екзистанційний вимір людини в поезії Юрія Тарнавського: Монографія. - № 10. - С. 84.

Маланюк Є. Нотатники: 1936-1968: Документально-художнє вид. - № 10. - С. 124.

Словацький Ю. Листи до Матері:[Вибрані із кременецькими мотивами]. - № 10. - С. 125.

Чикаленко Є. І., Стебницький П. Листування: 1901-1922 роки. - № 10. - С. 126.

Чуткий А. Микола Дашкевич: 1852-1908. - № 10. - С. 84.

Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле: 1901-1914 рр. : Наук.-поп. вид. - № 11. - С. 126.

“Творча особистість Тараса Шевченка і проблема збереження самобутності національних культур в умовах глобалізації”: Мат. V Всеукр. наук.-метод. конф. 21-23 трав. 2008 року. - № 11. - С. 123.

Ушкалов Л. В. Тарас Шевченко. - № 11. - С. 126.

Некролог.

Пам’яті Олени Олексіївни Білявської. - № 3. - С. 126.

Дмитро Володимирович Затонський. - № 8. - С. 125.

Пам’яті Клавдії Михайлівни Секаревої. - № 12. - С. 126.

2010

Статті, дослідження, розвідки

Епістолярний діалог Володимира Винниченка з Розалією Ліфшиць (1911-1918). (Продовж.) - № 1. - С. 88.

- Козачук Н. Валерій Шевчук як герой творів Володимира Даниленка. - № 1. - С. 66-71.
- Колошук Н. Часопис “Зона”: вияв народної пам’яті про репресії та ГУЛАГ. - № 1. - С. 18-27.
- Голобородько Я. Таня Малярчук - місіонерка візій. - № 2. - С. 83.
- Миронець Н. Епістолярний діалог Володимира Винниченка з Розалією Ліфшиць (1916). (Продовж.) - № 2. - С. 96-101.
- Мірошніченко Л. “Се очі з іншої країни...”: 3 етюдів про фотографії архіву Косачів. - № 2. — С. 35.
- Соловей Е. Спогад про один вечір. - № 2. - С. 25.
- Хмелюк М. Історія, письменник і критик: [Романов С. М. Юрій Косач між минулим і сучасним. Історична проза письменника 1930-х років]. - № 4. - С. 122.
- Котик-Чубинська М. Кохання в “Ідеалізованій біографії” Юрія Тарнавського: поміж вірою і відчаєм. - № 5. - С. 46.
- Епістолярний діалог Володимира Винниченка з Розалією Ліфшиць (1911-1918). (Продовж.; Підготовка текстів і примітки Н. Миронець) - № 3. - С. 99.
- Ленделова В. Тарас Прохасько: “НепрОсті” (автор, який стоїть [сам] над собою). - № 3. - С. 81.
- Листи Івана Світличного до рідних та друзів: Публікація листів, вступ та комент. Н. Загоруйко. - № 3. - С. 87.
- Луцій С. Марія Галич у колі ланківців. - № 4. - С. 21.
- Смоляк Б. Вичаклювати Словом долю...: Богдан Чепурко. - № 4. - С. 114.
- Чопик Р. Квітка-і- Основ’яненко. - № 4. - С. 46.
- Нервлий М. Іван Франко і словаки. - № 5. - С. 28.
- Булаховська Ю. Декілька спогадів про Григорія Вєрвеса. - № 6. - С. 77.
- До 90-річчя академіка Григорія Вєрвеса. - № 6. - С. 77.
- Коцюбинська М. У відділі рукописних фондів Інституту літератури: Архів Володимира Дрозда. - № 6. - С. 117.
- Радишевський Р. Згадка про Вчителя. - № 6. - С. 81.
- Миронець Н. Епістолярний діалог Володимира Винниченка з Розалією Ліфшиць (1911-1918) (Завершення) - № 7. - С. 105-115.
- Печарський А. Нарцисизм і трансформація особистості в житті і творчості В. Винниченка. - № 7. - С. 3.
- Голобородько Я. Енергетична стильність глибини: Монади Миколи Жулинського [про “схеми” М. Жулинського: літпроцес - письменник - стиль]. - № 8. - С. 20.
- Денисова Т. Спогад із юності [Про М. Жулинського]. - № 8. - С. 35.

- Жиленко І. З пам'яті літ [Про М. Жулинського]. - № 8. - С. 31-33.
- Зборовська Н. Бути сучасником [Про М. Жулинського]. - № 8. - С. 38-39.
- Ільницький М. Для незабуття [Про М. Жулинського]. - № 8. - С. 24-26.
- Мовчан Р. Добудувати свою Церкву (Про М. Жулинського). - № 8. - С. 36-37.
- Погутяк Г. Микола Жулинський в образі Чеширського кота. - № 8. - С. 33.
- Радишевський Р. Миколі Жулинському 70! Акровірш на герб. - № 8. - С. 15.
- Слабошпицький М. Створив себе сам. - № 8. - С. 28.
- Сліпушко О. Життєве кредо Миколи Жулинського. - № 8. - С. 37.
- Трофимчук М. На прізвисько Мішель де Фур. - № 8. - С. 39.
- Грицик Л. Перехідний етап української компаративістики: Сергій та Василь Маслови. - № 9. - С. 52.
- Паращук О. Клим Смолятич і П'єр Абеляр: заявлення авторської позиції чи протест проти авторитету Святого Письма. - № 9. - С. 67.
- Брюховецький В'ячеслав. Рукописи таки не горять, але ховають загадки! [Про рукопис В. Петрова “Українські культурні діячі - жертви більшовицького терору”]. - № 10. - С. 77.
- Голобородько Я. Ді-джей української прози Сергій Жадан. - № 10. - С. 100.
- Трофимчук О. Літературна спадщина гетьмана Пилипа Орлика. - № 10. - С. 42.
- Мовчан Р. Самі про себе автобіографії українських письменників: Анищенко Калістрат Романович, Діхтяр Олекса Іванович, Клим Лаврінович Поліщук, Слісаренко Олекса Андрійович, Терещенко Микола Іванович. - № 11 - С. 79-89.
- Нога Г. Ювілеї великих. Б'єрсон. - № 11. - С. 74-76.
- Булаховська Ю. Леся Українка і Марія Конопницька: Порівняльно-типологічне зіставлення. - № 12. - С. 40.
- Гринько М. Лев Биковський - Дон Кіхот української бібліології. - № 12. - С. 90.
- Карпінчук Г. Євген-Юлій Пеленський - редактор першого повного видання творів Марка Черемшини та дослідник його творчості. - № 12. - С. 27.
- Клочек Г. Три поезії Бориса Олійника: Дещо про магію Олійникового слова. - № 12. - С. 19.
- Рецензії.*
- Ткачук Р. Монографія про визначного полеміста: [Бабич Сергій. Творчість Мелетія Смотрицького у контексті раннього українського бароко: Монографія] (Львів: Свічадо, 2009). - № 1. - С. 99.
- Хазіна І Феномен Мар'яна Крушельницького на тлі нової історії: [Танюк Л. Мар'ян Крушельницький: Школа образного перевтілення, заповідана Лесем

Курбасом] (К. : Либідь, 2007). - № 1. - С. 97.

Матюшенко А. Довженко між богами і демонами: [Сергій Тримбач. Олександр Довженко; Загибель богів. Ідентифікація автора в національному часопросторі] (Вінниця : Глобус-Прес, 2007). - № 2. - С. 109.

Хмелюк М. Історія, письменник і критик: [Романов С.М. Юрій Косач між минулим і сучасним. Історична проза письменника 1930-х років] (Луцьк: Ред.-видавн. відділ Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009). - № 4. - С. 123.

Мушинка М. Перша словацька монографія про Івана Франка: [Daniš M., Nevrlý M. Ivan Franko. Život a dielo: 1856-1916] (Прешів: Вид-во М. Вашка, 2009). - № 5. - С. 106.

Пасемко І. Словацька монографія про Івана Франка: [Daniš M., Nevrlý M. Ivan Franko. Život a dielo: 1856-1916] (Прешів: Вид-во М. Вашка, 2009). - № 5. - С. 109.

Лозова Н. Невідомий Чижевський: [Чижевский Д. И. Избранное: В 3 т. Т. 1: Материалы к биографии: 1894-1977; В. В. Янцен. Неизвестный Чижевский: обзор неопубликованных трудов] (М.: Б-ка-фонд "Русское зарубежье"; "Русский путь", 2007). - № 7. - С. 121.

Скорина Л. Троянда і біль: історія життя на грані: [Троянда ритуального болю: роман про Василя Стефаника] (К.: ВЦ "Академія", 2010). - № 9. - С. 107.

Ушкалов Л. Портрет Сковороди на тлі греко-римської старовини: [Шевчук Т. С. На перехресті епох: антична література у творчості Григорія Сковороди] (Ізмаїл: СМІЛ, 2010). - № 9. - С. 97.

Вербицька Л. Іван Франко в Румунії: [Ювілейний симпозиум. Іван Франко: 1856-1916: 150-річчя від дня народження] (Бухарест: Вид-во "RCR Editorial", 2008). - № 11. - С. 101.

Літопис подій.

Неживий О. Пам'яті Івана Світличного. - № 1. - С. 124.

Заверталюк Н., Шаф О. Павло Загребельний: рецепція та інтерпретація. - № 2. - С. 119.

Левченко Г. Валерій Шевчук - письменник і вчений. - № 2. - С. 121.

Паламарчук О. "Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур пам'яті академіка Леоніда Булаховського". - № 2. - С. 123.

Тимофєєв А. Конференція, присвячена М. Драй-Хмарі. - № 2. - С. 120.

Мельничук Б. Спом'янули академіка С. Смаль-Стоцького й над Прутом, і над Віслою. - № 3. - С. 120.

Костюк О., Наєнко М. Достоевський як критерій. - № 6. - С. 120.

Чижевський Д. Достоевський. - № 6. - С. 122.

Дроздовський Д. (Інтер)національний Шекспір. - № 9. - С. 120.

Лучук О. Юрій Луценко: між Україною і Заходом: Нотатки про наукову сесію до 90-ліття від дня народження вченого. - № 9. - С. 117.

Селівестрова С. До ювілею Андрія Ніковського. - № 12. - С. 116.

Наші презентації.

Кодак М. Огрім Євгена Плужника-поета: Монографія (Луцьк: Твердиня, 2009). - № 1. - С. 86.

Леонтович О. Окрилений Україною: Життєпис Володимира Леонтовича з уступами і роздумами (Переяслав-Хмельницький: Вид-во СПД Карпук С.В., 2008). - № 2. - С. 125.

Мельниченко В. Ю. Шевченківська Москва: Авторська енциклопедія-хроноскоп. - № 3. - С. 126.

Мовчан Р. Український модернізм 1920-х: Портрет в історичному інтер'єрі: Монографія. - № 3. - С. 86.

Шевченко В. Надщерблене життя. - Запорізький родовід. - Вип. 3. - № 3. - С. 50.

Нахлік Є. Творчість Юліуша Словацького й Україна: Проблеми україно-польської літературної компаративістики : Літературознавчі студії: Вип. 16 (Львів, 2010). - № 4. - С. 20.

Поліщук Я. І ката, і героя він любив: Михайло Коцюбинський: літ. портрет (К. : ВЦ “Академія”, 2010). - № 4. - С. 45.

Збірник праць Всеукраїнської (37-ї) наук. Шевченківської конференції, Черкаси, 22-24 квіт. 2009 р.(Черкаси: Вид-во Чабаненко Ю.А., 2009). - № 5. - С. 121.

Олена Пчілка і Гадяч. До 160-річчя від дня народження Олени Пчілки: Наук. збірник (К. : ТОВ Вид-во “Аратта”, 2010). - № 5. - С. 14.

Популярна енциклопедія Львова: Історія, культура, людина, місто (Львів : Ставропігон, 2009). - № 5. - С. 123.

Четверті Липівські читання: Пам'яті Івана та Юрія Лип: Зб. матер. Всеукр. наук. конф. 18-19 квіт., 2008 р. / Передм. В. Рога; упоряд. Г. Дольник (К. : Укр. видавн. спілка ім. Ю. Липи, 2009). - № 5. - С. 9.

Яричевський С. Поет любові і протесту (Чернівці: Рута, 2009). - № 5. - С. 122.

Дунай П. Андрій Ніковський:долаючи межі часу (К. : Твім Інтер, 2009). - № 6. - С. 126.

Тарас Шевченко у прижиттєвій критиці: 1839-1861. Бібліографія. Матеріали: Навч. посіб. (К.: Вид.-поліграф. Центр “Київ. ун-т”, 2009). - № 6. - С. 119.

Шкляр Л. Є., Шпиталь А. Г. Під знаком Нобеля. Лауреати Нобелівської премії миру, 1901-2008 (К. : Грамота, 2009). - № 6. - С. 126.

Іван Франко у критиці: західноукраїнська рецепція 20-30-х років ХХ ст. / Упоряд. і автор вступ. слова М. Ільницький (Львів: Видавн. центр Львів. нац. ун-ту ім. І. Я. Франка, 2010). - № 7. - С. 98.

Володимир Винниченко. Щоденник. Т. 3: 1926-1928.— Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної Академії наук України, Комісія Укр. Вільної Академії у США для вивчення і публікації спадщини Володимира Винниченка, Канадський Ін-т Українських студій (К.-Едмонтон-Нью-Йорк: Смолоскип, 2010). - № 9. - С. 119.

Літопис національного музею імені Андрія Шептицького. - Львів, 2010. - Вип. 7(21). - № 9. - С. 126.

Славинський М. Євген Товстуха: двадцять тисяч секретів. Рецепти. Спогади. Роздуми (К.: Видавн. дім "Дивосвіт", 2009). - № 9. - С. 51.

Тарнашинська Л. Українське шістдесятицтво: Профілі на тлі покоління: Історико-літературний та поетикальний аспекти: Монографія (К.: Смолоскип, 2010). - № 9. - С. 125.

Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнар. наук. Конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народж. Івана Франка (Львів, 27 верес. – 1 жовт. 2006 р.) (Львів: Видавн. центр Львів. нац. ун-ту ім. І.Я. Франка, 2010). - № 10. - С. 54.

"Я сіяв те, що Бог послав...": Сторінки публіцистичної, наукової та літературної творчості Павла Чубинського (Львів: Світ, 2009). - № 10. - С. 63.

Наук. збірник. До 80-річчя з дня народження Івана Світличного (Луганськ: Глобус, 2010). - № 11. - С. 50.

Кочур Г. Література та переклад: Дослідження. Рецензії. Літ. портрети. Інтерв'ю: У 2 т. (К.: Смолоскип, 2008). - № 12. - С. 97.

Микола Григорович Жулинський: Біобібліографія до 70-річчя (К.: ВД "Стилос", 2010). - № 12. - С. 117.

Некролог.

Пам'яті Тетяни Володимирівни Маслянчук. - № 1. - С. 126.

Ярослав Романович Дашкевич. - № 4. - С. 126.

Вікторія Петрівна Колосова. - № 5. - С. 126.

2011

Осередки філології.

Кафедра української літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки (Констанкевич І.). - № 4. - С. 3-6.

Дати.

Романов С. Леся Українка - Антон Чехов: психологія, доля, покликання. - № 2. - С. 18-37.

Поет філософської думки (Сергій Кримський). - № 7. - С. 4-15.

Голобородько Я. "Духовні автобани" Івана Дзюби. - № 7. - С. 15-19.

Голобородько Я. Григорій Сивокінь: форум критикології. - № 8. - С. 31-37.

Барабаш Ю. Шевченків концепт "чужі люди" та його семантично-поетикальні модифікації як сенсотвірний чинник. - № 8. - С. 4-13.

Ільницький М. Дві силуетки під одним титулом...: До 80-річчя Юрія Барабаша і Григорія Сивоконя. - № 8. - С. 20-26.

Голобородько Я. Інтелектуальні портали Михайла Драгоманова. - № 9. - С. 3-15.

Третяченко Т. Портрети Михайла Драгоманова. - № 9. - С. 15-17.

Тарнашинська Л. “Навіщо я? Куди моя дорога?": Прелюди застереження в “баладному” виконанні Івана Драча. - № 10. - С. 43-58.

Питання шевченкознавства.

Зорівчак Р. Шевченкіана Віри Річ. - № 3. - С. 3-12.

Меленчук О. Коментування персоналій у листуванні та щоденнику Т. Шевченка: досвід С. Єфремова. - № 5. - С. 65-72.

XX століття.

Леоненко О. Проблеми цілісності існування людини у прозі Григорія Штоня. - № 3. - С. 53-58.

Романов С. Драматична поема Лесі Українки “На полі крові” як християнська екзегеза і авторський апокриф. - № 4. - С. 7-19.

Хмелюк М. Щоденникові записи Ольги Кобилянської як авторисунок письменниці. - № 4. - С. 47-50.

Маланій О. Національний часопростір у поезії Василя Барки. - № 4. - С. 51-61.

Час теперішній.

Левченко Г. Необароковий діаруш людства Ліни Костенко. - № 5. - С. 84-89.

Мартинюк М. Рецепт образу Богдана Хмельницького у творчості Йосипа Струцюка. - № 4. - С. 82-88.

Астаф'єв О., Табакова Г. Роде наш прекрасний (Про новели Б. Мельничука). - № 8. - С. 64-69.

Дискусія.

Чепа М.-Л. Чи є підстави відзначати 1000-ліття Бояна? - № 8. - С. 77-87.

Питання теоретичні.

Гаврилюк Н. Маса vs особистості, або Кому потрібна ієрархія? - № 3. - С. 88-97.

Ad fontes!

Барабаш Ю. “Свого языка не знає...” або чому Гоголь писав російською? - № 2. - С. 3-17.

Білоус П. Читаючи Дмитра Лихачова. - № 5. - С. 41-47.

Циганок О. Теорія епітафії в українських поетиках XVII - першої половини XVIII ст. - № 5. - С. 35-41.

Шевчук Т. Музичний код творчості Григорія Сковороди. - № 5. - С. 24-35.

Бочко М. Федір Коваль - популяризатор української народної творчості та

професійної культури на Заході. - № 7. - С. 27-33.

Даніш М. Візантологія та візантологічні студії Івана Франка. - № 7. - С. 33-38.

Вербицька Л. Природно-людський спільносвіт у дидактичній ліриці Івана Франка ("Мій ізмарагд", "Давнє й нове"). - № 7. - С. 39-49.

Михед П. Василь Гоголь-Яновський у культурному контексті часу. - № 9. - С. 32-50.

Ковалець Л. Театр як життя: драма Юрія Федьковича "Довбуш" в аспекті автобіографічному. - № 10. - С. 65-73.

Штрихи.

Ротач П. На сторінках миргородської газети: Кілька нових штрихів до біографії Михайла Ситника. - № 10. - С. 87-91.

Дебют.

Утріско О. У магічному колі Івана Франка: поет Олесь Бабій. - № 7. - С. 83-89.

Сокол Г. Повернення забутої письменниці: Галина Журба. - № 7. - С. 90-94.

Літературна критика.

Горболіс Л. "Ранковий прибиральник" Ірен Роздобудько - роман про повернення в Україну. - № 1. - С. 52-58.

Соболь В. Зелена магія мандрівки. - № 1. - С. 58-63.

Содомора А. "І квапиться душа додому": "Словник мовчання" Богдана Смоляка. - № 8. - С. 88-91.

Чепурко Б. "Словник мовчання" заговорив [Про "Словник мовчання" Б. Смоляка]. - № 8. - С. 91-95.

Полинський В. "...На високу гору": поетеса Марта Починайко [Про повість "Де мій брат?" Н. Мориквас , редакторки журналу "РІЧ"]. - № 8. - С. 99-101.

Гайдук С. Закарпатський лірик планетарного масштабу [Про В. Білича]. - № 10. - С. 97.

Лобас Н. Зустріч, яка відбулася: Наталка Білоцерківець. - № 10. - С. 95.

Написане лишається.

Раприцький О. Редакторська діяльність Володимира Підпалого в епістолярних спогадах сучасників. - № 7. - С. 95.

Рецензії.

Павлюк І. Про дві вітчизни серця, але одну любов: [Яручик В. Українська поезія, творена в Польщі після Другої Світової війни: Монографія] (Луцьк: Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010). - № 2. - С. 110-112.

Федорак Н. Поетика доби, яка могла стати золотою : [Трофимчук М. С. Поетика епохи Мазепи: Монографія] (Львів: Сполом, 2009). - № 2. - С. 105-109.

Астаф'єв О., Ляшенко О. Болісна пам'ять як діалог культур: [Зимомря І. Австрійська література: моделі рецепції тексту (Тернопіль, 2009); Зимомря І. Мала проза Томаса Бернгарда: контекст рецепції та генології] (Дрогобич-Тернопіль, 2010). - № 3. - С. 106-111.

Павлюк І. Духовне сусідство: географія журби й радості: [Яручик О. Польсько-український міжкультурний діалог (на сторінках “Biuletynu polsko-ukrainskiego” 1932-1938 pp.)] (Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2009). - № 3. - С. 112-114.

Мушинка М. Поетична монографія про життя Антонича: [Калинець І. Знане і незнане про Антонича: Матеріали до біографії Богдана Ігоря-Антонича] (Львів: “Друкарські куншти”, 2010). - № 3 - С. 115-117.

Яременко В. Книга про небайдуже: [Матвіюк К. І. І ми цей шлях пройшли: Спогади, свідчення, оцінки подій] (Харків : Права людини, 2010). - № 3. - С. 102-106.

Луцій С. Нове дослідження спадщини Юрія Лавріненка: [Шестопалова Т. П. На шляхах синтезу думки: Теоретичні засновки спадщини Юрія Лавріненка] (Луганськ: ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2010). - № 5. - С. 105-107.

Матвеева О. “Я готов іти на Голгофу”: Щоденник Володимира Винниченка: 1926-1928 pp.: [Винниченко Володимир. Щоденник. 1926-1928]. - № 5. - С. 114.

Васьків М. “Траєкторія духовного злету науковця”: [Кузякіна Н.: автопортрет, інтерв'ю, статті з історії і теорії драми; україністика, лесезнавчі і театрознавчі студії; русистика, компаративістика; рецензії; контрверсійна історія літературного процесу 1950-1990 pp. крізь призму незаангажованої та ідеологічно голобельної критики; спогади / Упоряд., вступна стаття В. П. Сасенко; наук. ред. С. А. Гальченко] (Дрогобич: ВФ Відродження, 2010). - № 6. - С. 116-118.

Констанкевич І. Польсько-український діалог: [Кравченко С.І. Періодичні видання Польщі 20-30-х років ХХ століття у світлі суспільно-культурних процесів міжвоєнної доби: літературна комунікація, польсько-український діалог: Монографія (Луцьк, 2009). - 508 с.]. - № 7. - С. 104-105.

Данилевич М., Вашків Л. Тарас Шевченко і білоруська література: [Шаладонава Ж. С. Духоуныя спектры агню. Тарас Шеўчэнка і беларуская літаратура пачатку ХХ ст.: Манаграфія. - Мінск: Беларуская навука, 2009. - 191 с.]. - № 7. - С. 106-109.

Тарнавська М. Євреї в українській літературі: [Shkandrij Myroslav. Jews in Ukrainian Literature: Representation and Identity; Petrovsky-Stern Yohanan. The Antil-Imperial Choise: The Making of the Ukrainian Jew] (New Haven: Yale University Press, 2009). - № 8. - С. 102-109.

Пасемко І. Дитячими очима: [Наріжна Н. Дитячими очима: Спомин] (Прага, 2010). - № 10. - С. 99-103.

Нервний М. Українські письменники Словаччини: [С. Макара, М. Роман. Словник українських письменників Словаччини] (Поніки, 2010). - № 10. - С. 114-115.

Літопис подій.

Ромашенко Л. Ювілей київської полоністики (К. - Ірпінь, 22-24 верес., 2010 р.). - № 1. - С. 122-124.

Рудянчук І. Науковий семінар пам'яті Василя Доманицького (14-15 верес., 2010 р. Черкаси). - № 1. - С. 125-126.

Академічні бесіди: Із після-постмодерної перспективи (підг. О. Поліщук) [Про монографію Т. Гундорової “Кіч і література. Травести” (К.: Факт, 2008) - про персонажі від Енея-парубка до Верки-Сердючки - кічу впродовж століть]. - № 2. - С. 87-102.

Другі Інгарденівські читання (Люблін, 9-10 листоп., 2010 р.). - № 4. - С. 123-124.

Філоненко С. Слобожанщина: літературний вимір (18 лют., 2011 р., Луганськ). - № 5. - С. 118.

Боронь О. Шевченківська конференція в Нью-Йорку. - № 6. - С. 122.

Крупка В. Всеукраїнська конференція про Юрія Клена у Вінниці. - № 6. - С. 121-122.

Скупейко Л. Творчість Лесі Українки: канони і стереотипи сприйняття: 3 нагоди 140-річчя письменниці. - № 6. - С. 106-110.

Орлова О. Х Гоголівські читання в Полтаві. - № 7. - С. 121-122.

Федорак Н. Конференція “Маркіян Шашкевич та епоха Івана Франка”. - № 7. - С. 123.

Заверталюк Н., Олійник Н. Творчість В. Підмогильного на тлі розстріляного відродження. - № 7. - С. 123-124.

Шитик В. Конференція “Українська енциклопедистика”. - № 8. - С. 76.

Дроздовський Д. IX Міжнародний Шекспірівський Конгрес у Празі. - № 10. - С. 120-121.

Лущак С. Василь Стефаник та українська культура кінця XIX-XX століть. - № 10. - С. 121-122.

Лист до редакції.

Третяченко Т. Напередодні 170-літнього ювілею М. П. Драгоманова. - № 7. - С. 103.

Наші презентації.

В'ячеслав Липинський та його доба. - Кн. 1. - Вид. 2, доопрац. та доповн. / Упоряд. Т. Осташко, Ю. Терещенко (К.: Темпора, 2010) - № 1. - С. 126.

Шаменков С. Піхота українських гетьманів XVII-XVIII ст. / Наук.-поп. вид. (К.: Темпора, 2010). - № 1. - С. 126.

Неживий О. Григiр Тютюнник: текстологiчна та джерелознавча проблематика життя i творчостi: Монографiя (Луганськ: Вид-во ДЗ “ЛНУ iм. Тараса Шевченка”, 2010). - № 3. - С. 126.

Романов С. Юрiй Косач мiж минулим i сучасним. Iсторична проза письменника 1930-х рокiв: Монографiя (Луцьк, 2009). - № 4. - С. 71.

Леся Українка на сторiнках журналу “Слово i час”: бiблiогр. покажч. / Уклад. Л. Ф. Златогорська (Луцьк, 2010). - № 4. - С. 71.

Леся Українка i сучаснiсть: Зб. наук. пр.: Упоряд. Н. Г. Стешенко (Луцьк, 2009). - Т. 5. - № 4. - С. 119.

Американський модернiзм: контекст, постатi. Пiсляпостмодернiстський погляд (К.: Факт, 2008). - № 4. - С. 126.

Жулинський М. Нацiя. Культура. Лiтература: нацiонально-культурнi мiфи та iдейно-естетичнi пошуки української лiтератури (К. : Наук. думка, 2010). - № 5. - С. 122.

Мiрошниченко Л. ЛесяУкраїнка. Життя i тексти / Передм. М. Коцюбинської (К. : Смолоскип, 2011). - № 5. - С. 123.

Сiзова К. Людина у дзеркалi лiтератури: трансформацiя принципiв портретування в українській прозi XIX - початку XX ст.(К.: Наша культура i наука, 2010). - № 5. - С. 117.

Чалий М. К. Життя i твори Тараса Шевченка: Звiд мат. до його бiографiї / Переклад з рос., пiслямова та коментарi В. Смилянської (К.: Веселка, 2011). - № 5. - С. 72.

Бакуменко О. Микола Сингаївський (К.:Альтерпрес, 2011). - № 6. - С. 125.

Будiвничий культури: Зб. матерiалiв до 160-рiччя вiд дня народження Петра Лiнтура / Упоряд. I.Сенько (Ужгород: Карпати, 2010). - № 6. - С. 123.

Стрельбицький М. Пiд небом Коновалюка: Поезiї. Кн. 3 (Вiнниця: ВНТУ,2010). - № 6. - С. 125.

Мельничук Б. I. Українська поетична шевченкiана: Навч. посiб. зi спецкурсу (Чернiвцi, 2010). - 176 с. - № 7. - С. 105.

Голомб Л. Три поети раннього українського модернiзму: Олександр Олесь, Грицько Чупринка, Микола Фiлянський: Монографiя (Ужгород: Полiграфцентр “Лiра”, 2011) - № 7. - С. 125.

Спогади про Тараса Шевченка / Уклад. i прим. В. С. Бородiна, М. М. Павлюка, О. В. Бороня; передмова Л.Смилянської (К.: Днiпро, 2010). - № 8. - С. 123.

Качкан В. А., Качкан О. В. Нев’януca галузка калини: Українськi лiтератори, вченi, громадськi дячi - в дiаспорi (К., 2011). - № 8. - С. 124.

Качкан В. А., Качкан О. В. Пастори Слова: Українськi письменники, вченi,

громадські діячі - зі священницьких родин (К.: ТОВ ВПЦ “Літопис - ХХ”, 2011). - № 8. - С. 126.

Вісник Черкаського університету: Зб. на пошану світлої пам’яті Ніли Вікторівни Зборовської / Серія: Філологічні науки. - Вип. 8 (Черкаси, 2011). - № 10. - С. 106.

Жулинський М. Українська література: творці і твори (нарис-есеї - від Г. Сковороди до Я. Стельмаха) (К.: Либідь, 2011). - № 10. - С. 126.

Некролог.

Михайлина Хомівна Коцюбинська. - № 2. - С. 120.

Жулинський М. Жила з Богом у душі (про М. Коцюбинську). - № 2. - С. 122.

Мірошніченко Л. “Чисті хвилини впізнавань і розуміння”(про М. Коцюбинську). - № 2. - С. 125.

Зінаїда Сергіївна Голубєва. - № 5. - С. 124.

Слово про Патріота (Маріян-Павло Коць). - № 5. - С. 125.

Олександр Флакер. - № 6. - С. 126.

Василь Степанович Бородін. - № 7. - С. 126.

Ніла Вікторівна Зборовська. - № 9. - С. 122.

3 покоління одержимих (про Н. Зборовську). - № 9. - С. 123.

Список використаних джерел та літератури:

1. Скупейко Л., Дончик В. Наукова періодика: “Радянське літературознавство”, “Слово і час” // Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України: 1926-2001: Сторінки історії: 75. - К.: Наук. думка, 2003. - 589 с.: іл. - [С. 433]. 2. Рева Л. [Вітальне слово : до виходу в світ 500-го ювіл. номеру “Слова і час”] // Слово і час. - № 8. - 2002. - С. 24. - (Слово нашим шанувальникам). 3. Рева Л. Бібліографічні джерела української літературної біографіки - інформаційний засіб історико-культурної спадщини України // Культурна спадщина України / Мат. міжнар. наук.-практ. конф. / Уманський держ. пед. ун-т ім. П. Тичини (Умань, 15-16 трав. 2009). - Черкаси : Видавець Чабаненко Ю., 2009. - 272 с. - [С. 111-119]. 4. Рева Л. Українська літературна біографіка кінця ХХ - початку ХХІ ст.: спроба аналізу // Слово і час. - 2009. - № 11. - С. 101-109. 5. Рева Л. Документальні джерела української літературної біографіки початку ХХІ століття // Документалістика початку ХХІ століття: проблеми теорії та історії / Мат. V Всеукр. наук. конф. /М-во освіти і науки України; Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка; Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України: Східний філіал; Луганська обл. організація “Україна - Світ” (9 жовт. 2009 р., Луганськ). - Луганськ, 2009. - № 19 (182). - 280 с. - [С. 108-115]. 6. Рєва Л.Р. Українська літературна біографіка (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) / Л.Р. Рєва // Міжнародня Шамякінська читанні “Письменник – Асоба – Час”: матеріялы Міжнар. навук.-практ. канф., Мазыр, 19-20 лістапада 2009 г. / УА МДПУ імя І. П. Шамякіна; рэдкал.: А.У. Сузько (адк. рэд.) [і інш.]. - Мазыр, 2009. - С. 62-69. 7. Рева Л. Літературно-біографічні видання кінця ХХ - початку ХХІ ст. як джерельний ресурс формування іміджу України // Українознавчий альманах: Вип. 1: Український образ світу: Особливості у світовому контексті. - К.: Київ. ун-т, 2009. - 220. — [С. 209-212]. 8. Рева Л. Еволюційна природа української літературної біографіки кінця ХХ - початку

XXI століття // Література. Фольклор. Проблеми поетики: Зб. наук. пр. - Вип. 33 / Редкол.: Г. Ф. Семенюк (гол. ред.), А. В. Козлов (відп. ред.) та ін. - Ч. 2. - К. : Твім Інтер, 2009. - 766 с. - [С. 306-324]. 9. Рева Л. Бібліографічні та довідкові джерела української літературної біографіки кінця ХХ - початку ХХІ століття // Українська біографістика - Biographistica Ukrainica: зб. наук. праць: Вип. 7 / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; редкол. Т. І. Ківшар (гол. ред.) та ін. - К., 2010. - 412 с. - [С. 334-345]. 10. Рева Л. Життєписи видатних діячів української літератури в історичній пам'яті (з досвіду роботи в Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського) // Наукові праці: Наук.-метод. журнал. - Т. 135: Вип. 122: Філологія. Літературознавство. - Миколаїв: Вид-во - ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. - 128 с. - [С. 75-78]. 11. Рева Л. Українська літературна біографістика (з досвіду роботи в Ін-ті біографічних досліджень Нац. бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України // Політкультуротворча діяльність 2010: Мат. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 12-13 квіт. 2010 р., Нац. авіа. ун-т / редкол. Тюрменко І. І. та ін. - К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту “НАУ-друк”, 2010. - 144 с. - [С. 121-122]. 12. Рева Л. Концептуалізм джерелознавства української літературної біографіки - домінантної складової частини європейської культури // Зб. мат. в III Міжнар. наук.-практ. конф. “Україна Європейська: сучасні тенденції та перспективи” (Чернігів, 21 трав., 2010) / Упоряд.: Ю. В. Ткач / Чернігів. міська громадська організація “Євроклуб”; Чернігів. філія Київ. Слав'ястичного ун-ту та Чернігів. філія ПВНЗ “Європейський ун-т”. - Чернігів: Видавець ФОП О.А. Стельмах, 2010. - [С. 157-164]. - 240 с. 13. Рева Л. Українська літературна біографіка на сторінках журналу “Слово і час”: початок ХХІ століття // Слово і час. - 2012. - № 2. - С. 94-100.

Т. М. Сіб'якіна,
*молодший науковий співробітник
Національного історико-культурного заповідника “Чигирин”
(м. Чигирин)*

ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ У СЕЛІ СТЕЦІВКА ЧИГИРИНСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У 1932-1933 роках український народ, особливо селянство, відчули на собі один з найтрагічніших результатів колективізації – голодомор. У 1931 році майже третина врожаю була втрачена під час жнив. Плани хлібозаготівель, однак, залишилися без змін.

У 1932 році площа посівів в Україні зменшилася на 1/5. План хлібозаготівель був піднятий на 44%. У 1932 році була прийнята постанова “Про охорону соціалістичної власності”, згідно з якою за присвоєння навіть жмені зерна з колгоспного поля селянин був жорстоко покараний. У республіці почався голод. Не оминув він і село Стецівка, що на Чигиринщині.

Джерельною базою для написання роботи є матеріали польових досліджень, зібрані в липні-серпні 2012 року. Опитування було проведено в с.

Стецівка Чигиринського району Черкаської області. Серед опитуваних - уродженці с. Стецівка, що народилися в період з 1918 по 1932 рік [Додаток 1]. Варто зауважити, що дехто з опитуваних, імовірно, є на 2-3 роки старший віку, зафіксованого в документах. Здебільшого це ті, хто народився в 1930-1932 роках. Цей факт легко прослідкувати навіть з самих розповідей опитуваних.

Отримані результати дали можливість відтворити страшну картину голоду 1932-1933 років у селі Стецівка Чигиринського району Черкаської області.

За свідченнями опитуваних, голод розпочався у 1932 році, однак помирати люди почали навесні 1933 року, “коли в полі поспіло” [1].

Основною причиною голоду називають дії влади. Говорять, що це була абсолютна конфіскація врожаю. Зрідка зустрічаються згадки і про неврожай, однак опитувані не вважають його причиною такого страшного голоду.

Люди згадують, що відбирала врожай спеціально створена комісія з активу села. Здебільшого це були представники сільської та районної влади. Часом до цих комісій входили і представники освітньої сфери, а саме вчителі місцевої школи. До хати приходили по 3-4 особи “по одному не ходили, бо боялися” [2].

За свідченнями очевидців, під час обшуку люди, які входили до складу подібних комісій, були оснащені спеціальними щупами (залізними шпичаками), з допомогою яких обшукували абсолютно всі частини будинку, включаючи стіни, печі, лежанки.

Частина опитуваних згадують лише імена членів комісій, тому що в 1932-1933 роках вони були ще малими дітьми. Однак нам вдалося відновити повністю прізвища, імена та по батькові декількох осіб, що входили до складу комісій. Очевидці згадують, що до складу подібних комісій в селі Стецівка входили: Бойко Анастасія Федорівна (“Бойчиха” або “Прудиха” - вуличне прізвище - Т. С.), Кривенець Андрій Мусійович, Репетій Володимир Трохимович, Любота Федір, Бабич Микита, Заволока Федір та Заволока Павло, Жук Микола, Руденко Харитина, Собко Федір, Трут Михайло, Бондаренко Павло, Калнишов, Смаль, Чепурний, Гончар, Мамчич (чоловік) та Мамчич (жінка - “Мамчичка”).

Зі слів опитуваних, головою сільської ради був Круп Іван Іванович, а головою колгоспу Бондаренко (“Беба” - вуличне прізвище - Т. С.). Вивозом померлих на кладовище займався Запорожець Кирило.

Засобів для оборони у замучених голодом практично не було. Будь-які спроби оборонити кровно зароблене закінчувалися трагічно “забирали все до останнього, а якщо давати не хотіли, то висилали на Соловки” [3].

Згідно слів опитуваних місцем, куди забирали жителів села був Сибір (в народі - Соловки). “Якщо судили, то забирали на Сибір. Наші там железн

дорогу строїли” [4].

Щоб якось вижити, люди почали ховати продукти та зерно, “шо ше не забрали”. Найпоширенішими місцями схову були: “...на печі, під піччю, у підвалі, у лежанках, сараях, під конякою, у дворі в снігу та у полі”. Ховали не тільки продукти, а й худобу – “корову держали в хаті або в очереті, а якщо різали свиню, то так, щоб не кричала” [2] - на голову надівали відро з попелом.

Окрім регулярних обшуків будинків, людей “у штаб визивали випитувать, де зерно заховано” [5].

Голод змушував до пошуків їжі. Люди ходили по степах, лісах, городах з метою знайти щось їстівне. У полі “трусил мишоловки” та віяли соломку. Та нечасто пошуки їжі увінчувалися успіхом. Людей залякувала охорона полів та закон про “п’ять колосків”.

По лісах та городах селяни збирали гнилу картоплю і гриби. Тим, хто жив у прибережній зоні Тясмину, пощастило більше – “вони питалися ракушками” [1].

Дехто з селян ходив «у люди» просити щось поїсти. Пшенична М. Ф. згадує, що “...наша сусідка Гамиха пішла з сином у люди, а як голодовка кончилася, то вернулася” [6].

Щоб врятувати своє життя, селяни виїжджали із села. Є свідчення, коли жителі села добровільно виїжджали до Сибіру і там займалися господарством – “хто тут хазяйнував, то й там розжилися” [1]. Височин Г. Я. зустріла свою односельчанку, яка зникла в голодовку, аж в Одесі через 7 років [7].

Люди які мали хоч якісь запаси речей, одягу, коштовностей, міняли їх на продукти у заможних односельців. Голодні селяни міняли все, щоб тільки вижити: “...мати виміняла ікону Трьох Святих за миску проса” [8], “...золоті серги на борошно” [10].

У Стецівці такою заможною родиною, в якій можна було виміняти речі на зерно, була родина Гажвів. Зі слів Гажви Івана Федотовича, їхня родина споконвіку була “кузнецькою”. “Мій батько теж був кузнецом і робив у кузні на Вербівці, а мої родичі жили там, де кантора колгоспна була” [10]. І дійсно люди згадують: “...міняли ряднини на зерно у Гажвів коло кантори” [7].

Фізично здорові люди, намагаючись покращити становище своїх сімей, ходили “на заробітки”. Деякі селяни ходили до багатших односельців. Жителька села Височин Г. Я. згадує: “Батько ходив на стройку та косив у болоті сіна, а їм за це їсти давали” [7].

Опитувані зазначають, що дещо легше було тим, у кого залишилися худоба та в кого “менча сім’я”. Так Нижник М. Г. згадує, що “...поки корова була, легше було, бо мати у Глинську (куток села – Т. С.) ховала сир і масло і ходила туди, наче по глину...” [2]. А наприклад, Пшенична М.Ф. була єдиною дитиною в родині і голод пережила легше.

Пощастило також тим, хто майстерно зумів заховати зерно. Запорожець Є. Д. розповіла, що “...наша сім’я тоді не голодала. Батько мій сам землю обробляв та на степу в ямі зерно і поховав. Дома не закопав, то ми і не голодали” [9]. А Бондаренко Г. Г. говорить, що “два мішки пшениці батько зарив у сніг - все замело, і його не найшли” [5].

Люди, які не мали запасів їжі, змушені були їсти абсолютно все, що хоч мало їстівний вигляд. За словами очевидців, в їжу вживали: колоски з ячменю, пшениці, полу, качани кукурудзи, сою, гнилу картоплю, буряки, спориш, рогіз, листя з берестка та вишень, мох та гриби. Їли також тварин і птахів: собак, котів, мишей, їжаків, горобців, риб і навіть трупи коней.

Були у селі родини, які не голодували. Але їх кількість була дуже малою. Це були люди, що входили до активу села, заможніші та ті “хто зразу пішов у колгосп, то їх не грабили” [5].

Надзвичайно тяжкою в ті страшні роки була доля сиріт. Для них було створено спеціальні патронати. Розташовувалися вони у сільських хатах – “їх колгосп організовував” [3]. Знаходилися люди, які проявляли бажання допомогти. Бондаренко Г. Г. говорить, що “мати носила тим дівчаткам оладки” [5].

Діти як найслабші фізично і найменш захищені, ставали жертвами жахливого злочину – людоїдства. Подібні випадки згадують і жителі Стецівки: “...у Лагерному (куток села –Т. С.) Телятничка своїх дітей поїла” [3], “...на Козирівці (куток села –Т. С.) жінка дитину з’їла” [11], “...коло нас сусіди жили напроти – Кучаї, і у них багато дітей було, і вони їх поїли. А тоді і мене кликали: “Машо! Машо, а йди до нас!” [6].

Згадують жителі і про випадки вбивства через голод: “...брата моєї дружини вбили по дорозі у Глинськ (в даному контексті містечко, що знаходилося відносно недалеко від села Стецівки – Н. К.), а ми тіки голову найшли” [10].

За свідченнями опитуваних, масово селяни помирати почали навесні 1933 року. Одною з причин масових смертей жителі називають “об’їдання сирими зерновими”.

На жаль, неможливо встановити точну кількість померлих в 1932-1933 роках. Люди говорять: “дуже багато”, “вимирали цілими сім’ями”. Про масштаби трагедії говорять слова Бабица Г. Ф. “... кругом Стецівки цілі села повимирали, а саму Стецівку ще й обминуло” [1].

Ховали померлих на кладовищах, городах, подвір’ях та по садках. Здебільшого ховали в одну яму “...понакидають туди по 12 чоловік” [12].

Зустрічалися випадки, коли закопували ще живу людину “...воно ще ж проситься, а ті кажуть, що однак умре” [5].

Згідно слів опитуваних, ховали всіх померлих, бо боялися епідемій, а

тим хто займався похованнями, видавали спеціальний пайок.

Тяжкий слід залишив голодомор 1932-33-го у спогадах очевидців. Він і досі проявляється сльозами на очах та живе у прислів'ях і приказках: “На хаті серп і молот, а у хаті смерть і голод” [3], “Устань, Ленін, подивись! Як ми в союзі розжились. Крадем сою та товчем, та торжники печем” [1]. І праві були люди коли говорили, що “Голод - не свій брат” [2] та “...в 33-му году будуть люди падать на ходу” [12].

Список використаних джерел та літератури:

1. Матеріали польових досліджень автора. - Записано від Бабича Григорія Федоровича 1924 р. н., уродженця с. Стецівка Чигиринського р-ну Черкаської обл.
2. Матеріали польових досліджень автора. - Записано від Нижник Марії Григорівни 1918 р. н., уродженки с. Стецівка Чигиринського р-ну Черкаської обл.
3. Матеріали польових досліджень автора. - Записано від Халабуди Анастасії Петрівни 1918 р. н., уродженки с. Стецівка Чигиринського р-ну Черкаської обл.
4. Матеріали польових досліджень автора. - Записано від Терновської Дар'ї Никифорівни 1929 р. н., уродженки с. Стецівка Чигиринського р-ну Черкаської обл.
5. Матеріали польових досліджень автора. - Записано від Бондаренка Григорія Гнатовича 1928 р. н., уродженця с. Стецівка Чигиринського р-ну Черкаської обл.
6. Матеріали польових досліджень автора. - Записано від Пшеничної Марії Федорівни 1929 р. н., уродженки с. Стецівка Чигиринського р-ну Черкаської обл.
7. Матеріали польових досліджень автора. - Записано від Височин Ганни Яківни 1927 р. н., уродженки с. Стецівка Чигиринського р-ну Черкаської обл.
8. Матеріали польових досліджень автора. - Записано від Буряченко Ганни Дмитрівни 1932 р. н., уродженки с. Стецівка Чигиринського р-ну Черкаської обл.
9. Матеріали польових досліджень автора. - Записано від Запорожець Євдокії Дмитрівни 1929 р. н., уродженки с. Стецівка Чигиринського р-ну Черкаської обл.
10. Матеріали польових досліджень автора. - Записано від Гажви Івана Федотовича 1931 р. н., уродженця с. Стецівка Чигиринського р-ну Черкаської обл.
11. Матеріали польових досліджень автора. - Записано від Терновської Олександри Степанівни 1931 р. н., уродженки с. Стецівка Чигиринського р-ну Черкаської обл.
12. Матеріали польових досліджень автора. - Записано від Шандри Марії Степанівни 1924 р. н., уродженки с. Стецівка Чигиринського р-ну Черкаської обл.
13. Матеріали польових досліджень автора. - Записано від Романенко Галини Миколаївни 1920 р. н., уродженки с. Стецівка Чигиринського р-ну Черкаської обл.
14. Матеріали польових досліджень автора. - Записано від Сіб'якіної Варвари Андріївни 1930 р. н. і Сіб'якіної Оксани Андріївни 1927 р. н., уродженок с. Стецівка Чигиринського р-ну Черкаської обл.

Додаток І

Список опитуваних:

1. Бабич Григорій Федорович 1924 р. н.
2. Бондаренко Григорій Гнатович 1928 р. н.
3. Буряченко Ганна Дмитрівна 1932 р. н.
4. Височин Ганна Яківна (дівооче – Пишна) 1927 р. н. імовірно 1925 р. н.
5. Гажва Іван Федотович 1931 р. н.

6. Запорожець Євдокія Дмитрівна 1929 р. н.
7. Нижник Марія Григорівна (дівооче – Мамчич) 1918 р. н.
8. Пшенична Марія Федорівна (дівооче – Запорожець) 1929 р. н.
9. Романенко Галина Миколаївна 1920 р. н.
10. Сіб'якіна Варвара Андріївна 1930 р. н.
11. Сіб'якіна Оксана Андріївна 1927 р. н.
12. Терновська Дар'ї Никифорівна 1929 р. н.
13. Терновська Олександра Степанівна 1931 р. н.
14. Халабуда Анастасія Петрівна (дівооче – Бойко) 1918 р. н.
15. Шандра Марія Степанівна (дівооче – Смаль) 1924 р. н.

А. М. Трембіцький,
*заступник директора з наукової роботи ДІКЗ “Межибіж”,
старший науковий співробітник,
кандидат історичних наук,
доцент Хмельницького інституту МАУП
(м. Хмельницький)*

ТВОРЦІ IV УНІВЕРСАЛУ

Новітня історія записала під датою вівторка 9 січня 1918 р.: “Українська Центральна Рада видала четвертий від початку Лютневої революції 1917 р. Універсал, який був найбільшим державним актом українського народу”. Після зміни в Україні юліанського календаря, коли 16 лютого було проголошено 1 березня 1918 р, згадана дата пересунулася на день 22 січня, і від того часу стала річницею соборності України [1].

У прийнятому 22 січня 1918 р. IV Універсалі Української Центральної Ради читаємо такі знаменні слова “Однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського народу”. Незалежність України проголосила Українська Центральна Рада, чи точніше її виконавчий орган – Мала Рада, тобто революційний парламент, створений українськими партіями й організаціями проти волі російського режиму для оборони українських національних прав [2, с. 2].

“Від початку революції минуло всього десять місяців, тобто дуже короткий час, щоб збудити український народ до державного життя, порвати ланцюги, накладені на нього царськими законами, привернути йому національну свідомість. І горстка діячів, які відчували в собі поклик діяти, щоб не втратити доброї нагоди, прикладали всіх зусиль, щоб українську справу в Росії зробити всенародною, знайти підтримку в широких народних низах,

надати їй значення української революції. Об'єднавшись в єдиному керівному центрі – в Центральній Раді – вони вживали всіх своїх сил, щоб заохотити своїх земляків до спільної оборони своїх національних прав, розвіяти у песимістів недовір'я в успіх боротьби з московським молохом і подати напрямні організації власних сил на місцях. Все це було потрібне, щоб розпочате відновлення державності дістало тверду основу й оборону”. IV Універсал був ухвалений і виданий після 7 місяців безуспішних домагань, визнання російським урядом автономії України чи надати її статусу федеральної держави [1; 3].

22 січня пропозицію незалежності було поставлено на порядок денний засідання Малої Ради після прочитання проектів постанов, поданих Михайлом Грушевським, Володимиром Винниченком і Микитою Шаповалом. Після цілоденних нарад комісія Ради об'єднала ці проекти в один, який запропонувала членам Малої Ради на її засіданні 23 січня, в якому брали участь представники національних меншин – “жидів, поляків, москалів”, які дуже гостро виступали проти відділення від Росії. Ними було подано багато поправок і додатків, які частково були прийняті. Остаточне голосування було поіменне, секретар Михайло Єремійв відчитував за списком присутніх членів Малої Ради, які відповідали:

- “за” голосувало 39 осіб, між ними один поляк (представник Польської соціалістичної партії Корсак) і 38 українців;

- “проти” подали голос 4 особи: делегати російської партії соціал-демократів (меншовики) Кость Кононенко, Дмитро Чижевський і Михайло (Самуїл) Балабанов, представник жидівської партії “Бунд” Михайло Лібер (Гольдман);

- “утрималися” 6 осіб: російські есери Йосип Скловський та Костянтин Сухових, представник “Поалей-Ціону” Соломон Гольдельман, представник “об'єднаних жидівських соціалістичних партій” Макс Шац-Анін, представник “жидівського демократичного об'єднання” Пінхус Дубинський і представник польського “центру” Юрій (Юзеф) Почентовський [2, с. 2].

Загалом у голосуванні брало участь 49 (38 українців, 5 росіян, 4 жида і 2 поляки) осіб із 58 членів Малої Ради, тобто не брало участі в засіданні 9 осіб: представник партії кадетів і два більшовики – А. А. Пісоцький і Драгомирецький (обидва українці) вийшли із складу Малої Ради зразу після проголошення III Універсалу 20 листопада 1917 р.; два українських соціал-демократи – Микола Ковальський, що був важко хворий і Євген Неронович, який був на зборах і висловлювався проти проголошення незалежності, але, не бажаючи порушити партійної дисципліни відійшов зі зборів перед голосуванням; не прибув на збори Рябцов, росіянин, голова міста Києва; відійшли зі зборів лідер сіоністів Сиркін і М. Г. Рафес, від жидівського

“Бунду”; представник від Київської окружної ради солдатських депутатів – Панас Любченка, а можливо Никифора Григорієва.

IV Універсал Центральної Ради був зачитаний на її засіданні зразу після голосування і короткої перерви 24 січня в 12 годин 20 хвилин у Великій залі в присутності значного числа гостей. А 25 січня його проголошено на Софійській площі в присутності членів Уряду, членів Центральної Ради, дипломатичних представників, війська, духовенства і великої маси народу. Універсал від 22 січня 1918 р. ніхто з членів Малої Ради не підписував, він був підписаний тільки головою М. Грушевським та одним із секретарів – Єремівим чи Постолювським [2, с. 2].

Сенатор демократ Вилаєм Бентон (Коннетикат, США), виступаючи в Сенаті 22 січня 1951 р., з нагоди “розбиття сьогоденішньої совєтської тюрми та визволення всіх нею поневолених народів”, заявив: “Поверх одного мільйона американців українського роду згадують цей день, як день визволення від тиранії і агресії... українці, в своїх зусиллях здобути свою волю, завжди виявляли свій збройний спротив проти чужих їм совєтських верховодів, вони ніколи не погоджувались з комунізмом, їх бажання демократії і волі є багатомовним...” [4].

На жаль, історія не в повній мірі зберегла імена всіх творців IV Універсалу. Багато науковців намагаються зібрати відомості про усіх учасників того акту та ідентифікували всіх осіб, які брали участь в засіданні 22-24 січня 1918 р. Дотепер ми знаємо небагато про тих, які своїм генієм розбудили український народ до активного життя. В радянські часи їх імена були заборонені, і тільки у вільному світі українці мали змогу досліджувати та робити висновки про успіхи чи помилки про творців IV Універсалу. Отже, всі народи України рішали й ухвалили її повну самостійність і незалежність. Вони голосували так, як підказувало їм сумління. Це був зворушливий вияв демократизму і толерантності між народами України [1].

Таким чином, у голосуванні брали участь:

1. *Михайло Грушевський*, член Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), Голова Центральної Ради (*17(29).09.1866, Холм, Польща – †25.11.1934, Кисловодськ).

2. *Антін Постолювський*, учитель і письменник, член УПСР і секретар Центральної Ради (*1890, с. Чорнокозинці, Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. – †12.08.1991, Буенос-Айрес) 1921 р. перейшов за Збруч у Галичину. 1942 р. навідався в Чорнокозинці до дружини Клавдії й доньки Марії, 1949 р. поселився в Буенос-Айресі. Входив представництва ДЦ УНР, виступав зі спогадами на радіо “Свобода”. Дружину Клавдію, яка жила в Радянському Союзі, двічі (1932 та 1953) заарештовували. Вона померла 1979 р.

Від фракції Української партії соціалістів-революціонерів:

1) *Саватій Березняк* (*18(30).09.1884 р., містечко Коростишів Київської губ. 19 жовтня 1920 р. його заарештовують у “Справі уряду УНР”, 23 жовтня звільняють на поруки, 9 листопада – повторний арешт і етап до Харкова, де 28 січня 1921 р. до нього в числі 76-ти інших діячів УНР застосовано “вищу міру покарання”.

2) *Всеволод Голубович* (*1885, с. Молдовка Голованівського р-ну Кіровоградської обл. – †16.05.1939, Ярославль), від 18 січня 1918 р. голова Ради народних міністрів і міністр закордонних справ УНР, впродовж 3-20 січня перебував у Бресті на переговорах із Німеччиною та її союзниками. 11 серпня 1920 р. його заарештовано у Кам’янці-Подільському у “Справі уряду УНР”, розстріляний у Харкові 28(29) січня 1921 р.

3) *Никифор Григорій* (*09.02.1883, Бурти – †05.08.1953, Нью-Йорк) – громадський та політичний діяч, публіцист і педагог, з 1920 р. в ЧСР, з 1938 – в США, керівник українського відділу “Голосу Америки”.

4) *Яків Зозуля* (*13.03.1893 р., с. Лебедин Чигиринського повіту Київської губернії – †1978, США). 3 серпня 1923 р. – на еміграції в ЧСР, з 1954 р. в США.

5) *Сергій Качура*, дати народження і смерті не встановлені, наприкінці 70-х рр. мешкав у Франції. Подальша доля невідома

6) *Микола Ковалевський* (*03.03.1892, хутір Іванівка Сосницького пов., Чернігівщина – 18.08.1957, Інсбрук) – політичний діяч, публіцист, поет.

7) *Кузьма Корж* (*30.10.1887, с. Сурико-Михайлівка – †12.08.1919, Київ) – український державний і політичний діяч, за участь в організації антибільшовицького повстання в Києві розстріляний ЧК.

8) *Микола Любинський* (*23.09(05.10.)1891, с. Стріхівці Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл. – розстріляний 08.01.1938, урочище Сандармох, Карелія) – український мовознавець, політичний діяч, у березні-квітні 1918 р. – міністр закордонних справ УНР, у 20-х р. ХХ ст. – співробітник ВУАН.

9) *Гаврило Одинець* (*1871 – †19??), український громадсько-політичний діяч, член Української Центральної Ради, Пройшов через декілька арештів, висилання, втечі. Подальша доля невідома.

10) *Євген Онацький* (13.01.1894, Глухів – †27.10.1979, Буенос-Айрес) – український націоналіст, журналіст і науковець, громадський діяч, член Української Центральної Ради, провідний діяч Організації Українських Націоналістів.

Можливо, що його мандат заступав *Сергій Бачинський* (*26.02.1887, м. Катеринослав, нині Дніпропетровськ – розстріляний 22.06.1941, Биківнянський ліс поблизу Києва) – український педагог, публіцист, громадсько-політичний діяч.

11) *Микола Салтан*, (дати народження та смерті невідомі), політичний

діяч, один з лідерів УПСР, член Української Центральної Ради і Малої Ради. Подальша доля невідома.

12) *Олександр Сервюк* (*1893 – †1941), дипломат часів УНР, у 1920-1941 рр. – в еміграції в Парижі та Німеччині. Подальша доля невідома

13) *Аркадій Степаненко* (*1889, Глобине, Кременчузького пов. Полтавської губ. – 05.09.1937?), український політичний діяч часів визвольних змагань. Заарештований в 1931 р. у справі “Українського національного центру”, в 1937 заарештований в Архангельську, засуджений на 5 років. Подальша доля невідома

14) *Микола Стасюк* (дати народження та смерті невідомі), український політичний, громадський і кооперативний діяч. За часів Директорії УНР – начальник постачання Армії УНР у Кам’янці-Подільському. Деякий час жив в еміграції, 1920 р. повернувся в Україну і був співробітником ВУАН з окремих доручень. 1931 р. (за іншими даними 1933 р.) заарештований у справі “Українського національного центру”, що перед Другою світовою війною жив у Маріуполі, працював сторожем у міському парку. За німецької окупації був редактором “Маріупільської газети”. Подальша доля невідома.

15) *Павло Христюк* (*1890, Кубань – †19.09.1941, Хабаровський край), український кооператор, політичний діяч і публіцист. Міністр внутрішніх справ (з кінця лютого 1918 р. – державний секретар) в уряді В. Голубовича. З 1919 р. на еміграції у Відні, 1924 р. за кликом М. Грушевського повернувся в Україну. Заарештований 2 березня 1931 р. за справою “Український національний центр”, засуджений до ув’язнення. Помер в одному з концтаборів “Севвостлагу”.

16) *Микола Чечель* (*1891 – †09.01.1937) – політичний діяч, секретар УЦР. У 1919 емігрував до Відня, у 1924 повернувся в Україну. На початку 1931 заарештований у справі “Українського національного центру”, в 1932 засуджений до 6 років позбавлення волі, а 02.06.1937 – повторно засуджений до 5-річного ув’язнення, 09.11.1937 – за вироком УНКВС по Івановській обл. розстріляно в Суздалі.

17) *Микита Шаповал* (*8.06.(26.05.)1882, с. Сріблянка Бахмутського пов. – †25.02.1932, Ржевниці біля Праги) – політичний і громадський діяч, публіцист, соціолог, поет. В еміграції з 1920 р. очолював УПСР і був в опозиції до Уряд Української Народної Республіки в екзилі.

18) *Микола Шраг* (*08.05.1894, Чернігів – † 02.02.1970, Львів) – український економіст і громадсько-політичний діяч. Доктор економічних наук (1967), професор Львівського політехнічного інституту. Автор близько 50 наукових праць. Член наукової ради з економічних проблем в Інституті економіки АН СРСР.

Від фракції Української соціал-демократичної робітничої партії

(УСДРП):

1) *Сергій Веселовський* (*1880, с. Кузьмин на Поділлі – †?), український громадський та політичний діяч. Закінчив Київський політехнічний інститут, економіст, професор, в 1920-1921 – ректор Київського політехнічного інституту, з 1924 – професор, завідувач кафедри економіки сільського господарства Київського сільськогосподарського інституту. У 1930-х – репресований, з часом емігрував. У 70-х р. проживав у Венесуелі.

2) *Володимир Винниченко* (*14(26).07.1880, Єлисаветград, Херсонської губ. – †06.03.1951, Мужен, Франція) – український прозаїк, драматург, художник, а також політичний та державний діяч.

3) *Йосип* (Осип, Самуїл) *Гермайзе* (*1892, Київ – †22.09.1944?), український історик єврейського походження. У 1929 р. арештований у справі Спілки визволення України (СВУ), 1930 р. засуджений до 5 років ув'язнення. Після звільнення (1934) перебував на засланні. У 1937 отримав новий строк ув'язнення, який у 1944 був продовжений. Помер у таборі.

Його міг заступати *Сергій Паночіні* (*1891, Полтавщина – †?), підпоручник російської армії, біолог, зоолог, автор низки праць із української природничої таксономії та зоологічної номенклатури. В 1931 р. був репресований, за іншими помер у Києві на туберкульоз.

4) *Михайло Єремів* (*07.02.1889, с. Новосілки (Житомирська обл.) – †16.11.1975, Женева) – український громадсько-політичний діяч, журналіст і дипломат, секретар УЦР, секретар української дипломатичної місії в Римі.

5) *Євген Касяненко* (*1889 – †30.12. 1938), український громадсько-політичний діяч, авіаконструктор, журналіст, дипломат. Заарештований 11 липня 1937 р. і за вироком військової комісії Верховного суду СРСР 30.12.1938 – розстріляний.

Можливо, що замість нього був на засіданні *Григорій Довженко* (*1876 або 1877, Охтирщина – †18.12.1958, Абондан, Франція), український політичний і громадський діяч. Від 1920 р. в еміграції, голова Українського Червоного Хреста в Польщі, від 1931 р. у Франції, директор Бібліотеки ім. Симона Петлюри в Парижі.

6) *Яків Левченко* (дата народження невідома, с. Фастовці, Чернігівська обл., за деякими даними помер з голоду в 1933 р.

7) *Борис Мартос* (*20.05.1879, Градизьк Лубенського пов. – †19.10.1977, США), громадсько-політичний діяч, учений-економіст, кооператор і педагог, голова Ради Міністрів УНР (1919). У 1920 р. емігрував до Німеччини, згодом – до ЧСР, займався науковою роботою та підготовкою фахівців для української кооперації. З 1958 р. жив у США, брав посильну участь у роботі УВАН та НТШ.

8) *Микола Порш* (*19.10.1879, Лубни – загинув 16.04.1944, Берлін),

політичний і громадський діяч УНР, член Установчих зборів, економіст, посол УНР в Берліні, в 1920 р. відійшов від політичної діяльності й оселився в Німеччині.

9) *Валентин Садовський* (*1886 – †24.11.1947, Київ), економіст, громадський і політичний діяч, член УСДРП. З 1920 р. – в еміграції, викладав в Українській господарській академії (Подєбради). Заарештований радянськими органами в Празі 1945 р., помер у Лук'янівській тюрмі в Києві.

10) *Михайло Ткаченко* (*1879, м. Стародуб Ніжинський пов. – †?, Москва) – політичний діяч, адвокат. Помер у 1920 р. Москві від тифу, за іншими даними помер на засланні в Серпухові, а ще за іншими – був засуджений до заслання в Архангельську губернію і з метою уникнення покарання, в листопаді 1930 р. емігрував до Львова. Подальша доля невідома.

11) *Левко Чикаленко* (*1888, с. Перешори на Херсонщині – †07.03.1965, США) – громадсько-політичний діяч й археолог, син Євгена Чикаленка. Дійсний член НТШ (1932) й Української Вільної Академії Наук (1945). З 1920 р. на еміграції в Польщі, Празі, Франції, Німеччині й США (1948).

Від фракції Українських соціалістів-федералістів (УСФ, раніше ТУП):

1) *Василь Бойко* (*1893 – †1938), український вчений, літературознавець, громадсько-політичний діяч, член Української Центральної Ради, член Малої Ради, дійсний член Комісії УАН, викладач харківських вузів. Репресований в 1934 р., був висланий з України, згодом став професором Уральського педагогічного інституту. Подальша доля невідома.

Його міг заступати *Михайло Корчинський* (*15.03. 1885, с. Залуччя Надкордонне(нині Подoliaни) Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. – †07.10.1937, Львів), український адвокат, політичний і громадський діяч, Державний секретар Ради народних міністрів УНР. З 1920 р. ініціатор і член Ради Республіки в Тарнові, від 1922 р. мешкав у Львові.

2) *Макар Кушнір* (*1890, Черкаси – †1951), український політичний діяч і журналіст. З 1920 р. перебував на еміграції, один із засновників ОУН. Після автомобільної катастрофи у Лондоні в квітні 1934 р. повністю втратив зір і останні 17 років життя (1934-1951) безвиїзно жив у Бельгії, де й помер, похований у містечку Помероль (Франція).

Його міг заступати *Кость Мацієвич* (*18.05.1873, с. Деремезна, Київщина – †1942 (за іншими даними 1944), ЧСР), визначний український державний і громадський діяч, учений-аграрник, дипломат, з 1923 – на еміграції в Чехословаччині. Професор Української господарської академії в Подєбрадах.

3) *Андрій Ніковський* (*14(26).10.1885, Малий Буялик Херсонської губернії – †1942, Ленінград), громадський і політичний діяч, активний член ТУП і УПСФ, літературознавець і журналіст. З 1920 р. в еміграції в Тарнуві

(Польща), в 1923 р. повернувся в Україну, співпрацював з ВУАН, в 1929 р. ув'язнений у справі «СВУ», засуджений до кари смерті, яку замінено на 8 років ув'язнення. По закінченню терміну ув'язнення звільнений, жив у доньки в Ленінграді.

Його міг заступати *Олександр Шульгин* (*30.07.1889 – †04.03.1960), політичний, громадський, культурний і науковий діяч. З 1920 р. в еміграції, професор УВУ в Празі. Помер у Парижі, похований у Сарселі.

4) *Іван Феценко-Чопівський* (*20.01.1884, м. Чуднів, Житомирщина – †02.09.1952, концтабір Абезь (Республіка Комі), вчений-металург, громадський і політичний діяч, міністр Центральної Ради та Директорії. Від 1933 р. член-кореспондент польської Академії технічних наук, дійсний член НТШ, Товариств металургів і механіків Польщі, металургів Німеччини. 1945 р. викрадений органами НКВС в польській зоні окупації, у Катовицях, незаконно засуджений у Києві на 15 років заслання. Загинув від нелюдських умов утримання.

Від дрібних партій:

1) *Федір Крижановський* (*04.09.1878 – †28.04.1938), кооператор, політичний діяч. Член Української трудової партії та її лідер. Один із засновників Української Центральної Ради. З 1921 р. професор Київського кооперативного інституту. В 1930 р. заарештований і після 3-х років ув'язнення повернувся до Києва. У 1938 р. заарештований вдруге. Страчений за вироком суду 28 квітня 1938 р.

2) *Тихон Осадчий* (*30.06.1866 р. в с. Будище Черкаської обл. – †24.12.1945). Вчителював на Чернігівщині, брав участь у роботі кооперативних організацій.

3) *Чапковський Олесь* (Олександр) (*1884 – †1938), український журналіст, критик, мистецтвознавець, громадський діяч. Розстріляний у 1938 р.

Від національних меншостей:

1) *Михайло (Самуїл) Балабанов* (*09.01.1873, Чернігів), в березні 1920 р. був засуджений судом Револуційного Трибуналу, позбавлений політичних прав. Подальша доля невідома.

2) *Кость Кононенко* (*1889 – †1965 (за іншими даними 1964), США), громадський та державний діяч. У 1930 заарештований за причетність до “Контрреволюційної шкідницької організації в сільському господарстві УСРР” і засуджений на 8 років таборів. У 1932 умовно звільнений. В роки німецької окупації очолював науково-дослідницький інститут сільського господарства. В 1943 виїхав до Німеччини, член Головного проводу ОУН, політичний радник С. Бандери (1946-1947), членом УНРади від ОУН(б). З 1951 проживав у США.

3) *Дмитро Чижевський* (*05.04.1894, Олександрія, Кіровоградська обл.

– †18.04.1977, Гайдельберг, ФРН), учений-енциклопедист, культуролог, філософ, літературознавець, релігієзнавець, лінгвіст, славіст, дослідник української і слов'янської літератур, історії культури, філософії, релігійної думки й слов'янської духовності. Один із найвидатніших славістів останнього тридцятиліття ХХ ст.

4) *Йосип Сковський*. Подальша доля невідома.

5) *Костянтин Сухових*. Подальша доля невідома.

6) *Соломон (Шалом) Гольдельман* (*1885, Сороки (Молдова) – †03.01.1974, Єрусалим), визначний діяч української єврейської громади, вчений-економіст. З 1920 перебував в еміграції у Чехословаччині, професор УВУ та УГА. У 1939 переїхав до Палестини, де організував Заочний інститут сіоністської освіти (1940-1960).

7) *Михайло Лібер (Гольдман)* (*24.05.(05.06)1880, Вильно – †04.10.1937, Алма-Ата), один з лідерів меншовиків. У 1921 заарештований в Саратові, невдовзі звільнений, в 1922 засуджений до 3 років концтаборів, але пробув аж до 1930, в 1930 поміщений в Суздальський політ ізолятор, в 1935 знову заарештований і висланий в Алма-Ату, де 13 березня 1937 знову заарештований і 4 жовтня 1937 р. розстріляний.

8) *Макс Шац-Анін*, від Жидівської об'єднаної соціалістичної партії. Був на еміграції в Литві і там загинув у 1940 р.

9) *Пінхус (Костянтин) Дубинський*, виступав від Жидівської об'єднаної демократичної партії. Доля невідома.

10) *Корсак*. Доля невідома.

11) *Почентовський Ю. (Юрій, Юзеф)*. Доля невідома.

Статистика членів Малої Ради, як тих, що голосували в справі IV Універсалу, так і тих, що могли їх заступати чи були неprisутні, свідчить про те, що мали вищу освіту – 35; незакінчену вищу – 6; середню – 9; нижчу – 4; невідому – 4. Серед них інженерів, істориків, журналістів – 11, адвокатів і правників – 10, економістів, кооператорів, політиків, математиків, письменників – 10, професорів університету – 4, інших фахів – 8 і невідомих фахів – 15 [1; 2; 3; 5].

Крім того, важливо зауважити, що із 58 членів Малої Ради були репресовані – 26, померли на еміграції – 25 і в Україні – 1, невідома доля – 17, вижив в умовах тоталітарного режиму і став визначною людиною лише – 1.

Хочу наголосити на тому, що серед творців IV Універсалу – четверо уродженці Поділля, це: *Сергій Веселовський* (с. Кузьмин, Городоцький р-н), *Михайло Корчинський* (с. Залуччя Надкордонне (нині с. Подоляни), Кам'янець-Подільський р-н), *Микола Любинський* (с. Стріхівці, Ярмолинецький р-н), *Антін Постоловський* (с. Чернокозинці, Кам'янець-Подільський р-н). На жаль, життєві шляхи, державницька, суспільно-просвітницька, професійна і наукова

діяльність подолян, творців IV Універсалу ще й досі чекають свого дослідника, залишаючись не дослідженою та невідомою широкому загалу науковців, істориків і краєзнавців.

Список використаних джерел та літератури:

1. Зозуля Я. Творці Четвертого Універсалу / Яків Зозуля // Свобода (Нью-Йорк). – 1967. – Ч. 39. – 4 берез. – С. 2. 2. Зозуля Я. Універсал 22-го січня 1918 року / Яків Зозуля // Свобода (Нью-Йорк). – 1964. – Ч. 14. – 22 січ. – С. 2-3. 3. Зозуля Я. Творці Четвертого Універсалу / Яків Зозуля // Свобода (Нью-Йорк). – 1967. – Ч. 40. – 7 берез. – С. 2. 4. Очерет М. На переломі / Микола Очерет // Свобода (Нью-Йорк). – 1951. – Ч. 48. – 28 лют. – С. 2. 5. Електронні ресурси (20.01.2013): <http://uk.wikipedia.org/wiki/>; <http://slovari.yandex.ru/>; <http://www.memory.gov.ua/ua/publication/content/1194.htm>; <http://www.history.vn.ua/book/dict/677.html>; <http://100v.com.ua/ru/node/3203>

О. П. Григоренко,

*доктор історичних наук, професор,
академік Міжнародної академії інформатизації,
дійсний член Центру дослідження історії Поділля,
завідувач кафедри міжнародної інформації
Хмельницького національного університету
(м. Хмельницький)*

АКЦІЯ “ВІСЛА” ТА ЇЇ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНЦІВ ПОЛЬЩІ

Україна і Польща є історичними сусідами. Багатовікова історія українців Польщі, які історично є автохтонним населенням цієї країни, нерозривно та спільно формувалися з польським народом і насичена прикладами дружби, співробітництва, взаємодопомоги та взаєморозуміння у важкі часи. В той же час історична пам'ять закарбувала трагічні сторінки в діях обох народів, особливо впродовж двадцятого століття – у міжвоєнний та післявоєнний період, у час так званого польсько-українського протистояння, наслідки якого до сьогодні відчувають як українці, так і поляки, звинувачуючи один одного у взаємно завданих кривдах та вчинених злочинах.

Окрему спільну сторінку в історії обох народів посідають переселення і депортації, яких українці та поляки зазнали на підставі підписаної 9 вересня 1944 року Угоди між урядом УРСР та Польським комітетом національного визволення щодо переселення українського населення з території Польщі до УРСР і польських громадян з території УРСР до Польщі в межах українсько-польського кордону, встановленого відповідно до підписаного 26 липня 1944 року урядами обох країн протоколу. Мова йшла про добровільне переселення на етнічну Батьківщину зі збереженням майна. Обидві держави брали на себе

зобов’язання сприяти організаційно і матеріально переселенцям. Всього за 1944-1947 роки з Польщі в Україну було евакуйовано 122454 сім’ї (482109 осіб). З території України в Польщу виїхало 810415 осіб.

Строк обміну населенням між Польщею і Україною закінчувався, згідно з укладеною угодою, у липні 1946 року. Неофіційне подовження строку на півроку майже не змінило картини: за різними підрахунками приблизно 150 тисяч українців не бажали покидати свою землю і їхати на колгоспну роботу в Радянський Союз. Тому українці Польщі, які попри репресії, не були депортовані до України в 1944-1946 роках, що вже на той час були громадянами Польщі, зазнали ще однієї трагедії у 1947 році від свого власного уряду – Польської Народної Республіки, який почав готувати примусову депортацію, але вже не в СРСР, виселивши їх з споконвічних земель (Лемківщина, Бойківщина, Надсяння, Холмщина та Підляшшя), а на новоздобуті в результаті Другої світової війни у Німеччини землі (на так звані “ziemie odzyskane”).

Ця трагедія, яка сталася шістдесят п’ять років тому, отримала криптонім “Акція Вісла” і мала на меті повне очищення південно-східних територій Польщі від українського населення. Виселенню підлягали українські родини без огляду на лояльність до влади та партійну приналежність, а також колишні діячі антигітлерівського руху опору, солдати Радянської Армії та Війська Польського, члени Польської робітничої партії українського походження.

Це була ганебна, антигуманна акція польської комуністичної влади, бо діялася під гаслом “остаточного вирішення українського питання”, як незадовго перед тим у фашистській Німеччині – остаточного вирішення єврейського питання. Прикметно, що депортованих на захід сортували в Освенцімі – табір був добре пристосований для таких процедур. Подібні проблеми виникали тоді й на інших європейських кордонах (наприклад франко-німецькому). Та лише режими сталінського типу вирішували їх шляхом етнічних чисток, за зразком депортації кримських татар. Так виселяли судетських німців, болгарських турків. Польський комуністичний уряд мав можливість запозичити в СРСР досвід проведення численних депортацій. Крім того, за здійсненням операції “Вісла” спостерігав радянський генерал Серов, головний радник у Міністерстві громадської безпеки Польщі. Дослідниками не виявлено документів, які б однозначно свідчили про причетність Кремля до даної операції. Навпаки, архівні матеріали, які є у розпорядженні науковців, свідчать про певну байдужість радянського керівництва до цієї проблеми.

Якщо вірити радянським документам, вперше керівництво СРСР дізналося про можливу депортацію українців 29-30 березня 1947 року, коли міністр закордонних справ УРСР Д. Мануїльський отримав від заступника міністра закордонних справ СРСР В. Гусева інформацію про те, що “в зв’язку з

вбивством генерала К. Сверчевського польський уряд має намір прийняти рішення про поголовне виселення українського населення з Жешівського і Люблінського воєводств на територію колишньої Східної Пруссії. Йдеться про 15-20 тис. чол. Поляки вважають, що, можливо, при такій постановці питання частина українців буде проситися виїхати до УРСР, і позбавляти їх такої можливості непотрібно”. Д. Мануїльський запропонував керівникові українських комуністів Л. Кагановичу дати згоду на таку відповідь В. Гусеву: “В настоящее время массовое переселение из Польши на Украину нами закончено. От переселения отказалось и оставалось в Польше главным образом украинское население, зараженное бандитизмом. Поэтому правительство СССР не может принять одновременно указанное количество переселенцев. Мое мнение поддерживает также министр государственной безопасности СССР тов. Савченко. Прошу вашего согласия” [1, с. 204-205]. Звісно, “согласіє” не забарилося. Після такої відповіді шлях до реалізації депортаційної акції був відкритий. Отже, ті 150 тисяч українців в Польщі були приречені.

Виселення українців в північно-західні воєводства відбувалося відповідно до рішення політичного бюро ЦК ПРП від 29 березня 1947 року та постанови Ради Міністрів Польської Народної Республіки від 24 квітня 1947 року, хоч сама підготовка до виселення розпочалася ще в другій половині 1946 року. В січні 1947 року Генеральний штаб війська польського розпочав інтенсивну підготовку до виселення українців: були підготовлені списки всіх українських та змішаних родин, агентами служби безпеки вишукувалися не лояльні до влади особи, або підозрілі, насамперед представники інтелігенції та духовенства. Наслідки операції “Вісла” й досі викликають гострі суперечки серед українців Польщі та певної частини польського суспільства. В польській історіографії з даної проблеми є різні точки зору. Найбільш поширеною з них є військово-політична: підрозділами УПА, що діяли на південно-східних землях Польщі, треба було позбавити підтримки населення. Справді, після акції бійцям УПА тут уже не було кого захищати, і вони перейшли в Україну. Але військовий аспект – тільки один бік справи. Дослідник Б. Бобусь звертає увагу на інший важливий аспект – прагнення комуністичної влади використати в своїх інтересах антиукраїнські настрої частини польського суспільства, яке опозиційно ставилося до влади. На його думку, тоді до влади прийшли сили, які не мали громадянської підтримки. Саме вони розпочали заміну пропагованої раніше концепції багатонаціональної Польщі в кордонах Ягеллонів на п’ястівську ідею – національно єдиної держави, що в свою чергу давало їм шанс для об’єднання і здобуття прихильності шовіністично налаштованої частини польського населення [2, с. 85-86].

Офіційним приводом для початку операції “Вісла” стала смерть

легендарного польського генерала, заступника міністра оборони країни Кароля Сверчевського. 28 березня 1947 року він здійснював інспекційну поїздку. Його “Додж” супроводжували три вантажівки з солдатами. На шосе Балигород-Сянок машини потрапили в засідку, влаштовану двома підрозділами УПА – сотнями “Хріна” і “Стаха”. Генерала скосила черга з ручного кулемета. Це вбивство було використане для широкомасштабної антиукраїнської істерії з метою узаконити необхідність виселення українського населення: від їх рук загинув Сверчевський, вірний син Польщі, улюбленець народу й армії!”.

Кароль Сверчевський (1897-1947) справді був яскравою постаттю. Він народився у Варшаві, із 1915 року жив у Росії. Там вступив до ВКП(б) й до Червоної армії. Закінчив військову академію. У 1936-1938 роках воював в Іспанії, командував 14 інтербригадою. Там його знали як генерала Вальтера. Під час Другої світової війни Сверчевський командував створеними в СРСР 1 та 2 арміями Війська Польського. Брав участь у Берлінській операції, довів своїх солдатів до Дрездена. Його поховали з почестями. Випустили навіть монету. 10 злотих із профілем генерала й купюру 50 злотих із його портретом.

Справа про вбивство підрозділами УПА генерала К. Сверчевського залишається таємницею, хоча дедалі більше фактів свідчать про можливу причетність до неї польської комуністичної верхівки. У тому бою проти 50 поляків стояло 150 оунівців, з кулеметами й мінометами. А вбито лиш генерала та трьох солдатів.[3, с. 7]. Бандерівці не знімали з себе відповідальності за ту акцію. Але дивно, що “Хрін”, який командував однією з тих двох сотень “упівців”, згодом у своїх мемуарах ані словом не згадав про К. Сверчевського. Хоч не кожному сотникові вдається знешкодити чужого генерала. За результатами розслідування смерті К. Сверчевського було підготовлено досить критичний рапорт, загальний висновок якого зводився до того, що охорона генерала в тій інспекційній поїздки була недостатньою. Натомість викликає подив, підписаний міністром оборони маршалом М. Жимерським та першим заступником міністра оборони М. Спихальським, яким командує 8 дивізії піхоти Ю. Білецькому та командує 34-го полку піхоти підполковнику Я. Герхарду, відповідальним за безпеку доручених їм осіб, були винесені тільки суворі догани. До розслідування цієї справи повернулися після грудня 1970 року, але при загадкових обставинах з квартири колишнього міністра М. Нашковського були викрадені документи, які стосувалися роботи відповідної комісії. Через кілька днів було вбито одного з членів цієї комісії та безпосереднього учасника тих подій Я. Герхарда. Тому є різні версії того, що сталося. Ясно одне: смерть генерала була не причиною, а лиш вигідним приводом для обґрунтування рішення про виселення українців і проведення агресивної пропагандистської кампанії, яка поглибила антиукраїнські настрої в польському суспільстві.

В санкціонованій владою масованій пропагандистській кампанії до заздалегідь спланованої операції українців показано, як головних ворогів Польщі та поляків. Розтиражовано фотографії, на яких зображено нібито схоплених членів УПА або їх симпатиків. Насправді, це були польські військові, перевдягнені під упівців. В іншому документі зазначалося, що генерал К. Сверчевський загинув від руки українських фашистів. Це рука “СС Дивізії Галичина”, та сама, яка мордувала жінок і дітей повсталої Варшави. Та сама, котра сіяла вогонь і руйнування у беззахисній столиці Польщі [4, с. 37]. Завдяки такій комуністичній пропаганді, яка була спрямована на створення вкрай негативного образу українця, місцеве населення сприймало їх вороже, а переселенців не інакше, як бандитів.

Сама акція, яка за своїм характером нагадувала пацифікацію в Західній Україні у 1930 році, розпочалася 28 квітня 1947 року і тривала до кінця липня. До неї були залучені 15 полків, дивізія корпусу внутрішньої безпеки, полк саперів та інші підрозділи, а всього – до 20 тис. солдатів. Оскільки депортація здійснювалася у місцевостях, які прилягали до радянсько-польського і польсько-чехословацького кордонів, у ній непряму участь взяли збройні сили обох сусідніх держав, з метою не дати можливості українцям втекти до СРСР чи Чехословаччини. Зокрема, чехословацький уряд виставив на кордоні оперативну групу чисельністю 13,6 тис. солдатів. Радянське командування перекинуло до кордону танкову дивізію і спеціальні протипартизанські загони, які заблокували можливість проникнення з Польщі підрозділів УПА. Хоч чехословацькі і радянські сили відігравали пасивну роль, акція “Вісла” мала, як зазначає академік НАН України В. М. Литвин, без сумніву, міжнародний характер. [5, с. 598].

Самі методи виселення були брутальними та жакливіми. В районах безпосереднього зіткнення з УПА евакуація здійснювалася швидко, внаслідок чого населення отримувало залежно від ситуації мало часу на залишення села (від 24 до 48 годин). Інколи на світанку приїжджали представники репатріаційних комісій, а ввечері село вже було порожнім. Відомі випадки, коли людям давали дві години для підготовки свого майна, яке вони громадили все життя до виїзду або дозволяли взяти тільки по 25 кілограмів вантажу на особу. У деяких місцевостях армія глумилася над населенням, стріляла в жителів та підпалювала їхні будівлі.

Відповідно до розпорядження Переселенського департаменту Міністерства повернутих земель близько 150 тисяч переселених українців розселяли не ближче ніж за 50 кілометрів від сухопутного кордону та 30 кілометрів від морських кордонів та воєводських міст на всій території північної і західної Польщі. Кількість переселенців не повинна була становити 10% від загальної кількості населеного пункту. Це було зроблено з єдиною

метою – повної асиміляції українців.

Акція проводилася після посівної, коли вже зеленіли хліба. А доставили людей під посиленою охороною на території, що перебували після війни в стані цілковитої господарської розрухи. На нових місцях не завжди була достатня кількість вільних незруйнованих будинків і господарських будівель. Селили українців у найгірших будинках, бо добрі були зайняті поляками, які прибули сюди ще в 1945 році. Згодом вони дістали деяку матеріальну і фінансову допомогу від держави, але витратили цілі роки, щоб вирватися зі злиднів, до яких потрапили внаслідок депортації.

Формально операція “Вісла” завершилася у липні 1947 року. Однак переселення тривало аж до жовтня. Окремі особи, тимчасово затримані або відлучені від своїх рідних, приїздили на нове місце поселення на західних землях ще й у 1948 році. Останнім акордом депортаційної акції стало виселення в січні-квітні 1950 року 32 сімей з повіту Новий Тарг. Акція “Вісла” досягла своєї мети. У ході операції польська влада знищила антикомуністичне підпілля (підрозділи Української повстанської армії і Армії Крайової) і позбулася українців у південно-східних воєводствах країни.

Вигнання українців з рідних місць супроводжувалося масовими репресіями не тільки щодо учасників збройного підпілля, а й до людей, не пов’язаних з ним. Розмір репресій та кількість жертв і дотепер повністю не визначені. Близько чотирьох тисяч осіб, серед яких 823 жінки та 27 священників було направлено до “Центрального табору праці в Явожно”, розташованому на території філіалу колишнього концентраційного табору в Освенцімі. Більш як 160 в’язнів внаслідок тортур і самогубств загинули. 315 було засуджено, серед них – 137 – до смертної кари. Впродовж 1947 року в різних місцях Польщі засуджено до страти 372 українці [6, с. 417].

Щоб унеможливити українцям повернення у рідні місця було проведено також конфіскацію майна та землі, залишених ними під час виселення. Для цього уряд Польщі 27 липня 1949 року видав Указ “Про набуття державою власності земельної нерухомості, яка не є у фактичному володінні в деяких районах Білостоцького, Люблінського, Жешівського та Краківського воєводств” та Указ “Про набуття державою власності майна українських юридичних осіб” від 29 вересня 1949 року. Українці Польщі були приречені на національне винищення із заборonoю проведення будь-яких форм громадської, культурно-освітньої та релігійної діяльності.

До 1956 року українці в Польщі вважалися громадянами “другого сорту”, без права на проведення національної культурно-освітньої діяльності та сповідання власної релігії. Лише з середини 1950-х років відбулися реальні зрушення у відродженні української культури в Польщі, чому значною мірою сприяла політична відлига, започаткована рішеннями XX з’їзду КПРС,

розвінчанням культу особи Сталіна. У червні 1956 року завдяки зусиллям української громади побачила світ перша газета українців Польщі “Наше слово”, відбувся перший з’їзд представників українського населення ПНР, на якому було засноване Українське суспільно-культурне товариство. У Статуті цього товариства наголошувалося на необхідності культивування мови, традицій та поширення знань про батьківський край. Однак зазначене не могло повністю задовольнити національні потреби українців у Польщі. Постійне приниження за національною ознакою як на державному рівні та, особливо, на побутовому, неможливість здобуття якісної освіти, відмови у прийнятті на більш-менш престижні посади українців, негативно позначилися на національній свідомості значної частини українців та до незворотної їх асиміляції.

За свідченням соціологічних досліджень, на запитання “Чи доводилося Вам голодувати на новому місці?”, “Так” відповіли майже 70% переселених. На запитання “Чи були Ви забезпечені відповідними житловими умовами на новому місці поселення?”, “Ні” відповіли 84%. Більшість із переселених, хоча й минуло на той час вже 50 років, тужать за рідним краєм (73%), а на запитання “Чи хотіли б Ви повернутися додому?”, “Так” відповіли 56%, а “Ні” - 44% [7, с. 56]. І це зрозуміло: люди вже звикли до нових місць, обжилися.

Після політичних перемін у Польщі в 1989 році становище українців зазнало серйозних змін. Це, в першу чергу, було зумовлене передачею їхніх справ від Міністерства внутрішніх справ до Міністерства культури та мистецтв, що означало припинення над ними поліцейського нагляду та давало можливість на державному рівні за посередництвом прийнятих нормативно-правових актів проводити політику національного відродження з виділенням відповідного державного фінансування. Уперше українців у законодавчому органі країни представляв свій депутат – викладач Ягеллонського університету, доктор Володимир Мокрий. Великими зусиллями вдалося відкрити пам’ятник українським в’язням табору праці у “Явожно”, а 27 квітня 2004 року Рада Міністрів Республіки Польща прийняла рішення про надання грошового відшкодування колишнім в’язням табору, з яких на той час залишилося тільки 168 осіб [8, с. 38].

У 1990 році Українське суспільно-культурне товариство реорганізовано в Об’єднання українців у Польщі. Найміцніші осередки діють у Кракові, Перемишлі, Гданську, Кошаліні, Щеціні, Варшаві. З метою вшанування пам’яті жертв українського народу, збереження історичних пам’яток при ОУП створено Комісію національної пам’яті. Програма Об’єднання українців у Польщі складається з таких розділів, як основні принципи, напрямки і способи діяльності; громадсько-політичне представництво українців; культурно-освітня праця; аматорський художній рух; шкільництво і виховання молодого

покоління; наука та мистецтво; видавнича діяльність і засоби масової інформації; охорона пам’яток історії та культури; релігія й церква тощо. Створюються й інші громадські організації діяльність яких спрямовується на відновлення й розвиток національної свідомості українців, налагодження і зміцнення всебічних зв’язків з історичною батьківщиною, формування у польської громадськості правдивого образу України – однієї з найбільших сусідніх держав.

Поступово, але неухильно, органами влади і громадськістю долається один з найбільш складних наслідків акції “Вісла” - створення негативного стереотипу українця в Польщі, який навіть сьогодні зберігається у свідомості певної частини суспільства. Цілком очевидним є те, що курс взаємних звинувачень і образ – це шлях, який веде у глухий кут. Невипадково після обрання першого демократичного парламенту Речі Посполитої Сенат прийняв 3 серпня 1990 року постанову, в якій засудив акцію “Вісла”. “Комуністична влада, приступивши до ліквідації відділів Української повстанської армії, здійснила в той же час насильницьке переселення осіб, переважно української національності. Протягом трьох місяців було виселено з різних місць приблизно 150 тис. чол., позбавлених свого майна, будинків і святинь. Багато років їм не давали змоги повернутися назад, а потім всіляко перешкождали їх поверненню. Сенат Республіки Польща засуджує акцію “Вісла”, характерну для тоталітарних режимів, і намагатиметься відшкодувати образи, що випливають з неї [9, с. 420]. В Заяві Верховної Ради УРСР від 9 жовтня 1990 року про ставлення України до акції “Вісла” зазначається: “Народ України з розумінням сприйняв постанову Сенату Республіки Польща від 3 серпня 1990 року щодо осуду санкціонованої польським повоєнним урядом і здійсненої 1947 року акції “Вісла”.

Акція “Вісла” зруйнувала етнічну цілісність українців у Польській Народній Республіці.

Українці понесли величезні людські, матеріальні, духовні втрати. Насильницьки переселені, розсіяні, позбавлені рідних осель, свого майна, культурно-освітніх закладів та церков, вони втратили можливість повноправного національного життя і досі відчувають наслідки тієї трагедії.

Визнання Сенатом протиправності акції “Вісла” Верховна Рада УРСР розцінює як серйозний крок до виправлення кривд, заподіяних українцям у Польщі. Ми свідомі того, що з українського боку через давні взаємні непорозуміння поляки так само зазнали в ті часи немало горя і страждань. Ми засуджуємо також страхітливі злочини сталінського режиму проти поляків.

Верховна Рада Української РСР висловлює впевненість у тому, що спільними зусиллями українці та поляки подолають наслідки трагічної минувшини і започаткують новий етап відносин між нашими народами і

державами [10, с. 26].

Ліквідація всіх наслідків акції “Вісла” могла б стати даниною пам’яті тим, кого торкнулася ця трагедія, моральним і політичним засудженням злочинів минулого, усвідомленням на міжлюдському рівні того, що вони не мають стати на заваді у процесі подальшого поглиблення дружніх відносин між сучасними та прийдешніми поколіннями українців і поляків.

Список використаних джерел та літератури:

1. Депортації. Документи, матеріали, спогади. – Львів, 1998. – Т. 2. – С. 204-205.
2. Цепенда І. Є. Операція “Вісла” в польській історіографії // Український історичний журн. – 2002. - № 3. – С. 85-86.
3. Жежера В. Як починалась акція “Вісла” // Час Руху. – 2012. - №7(184). – С. 7.
4. Мисик О. 60-та річниця акції “Вісла” та її наслідки для українців Польщі в контексті сьогодення // Політика і час. – 2007. - № 4. – С. 37.
5. Литвин В. Історія України. 3-тє доопрацьоване та доповнене видання. – К., 2009. – С. 598.
6. Акція “Вісла”. Документи. – Львів, 1997. – С. 416.
7. Васильєва Л. Д. Українська діаспора у Польщі // Український історичний журн. – 1997. - № 10-11. – С. 56.
8. Мисик О. 60-та річниця акції “Вісла” та її наслідки для українців Польщі в контексті сьогодення // Політика і час. – 2007. - № 4. – С. 38.
9. Історія України. Документи. Матеріали. – К., 2007. – С. 470.
10. Україна на міжнародній арені: 36. докум. і мат. 1986-1990 рр. – К., 1993. – С. 26.

А. І. Перепелиця,

молодший науковий співробітник

Національного історико-культурного заповідника “Чигирин”

(м. Чигирин)

ОТЕЦЬ ОЛЕКСІЙ ЄРИМОВИЧ – СВЯЩЕНИК ХРЕСТОВОЗДВИЖЕНСЬКОГО СОБОРУ В ЧИГИРИНІ

Нова більшовицька держава з самого початку свого існування вважала церкву своїм конкурентом. Церковні структури витіснялися з усіх сторін народного життя. Реєстрацію будь-яких документів громадянського стану почали здійснювати в ЗАГСах. Органами влади було закрито всі церкви і каплиці в державних установах. І навіть трагедія голодомору 1921-1922 та 1932-1933 рр. сприймалася вождями жовтневого перевороту як нагода обмежити вплив церкви на народні маси. Гучна кампанія 1922 року “Про вилучення коштовностей” [1, с. 31] позбавила церкву матеріальної бази та багатств, нажитих протягом багатьох століть свого розвитку. Репресивні органи більшовиків застосовували методи репресій та переслідувань майже до всіх релігійних течій.

В 1925 р. в Україні було створено спілку войовничих безбожників, у функції якої входили: руйнування церков, знищення релігійних книг та ікон,

провокування судових процесів над священиками. У вересні 1937 р. ЦК ВКП(б) спеціальним рішенням проголосив “безбожну п’ятирічку”. Згідно цього документу до квітня 1937 р. в СРСР повинні бути ліквідовані всі релігійні конфесії і навіть зовнішні прояви релігійності.

В середині 30-х рр. XX століття політичний і моральний тиск на православне духовенство переріс у фізичні репресії проти нього. Священнослужителів позбавляли виборчих прав, обкладали всіма можливими податками і в таких розмірах, щоб не можна було їх виконати. В зв’язку з цим у них конфісковували майно, а сім’ї виселяли чи навіть “розкуркулювали”. Тому не дивно, що священики масово зрікалися сану. За статистичними даними протягом восьми місяців 1925 р. у 29 округах України таких було 315 осіб, а вже в 1929-30 рр. їх налічувалося майже 2 тисячі. Але зречення сану не рятувало людей від пильного ока НКВС. Тисячі священнослужителів у ці страшні роки були репресовані тільки за те, що вони займалися душпастирством.

Події, які відбувалися в цей час в Україні, залишали свій слід в житті міст і сіл Київщини, до якої в 30-ті рр. XX ст. входили і чигиринські землі. Свідки тих жорстоких часів інформують, що всі священнослужителі чигиринських храмів були репресовані в 30-х рр. і в Чигирин більше не повернулися.

Справу священика Хрестовоздвиженського собору в Чигирині Єримовича Олексія Автономовича було знайдено в державному архіві Черкаської області серед справ репресованих в 1937 р. священнослужителів Черкащини [2].

Виховувався отець Олексій в сім’ї пастиря церкви. Батько – Автоном Тимофійович Єримович - по закінченні духовної семінарії в 1867 р. був висвячений у сан священика в с. Леськи Черкаського повіту Київської губернії. Там у 1873 р. у нього народилися два сини Олекса та Петро. Долі ще двох дітей отця Автонома лишаються невідомі. Брати з перших днів свого життя виховувалися в умовах любові та взаємоповаги. Молитовна атмосфера в домі, природна інтелігентність батьків наклали свій відбиток на все подальше життя юнаків, які з дитинства дотримувалися суворого церковного уставу та устрою Православ’я. Згідно царських указів 1808 і 1814 рр. діти священнослужителів в обов’язковому порядку повинні були навчатися у духовному училищі. Тому Олекса і Петро з малих літ готувалися до кар’єри священиків [3, с. 86]. Зростали брати при церкві. Прислужуючи батькові у храмі, навчаючись в церковнопарафіяльній школі, вони набували навичок і знань, корисних для

майбутньої професії. В кінці XIX ст. початкові народні училища акцентували увагу на вивченні учнями теорії церковної музики. Обов'язковою була участь учнів у церковній службі. Церковнопарафіяльні школи забезпечувалися музичними інструментами, зокрема роялями, фісгармоніями, бандурами та скрипками [4, с. 68]. За згадками сучасників, отець Олексій мав добре поставлений голос і дуже гарно грав на бандурі [5].

“Пам'ятна книжка Київської єпархії на 1910 рік” дає відомості про те, що брати Єримовичі закінчили духовну семінарію і були рукопокладені в священники в 1900 році. Їхній батько – Автономій Єримович - на той час парафіяльний священник Покровського храму села Топилівки та член благочинної ради другого Чигиринського округу. В 1908 р. він був нагороджений орденом св. Анни III ступеня. Його син Петро з 1900 р. мав прихід в с. Яничі, служив у церкві Покрови Пресвятої Богородиці, а Олексій Єримович в перші роки XX ст. ніс службу в Хрестовоздвиженському соборі міста Чигирин.

В 1905 р. церковне керівництво нагородило священника Олексія Єримовича набадреником. На 1910 р. він був членом Благочиння I округу в Чигиринському повіті. Отець Олексій мав чотирьох малолітніх дітей. Тетяна та Галина - старші дочки священника. Імена інших дітей невідомі. У його власності було два цегляні будинки. Священик із сім'єю проживав на вулиці Дворянській. Нині цей будинок знаходиться за адресою Леніна, 43. Матушці Олені допомагала доглядати за дітьми далека родичка о. Олексія. За службу в соборному храмі священник отримував 400 крб., йому виділялось двадцять гектарів землі із сінокосом [6, 492]. На луках Тясмина сім'я Єримовичів випасала численну кількість кіз. Отець Олексій володів багатьма ремеслами. В нього була власна майстерня. Слюсарні та сніцарські роботи о. Єримович виконував для всієї старособорської парафії. Отець Олексій любив рибалити. Прихожани часто бачили батюшку на човні серед Тясмину [7].

В Чигирині у 1914 р. був осередок єпархіального Свято-Володимирського братства, очолював його протоієрей настоятель Соборно-Казанської церкви Дмитро Якович Топачевський (троюрідний брат Михайла Грушевського [4, с. 492]. Імовірно о. Олексій належав до його членів. В середині першого десятиліття XX сторіччя Олексій Єримович обирався депутатом міської думи [6, с. 492].

Жовтневі події 1917 року священник Олексій Єримович зустрів у зрілому віці. На той час йому виповнилося 44 роки. Архівні документи свідчать, що Єримович Олексій Автономович “по соціальному стану до революції і після неї служитель релігійного культу”.

За згадками Запороженченко Параски Іванівни 1915 року народження, отець Олексій разом з псаломником Бинивецьким в 20-х рр. XX ст. ходили

перед Різдвом та Паскою по території свого приходу, освячували будинки та причащали немічних старих і грудних дітей.

В 1922 р. священнослужитель Єримович Олексій Автономович був членом Чигиринського товариства охорони пам'яток старовини і природи. Колекцію палеонтологічних предметів священник передав Чигиринському осередку “Просвіта” [8, с. 1].

Знайдена у фондах Черкаського краєзнавчого музею лекція під загальною назвою “Тайна погребення Богдана Хмельницького, какъ фактъ, спекуляцій историческимъ событиемъ”, з якою о. Єримович виступав на засіданнях цієї організації в місті Черкаси, дає інформацію про розумові здібності о. Олексія. При ознайомленні з ними стає зрозуміло, що священник Єримович мав досить ґрунтовні знання з архітектури, військової справи, володів кількома мовами, вивчав наукові праці відомих на той час вчених-істориків: М. Грушевського, М. Аркаса, П. Куліша та ін.

Чигиринська земля прищепила отцю Олексію любов до своєї славетної історії. На цій землі йому судилося багато років зіцілювати людські душі. Протягом двох десятиліть займався Олексій Автономович археологією та палеонтологією. По кілька тижнів проживав в сім'ї свого родича протоієрея Міларіона Кудрицького в Новоселиці, де проводив археологічні пошуки та збирав старожитності. Зустрічався та вів розмови з літніми людьми в Суботіві, Новоселиці та жителями прилеглих хуторів [9, с. 65].

Велике значення у своїх дослідженнях о. Олексій приділяв історії, архітектурі та топографії сакральних споруд Чигиринщини, зокрема Чигирини. В урочищі Баби́чка серед русла Тясмину ним була виявлена велика кам'яна плита із якимись літерами та написом. Аналізуючи план Чигиринської фортеці Патрика Гордона 1678 р., малюнок Чигирини з Літопису Самійла Величка та знайдений у Дипломатичному архіві Міністерства закордонних справ Франції справжній і точний іконографічний план міста і замку Чигирин (1677 р.) можливо припустити, що це був наріжний камінь Воскресінської церкви. Дану сакральну споруду зруйнували турки і татари під час другого походу в липні 1678 р. Фундаторський камінь, що належав церкві Введення Богородиці, яка була розташована в районі сучасного селища на садибі міщан Івонів о. Олексій здав до місцевого музею. У грудні 1924 р. за пропозицією вчителя С. Яременка найбільш цінні експонати були передані у Черкаський окружний музей. Ймовірно, що кам'яна плита також стала експонатом музею в м. Черкаси.

Ще на початку XX ст. о. Олексій, провівши дослідження, прийшов до висновку, що маленький храм, зображений на малюнку з Літопису С. Величка на Затясминській стороні, був освячений в ім'я Воздвиження Чесного і Животворящего Хреста Господнього. Про це свідчать перевезені ним з лівого

берега Тясмина до старособорської церкви дві кам'яні плити із датою і написом [10, с.61].

Науково-пошукова діяльність священника Олексія Єримовича дала йому змогу в циклі відомих нам робіт глибоко проаналізувати історичні події, які відбувалися на території нашого краю. Отець Олексій належав до класу духовенства, представники якого в усі часи виділялися серед місцевого населення високим рівнем освіченості.

На початку 30-х рр. ХХ ст. отця Олексія “розкуркулили”. Вигнали з матушкою Оленою Євменівною із власної оселі, де міська влада оселила своїх керівників. Нині там проживають їх нащадки.

Згідно архівних джерел в 1935 р. в Хрестовоздвиженській соборній церкві було обладнано зерносховище. Священик собору Олексій Єримович на той час був “без определенных занятий”. Але насправді отець Олексій жодного дня не залишався без діла. Доводилось священнику нелегально відправляти свої духовні і пастирські обов'язки.

Відбувалися божественні літургії в будинку Рясика Дмитра Сергійовича, що розташувався на вул. Дворянській, де в той час знайшли собі притулок колишні мешканці Чигиринського Свято-Троїцького монастиря: послушниця Тетяна, регент Єпистинія та настоятельниця обителі Рафаїла.

Віруючі та служителі релігійного культу України в 30-ті рр. ХХ ст. перестали бути рівноправними громадянами своєї країни. Вони стали людьми “другого сорту” [1, с. 32], які постійно піддавалися агресії та сваволі з боку місцевих органів влади. За ними постійно стежили таємні співробітники НКВС та місцеві “допитливі жителі”. Завдяки їхнім свідченням в помешканні Єримовича Олексія Автономовича 27 жовтня 1937 р. співробітниками Чигиринського РВ НКВС був проведений обшук. В ніч на 28 жовтня священника Єримовича було заарештовано і під конвоєм відправлено в Чигиринський РВ НКВС. Тільки після 6 днів арешту 3 листопада 1937 р. слідчим було проведено допит. Отця Олексія звинувачували в тому, що він був: “членом черносотенной организации свято-владимирского братства, имел связь с деникинской контрразведкой, которой выдавал коммунистов. На квартире у себя та в какой-то бывшей монашке собирал чуждый элемент кулачества, с которым под видом богослужения проводил к. работу”.

Начальник РВ НКВС Чигиринського району стверджує, що священник Єримович О. А., який проходив по статті 54-10 ЧК УРСР, винним себе не визнав. Слідчу справу у звинуваченні Єримовича Олексія Автономовича було відправлено на розгляд Окремої Трійки при КОУ НКВС. Вночі 4 листопада отця Олексія було відправлено до Черкаської в'язниці.

Рішенням Трійки УНКВС по Київській області Єримовича Олексія Автономовича було засуджено за першою категорією до вищої міри

покарання. 27 листопада 1937 р. о 13 годині вирок було виконано.

Троє дочок та син сім’ї Єримовичів в Чигирині в ті роки не проживали. Матушка Олена знайшла собі притулок в будинку на вул. Дворянській, де мешкала до кінця 30-х рр. XX століття. За свідченнями Кривошеї Галини Михайлівни 1915 р. н., Олену Євменівну забрала одна із її дочок [5].

Тільки через 52 роки звинувачення, висунуті О. А. Єримовичу, були визнані безпідставними. Згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 16 грудня 1989 року “Про додаткові заходи по відновленню справедливості по відношенню до жертв, що мали місце в період 1930-1940 рр. і на початку 1950-х” 20 червня 1989 року Єримовича О. А. повністю реабілітовано прокуратурою УРСР.

Отець Олексій – яскравий представник 85-тисячного духовенства, репресованого більшовиками в 1937 році.

Постать члена Благочинія І-го округу Чигиринського повіту священика Хрестовоздвиженського храму в Чигирині Єримовича Олексія Автономовича по праву займе достойне місце в сонмі святих Чигиринських. Слід зазначити, що Олексій Єримович був не тільки служителем Церкви, а також дослідником старожитностей, просвітним та громадським діячем.

Список використаних джерел та літератури:

1. Панченко П., Турчанко Ф., Левитас Ф., “История Украины XX столетие в вопросах и ответах” – “Магістр – S”, К., 1997. - С. 31, 32. 2. Державний архів Черкаської області (далі ДАЧО) – Р-5625, Оп. 1. - Спр. 13. 3. Перерва В. Православне Надросся у XIX ст. – С. 86. 4. Козій Г. Уроки церковного співу в церковно-парафіяльних школах Полтавської Губернії – PEREYASLAVICA. Наук. запис. Зб. наук. статей. Релігійне життя Переяславської землі (IX-XXI ст.) Вип. (3) – К., МІЛЕНІУМ, 2007. – С. 68. 5. МПД автора: Кривошея Галина Михайлівна, 1915 р. н., м. Чигирин. 6. Протоиерей Трегубов С. “Памятная книжка Киевской епархии на 1910 г.” – К., 1910 – С. 492. 7. МПД автора: Замша Клавдія Прохорівна, 1921 р. н., м. Чигирин. 8. Чепурний О. “Діяльність пам’яткоохоронних організацій на Чигиринщині в 20-х роках XX століття” // Наукова довідка, Чигирин 2000р. - С. 1. 9. ЧКМ ПП-11. - Арк. 65. 10. Кривенко С. Розрита могила // Пам’ятки історії та культури України. – С. 61.

А. О. Садовська,
учениця 11-А класу
Навчально-виховного об’єднання № 5 імені С. Єфремова
(м. Хмельницький)

ГОЛОДОМОР НА ПОДІЛЛІ 1932-1933 РР.

80 років тому по Україні гуляла смерть. Смерть без війни, без посухи чи потопу, чи якогось іншого стихійного лиха, чи моровиці. Смерть спустошила

села й хутори, і живі не встигали ховати мертвих, - на поміч їм викликали військові підрозділи. Смерть мала ім'я - голод.

На початку 30-х років в Україні виникла криза сільськогосподарського виробництва, головною причиною якої стало насильство над селянами, грубі, адміністративні методи керівництва колгоспами.

Хлібозаготівельна кампанія з урожаю 1931 р., як і три попередніх, проводилася методом продрозверстки, стала прелюдією голоду двох наступних років. Саме в результаті вилучення хлібних ресурсів взимку 1932-1933 років багато селян залишилося без продуктів харчування, бо питома вага “недоторканих” хлібозаготівель у зібраному врожаї сягала до 80% [1].

Щоб не залишитися без хліба зовсім, селяни-власники закопували його, ховали в лісах, далеких селах. Тому плани хлібоздачі по одноосібному сектору не виконувалися. В лютому 1932 р. уступивши політиці викручування рук, хлібороби віддали державі хліб по плану. Однак це стосувалося передусім колгоспів, з яких викачували навіть насіннєві фонди. Одноосібники більшості районів Вінницької області, до складу якої на той час входила й територія сучасної Хмельниччини, розверстки не виконали [2].

Сотні колективних господарств не змогли розрахуватися зі своїми членами, поставивши їх у дуже скрутне становище. Це вплинуло на ріст антирадянських настроїв частини колгоспників, виходи з колективних об'єднань. Наприклад, в Грицівському районі рівень колективізації зменшився через це на 21,1%; Славутському – 9,7% [3]. Найбільш масовими вони були в тих господарствах, де виробники отримали найменшу платню або зовсім не отримали її. Протестуючи проти такої несправедливості, вони відмовлялися виходити на роботу, як це траплялось, наприклад, в Проскурівському районі. Тут довелося наймати одноосібників, щоб годували колгоспних коней [4].

Продрозверстка сильно підірвала фуражну базу господарств. З цієї та інших причин область 1932 р. втратила до 100 тисяч коней [5]. Обстеження в Затонському районі на початку 1932 р. показало, що “догляд за кіньми по колгоспах дуже кепський, й тому до весняної посівної кампанії будемо мати незадовільну тяглову силу” [6].

17 березня політбюро ЦК КП(б)У зобов'язало Вінниччину надати “соціалістичну допомогу” Одещині – 3 тис. т. ярових культур [7]. Проведені після цього додаткові заготівлі остаточно підірвали хлібні запаси села, посилили голодування колгоспників і одноосібників. На сході краю голодом було охоплено 8 районів [8]. Не випадково, в травні область отримала 4 вагони тюльки, 18200 банок консервів, а для дитячого харчування - по 7,5 т. крупи і кондвиробів [9]. В травні-червні колгоспам надійшло 240 тис. пудів зерна і 30 вагонів риби [10].

Щоб не допустити провалу посівної кампанії, республіці надали централізовану насінневу й продовольчу допомогу в розмірі 13,5 млн. пудів зерна [11]. Значна частина її дісталася Поділля. Політика продрозверстки відбивала бажання у одноосібників працювати. Послані на місця уповноважені Затонського райпарткому повідомляли, що “деякі селяни не мають охоти якісно обробляти землю, мотивуючи це тим, що на майбутній рік вона їм не попаде” [12]. Поширювалися чутки, що “сіяти не потрібно, тому що всерівно хліб заберуть” [13]. Через це, а також недостачу насіння мав місце значний недосів площ, який не був врахований центром при розроблені плану хлібозаготівлі.

Гостро потребувало продовольчих ресурсів місто. Мали місце часті перебої в хлібопостачанні городян. Нелегальний ринок був недоступний для більшості з них, адже ціни на сільгосппродукцію до кінця першої п’ятирічки зросли аж в 30 разів [14]. 19 травня 1932 р. приймальня голови ВУЦВК Г. І. Петровського переслала Вінницькому оргблкомітету скарги, отримані з Кам’янця-Подільського, їх резюмували так: “Службовців зняли з постачання, народ голодує, діти помирають з голоду” [15].

5 травня політбюро ЦК КП(б)У розпорядилося повністю забезпечити харчами підприємства Полонного, Славути, Дунаївців, а також студентів Кам’янця-Подільського та інших прикордонних пунктів [16]. Це сталося після того, як наприкінці квітня сюди навідався секретар ЦК КП(б)У П. П. Любченко [17].

В червні-липні 1932 р. голод відступив. Знесилене село рятувалося городиною і фруктами з присадибних ділянок. Частина колгоспників отримала аванси хлібом в рахунок трудовнів. Але до цього часу не дожили тисячі подільських селян. В Україні загалом безпосередні втрати від голоду 1932 року становили близько 150 тис. чоловік [18].

Новий хлібозаготівельний план був дещо менший від минулорічного, але небагатий врожай, незадовільний морально-фізичний стан села, складні погодні умови та інші причини не могли забезпечити його реалізацію. На зборах колгоспників і одноосібників лунали голоси про неможливість виконання державних планів. Реалістичну позицію займали і деякі сільські керівники. Так, у с. Говорах вони заявили уповноваженим, “що план хлібозаготівель великий і виконати буде його неможливо” [19]. В окремих селах збори проводилися безуспішно по декілька разів. Та в решті решт село підступило. Крім виконання завищених, нереальних планів здачі хліба, колгоспників зобов’язували повернути насінневу і продовольчу позику, надану навесні, причому ліквідувати заборгованість належало з першого зерна.

З приходом жнив голодне село жадібно кинулося на дозрілий хліб. Більше, ніж в 1931 році, фіксувалися факти зрізання колосків на колгоспних

полях. Скошений і обмолочений хліб колгоспники масово розкрадали, “отоварюючи” тим самим свої трудовні за минулий рік. Партійні працівники окремих районів були змушені визнати, що “колгоспники забирають зерно в мішки, кармани і розносять по домах, з чим боротьба ведеться слабо” [20].

За свідченням тогочасної преси, в кожному районі Хмельниччини мали місце сотні доведених фактів розкрадання зерна. Селянство покладалося лише на себе. 7 серпня 1932 р. Сталін запровадив за “розкрадання” майна колгоспів розстріл, а за “пом’якшуючих обставин” - позбавлення волі на строк не менше 10 років з конфіскацією майна [21].

Ще більше, ніж розкрадання, на зерновому балансі колгоспів позначилися величезні втрати врожаю, що не могло не відбитися на хлібоздачі. Серпневий план всі райони області дружно провалили. Обсяг виконання його скрізь був надзвичайно низьким.

9 серпня 1932 р. було заборонено колгоспну торгівлю хлібом до 15 січня 1933 р. - повного виконання хлібозаготівель по Союзу. Цей захід мав “сприяти успішному виконанню плану... і збереженню максимальних натуральних фондів, що підлягали розподілу серед колгоспників” [22].

Щоб зекономити зерно на громадському харчуванні в колгоспах, Укрколгоспцентр 22 серпня видав постанову, за якою печений хліб і колгоспах видавався лише трактористам [23]. В результаті безперервного тиску на село, безпрецедентного насилля з боку заготівельників два райони Хмельниччини - Ляховецький і Городоцький на середину жовтня виконали план по одноосібному сектору (залишалися колгоспи), чотири - Михалпільський, Орининський, Шепетівський і Юринський досягли 67-70%, але більшість районів не справилися із завданням і на половину, а Полонський виконав лише 1/5 [24].

В жовтні план хлібоздачі було зменшено. Тиск на селянство посилювався. Про те, як “працювали” в одноосібному секторі заготівельні бригади, що в черговий раз накинулися на виробників, дає уявлення анонімний лист із с. Зінькова в редакцію газети “Вісті”: “с/рада забирає весь хліб, не лишаючи навіть на посів, забирають насіння до зерна. Чим будемо сіяти - бригада каже, що це не їх діло; коли їм кажуть, що це не законно, то вони відповідають, що вони - самі закони й самі власть. Забирають мішанку, сіно, ярину, й селяни випродують або нищать скотину... Наш селянин не боїться праці... але нас хочуть голодом примусити іти в колгосп... В колгоспі рядові колгоспники голодують... Свавілья панує у нас. Буде те, що було по других районах. Себто голод і смерть від голоду...” [25]. Його доповнює одне із повідомлень партійному органу: “... бригада в присутності уповноваженого РПК...знайшла хліб в біднячки, яка почала плакати вкупі зі своїми малесенькими дітьми, і я з жалості повернув цій сім’ї частину хліба, а останній забрали у хлібозаготівлю”

[26].

Отже, трагедія голоду, яка розігралася в подільському селі 1932-1933 роках була прямим наслідком сталінської політики хлібозаготівель, ігнорування життєвих і господарських інтересів селянства, створення прив'язаної до тоталітарної держави неефективної колгоспної системи. Приховання від свого народу і світової громадськості жакливиx наслідків цієї політики, фальсифікація дійсності. Відмова від зарубіжної допомоги голодуючим людям однозначно свідчить про голодомор, вчинений сталіністами.

Список використаних джерел та літератури:

1. Даниленко В. М., Касьянов Г. В., Кульчицький С. В. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. - К. : “Либідь”, 1991. – С. 113. 2. Державний архів Хмельницької області (ДАХО). - Ф.Р. 15. - Оп. 1. - Спр. 89. - Арк. 1. 3. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. - К. : Політвидав України, 1990. - С. 214. 4. Там же. - С. 126. 5. Там же. - С. 127. 6. Там же. - С. 492. 7. ДАХО. - Ф.Р. 35. - Оп.1. - Спр. 89. - Арк. 10. 8. Голод 1932-1933 років на Україні... - С. 132. 9. Див.: Даниленко В. М. та ін. Вказана робота. - С. 116; Голод 1932-1933 років на Україні... - С. 171. 10. Голод 1932-1933 років на Україні... - С. 171. 11. Даниленко В. М. та ін. Вказана робота. - С. 116. 12. Там же. 13. ДАХО. - Ф.Р. 35. - Оп. 1. - Спр. 89. - Арк. 117, 118. 14. ДАХО. - Ф.Р. 35. - Оп. 1. - Спр. 35. - Арк. 53. 15. Кульчицький С. В. 1933: трагедія голоду. - К. : Знання, 1989. - С. 27. 16. Голод на Україні (1931-1933рр.): (Документи і матеріали) / Укр. іст. журн. - 1989. - № 9. 17. Голод 1932-1933 років на Україні... - С. 160. 18. Там же. - С. 150. 19. Історія України: Курс лекцій: У кн. 2. - К. : Либідь, 1992. - С. 279. 20. ДАХО. - Ф.Р. 35. - Оп. 1. - Спр. 89. - Арк. 22. 21. Там же. - Арк. 172. 22. Даниленко В. М. та ін. Вказана робота. - С. 118-119. 23. Голод 1932-1933 років на Україні ... - С. 227-228. 24. Там же. - С. 230. 25. Вісті ВУЦВК. - 1932. - 18 жовт. 26. ДАХО. - Ф.Р. 35. - Оп. 1. - Спр. 35. - Арк. 6.

М. С. Коваленко,

студентка Хмельницького інституту МАУП

Л. М. Гундерук,

кандидат психологічних наук, доцент,

завідувач кафедри Хмельницького інституту МАУП

ГОЛОД 1921-1923 РР. В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Голодомор в Україні 1921–1923 – масовий голод, у південних областях України, в 1921–1923 роках, спричинений вивезенням хліба з України до Росії радянською владою в Україні, під тиском влади Радянської Росії, на тлі посухи та неврожаю на півдні України, Кубані та Поволжя.

До 1923 року Україна (як Українська Народна Республіка, так і УСРР) формально була незалежною від Радянської Росії, що не заважало владі

останньої скеровувати війська Червоної армії для грабунку української землі.

Голод 1921-1923 рр. пов'язаний з такими факторами:

- деградацією продуктивних сил унаслідок постійних, триваючих протягом семи років бойових дій на території України;
- згубною для народного господарства політикою правлячої партії;
- підлеглим становищем українського керівництва московському центру;

- прагненням радянської влади позбавити повстанський рух в Україні підтримки селянства.

Причинами, що викликали голод 1921-1923 рр., вважають: посуху і неврожай 1921 р., що охопили найважливіші регіони Росії й південні та степові райони України; скорочення посівних площ, занепад сільськогосподарського виробництва внаслідок більшовицьких соціально-економічних експериментів; надмірні реквізиції продовольства.

Посуха охопила основні регіони постачання хліба - Поволжя, Північний Кавказ, та південні губернії України. На півдні України зима 1921 р. видалася малосніжною, а весна майже без дощів. Ставало очевидним, що врожай в республіці буде значно нижчим очікуваного. Але центральний уряд ігнорував труднощі, що склалися в сільському господарстві України. У районах УСРР, які охопила посуха, до революції збирали 400 млн. пудів хліба щорічно, а в 1921 р. лише 39 млн. пудів.

У 1921 р. Україні фактично було збережено продрозкладку, хоча офіційно було проголошено про запровадження продподатку. Центральне керівництво вимагало збільшити вивіз хліба з уражених посухою південних губерній УСРР. Радянське керівництво України звернулося до керівництва губкомів КП(б)У і губвиконкомів із вимогою за будь-яку ціну вивозити хліб. Селяни зрозуміли, що врожаю не буде і, щоб вижити, треба берегти продовольчі запаси. Вони почали відкрито чинити опір заготівельникам. Тоді політбюро ЦК КП(б)У в травні 1921 р. вирішило залучити до вилучення хліба регулярну армію. Головним завданням було поставлене вивезення хліба до Росії.

За офіційними даними у травні 1922 р. в Україні голодувало понад 3,7 млн. чоловік. Голод торкнувся території сучасних Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Одеської, Миколаївської областей, а також півдня Харківської області. Епіцентром нещастя стала Запорізька земля, де голодувало майже 100% населення.

Величезна кількість хліба з України вивозилася в голодуюче Поволжя і промислові центри Росії, насамперед Москву і Петроград, а з 1922 р. - і за кордон. До нового врожаю не дожили сотні тисяч селян. Голод ускладнився

епідемією холери, яка взимку 1921-1922 рр. поширилася з Поволжя на Україну.

Незважаючи на горе і страждання мільйонів людей, зусилля більшовиків були спрямовані, у першу чергу, не на подолання голоду, а на недопущення ослаблення правлячого режиму.

Проявами цього було наступне:

- замовчування факту голоду в Україні при розголошенні відомостей про голод у Росії; навіть під час голоду з України вивозилося продовольство і хліб під виглядом допомоги голодуючим Поволжя; тільки з другої половини 1922 р. влада визнала наявність голоду в Україні й дозволила міжнародним організаціям надати Україні допомогу;

- проведення хлібозаготівель у районах, охоплених голодом;

- ізоляція районів, охоплених голодом, від іншої частини України; військові підрозділи перекривали всі шляхи сполучення між північними і південними губерніями, конфіскували продовольство в тих, хто прагнув провезти його на південь;

- використання голоду для посилення репресій проти духовенства, конфіскації цінностей із храмів і культових споруд.

Серед наслідків голоду 1921-1923 рр. можна виділити такі:

- людські втрати: тільки в 1921 р. в Україні вмерли від голоду сотні тисяч селян;

- придушення повстанського руху на півдні України. В умовах голоду повстанський рух позбавився підтримки селянства і пішов на спад; для більшовицького режиму голод став фактором, який втихомирював селян ефективніше, ніж каральні експедиції більшовицьких військ;

- за рахунок українського селянства більшовики вирішили проблему постачань продовольства в промислові центри і змогли втримати владу в умовах кризи.

Таким чином, у 1921-1923 рр. в Україні вперше був використаний терор голодом як форма здійснення державної політики.

Список використаних джерел та літератури:

1. Сергійчук В. Голод 1921-1923 років / Сергійчук В. [Електрон. ресурс]. 2. Улянич В. Терор голодом і повстанська боротьба проти геноциду українців у 1921–1933 роках. - К. : МАУП, 2004. - 84 с. 3. Р. Сербин Голод 1921–1923 і українська преса в Канаді - Торонто-Київ : Українсько-Канадський Дослідно-Документаційний центр; Ін-т української археографії Академії наук України, 1992. - 700 с.

Г. В. Нарадова,
студентка Хмельницького інституту МАУП
Л. М. Гундерук,
кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри Хмельницького інституту МАУП

ДИСИДЕНТСЬКИЙ РУХ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

У 60-70-х роках у Радянському Союзі виникло примітне явище, коли політику уряду стала відкрито критикувати невелика, але дедалі більша кількість людей, яких звичайно називали дисидентами й які вимагали ширших громадянських, релігійних і національних прав. Як після десятиліть терору, в атмосфері жорсткого контролю й при всіх наявних засобах ідеологічної обробки міг зародитися цей гідний подиву виклик режимові? Дисидентство великою мірою виросло з десталінізації, з послаблення “паралічу страху”, що їх розпочав Хрущов. Його обмежені викриття страхітливих злочинів сталінської доби викликали розчарування та скептицизм відносно й інших сторін режиму. Тому спроба Брежнєва обмежити лібералізацію викликала протести й опозицію, особливо серед інтелігенції.

Дисидентський рух плыв у СРСР трьома потоками, що часто зливалися. Завдяки легшому доступу до західних журналістів найбільш відомим був московський правозахисний, або демократичний, рух, що переважно складався з представників російської інтелігенції, серед провідників якої були такі світочі, як письменник Олександр Солженіцин та фізик-ядерник Андрій Сахаров. Іншою формою “антигромадської поведінки” був релігійний активізм. На Україні, як і в інших неросійських республіках, дисидентство викристалізовувалося у змаганнях за національні й громадянські права, а також за релігійну свободу.

Спочатку осередок українських дисидентів складали “шестидесятники” - нове плідне покоління письменників, що здобувало собі визнання. До нього належали Ліна Костенко, Василь Симоненко, Іван Драч, Іван Світличний, Євген Сверстюк, Микола Вінграновський, Алла Горська та Іван Дзюба. Пізніше до них приєдналися Василь Стус, Михайло Осадчий, Ігор та Ірина Калинці, Іван Гель та брати Горині. Вражаючою рисою цієї групи було те, що її члени являли собою зразковий продукт радянської системи освіти й швидко робили собі багатообіцяючу кар’єру. Деякі були переконаними комуністами. Хоча дисиденти діяли переважно в Києві та Львові, вони походили з різних частин України. Більшість складали східні українці, проте багато з них мали ті чи інші зв’язки із Західною Україною, де свого часу навчалися чи працювали. Інша варта уваги риса полягала в тому, що чимало інтелігентів були в своїх сім’ях першими, хто залишив село й приєднався до лав міської інтелігенції.

Звідси й той наївний ідеалізм та складна аргументація, часто притаманні їхнім заявам. Загалом вони становили дуже аморфний і неорганізований конгломерат людей. На Україні налічувалося не більше тисячі активних дисидентів. Проте їх підтримувало й співчувало їм, напевне, багато тисяч.

Проти чого ж виступали українські дисиденти і яких цілей прагнули досягти? Як і в кожній групі інтелектуалів, тут існувала велика різноманітність і відмінність у поглядах. Іван Дзюба, літературний критик і один з найвидатніших дисидентів, однаково прагнув здобути як громадянські свободи, так і національні права. Він чітко висловив свою мету: “Я пропоную... одну-єдину річ: свободу - свободу чесного публічного обговорення національного питання, свободу національного вибору, свободу національного самопізнання і саморозвитку. Але спочатку і насамперед має бути свобода на дискусію і незгоду”. Націонал-комуніста Дзюбу непокоїла велика розбіжність між радянською теорією та дійсністю, особливо в галузі національних прав, тому він закликав власті усунути її для блага як радянської системи, так і українського народу. На відміну від нього історик Валентин Мороз продовжував інтелектуальні традиції українського інтегрального націоналізму, відкрито виражаючи свою відразу до радянської системи та надію на її крах. Проте взагалі українські дисиденти закликали до проведення в СРСР реформ, а не до революції чи відокремлення, й виступали проти національних репресій на Україні та за громадянські права в СРСР.

Серед західних аналітиків українського дисидентського руху існує розбіжність щодо умов, котрі спонукали людей до відкритого протесту. Олександр Мотиль доводить, що до зародження дисидентства на Україні, як і в Радянському Союзі взагалі, спричинився насамперед політичний курс радянського керівництва, особливо хрущовська «відлига» й намагання Брежнєва покласти їй край. Відверто проукраїнська лінія Шелеста, поза всяким сумнівом, давала українській інтелігенції додаткову спонуку висловлювати невдоволення Москвою. Всеволод Ісаїв та Богдан Кравченко підкреслюють, що дисидентство було тісно пов'язане насамперед із соціально-економічною напруженістю. З огляду на організований Москвою величезний вплив на Україну росіян вони вважають, що конкуренція за вигідну роботу між привілейованими російськими прибульцями та амбіційними українцями часто схиляла останніх до підтримки вимог дисидентів надати Україні більшої самостійності. Так чи інакше, в даному контексті дисидентство було найновішим проявом вікового протистояння між українською інтелігенцією та бюрократією російської імперії.

Прояви дисидентства. Перші прояви цього руху мали місце наприкінці 50-х - на початку 60-х років, коли на Західній Україні було організовано кілька невеликих таємних груп. Виділялася серед них так звана “Група юристів” на

чолі з адвокатом Левком Лук'яненком. Вона закликала до здійснення законного права України на вихід із Радянського Союзу. Після виявлення цих груп їхніх учасників на закритих процесах було засуджено до тривалих термінів ув'язнення.

Але інерція деєсталінізації продовжувала розбурхувати неспокій серед інтелігенції. Проведена у 1963 р. в Київському університеті офіційна конференція з питань культури та мови, участь у якій взяли більше тисячі чоловік, перетворилася на відкриту демонстрацію проти русифікації. Приблизно в цей час студенти та інтелігенція стали постійно сходитися до пам'ятника Тарасові Шевченку в Києві не тільки для публічних читань творів поета, а й також для того, щоб критикувати культурну політику режиму. Підозріла пожежа 1964 р., що знищила фонд українських рукописів бібліотеки Академії наук України, викликала бурю протестів провідних діячів літератури. Побоюючись, щоб події не вийшли з-під контролю, Кремль вирішив ударити по дисидентському рухові в усьому Радянському Союзі. Наслідком цієї політики на Україні став арешт наприкінці 1965 р. близько двох десятків тих, хто протестував особливо голосно. Щоб залякати інших, власті вирішили судити дисидентів відкритим судом. Проте ця тактика бумерангом ударила по них самих, викликавши ще сильніші протести й опозицію. Побувавши на цих процесах у Львові, молодий журналіст і відданий комуніст В'ячеслав Чорновіл написав “Записки Чорновола” - збірку документів, що викривали свавільні, протизаконні й цинічні маніпуляції властей правосуддям. У палкій промові перед великою аудиторією в Києві засудив арешти Іван Дзюба. Він також подав Шелесту й Щербицькому свою працю “Інтернаціоналізм чи русифікація?” - тонкий, ерудований і безжальний аналіз теорії й механіки русифікації на Україні. Після свого арешту в 1970 р. за антирадянську агітацію та пропаганду Валентин Мороз написав “Репортаж із заповідника ім. Берії”, емоційна й викривальна сила якого спрямована проти сваволі радянського офіціозу та руйнування ним окремого індивіда й цілих народів. Щоб не дати властям ізолювати дисидентів одного від одного й від суспільства, щоб інформувати світ про подробиці переслідувань в СРСР, у 1970 р. українські дисиденти почали таємно поширювати часопис “Український вісник”. Хоч КДБ й зміг обмежити розповсюдження цих матеріалів на Україні, йому не під силу було запобігти їх проникненню на Захід. Там за допомогою українських емігрантів вони публікувалися й пропагувалися, що викликало у радянських властей замішання й переляк.

У програмних заявах групи явно проступало й нове мислення. Вони наголошували на застосуванні легальних методів, убачаючи вирішення суспільних проблем у дотриманні законів узагалі й поважанні прав особи зокрема. Тому члени групи часто називали свою діяльність правозахисним

рухом. Як зауважував Іван Лисяк Рудницький, проповідування законності й справжньої демократії замість певної ідеології, наприклад, націоналізму чи марксизму, якими доти захоплювалася українська інтелігенція, стало важливим поворотним пунктом в історії української політичної думки.

Різким контрастом до ксенофобії, притаманної націоналізмові оунівського гатунку, було те, що палкий патріотизм українських дисидентів не передбачав ворожості до інших народів, навіть до росіян. У 1980 р. в одній із їхніх заяв говорилося: “Ми розуміємо, що значить жити під колоніальним гнітом, і тому заявляємо, що народові, який живе в нашій країні, буде забезпечено найширші політичні, економічні і соціальні права. Будуть безумовно гарантовані всі права національних меншостей і різноманітних релігійних асоціацій”. Виходячи зі своїх легалістських поглядів, члени Української Гельсінкської групи вважали, що найкращим шляхом до незалежності України є застосування гарантованого в радянській конституції права на вихід з СРСР. На їхню думку, найефективніший спосіб “деколонізації” Радянського Союзу полягав у тому, щоб дозволити його народам провести справді вільні вибори.

Придушення дисидентства. Незважаючи на всю відвагу, натхненність та ідеалізм дисидентів і на одіозну поведінку їхніх гонителів, цей рух не набув широкої підтримки на Україні. Однією з причин цього стало те, що, крім засудження режиму й вимог дотримуватися законів, дисиденти не сформулювали виразної політичної програми. Питання, які вони порушували, не були проблемами щоденного життя, що хвилюють більшість населення: робітників і колгоспників. Тому дисиденти мали вузьку соціальну базу, що складалася майже виключно з інтелігенції.

В. В. Олійник,

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології та
соціально-гуманітарних дисциплін
Хмельницького інституту МАУП
(м. Хмельницький)*

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОГО УРЯДУ В 20-Х РОКАХ ХХ СТ.: ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

У ранній радянський період дитинство, організація життя дитини були основною справою держави. З метою попередження й боротьби з дитячою бездоглядністю й правопорушеннями неповнолітніх відповідні органи

соціального виховання на місцях організовували інститути дитячої інспекції. Зазначимо, що співробітником дитячої інспекції міг бути кожен громадянин не молодший 21 року й не знаходився під судом і слідством. Головним обов'язком такої інспекції було: обслідування умов життя дитячого населення, організація культурно-освітньої роботи; відвідування кустарних, фабричних, ремісницьких та інших підприємств й установ для виявлення випадків експлуатації й жорстокого поводження з неповнолітніми; клопоти про притягнення винуватців до відповідальності [1, с. 2].

З метою боротьби з дитячою бездоглядністю по всіх губерніальних містах та великих промислових центрах улаштовувалися відкриті дитячі будинки, де дитина мала виховуватися в певному середовищі й в обстановці, що відповідала вимогам її природи. Такі установи соціального виховання закладалися біля вокзалів, ринків, вони були розрахованими не менш як на 50 дітей і функціонували в будь-який час дня і ночі. До них зараховувалися діти віком від 10 до 15 років. Це були жебраки, діти, які відбилися від родини [4, арк. 53].

Першорядним завданням відкритого дитячого будинку було: зробити дітей без насильства більш-менш культурними; пристосувати їх до умов життя організованого дитячого чи іншого колективу. Відповідно до цього будувався весь внутрішній лад життя відкритого дитячого будинку [2, с. 65].

З даної установи діти переселялися до нормального дитячого будинку, їх влаштовували на роботу або для них організовувалися спеціальні інтернати. Таким чином, відкритий дитячий будинок був для дітей, можна сказати, перехідним етапом між вулицею й нормальними умовами життя.

Зауважимо, що така соціальна установа обслуговувалася висококваліфікованим педагогічним персоналом, постійним лікарем, який входив у склад педагогічної ради та іншими фахівцями. Всього персоналу в такому дитячому будинку (включаючи й технічний персонал) було – один на кожні 5 дітей.

Для того, щоб полегшити неповнолітнім здійснювати надані їм права, місцеві органи соціального виховання організовували юридичну допомогу. Підкреслимо, що дитяча інспекція повідомляла керівникам органів соціального виховання про всі випадки порушення прав дітей, коли вона про те дізнавалась, а також обслідувала згідно з їхніми завданнями певні установи (фабрики, заводи, дитячі установи) або райони міста для з'ясування того, чи виконувалися на місцях ті чи інші законодавства про дітей.

Для індивідуальної юридичної допомоги організовувалися юридичні консультації, де надавали допомогу дітям у будь-яких питаннях, а для дорослого населення – виключно в питаннях дитячого права. Допомога Консультації могла бути такого роду: поради, складання всяких потрібних

паперів і заяв, ведення судових процесів, охорона правових інтересів неповнолітніх у різних адміністративних та інших установах [3, с. 3].

Відповідні органи соціального виховання вирішували питання про переслідування осіб та установ, що порушували правові закони про неповнолітніх, а також вживали певних заходів.

Отже, в 20-х роках XX століття в УСРР радянським урядом було вжито ряд заходів, що спрямовувалися на утворення й забезпечення бездоглядним дітям нормальних умов розвитку. Було створено єдину систему охорони дитинства як складну частину всієї системи соціального виховання. Це були такі установи й заходи, як дитяча інспекція, відкриті дитячі будинки, юридична допомога та ін., що виконували певні функції.

Список використаних джерел та літератури:

1. Декларація Наркомосвіти УСРР про соціальне виховання дітей від 1 червня 1920 р. // Пролет. освіта. – 1921. – № 1. – С. 1–4.
2. Дитяче містечко : зб. метод. матеріалів / за ред. В. Дюшен. – К. : Держ. вид-во України. – 1928. – 221 с.
3. Положення про дитячі установи соціального виховання. – Харків : Головн. комітет по соц. вих. наркомосвіти, 1923. – 50 с.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 166 Народний комісаріат освіти УСРР. 1919–1991 рр., оп. 3, спр. 864. Матеріали про організацію комуністичного дитячого руху в школах України, 22 травня 1923 р. – 17 грудня 1923 р., 65 арк.

В. В. Лопушанський,
учень ІІ-А класу

*Навчально-виховного об'єднання № 5 імені С. Єфремова
(м. Хмельницький)*

ОПЕРАЦІЯ “ВІСЛА”

Пересунення границь Польщі на захід унаслідок Другої світової війни та домовленостей між Радянським Союзом і Сполученими Штатами Америки та Великобританією не розв'язувало питання національних меншин. Щоправда, зменшувалося число білорусів, литовців, і особливо українців, але на кілька мільйонів прибуло німців. Стало менше і євреїв, але це виникало безпосередньо з екстермінаційної щодо них політики нацистів.

Відносно інших національностей, частина комуністів з початку передбачувала можливість задоволення їхніх культурно-освітніх потреб. В серпні 1944 р. дозволено на відкриття шкіл для білорусів та українців.

З половини жовтня почалося переселення людей. Однак скоро виявилось, що меншини не хочуть покидати рідної землі, переселятися в Радянський Союз. Влада, маючи на увазі згадану мету в національній політиці, вирішила примусити їх до виїзду, хоча підписані угоди передбачували лише

добровільне переселення. Позамикано школи та інші культурно-освітні установи. З початку застосовано адміністративний та політичний примус, а згодом, особливо щодо українців, фізичний. Репресії поширено й на православне та греко-католицьке духовенство.

Терор органів безпеки, залученого у вересні 1945 р. до виселення, війська, довів до спротиву українців. На цій території почала міцніти Українська Повстанська Армія. Хоча лилася українська і польська кров, влада не вжила політичних заходів до розв'язки українського питання. Не дозволяла залишитися українцям на рідній землі, а їхнє протистояння використовувала до оправдання антиукраїнського терору.

У половині 1946 р. офіційно закінчено виселення. Білорусів та литовців, які залишилися визнано поляками, але й надалі існувала проблема українців, з-посеред яких 150-200 тис. уникнуло виселення. Залишення їх на рідних землях для влади означало б провал ідеї однонаціональної Польщі. Насувалися два способи вирішення цього питання. Перший - це продовження виселення в Радянську Україну, однак Москва на це непогодилася і важко ствердити - чому. Може, виникало це з економічних причин або з потреби залишення у Польщі частини українців, які у майбутньому могли пригодитися в якихось політичних ділах. Другий - це денаціоналізація українців. При цьому, однак, існували два шляхи досягнення цієї мети. Перший - довготривалий - це застосування адміністративними ресурсами колонізаційних методів, скажім, на взірць тих, які були здійснювані у міжвоєнній Польщі. Другий - короткотривалий - це виселення і розпорошення серед польського населення.

У 1947 р. цей задум виселення українців на захід не був новим. У липні 1945 р. в Міністерстві публічної адміністрації відбулася за участю представників українців та уряду конференція, на якій було сказано, що українці, які не виїдуть в Україну, будуть переселені на західні землі Польщі.

Від самого початку підготовки акції „Вісла” мова йшла в основному про депортацію українців, а не боротьба з УПА, як це представляла тогочасна пропаганда. Політичне бюро ЦК ПРП приймало своє рішення про депортацію, як репресивну акцію щодо українського населення. Первісний план акції „Вісла” (таким криптонімом названо депортацію українців) передбачав в основному виселення українців, а шойно після цього - боротьбу з УПА.

16 квітня 1947 р. Політичне Бюро прийняло план акції „Вісла” та покликала її керівництво на чолі з ген. Стефаном Моссором. Наступного дня Державна комісія безпеки доручила Оперативній групі „Вісла”, яка нараховувала майже 20 тис. солдат, функціонерів безпеки та міліціонерів, депортувати українців та знищити відділи УПА. 24 квітня 1947 р. Президія уряду прийняла рішення про реалізацію акції „Вісла”. З огляду на це, що

згадане рішення не приймав сейм, а навіть цілий уряд, частина дослідників вважає її незаконною.

Ранком 28 квітня 1947 р. Оперативна група „Вісла” почала депортацію українського населення на західні та північні землі Польщі. Ранком військо окружило село, щоб ніхто не втік, та наказувало селянам протягом переважно двох годин підготуватися в дорогу. Дозволялося забрати з собою невеликий запас харчів, інвентар та господарські знаряддя.

В ході акції „Вісла”, яка в основному тривала три місяці, жорстокими методами і в жахливих санітарних умовах депортовано близько 150 тис. осіб. Акція охопила всіх українців без врахування ступеня лояльності щодо польської держави. Не обминула вона колишніх партизанів і борців з нацизмом, демобілізованих солдат Червоної армії і Війська польського. Охопила вона також членів апарату місцевої влади, членів комуністичної партії та мешканців сіл, в яких підрозділи УПА ні разу не з’являлися. Депортовано також греко-католицьке і православне духовенство. Частину кліру було заарештовано і засуджено на термін від 4 до 10 років. До УРСР було виселено близько 300 греко-католицьких священників, православне духовенство і членів консисторії Автокефальної православної церкви з Холма.

В акції “Вісла” брало участь 120000 чол. польського війська і різноманітних збройних формувань. Більшовики кинули на проведення цієї акції танкову дивізію та спеціальні протипартизанські загони і заблокували українсько-польський кордон, чехи вислали одну гірську бригаду, декілька піхотних дивізій і старшинську школу з Праги. Вивезення українського населення позбавило збройну боротьбу УПА на цих теренах основної мети, зробило її тут безперспективною. Тому Головнокомандувач УПА Р. Шухевич вирішив припинити боротьбу на Закерзонні. Так тодішній уряд Польщі, при потуранні Москви, провів фактично жорстоку депортацію українського населення, порушивши загальнолюдські норми життя.

Загалом за весь післявоєнний період з РСР у Польщу було переселено близько 2,3 млн. поляків.

Насильницька акція під кодовою назвою “Вісла” залишається однією з найтрагічніших сторінок в історії українського народу. 3 серпня 1990 року Сенат Польщі засудив її, але величезний пласт юридичних питань у зв’язку з цією акцією ще чекає свого розгляду польським сеймом.

Діана Модіна,
учениця 10-Б класу
*Навчально-виховного об'єднання № 5 імені С. Єфремова
(м. Хмельницький)*

ГОЛОД 1921-1923 РР. ЯК ЗАСІБ ДЕРЖАВНОГО ТЕРОРУ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Протягом двох останніх десятиліть дослідження проблеми встановлення радянської влади на Півдні України відкрили чимало протиріч та “білих плям” цього складного процесу. Забороненою темою перестали бути і жорсткі контрзаходи комуністів, до яких можна віднести і організацію голоду 1921–1923 років.

У наш час з'являється чимало публікацій, автори яких намагаються виправдати будь-які, навіть найжорстокіші, дії радянської влади. Окрема увага приділяється трьом голодоморам у Радянській Україні.

Ліквідація повстанського руху на Півдні України була одним із головних завдань більшовицького режиму на початку 20-х років. Після розгрому Врангеля більшовики з ще більшим завзяттям взялися за цю справу.

Тепер їх можливості значно розширилися. Для досягнення поставленої мети більшовицька влада використовувала не тільки воєнні заходи, а і економічні важелі [1, с. 9].

Х з'їзд РКП(б) проголосив відмову від “воєнного комунізму” і перехід до нової економічної політики. Однак це мало що змінило у становищі південноукраїнських селян. Незважаючи на зменшення розміру фіксованого продовольчого податку на 1921 р. у порівнянні з продрозкладкою, економічний тиск на селянство регіону не зменшився. Це було пов'язано з тим, що негайно після посівної кампанії 1921 р. Україну зобов'язали внести 54 млн. пудів “боргів”, які склалися в результаті недовиконання плану розкладки 1920 р. [1, с. 9].

В умовах зниження продуктивності сільського господарства і зменшення посівних площ вилучення хліба могло проводитися лише насильницькими методами.

Щодо Півдня України, то ситуація тут у першій половині 1921 р. україн загострилася через несприятливі кліматичні умови. На регіон насувалася посуха. Селянство вступило в 1921 рік не тільки без запасу, а навіть без необхідної кількості посівного матеріалу. Однак, ці обставини були проігноровані московським центром, який вимагав забезпечення розкладки за 1920 р. у повному обсязі і за будь-яку ціну. Селянство, відчуючи, що врожаю в 1921 р. не буде, відмовлялося віддавати хліб, а влада, використовуючи весь арсенал засобів, у тому числі армію і збройні робітничі

загони, відбирала залишки хліба [2, с. 306].

Якщо до революції на охоплених голодом землях Півдня збиралося 400 млн. пудів зерна, то в 1921 р. всього 39 млн. пудів [1].

З кожним новим відправленим на Північ хлібним ешеленом розширялися масштаби голоду на Півдні. Запорізька губернія, територія якої до революції була зразковим сільськогосподарським регіоном, потрапила в епіцентр катастрофи. Вже восени 1921 р. в деяких селах Гуляйпільського повіту губернії селяни майже повністю використали невеликі зернові запаси. В доповіді повітової комісії про допомогу голодуючим від 25 жовтня 1921 р. зазначалося: “Хліба в чистому вигляді майже ... нема. Вигляд населення жахливий. Падіж худоби, коней ще не підраховано, але вона майже знищена... Озимий посів вельми невеликий. Поросль чи погана, чи зовсім нема” [2, с. 306].

Тільки у грудні 1921 р. московський центр дещо послабив податково-терористичний прес. Але реальну допомогу від держави Південь став одержувати з великим запізненням – лише навесні – влітку 1922 р. Та й вона була вкрай недостатньою: якщо у Поволжі державною допомогою було охоплено 60–80% голодуючих, то на Півдні України – лише 9,7% [3]. Наприкінці травня в Катеринославській губернії голодом було охоплено 1,1 млн. чол., а допомогу одержували лише 12% [4]. А в цей час український хліб через південні порти вивозився за кордон.

Інтерес всіх дослідників, які торкалися проблеми голоду 1921–1923 рр., зосереджувався на факті вибіркової політики московського центру щодо різних республік, охоплених голодом. Висновки, до яких вони приходять, співпадають: голод був використаний більшовицьким центром як додаткове і дуже ефективне знаряддя в боротьбі з українським визвольним рухом в цілому і селянським повстанством Південної України, зокрема [5, с. 143-149].

Повстанці, як могли, опирались такому розвитку подій. С. М. Боган, вивчаючи повстанський рух в Одеській губернії у 1920–1923 рр., робить висновок, що протекція повстанців “врятувала сотні тисяч, а може й мільйони селян України від голодної смерті” [5].

Точних даних про кількість жертв голоду немає. С. Соловей, наприклад, пише, що з 10 млн. жителів південних губерній від голоду в 1921–1923 р. померло близько 2 млн. [6, с. 184]. Особливо великою була кількість жертв у Запорізькій губернії, хоча тут, як і у всіх інших губерніях, облік жертв не вівся. Дослідник В. Семененко в “Історії Східної України” наводить свідчення І. Сухара з с. Омельник, який стверджує, що в Запорізькій губернії від голоду 1921–1923 рр. померло майже дві третини населення, що було помстою влади за підтримку населенням махновців [7, с. 303, 310].

Систематичного дослідження впливу голоду початку 20-х років на

селянський рух ніхто не проводив. Але окремі документи, які є у розпорядженні дослідників, проливають світло на це питання.

Вже весною – на початку літа загострилася криза постачання повстанських загонів. В умовах розрухи і голоду, що насувався, селянство неохоче ділилося з повстанцями. Махновці, наприклад, почали нападати на цукрові заводи і вимінювати продовольство, коней і зброю на цукор [8, с. 221].

В середині літа 1921 р. Н. Махно, відчуваючи величезний тиск з боку Червоної армії і наближення голоду на Півдні України, вирішив перенести бойові дії на Донщину і Поволжя, де він сподівався знайти нових прибічників. Але там він також зустрів голод. Це поставило махновців перед цілком новою, незвичною і, очевидно, безвихідною ситуацією [9 с. 571].

Але, повернувшись в Україну, Махно зустрівся з тими ж проблемами: голод позбавляв його підтримки населення і посилював розклад, деморалізацію армії [9, с. 567].

У подібній ситуації опинилися всі повстанські загони, що оперували в охоплених голодом губерніях України.

Таким чином, голод 1921-1923 рр. на Півдні України був результатом цілеспрямованої політики більшовиків, метою якої було придушення антикомуністичних повстанських рухів. Радянська верхівка була добре обізнана щодо ситуації на українському селі, однак до певного моменту не робила жодних кроків, аби подолати проблему. Також ми не можемо ставити в один ряд голод в Україні та в інших регіонах СРСР: позиція влади в цих випадках була абсолютно різною. Шляхом використання подібних нелюдських методів більшовики досягли своєї мети: масовий спротив на українських землях було подолано. Тим не менше, радянська влада ще бачила потенційну загрозу для себе в українському селянському середовищі, тому у наступному десятилітті вдалася до ще більш жорстоких дій.

Список використаних джерел та літератури:

1. Мазур В. Голод 1921–1923 років в Україні (Політико-демографічний аналіз) / В. Мазур // Історія України. – № 37 (Верес.). – 1999. – С. 9. 2. Данильченко О.П. Голод 1921–1923 рр. на Україні. Нові архівні матеріали / О. П. Данильченко // Укр. археограф. щорічник. Нова серія. Вип. 2. – К., 1993. – С. 306–307. 3. Вісті. – 1922. – 27 трав. 4. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1923 / І. Мазепа. – Б.м. : Прометей, 1951. – Ч. 3. 5. Боган С.М. Повстанський рух в Одеській губернії у 1920–1923 рр. / С.М. Боган // Запис. іст. факультету Одес. Держ. ун-ту ім. І. І. Мечникова. – Вип. 8. – Одеса, 1999. – С. 163–164. 6. Соловей С. Голгота України / С. Соловей. – Ч. 1. – Дрогобич, 1993. – 288 с. 7. Семененко В. Історія Східної України. Поновлення кайданів. (1917–1922) / В. Семененко. – Харків, 1995. – 400 с. 8. Волковинський В. Нестор Махно: легенди і реальність / В. Волковинський. – К. : Перліт Продакшн, 1994. – 246 с. 9. Белаш А.В., Белаш В.Ф. Дороги Нестора Махно. Историческое повествование / А.В. Белаш, В.Ф. Белаш. – К., 1993. – 592 с.

Альбіна Логачова,

учениця 10-Б класу

Навчально-виховного об'єднання № 5 імені С. Єфремова

(м. Хмельницький)

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Українське відродження 20-х років ХХ ст. - яскравий феномен історії українського народу. Його коріння - у нетривалому, але важливому періоді відновлення української державності 1917-1920 рр. Ця доба дала такий сильний імпульс національного розвитку, що його не змогла зупинити ні братовбивча громадянська війна, ні масова еміграція української інтелігенції, ні тиск тоталітарної держави.

Українське Відродження охопило різні сфери життя, у тому числі освіту, науку, літературу, мистецтво. Важливим напрямом культурного будівництва були ліквідація неписьменності населення. У 1921 р. була прийнята постанова Раднаркому УСРР, в якій підкреслювалося, що все населення віком від 8 до 50 років, яке не вмє читати й писати, зобов'язане навчатися грамоті російською або рідною мовою за бажанням. Багато зробили для розвитку освіти наркоми О. Шумський, М. Скрипник. Центром української науки стала Всеукраїнська Академія Наук (ВУАН), в якій було три відділи: історико-філологічний, фізико-математичний і соціально-економічний.

Бурхливо розвивалась українська література, для якої характерне розмаїття літературних напрямків. У спілку селянських письменників “Плуг” входили П. Панч, А. Головка, в спілку пролетарських “Гарт” - В. Еллан-Блакитний, В. Сосюра. До неокласиків належали М. Зеров, М. Рильський, до символістів П. Тичина. Широку популярність здобув гуморист Остап Вишня. Серед драматургів провідне місце посідав М. Куліш, Лесь Курбас і його театр “Березіль” стали ренесансом українського театру. О. Довженко здобув світове визнання своїми фільмами “Арсенал”, “Земля”. З середини 20-х років істотну роль у політичному, ідеологічному та культурному житті населення починає відігравати радіо.

З 1923 р. в країні почала проводитись політика коренізації, яка була спрямована на підготовку, виховання й висування кадрів корінної національності, врахування національних факторів при формуванні державного апарату, організацію мережі шкіл, закладів культури, видання газет, журналів та книг мовами корінних національностей.

Коренізація була викликана прагненням більшовиків заручитися підтримкою місцевого (корінного) населення з тим, щоб зміцнити свою соціальну базу; спробою спрямувати національне Відродження в соціалістичне русло. Нова національна політика мала на меті продемонструвати переваги

соціалізму українцям у Польщі та ін. країнах, показати приклад вирішення національного питання колоніальним народам.

З кінця 20-х років політика українізації почала гальмуватися.

Д. К. Руденко,
*студентка Хмельницького національного університету
(м. Хмельницький)*

ПРИЄДНАННЯ КРИМУ ДО УКРАЇНИ: МІФИ ТА РЕАЛЬНІСТЬ

У 1954 р. святкувалося 300-річчя возз'єднання України з Росією. Головною подією, пов'язаною з відзначенням цієї дати, стала передача Криму до складу УРСР. Напередодні, після належного проходження “кримського питання” по всіх інстанціях в РРФСР та в УРСР і ретельного обговорення його на засіданні Верховної Ради СРСР Президія Верховної Ради СРСР 19 лютого 1954 року одноголосно ухвалила Указ “О передаче Крымской области из состава РСФСР в состав Украинской ССР”[1]. “Учитывая общность экономики, территориальную близость и тесные хозяйственные и культурные связи между Крымской областью и Украинской ССР, Президиум Верховного Совета Союза Советских Социалистических Республик постановляет: утвердить совместное представление Президиума Верховного Совета РСФСР и Президиума Верховного Совета УССР о передаче Крымской области из состава Российской Советской Федеративной Социалистической Республики в состав Украинской Советской Социалистической республики”. У пресі, в тому числі і кримській, його було опубліковано 27 лютого. Наступного дня, 28 лютого 1954 року, газета “Крымская правда” вже вийшла як орган Кримського обкому КПУ. Проте остаточно ухвала Указу про передачу Криму Україні відбулася лише через два місяці, коли Верховна Рада СРСР. 26 квітня 1954 року прийняла відповідний закон [2]. Незважаючи на юридичну бездоганність оформлення передачі в 1954 році Кримської області Україні та цілу низку міждержавних і міжнародних угод та експертиз, питання про легітимність цього акту продовжує хвилювати російських і проросійських і Криму політиків. З перших днів проголошення незалежності України вони інтенсивно почали розігруватися Кримську карту. Під сумнів ставився суверенітет України щодо Криму. У травні 1992 року Верховна Рада РФ зробила офіційну заяву, що акти про передачу Кримської області Україні не мають юридичної сили з моменту їх прийняття [3].

Довгий час Росією мусується міф про передачу Криму до складу УРСР особисто М. Хрущовим, як подарунок російського народу братньому українському народу [4]. Але чи так це насправді? Щоб неупереджено

відповісти на це питання розглянемо події в історичному, політичному, етнографічному, географічному та інших аспектах.

З 1802 року, після його приєднання до Російської Імперії, Крим входив до складу Таврійської губернії, яка складалася з трьох повітів Північної Таврії (площею 35,1 тисяч квадратних км - 1760 тисяч жителів), і п'яти повітів Криму (площею 25,6 кв. км - 740 тисяч жителів). Загалом, у губернії за переписом 1867 року, українці становили 60% населення [5].

Так тривало до 1917 року. У листопаді цього року УНР, з політичних міркувань, заявила про претензії тільки на материкову частину Таврійської губернії. В березні 1918 року, було проголошено республіку Тавриди, яка проіснувала близько місяця. Після підписання Брест-Литовського мирного договору і окупації німцями Криму, на півострові з'явився крайовий уряд, очолюваний царським генералом С. Сулькевичем, який намагався передати Крим білогвардійцям.

Однак, завдяки енергійним діям П. Скоропадського, який вважав Крим невід'ємною частиною України, з осені 1918 року була досягнута домовленість про входження Криму до складу України на правах територіальної автономії.

Падіння Скоропадського перешкодило її реалізації. Після відступу німецької армії з Криму, крайовий білогвардійський уряд проіснував недовго. Потім почалася чехарда зміни влади, аж до остаточного оволодіння Кримом Радами. 18 жовтня 1921 декретом, підписаним Леніним, була утворена Кримська автономна республіка. Вона носила чисто територіальний характер, хоча, через загравання з Туреччиною в той період, на керівні посади висувалися кримські татари. Складалося оманливе враження, що автономія була кримсько-татарською.

У довоєнний період, у зв'язку з відновленням Чорноморського флоту і великим військовим будівництвом, до Криму переселилося багато росіян. За переписом 1939 року, росіяни в Криму становили 46,9%, кримські татари – 19,4%, українці – 13,7%, євреї – 5,8%, німці – 4,6% [5].

У серпні 1941 року було проведено першу депортацію з Криму за національною ознакою. НКВС вивезло близько 50 тисяч німців, які жили тут ще з епохи Катерини II.

Під час окупації в Криму нацисти знищили практично всіх євреїв і караймів.

Війна для Криму мала особливо трагічні наслідки, зумовлені масовою депортацією кримськотатарського народу, греків, вірменів, чехів і болгар (з 11 травня по 2 червня 1944 року). Якщо ж урахувати, що доросле чоловіче населення воювало на фронтах і зазнало значних втрат, після депортації кримських татар та інших національних меншин півострів практично

обезлюднів. Офіційна статистика свідчить, що за час війни населення в Криму зменшилося вдвічі і до травня 1944 року становило 780 тисяч осіб, а після депортації кримських татар тут лишилося близько 500 тисяч [5]. Тому, для відновлення чисельності населення до Криму і Севастополя було переселено велику кількість мешканців центральної Росії.

У 1945 році Кримську АРСР було скасовано і перетворено в область у складі РРФСР. Заміна російськими переселенцями депортованих призвела до різкого занепаду сільськогосподарського виробництва. Люд із лісистій Росії важко приживався в степу і не міг адаптуватися до гірської місцевості. Ще важче переселенцям давалася вельми складна й специфічна землеробська культура. Сади, виноград, ефіроноси, тютюн, технічні культури, навіть кукурудзу російські переселенці побачили в Криму вперше у своєму житті. Сади і виноградники швидко дичавіли і гинули. Переселенці, особливо в сільській місцевості, почували себе тимчасовими, не розуміли кримської природи. Поступово все господарство приходило в занепад. Так, до початку п'ятдесятих років Кримська область перетворилася на депресивний район Союзу. В 1913 році середній урожай зернових культур на кримській землі складав 11,2 ц/га, в 1940 – 10,7, а в 1950 році – 3,9 ц/га. Відповідно, врожайність провідної зернової культури – озимої пшениці становила 13,1 ц/га в 1913 р., 11,5 ц/га - в 1940 р. і 4,4 ц/га - в 1950 р. Порівняно з довоєнним періодом вдвічі зменшилась урожайність тютюнових плантацій, овочів і в 2,5 рази – винограду. Істотно знизилась і врожайність садів. У сприятливому для садівництва 1950 році середня врожайність кримського саду становила 42,7 ц/га, а в 1940 р. цей показник складав 53,6 ц/га. В наступні роки врожай фруктів у кримських садах зменшився майже вдвічі і варіював у межах 20-22 ц/га. В дореволюційні часи майже такий урожай у приватних садах збирали з одного - двох дерев. За кількістю поголів'я великої рогатої худоби у всіх категоріях господарств в Криму на початку 50-х років спостерігалось різке відставання від довоєнних показників. Якщо в 1940 році поголів'я великої рогатої худоби сягало 244,8 тисячі голів, то в 1950 році воно зменшилось до 215,9 тисячі голів. Майже на 50 тисяч зменшилося поголів'я корів, свиней відповідно з 127 тисяч до 84,3 тисячі, овець та кіз – з 961,4 тисячі до 556,7 тисячі голів. В 1950 році порівняно з 1940 роком Крим майже в 5 разів скоротив продаж зерна, в три рази – тютюну, майже в 5,5 рази – картоплі, в 5 разів – ефіроолійних культур, майже вдвічі – винограду в 2,5 рази – шерсті. Значно зменшилась також в області і закупівля худоби у живій вазі – 10,9 тисяч тонн у 1940 р. і 8,1 тисяч тонн у 1950 р. [6].

Навіть через десять років після війни сільське господарство в Криму не досягало довоєнних показників і було неспроможним задовольнити потреби місцевого населення. Виявилася безперспективною орієнтація обласного

керівництва на поновлення трудових ресурсів регіону лише за рахунок переселенців з Росії. Ще тоді, коли Крим був у складі РРФСР, стало зрозумілим, що у цьому вельми складному і примхливому природно-кліматичному регіоні можуть прижитися лише люди з степовою землеробською культурою.

З іншого боку, у зв'язку зі смертю Сталіна, кремлівське керівництво кардинально змінило свою політику щодо України. Для утримання України в Радянській імперії, було вирішено основні зусилля спрямувати на пропагандистські засоби і почати повзучу русифікацію всього українського суспільства. Все це, разом узятє, а також географічне розташування Криму, стало передумовою його передачі до складу УРСР. Безперечно, рішення про передачу Кримської області зі складу РРФСР до УРСР було породженням колективної думки вищого керівництва партії та уряду СРСР. Без участі старої сталінської гвардії – Маленкова, Молотова, Кагановича, Ворошилова, Булганіна – воно б не відбулося.

Позиції Хрущова в партії і державі на той час ще не були настільки сильними, щоб самочинно вирішувати долю такого стратегічно важливого регіону, як Крим. А тому намагання деяких російських політиків і місцевих кримських сепаратистів перекласти відповідальність на Микиту Хрущова з наукової точки зору не витримують критики і є кон'юктурно-спекулятивними [7].

На підставі вивчення наявних матеріалів доходимо висновку, що рішення про передачу Кримської області Україні у вищого керівництва СРСР визріло наприкінці 1953 – на початку 1954 року. Впродовж цього періоду велася напружена підготовча робота. Проводилася також інтенсивна ідеологічна робота з підготовки кримчан до перемін. Саме в цей час на сторінках кримської преси замайоріла й українська тематика. Так, тільки в січні 1954 року “Крымская правда” присвячує українській темі такі матеріали, як “Торжество дружбы народов великой Родины”, “Нерушимое братство”, “Навеки вместе”, “Советский Киев” (подається світлина Хрещатика). А в номерах за 17 та 19 січня газета подає спеціальні добірки під рубрикою “Цвети, Советская Украина”. Зазначені публікації в друкованому органі іншої республіки переконливо засвідчують про початок підготовки громадської думки. Січневий пленум Кримського обкому теж був складовою частиною розробленої в Кремлі програми вирішення кримської проблеми. Ще в 1953 році одна із престижних центральних вулиць міста була перейменована у бульвар Івана Франка. Про існування відповідної програми у вищого керівництва країни свідчить і довідка під грифом “Секретно” “О состоянии сельского хозяйства Крымской области” від 4 січня 1954 року, підготовлена для першого секретаря ЦК КПУ О. І. Кириченка. Її порівняно недавно

знайдено у Центральному державному архіві громадських організацій України (ЦДАГО України) [8]. Вже сама назва, а тим більше зміст цього надзвичайно цінного документа переконливо засвідчують справжню причину перепідпорядкування Криму. Тому про якісь спонтанні рішення однієї, хоч і досить високої посадової особи у державі не може бути й мови.

Швидке економічне піднесення всіх галузей виробництва вже в перше десятиліття після передачі Криму Україні – найвагоміший доказ вирішального внеску українського народу в післявоєнне відродження півострова, що сталося за рахунок економічної підтримки Кримської області Україною за рахунок зменшення фінансування інших областей та капіталовкладень в інші регіони України. Протягом короткого періоду було відновлено садівництво та виноградарство. Побудований Північнокримський канал, який оживив північнокримський степ, зробивши його однією з основних житниць країни.

Напередодні відновлення незалежності України, поважаючи волю населення Криму, висловлену на референдумі, Верховна Рада УРСР, прийняла постанову “Про відновлення Кримської АРСР”.

У травні 1992 року Верховна рада АРК, дотримуючись порад з Москви, прийняла акт “Про державну самостійність”, і була прийнята конституція, ключові положення якої суперечили законам України. У липні-вересні відбулися зустрічі президентів Росії та України. На цих зустрічах були знайдені компромісні рішення низки Кримських проблем і Чорноморському флоту. На жаль, вони не вирішували проблеми, але сприяли зменшенню напруженості між двома країнами. В результаті, у вересні Верховна Рада Криму ліквідувала конфліктні статті своєї конституції. Однак Російські законодавці не заспокоїлися. У грудні 1992 року, з’їзд народних депутатів РФ доручив Верховній Раді розглянути питання про статус Севастополя. Севастополь з 1948 року мав статус міста республіканського підпорядкування і підкорявся Москві. Природно, що при передачі Криму він зберіг свій статус і перейшов у підпорядкування Києва. Ніякого окремого рішення по Севастополю тоді не приймалося. На цьому і спробувала зіграти Москва.

У липні 1993 р. Верховна Рада РФ прийняла популістське рішення про надання Севастополю статусу міста Російської Федерації [9]. Рішення було юридично безграмотним і Президент Росії змушений був дезавуювати його. 20 липня 1993, у справу втрутилася Рада Безпеки ООН, класифікувавши це рішення, як неспроможне. Договір між Росією та Україною, про дружбу, співробітництво і партнерство, який повинен був зняти напруженість, розроблявся багато років і з великими труднощами і був підписаний 31 травня 1997 року [10].

Тільки в квітні 1999 року він набув чинності. Це відносно стабілізувало російсько-українські відносини і показало безперспективність розігрування

Кримської карти. Проте і на сьогоднішній день багато хто з російських яструбів не вгамовується. Постійно Крим намагаються розбухувати і викликати невдоволення у населення Київською владою. Але радикально змінити думку кримчан їм не вдається. Крим, природне продовження України, тісно пов’язаний з нею історично, був, є і буде українським.

Список використаних джерел та літератури:

1. Стенограма засідання Верховної Ради СРСР 19.02.1954. <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/sten1954.htm>
2. Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938 г. - июль 1956 г / под ред. к.ю.н. Мандельштам Ю. И. – Москва : Государ. изд. юрид. лит., 1956. – С. 35.
3. Постановление Верховного Совета Российской Федерации от 21 мая 1992 года “О правовой оценке решений высших органов государственной власти РСФСР по изменению статуса Крыма, принятых в 1954 г.” <http://www.rusidea.org>
4. Радио “Эхо Москвы”, Эфир 11.10.2009г. 15.04, передача “Дорогой наш Никита Сергеевич: Крымская эпопея” <http://www.echo.msk.ru/programs/hrushev/625392-echo>
4. Енциклопедія Українознавства. В 10 т. / Гол. ред. В. Кубійович. - Париж; Нью-Йорк : Молоде Життя, 1954–1989. - 4016 с.
5. Газета “Кримська світлиця”, №7 від 13.02.2004 р., тема “Білі плями” історії” <http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=1729>
6. Сергійчук В. Український Крим. - арк. 47 <http://litrus.net/book/read/2473>
7. Довідка для секретаря ЦК КПУ Кириченка від 4 січня 1954 р. області / Особий сектор ЦК КП України. Загальна частина. Справа № 01/2. Том І: На 333 аркушах. - ЦДАГОУ: Ф. 1. - Оп. 30. - Спр. 3590. - Арк. 105-119. <http://ukrlife.org/main/uacrim/obermifarch.htm>
8. Верховный Совет Российской Федерации 9 июля 1993 г. Постановление “О статусе города Севастополя” <http://www.rusidea.org>
9. Україна, Російська Федерація; Договір, Міжнародний документ від 31.05.1997 http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_006

Л. С. Романюк,

*студентка Хмельницького національного університету
(м. Хмельницький)*

ВОЗЗ’ЄДНАННЯ З УРСР ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

*Нової доби доленосне світання,
Мов сонце по ночі, для нас зайнялось
У день, коли прагнення до возз’єднання
Звершилося, сталося, навіки збулось!
В єдиній державі - єдині надії,
Допоки єдина, у злагоді путь.
Нас сили ніякі, ніякі стихії
Ніколи, нізащо, нічим не зіб’ють.
Василь Густі*

Складний і неоднозначний шлях пройшло в своєму розвитку Закарпаття, ще складнішою була доля його населення. Перебуваючи протягом століть під владою чужоземних держав, закарпатці відчували на собі вплив різних суспільно-економічних формацій, державних режимів і культур. Займаючи цікаве й оригінальне геополітичне становище, край об’єктивно зазнавав активного впливу як із Заходу, так і зі Сходу, панівні класи різних держав нерідко намагалися в своїх інтересах використовувати становище Закарпаття як міст між Заходом і Сходом. На деяких етапах історичного розвитку були спроби використати Закарпаття як бастион в поширенні східнослов’янського впливу на захід, а пізніше й в поширенні комуністичної ідеології з СРСР в цивілізовану, але буржуазну Європу. Багаторстраждальний шлях в своєму історичному розвитку пройшли закарпатці [1].

Були періоди, коли вони взагалі не визнавалися за повноцінний народ з точки зору активних учасників творення матеріальних та культурних благ, розумних і законослухняних людей за різних політичних режимів. Незважаючи на складність соціально-економічних умов свого життя, закарпатський люд в більшості випадків зумів знаходити своє місце в суспільстві, лояльно та виважено ставився до різних державно-політичних режимів, зберіг свою самобутність в культурі та мові, звичаях, релігії та інших сферах життя.

Новий етап в історії краю настав 28 жовтня 1944 року, коли Червона армія звільнила від фашистських окупантів Закарпатську Україну. На звільненій території розгорнувся масовий рух за вихід Закарпатської України з Чехословацької Республіки і приєднання її до УРСР. На місцях створювалися народні комітети, які стали тимчасовими органами державної влади. 26 листопада 1944 року в м. Мукачеве відбувся I з’їзд народних комітетів Закарпатської України. На порядку денному стояли такі питання: 1) визволення Закарпатської України від німецько-угорських окупантів; 2) возз’єднання Закарпатської України з Україною; 3) наділення селян, робітників і службовців землею та лісом; 4) вибори Народної Ради Закарпатської України [3].

З’їзд прийняв Маніфест про возз’єднання Закарпатської України з Україною і вихід зі складу Чехословаччини. Обрана на з’їзді Народна Рада Закарпатської України 27 листопада 1944 року сформувала свій уряд у складі Президії Народної Ради та її уповноважених з таких питань: внутрішніх справ і державної безпеки; комунального господарства; фінансів; землеробства; промисловості та торгівлі; юстиції; освіти; комунікації; охорони народного здоров’я; соціальної опіки.

У лютому 1945 року декретом № 40 створено при Народній Раді Планово-економічне бюро, а декретом № 41 – Рахунковий відділ Народної

Ради Закарпатської України. Головою Народної Ради обрали І. Туряницю, заступниками голови - П. Сову і П. Лінтура.

Місцевими органами державної влади, відповідно до адміністративно-територіального поділу, були окружні, міські та сільські народні комітети. Сільські та міські народні комітети обиралися безпосередньо мешканцями села чи міста на загальних зборах, окружні - делегатами сільських народних комітетів даного округу. Виконавчим органом місцевого народного комітету стала його президія. Міста Ужгород, Мукачево, Берегове, Севлюш, Хуст вважались окремими адміністративними одиницями, і Народні комітети цих міст були підзвітними у діяльності безпосередньо Народній Раді Закарпатської України. Народна Рада і народні комітети обиралися на термін до остаточного розв'язання питання про возз'єднання Закарпаття з Україною. Місцеві народні комітети були органами державної влади і водночас органами місцевого управління [4].

Компетенції народних комітетів підлягали всі питання господарського, політичного і культурного будівництва, питання щодо загального добробуту населення. Вони розробляли місцевий бюджет і забезпечували його виконання, здійснювали керівництво і контроль за діяльністю підприємств та підпорядкованих їм органів управління, забезпечували реалізацію актів Народної Ради, охорону державного ладу і прав громадян. Виконавчим органом місцевого народного комітету була його президія. Для підтримання громадського порядку і забезпечення охорони народного добра та прав громадян народні комітети створили народну міліцію, народну дружину, що стали своєрідними збройними силами Закарпатської України.

Декретом № 22, виданим 18 грудня 1944 року, при Народній Раді був заснований Спеціальний суд для боротьби з ворожими елементами, які намагалися не допустити возз'єднання Закарпаття з Україною. Суд мав право застосовувати тюремне ув'язнення до 20 років або розстріл.

На підставі декрету № 33, виданого 12 січня 1945 року, у всіх адміністративних округах і містах Закарпаття були створені народні суди - основна ланка судової системи краю. Вони обиралися відповідними народними комітетами і затверджувалися Народною Радою строком на три роки. Як цивільні, так і кримінальні справи розглядалися колегіально з участю народних засідателів. Вищу судову інстанцію - Вищий народний суд - обирала Народна Рада. Порядок діяльності народних суддів регулювався Тимчасовою інструкцією у цивільних справах і Тимчасовою інструкцією у кримінальних справах. Обидві інструкції були затверджені Народною Радою 22 січня 1945 року. Одночасно з організацією нових судів, за декретом Народної Ради № 34, в усіх адміністративних округах і містах Ужгороді та Мукачевому для нагляду за дотриманням законності створювались органи прокуратури на чолі

з головним прокурором Закарпатської України. Усіх прокурорів призначала Народна Рада. Арешт громадян дозволявся тільки за санкцією прокурора, чим гарантувалося право недоторканності особи [2].

Для проведення попереднього слідства у важливих і складних кримінальних справах при прокуратурах створювалися слідчі органи. При Головній прокуратурі Закарпатської України працювали старший слідчий і слідчий у важливих справах, а при окружних і міських прокуратурах -слідчі. Вони призначалися головним прокурором. Органи прокуратури будувалися за принципом суворої централізації, були підзвітні тільки Народній Раді й не мали права втручатись у роботу народних комітетів. Декретом № 35 для подання населенню допомоги в судах і з усіх інших правових питань була організована народна адвокатура (інститут адвокатури на західноукраїнських землях створений вперше австрійським урядом 1781 р.). Трохи пізніше були організовані в усіх окружних центрах краю державні нотаріальні контори, а 23 лютого 1945 року Народна Рада затвердила Положення про державний нотаріат Закарпатської України.

Після визволення Чехословаччини від німецьких військ її новий уряд виразив повну готовність підтримати прагнення закарпатських українців до возз'єднання з Україною.

29 червня 1945 року був підписаний договір між СРСР і Чехословаччиною про Закарпатську Україну, ратифікований згодом Тимчасовими Національними зборами Чехословаччини і Президією Верховної Ради СРСР. Здійснилася споконвічна мрія українського народу про возз'єднання в єдиній державі всіх українських земель.

На підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР 22 січня 1946 року в складі України була створена Закарпатська область з поділом на 13 округів (округи Закарпатської області були перетворені 1954 року в райони), а 24 січня 1946 року Указом Президії Верховної Ради України на територію новоствореної області поширилася чинність законодавства України. Відтак у лютому 1946 року відбулися перші вибори до Верховної Ради СРСР, через рік - до Верховної Ради України, а у грудні 1947 року - до місцевих Рад, і вся державна влада перейшла до них. Народна Рада Закарпатської України припинила діяльність, передавши повноваження Закарпатській обласній раді та її виконавчому комітетові [5].

Список використаних джерел та літератури:

1. Бабій Б. М. Возз'єднання Західної України з Українською РСР. – К.: Вид-во АН УРСР, 1954. – 196 с. 2. Бедь В. Політико-правові аспекти возз'єднання Закарпаття з Україною (кінець 1944 – початок 1946 рр.) // Право України. – 2002. – № 8. – С. 120-122. 3. Бедь В. В. Політико-правові аспекти питання про возз'єднання Закарпатської України з Україною (кінець 1944 – початок 1946 рр.) // Наук. вісн. Закарпат. ін-ту ім. А. Волошина. – 2001. – Вип. 1. – С. 95-98. 4. Белоусов С. М.

Возз’єднання українського народу в єдиній українській Радянській державі. – К. : Вид-во АН УРСР, 1951. – 168 с. 5 Бисага Ю., Коровська Н., Углей В. Історичне значення возз’єднання Закарпаття з Україною // українські землі в роки Другої світової війни : Наук.-метод. зб. матер. конф. – Ужгород, 1998. – С. 107-110.

А. М. Трембіцький,
*заступник директора з наукової роботи ДІКЗ “Межибіж”,
старший науковий співробітник,
кандидат історичних наук,
доцент Хмельницького інституту МАУП
(м. Хмельницький)*

ЧАСОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ «СВОБОДА» (НЬЮ-ЙОРК) ПРО ГОЛОД 1932-1933 РР. В УКРАЇНІ: ХРОНІКА ПУБЛІКАЦІЙ 1933 Р.

Цього року сповнилось 80 років від часу планово організованого і найжорстокішими методами переведеного червоною Москвою голоду на Україні.

Україна і голод ... Чи не є в цьому внутрішня суперечність? Але, Україна, звана на початку ХХ ст. «хлібною коморою Європи», неодноразово зазнала голоду від комуністичної Москви [1].

Перший голод наступив у 1921-1922 рр. Про ті події в травні 1922 р. «Русспрес» (Львів), зокрема, повідомляв: «Херсонський губвиконком» звернувся до всіх вищих органів української радянської республіки, в якій вказує на те, що випадки людоїдства в Херсоні трапляються частіше. Спершу голодуючі з’їдали тільки трупи померлих з голоду своїх рідних, в останні часи є випадки, що більше сильні і не виснажені голодом убивають слабших членів своєї сім’ї і з’їдають їх. З 9,5 млн. людей в губерніях: Донецькій, Катеринославській, Запорізькій, Миколаївській і Одеській — голодує 3 млн., тобто 35%, у т. ч. 1,2 млн. дітей. Допомого голодуючим вповні невістачаюча, бо її одержує тільки 14%. Положення з кожним днем погіршується і коли не буде zorganizована допомога цілого цивілізованого світу – Україна вимре» [2]. Але про голод 1921-1922 рр. швидко забули в цивілізованому світі, хоча це була лише репетиція до одного з найжахливіших злочинів Москви – жахливого Голодомору 1932-1933 рр., коли впродовж 7-8 місяців трагічно загинуло майже 7.0 млн. ні в чому не повинних людей. І то не рахуючи понад мільйон дітей, що тоді не народилися через той голод. Сім мільйонів! Це більше, ніж тодішнє все населення Нью-Йорку, або цілої Австрії, Португалії чи Данії. Всі вони благають Бога на небі й українців в Україні і на чужині, розповісти світові правду про масове народовбивство більшовиками в Україні способом штучного голоду [3].

Голод 1932-1933 рр. не був спричинений стихійним лихом, адже відомо, що врожай на Україні в 1932 р. був середній. Але організатори голоду, за лакейської підтримки українських комуністів-яничарів, з метою «побороти найбільший спротив України московському імперіалізму, помститися на селянах і зламати їх рішучий спротив колективізації сільського господарства та колонізувати Україну москалями, поселивши їх у виморених голодом господарствах» [3], вирішили «не лише духовно, а й фізично ослабити, підірвати українську націю, здушити визвольний рух українського народу». Фактично, це було народовбивство, здійснене Сталіним та його українськими лакеями, які відкрито проголосили в радянській пресі, «що головною небезпекою на Україні є український націоналізм», а оскільки «національною базою кожного народу є селянство», то Москва й організувала штучний голод на Україні для селянства [4].

Хоча перебіг жахливих подій Голодомору 1932-1933 рр. висвітлювала українська та іноземна пресі, як до Другої світової війни так і після неї, тодішні та сьогоденні оборонці та прихильники комунізму і особи Сталіна – українські комуністи, продовжують стверджувати, що голод 1932-1933 рр. в Україні «був наслідком спротиву селянства, яке не хотіло працювати в колгоспах, чинило саботаж, нищило худобу та приховувало збіжжя». Але це цілковита брехня, адже сільське господарство в Україні до 1932 р. було сколективізоване лише на 70% і більшовицька влада, «відібравши від селян землю, сільськогосподарський реманент та худобу, зробила їх фактично державними рабами» [4].

Зокрема, восени 1932 р. колгоспи були змушені здати державі майже все наявне у них збіжжя, а колгоспникам на їхні «трудодні» більшовики залишили зовсім мізерну кількість продуктів. Крім того, на одноособові господарства, тобто господарства селян, які відмовились вступати до колгоспів, більшовики накладали для здачі таку велику кількість збіжжя, що для прохарчування і майбутнього посіву нічого не залишалося. В селах і господарствах України і української Кубані більшовики силою відібрали «в селян усю худобу, весь хліб та овочі, нічогосінько не залишаючи не тільки для харчування, але й для посіву весною 1933 р. Усе награвоване звозили до колгоспів, а звідтіля – до Московщини та закордон, де Москва продавала все за безцінь, щоб показати, який то «багатий» СССР, та щоб утворити кризу збуту в країнах вільного світу (демпінг)». Забирали навіть те збіжжя, яке колгоспники одержали за свою працю в колгоспах [4].

Спеціальні озброєні комісії – ударні бригади ходили з двору в двір, вишукували і забирали, а вірніше грабували, все, що можна було їсти. Вони, шукаючи захованого селянами зерна, крупи та муки, перекопували подвір'я, долівки в хатах, руйнували будівлі та печі, зривали солому з хат. Якщо

знаходили бодай декілька кілограмів збіжжя, власників-одноосібників немилосердно били [4] й говорили: «... Хочете їсти, – ідіть працювати в колгосп!». А коли забирали в колгоспника, то говорили: «Вам дадуть їсти в колгоспі!» (хоча і з колгоспів усе вивозили). «Такого дикунського, звирячого, тотального пограбування Москвою 40-мільйонного українського народу, та ще й за мирного часу, – не зазнав ні один народ за всю історію людства і за найтяжчих воєн та нападів диких орд». Хоча Україна споконвіку терпіла від грабунків половецьких і татарських орд, турецьких і польських напасників, але їх усіх перевершила Москва восени 1932 р. [3]. Така «викачка» тривала з кінця 1932 р. по лютий 1933 р. і внаслідок того українське село було начисто пограбоване, а його населення приречене на голодну смерть [4].

Селяни спасаючись від голоду «поїли хатню птицю і все, що можна було їсти, навіть собак і котів», а потім почали масово вмирати, адже порятунку не було звідки чекати, хоча елеватори були повні збіжжя. Тисячі опухлих з голоду, які ще мали трохи сили, помандрували до міст за хлібом, але, не діставши хліба, там же вмирали. Шляхи України були вкриті трупами померлих від голоду людей, адже влада дала вказівку збирати в містах мертвих у вантажні авто, відвозити їх на околиці і там викидати. Вмирили цілі села. В кожній хаті лежали опухлі від голоду дорослі і діти, благаючи хліба. Організовані сільською владою бригади збирали трупи і відвозили на цвинтарі, де закопували в спільних могилах. У цей час у Росії голоду не було, і по селах та містах хліба було досить. Тому не мало українських селян, які ще були в силах, їздили по хліб на Московщину. Вони зустрічали по дорозі багато перешкод, адже влада заборонила селянам будь-куди виїжджати зі своїх сіл [5].

Крім того, більшовики жорстокими репресіями – вивозами на далеку північ, мордуванням у катівнях НКВС та розстрілами без суду й слідства за будь-який спротив колективізації, або як писали в тодішніх документах «за те, що тягнув «волинку» і не вступав до колгоспу» – остаточно стероризували селян. А заможну верству селянства, так званих куркулів, а це майже 6 млн. селян, влада ще до 1931 р. депортувала з України – примусово вивезла разом із родинами в Сибір [4].

Про те, що Голодомор 1932-1933 рр. в Україні був штучний, задалегідь підготовлений і реалізований, свідчать такі підготовчі заходи московської влади та її українських лакеїв:

- укладений у Москві для України державний план хлібоздачі був підвищений у два-три рази в порівнянні з минулими роками, а в окремих випадках перевищував збір врожаю, до речі, досить часто про підвищення планів просили Москву українські комуністи-яничари;

- Центральний комітет комуністичної партії і Рада народних комісарів

СРСР видали 7 серпня 1932 р. Закон «Про охорону соціалістичної власності», згідно з яким, за збирання на полях волосків навіть по жнивях або на полі, яке вже переорювалось, встановлено кару до 10 років ув'язнення;

- хлібосховища на Україні в яких зберігалось забране у селян збіжжя, почали охороняти озброєною вартою з спеціальними псами;

- для успішного відбирання («викачки», грабування) збіжжя в українських селян мобілізовано у Москві, Ленінграді та ін. промислових центрах 10.000, а потім ще 25.000 комуністів;

- у 1932 р. комуністична влада зажадала від селян виконати хлібоздачу зразу, а в попередніх роках хлібоздачу виконували частинами;

- за наказом Москви по селах утворено спеціальні бригади з місцевого комуністичного активу (в народі їх називали «комствольці») для скорішої «викачки» збіжжя у селян;

- з обласних партійних комітетів до всіх районних центрів відряджені уповноважені з дорученням вживати найсуворіших заходів супроти селян, які чинили б опір хлібоздачі;

- з весни 1933 р. на колгоспних полях побудовано дерев'яні вежі («вишки»), на яких озброєна варта з комуністичного і комсомольського активу пильнувала, щоб голодні селяни не стригли колосків [4].

Під час голоду комуністична партія, уряд і радянська преса жодним словом не обмовились про цю підготовлену в Москві трагедію. Про голод під страхом значного покарання було заборонено навіть говорити. Комуністична преса, навпаки твердила, що голод в Україні видумали кореспонденти капіталістичної преси, які перебували під час голоду в Україні, описували в своїх часописах його страхіття. За не лояльне ставлення до більшовиків, «за відмову славити їхні здобутки «по знищенню українського селянства», іноземним кореспондентам взагалі було заборонено відвідувати Україну [5].

Але, не зважаючи на шалену радянську пропаганду, яка заперечувала голод, на широко ведену на Заході радянською агентурою і місцевими комуністами дезінформацію, страхітлива правда в усій повноті стала перед очима цивілізованих народів». Твердження деяких українських дослідників про те, що «світ не знав про трагедію України», «світ мовчав, байдужно приглядаючись» не відповідають дійсності. Так, населення Галичини, українська еміграція в Західній Європі і США, міжнародні допомогові організації, довідавшись про організоване винищування українського селянства, готові були простягнути йому руку допомоги. Проте Сталін і його прибічники, відкинули цю допомогу і, всупереч усім фактам, продовжували заперечувати геноцид українського народу, визнаючи лише «тимчасові продовольчі труднощі» [1, с.250].

Українська еміграція в США живо цікавилася подіями в Україні, брала

до серця трагедію своїх братів і сестер, підготовляла широку акцію допомоги і активно протестувала проти більшовицького терору – організованого Москвою з політичних причин – Голодомору 1932-1933 рр., внаслідок якого український народ зазнав непоправної шкоди, втративши майже 7,0 млн. своїх синів і дочок. Трагедія українського народу знайшла широке відображення на сторінках багатьох еміграційних видань, хоча більшовики все це вперто заперечували. Для прикладу наводимо лише заголовки повідомлень і стислі уривки інформацій та статей опублікованих 1933 р. в україномовному часопису «Свобода».

1 січня – подано статтю «Большевицька п’ятилітка породила голод на Радянщині», в якій стверджується, що в першій п’ятирічці обіцяних радянським урядом успіхів не досягнуто, і населення не має навіть необхідних речей. За планом створено 211.000 колективних і 5.280 державних господарств, але, позбавлене ініціативи і стимулів, селянство в тих господарствах працювати не хоче, а зовнішня торгівля спадає і щораз нижче стає вартість рубля [1, с.250-251].

5 січня – «Большевики розстрілюють своїх комісарів на Україні», де йде мова про розстріл за «саботаж і шкідництво» голови дніпропетровського райкому партії і кількох комуністів, які нібито подали значно занижені відомості про врожай збіжжя в своєму районі. Московські «Известия» погрожують суворою карою всім тим, хто не виконує планів збору збіжжя для потреб держави.

10 січня – «Розстріли і арешти на Радянській Україні», де йдеться про розстріли голодних українських селян за те, що «крадуть» збіжжя, про розстріл і Кобиляках (Полтавщина) двох робітників за «агітацію проти радянської влади», про масові арешти і заслання українських селян, робітників та інтелігентів.

11 січня – проголошено промову Сталіна на надзвичайному засіданні ЦК партії в Москві, в якій він заявив, що народи СРСР, не зважаючи на те, що п’ятилітка закінчена, перебувають у тяжкому стані, адже уряд приділив основну увагу обороні та будівництву воєнних заводів, а тепер, радянська влада зверне свою увагу на полегшення становища широких мас.

16 січня – «Кожна тракторна станція на Радянщині буде осідком чекістів», де йдеться про призначення спеціальних комісарів при МТС, які мають вести боротьбу з саботажем голодного селянства.

18 січня – «Комуністи винні в розвалі сільського господарства», – так заявив Сталін у своїй промові «Запаморочення від успіхів», в якій поклав свою власну вину про голод в Україні та трагічні наслідки колективізації на комуністів.

21 січня – «Большевики висилають на Сибір населення кубанських

станиць», де йдеться про висилку 45.000 селян з української козацької Кубані в Сибір та заселення в їхні домівки московських колоністів, а вірніше жєбраків-більшовиків.

23 січня – «Большевики змінюють спосіб здирання збіжжя з селянства», де йдеться про новий декрет про «продналог», тобто продуктовий податок.

25 січня – «Заворушення на Радянщині», в якій повідомляється про направлення проти повсталих українських селян військ, бо міліція і чекісти вже не можуть справитись. Для придушення бунтівників приготовано отруйні гази та інші способи масового нищення людей.

26 січня – «Розстріли за недосів на Кубані», йдеться про те, що більшовицька влада впроваджує систематичні розстріли за невиконання селянами сільськогосподарських планів [1, с.251].

28 січня – «Голод охопив Радянську Україну», де на підставі таємних повідомлень німецьких консулів в СРСР, розповідається про переповнені селянами потяги, які їдуть до міст, шукати хліба, але в містах встановлено військові сторожі, які відловлюють селян і жорстоко карають.

11 лютого – «Після масової висилки українців з Кубані більшовики почали виселяти селян з України», повідомляється, що заарештованих саджають у вантажні вагони і вивозять під великою охороною в Сибір. Лише з Полтавського району останніми днями вивезено понад 1.000 селянських родин.

13 лютого – «На Україні нема зерна для посіву», де кореспондент «Нью-Йорк Таймс» Дюранті пише, що більшовики не можуть виконати весняних планів посіву й карають селян за нібито поховане зерно.

14 лютого – «Для боротьби з українським селянством Сталін послав на Україну одного із своїх секретарів, Постишева. Всі сподіваються нових репресій».

20 лютого – «Населення України рішуче бореться проти примусової колективізації».

1 березня – кореспондент «Нью-Йорк Таймс» Дюранті пише, що, не зважаючи на всі заходи радянського уряду, селяни не стали до праці в полі, а, на думку більшовиків, «вилежуються на печі», і що влада забрала від селян майже все збіжжя, залишивши їм так мало, що його не вистачить до нового врожаю.

7 березня – «Голодові бунти на Радянщині», де йдеться про вбивство 400 «бунтарів».

8 березня – «Свобода» подає з посиланням на Укрбюро з Лондону список 29 англійських часописів, в яких у жовтні-листопаді вміщено статті про Україну.

29 березня – «Посівна кампанія на Радянщині шкутильгає», через

знищення більшовиками вправних хліборобів «куркулів», на польові роботи посилають молодь, яка не знає сільськогосподарської праці й виходить в поле без насіння, де більше мітингує і дискутує про «соціалістичне змагання».

30 березня – кореспондент «Нью-Йорк Сан» пише про те, що скрізь в Україні на залізничних станціях групи голодних і обідраних «куркулів», яких женуть на Сибір. А на Кубані в станицях цілі вулиці порожніх домів, мешканці яких розстріляні, запроторені в тюрми або вислані на північ [1, с.252].

4 квітня – «Україна не має насіння на посіви», в якій з посиланням на радянську пресу, повідомляється, що в Україні в наявності лише 1,3% потрібного насіння для посівів і про відсутність тракторів у радгоспах [1, с.252-253].

10 квітня – повідомляється про те, що московська «Правда» закликає «вдарити» по українських комуністах, звинувачуючи їх у неробстві, саботажі і ухилянні від виконання державних планів посівної кампанії.

12 квітня – «Руїна радянської промисловості», йдеться про те, що величезні заводи не виконують своїх завдань і Дніпрельстан не має куди подавати вироблену електроенергію, адже ще не побудовано заводів. Наявні тракторні заводи в Харкові та Сталінграді повинні випускати щоденно по 144 трактори, а на ділі сталінградський завод випускає лише 90, а харківський – 70.

18 квітня – кореспонденти англійських газет з Москви повідомляють, що селян розстрілюють за невиконання планів хлібозаготівлі, а населення України довідується про ці розстріли з опублікованих списків розстріляних.

24 квітня – «Українське селянство бореться своїми способами з визиском Москви», американський кореспондент повідомляє з посиланням на «Комсомольську правду», що селяни під керівництвом «петлюрівців» та українських «шовіністів», агентів українського націоналізму, розвалюють колективні господарства, саботують хлібозаготівлі, перешкоджають збиранню насіння та нівечать посівні плани. Газета називає, зокрема, колишнього члена Центральної Ради Лопушенка та інших, які агітують серед селян, щоб руйнували колгоспи і таким чином показали, що «Москва обдирає і нищить Україну». Націоналістична пропаганда ведеться також у школах та наукових установах.

27 квітня – «Україна в кігтях голоду», йдеться про те, що секретар Ллойд Джордж, Гардет Джанс, відвідавши Харків, пишуть: «Усе місто страшенно занепало, вулиці брудні й ненаправлені, величезні будівлі стоять незакінчені, населення пригнічене, байдуже і без усякої віри в майбутнє. По вулицях бродять тисячі безпритульних і голодних дітей, які пристають до прохожих, просячи «копієчку». Біля пекарень по два дні стоять люди в черзі, очікуючи на хліб... Усе населення одверто глузує з радянської влади. Гіркий

сміх крізь сльози, глум і з'їдливі анекдоти стали одинокою розвагою і утіхою населення».

1 травня – газета «Кельніше Цайтунг» у статті «Пишуть про страшний голод в Росії» подає телеграму німецького кореспондента Юста з Москви про те, що «голодне населення їсть котів, собак та різне стерво, шукаючи в тому порятунку від голодної смерті. Люди пухнуть з голоду і падають під час роботи від повного фізичного виснаження... Від половини березня з Москви почали переводити на Кавказ та на Сибір деякі військові частини, що здаються ненадійними».

10 травня – «Московські літературні чекісти проти української науки», де повідомляється про те, що газета «Комсомольская правда», критикуючи видання Всеукраїнської Академії Наук, вбачає в них «куркульський націоналізм».

11 травня – «Привид українського сепаратизму душить московських чекістів», пише про проведення Москвою чистки комуністичної партії в Україні та урядового апарату, щоб викоренити український націоналізм [1, с.253].

12 травня – «Війна голодного населення за хліб розростається», йдеться про те, що голодні бунти, грабунки та вбивства представників комуністичної влади в Україні набирають масового характеру.

13 травня – «Знову суд над українськими культурними діячами», повідомляється про новий судовий процес над членами української націоналістичної організації, яка складається із службовців комісаріату Народної Освіти, професорів вищих навчальних закладів і вчителів шкіл. Серед них визначні українські мовознавці Олена Курило і Трохименко, яких звинувачено в продовженні контрреволюційної політики Спілки Визволення України.

17 травня – московська «Правда» розпочала кампанію проти «єфремовщини» в українській науці, зосередивши свою «увагу» на українському Інституті мовознавства, де працює найбільше «петлюрівців» [1, с.254].

3 червня – «Очевидці розказують про страшні картини голоду на Україні», подано інтерв'ю з очевидцями голоду, які щойно покинули Україну, які розповідають про жахливий голод в Україні, про те, що в багатьох містах небезпечно появлятися на вулицях після 7-ої години вечора, адже все частіше трапляються випадки людоїдства [1, с.254; 6].

6 червня – «Голод на багатій Україні», кореспондент «Манчестер Гардієн» подорожуючи по «південній Росії» на основі власних спостережень повідомляє про страшний голод в Україні: «не можна хліба купити, хіба в місті. Селяни голодують, як ті, що живить на колективних фермах, так і ті, що

знайшлися поза ними. Худоби майже ніде не видно. Земля знаходиться в такому оплаканому стані, і всюди такий брак перевозових засобів, що вигляди цьогорічних жнив є справді дуже бідні».

14 червня – «Москва нищить українські школи», німецькі кореспонденти повідомляють, що лакей Сталіна в Україні, Постишев, уперто бореться з українським сепаратизмом, виступає проти подальшої українізації шкіл і заявляє, що москалів, жидів та інші народності в Україні не можна примушувати вивчати українську мову, але все українське населення зобов'язане знати російську.

29 червня – «Чутки про обмеження сваволі ЧК», йдеться про реформування Державного Політичного Управління на зразок царської «охранки».

11 липня – «Застрілився комісар освіти Скрипник», йдеться про діяльність Скрипника, яка сприяла тим сильним течіям, які змагають до відділення України від Росії і спираються у своїй сепаратистській діяльності на чужинний капітал. Водночас зауважує, що його самогубство, після самогубства письменника Хвильового, завдало дуже болючого удару престижу комуністичної партії в Україні [1, с.254].

12 липня – «За шість місяців на Радянщині вмерло 10 мільйонів людей з голоду», повідомляється про найбільший голод в Україні, а також у Поволжі й на Північному Кавказі, тобто в місцевостях, де основу мешканців складають українці, хоча там збіжжя вродило найбільше. В тому ж часопису вміщено статтю Р. Придаткевича «Українці голодують під комуністичною диктатурою» і редакційний коментар «Самогубство Скрипника» [1, с.254-255].

13 липня – «Калінін признав голод на Україні», йдеться про те, що хоча Калінін визнав голод в Україні, але в цьому він звинувачує українське селянство, яке «не хоче працювати в колективних господарствах».

17 липня – «Москва жахається шовінізму на Україні», подано промову Постишева, в якій він нападає на Скрипника, «за спиною якого притаїлись українські контрреволюційні діячі, що в партійних та урядових установах проводили свою націоналістичну політику. Кат України Постишев одверто нахваляється, що Скрипникові грозить та сама доля, яка спіткала усіх, хто насаджував в Україні українську культуру Донцових, Єфремових та Грушевських. Невдовзі після цієї промови Скрипник застрілився».

21 липня – «Населення України, тікає від голоду в світ-заочі», адже люди, які щойно покинули Україну, розповідають, що українські селяни, рятуючись від голоду, тікають на північ, але туди щастить пробратися лише тим, що їдуть туди возами або йдуть пішки, адже на залізницях встановлено кордон між Україною та Росією і нікого з селян через той кордон не пускають. Навіть на найменших станціях завжди можна бачити від 1.000 до 2.000 людей,

які намагаються кудись вибратись. Люди мруть десятками тисяч ... [1, с.255].

22 липня – «Дюранті знову хвалить урожай на Радянщині», де кореспондент «Нью-Йорк Таймс» подає, що в Україні особливо добре вродило в тих районах, де останніми часами не можна було дістати хліба. В цей же день Український Жіночий Союз у Празі звернувся з відозвою «Україна гине з голоду» до українського громадянства всіх країн світу, в якій закликає творити комітети допомоги голодним в Україні [1, с.255-256].

24 липня – «Втікачі розповідають про страхіття голоду на Україні», йдеться про те, що в Шнайдемлі (Німеччина), влаштовано табір для 357 німців-втікачів з України, які розповідають про голодних українських селян, які викопували з могил щойно поховані трупи людей, щоб їх їсти.

29 липня – «Про Україну забули ...», в якій генеральний секретар Комісії національних меншостей Конгресу США Е. Аменде закликає Міжнародний Червоний Хрест створити організацію для допомоги голодному населенню Донщини та Поволжя, але про голод на Україні у його відозві не згадується.

31 липня – «Україна вмирає з голоду», повідомляється, на підставі листів краян і знайомих з Радянської України, про такі жахливі картини голоду в Україні, що в кожного, хто їх читає, мороз іде поза шкурою.

1 серпня – «Угода Москви з Польщею проти українського сепаратизму», англійська газета «Морнінг Пост» повідомляє про те, що Москва підписала з Варшавою таємний договір, за яким Польща має дістати допомогу грошми та зброєю на випадок війни з Німеччиною, а III Інтернаціонал має проводити в Німеччині розкладову акцію. Згідно з тією угодою Москва і Варшава повинні вести спільну акцію проти державницьких змагань України, а наслідки тієї угоди почали виявлятися вже в тому, що польський уряд вороже налаштований щодо організації в Галичині комітетів допомоги голодуючим в Україні стрінув, адже її партнери-більшовики заявляють, що голоду в Україні немає.

4 серпня – «Невдалі жнива на Україні», йдеться про те, що радянська влада не підготувилась до жнив і тому значна частина врожаю пропадає. Селяни тривалою голодовкою так виснажені, що не мають сил до роботи в полі, а також бракує машин і паливних матеріалів. А майже 10 млн. українців-хліборобів, зігнаних зі своїх господарств під час колективізації, знаходяться на засланнях або працюють у фабриках і копальнях. Голова Жіночої Національної Ради С. Русова в своїй статті «Голод на Україні» стверджує: «Це нещастя мільйонів людей не викликане якимись фізичними причинами – недородом чи кліматичними умовами, ні, воно утворене штучно тими політичними умовами, в яких перебуває український народ під владою московських більшовиків».

5 серпня – «Москва рішила викоренити українство на Україні», повідомляє про те, що з України висилають всю активну українську та російську інтелігенцію, яка має симпатії до українства [1, с.256].

8 серпня – «Український греко-католицький єпископат кличе рятувати Україну від голоду», йдеться про відозву митрополита Андрея Шептицького і всіх греко-католицьких єпископів допомагати братам-українцям, які конують з голоду під більшовицькою окупацією [1, с.256-257].

10 серпня – «З’єднаймося всі в гору з Великою Україною!», з таким гаслом на першій сторінці почала щоденно виходити львівська газета «Новий Час», яка зокрема подала думку відомого радянофіла Юліана Бачинського про те, що самогубство Скрипника і Хвильового, – це грізне попередження для всіх тих українців, які думають, що надіються в межах СРСР розв’язати українську національну проблему. Невдовзі Ю. Бачинський виїхав до Харкова, де був арештований і розстріляний.

12 серпня – «Москва заперечує голод на Україні», йдеться про те, що секретар конгресу національних меншостей США Аменде і кореспонденти французьких газет «Тан» – Берлян і «Пті Парізієн» – Люсіан повідомлять з Москви про страшний голод в Україні. «Становище грізне хіба за винятком кількох великих міст, де комуністична влада особливо турбується про виживлення людності».

14 серпня – «На Україні починаються зорганізовані терористичні акти», йдеться про випадки вибухів у радянських установах, про висадження в повітря поштового вагону на Миколаївському залізничному дворі [1, с.257].

18 серпня – «Награбоване в селян продають їм назад», кореспондент «Дейлі Телеграф» повідомляє, що радянська влада не змогла відповідно зорганізувати жнива і не забезпечила необхідної техніки, що створює передумови до нового страшного голоду в Україні [1, с.257-258].

19 серпня – «Організують допомогу голодуючій Україні», йдеться про створення у Львові й Празі комітетів допомоги українському населенню, яке потерпає від голодом.

22 серпня – «Не пускають кореспондентів іноземних газет у голодні райони», американський кореспондент газети «Крісен Саєнс Монітор», Чемберлейн, повідомляє про те, що більшовицька влада не допустила його в Україну.

23 серпня – «Большевики роблять дітей конфідентами», йдеться про те, що більшовики змушують дітей слідувати за тим, як проводяться жнива, і доносити владі, за винагороду – новий одяг або книжку, на своїх батьків та на інших, які «не виконують» планів. З цією метою більшовики створюють «легкі кавалерійські бригади» з дітей до 16 років, яких використовують також для збирання на косовиці колосків, які попадали на землю.

24 серпня – «Москва забирає все збіжжя з України», професор Остап Менда, який перебував три роки в Україні, описує про московський терор проти всього українського і подає зразки «хліба», який споживає населення: стоколос, кукіль і ще якісь домішки.

25 серпня – московський кореспондент «Нью-Йорк Таймс» К. Дюранті змушений признатися, що із 40 млн. мешканців України та Північного Кавказу через голод і зв'язані з ним пошесті померло за півроку майже 4 млн.

26 серпня – «Очевидці розповідають про страхіття голоду на Україні», тобто про те, що влада пильнує з літаків, щоб не вибухнуло повстання серед голодного населення, адже чим далі в глибину українських степів, тим картини голоду жакливіші: голодні діти з безсилими руками й ногами та з опухлим тілом раз-у-раз зустрічаються вздовж залізниць та шляхів. Для них польові миші стали найсмачнішою поживою для населення, тисячі людей неспроможні працювати, а німецькі села на Одещині наполовину вимерли. Американський турист Вольтер Бечерер, який відвідав Україну, заявляє: «Найбуйніша людська фантазія не придумає такого пекла!», адже вся Україна знаходиться в стані облоги і скрізь підрозділи червоної армії та спеціальних військ [1, с.258].

30 серпня – «Большевики не дають голодному населенню України користатись з урожаю», йдеться про селян, які заявлять про те, що голод свідомо організований Москвою. А двоє американських громадян, чоловік і жінка, які відвідували в Україні своє рідне село, звідки виїхали в 1913 р., переконались, що жодна грошова чи харчова посилка не дійшла до їхніх родичів, які, крім того, попереджали американців, щоб вони пізно не виходили на вулицю, бо їх можуть убити і з'їсти [1, с.258-259].

2 вересня – «Контрреволюція» в червоній армії на Україні», йдеться про численні арешти військових старшин у Києві, Кременчуку, Одесі, Полтаві та Харкові, про переведення з України до Росії деяких військових підрозділів, у казармах яких знайдено антикомуністичну літературу, про масове вивезення збіжжя з України, про косовицю під наглядом чекістських відділів і «кавалерійських бригад».

5 вересня – «Україна голодує – Москва парадує», про гучне відзначення Всесоюзним комсомолом Міжнародного Дня Молоді в Москві.

8 вересня – «Населення України криваво бореться за врожай», йдеться про те, що українські селяни з відчаю палять збіжжя, щоб не допустити його вивозу в Москву.

12 вересня – «Рятуймо Україну від голодової смерті!», про звернення А в статті «Скошене на ланах України збіжжя лишається в копицях гнити», йдеться про те, що селяни спродують усе, що мають, щоб врятуватися від голоду.

14 вересня – «Большевики розстрілюють голодних за крадіж хліба», повідомляється, що прокурор Акулов дав наказ усім місцевим прокурорам домагатися розстрілу для тих, кого впіймають на крадіжці зерна. При цьому також оголошено декрет про «сразкове покарання» цілої низки українських сіл, які своєчасно не здали державі вимолоченого зерна.

18 вересня – «Українські села спустошили від голоду», адже більшовики голодом і розстрілами зломали опір українського селянства і змусили його працювати на себе. При цьому кореспондент «Нью-Йорк Таймс» Дюранті повідомляє, що елеватори, в яких збирається зерно для вивозу з України – переповнені, зерно лежить уздовж залізниць під наспіх зробленими прикриттями.

19 вересня – статті про голод в Україні вмістили такі поважні англійські газети, як «Вестерн Мейл», «Гардіан», «Дейлі Телеграф», «Кетолік Таймс», «Манчестер Гардіан», «Морнінг Пост», «Таймс» і багато інших. Міжнародний Конгрес національних меншин у Берні (Швейцарія) прийняв резолюцію про голод в Україні й одногослосно поставив це у вину радянській владі [1, с.259].

25 вересня – «Голод на Україні триває», кореспондент нью-йоркської газети «Сан» стверджує, що більшовики занадто перебільшують дані про гарний урожай і пише, що в Україні згинуло від голоду майже 4-7 млн. людей.

27 вересня – «Англійська преса подає нові дані про голод на Україні», зокрема «Дейлі Телеграф» наводить дані про те, що с. Заливащина в 1932 р. мало 3.500 мешканців, а нині їх залишилось лише 1.500; у с. Немиринці (*нині Городецький район*) із 700 осіб в 1932 р. нині залишилось 4-5 родин Газета «Йоркшир Обсервер» пише: «Коли хто хоче пізнати, що означає переслідування, нехай поїде в Україну».

30 вересня – «Ворожий настрій селянства проти радянської влади зростає», йдеться про те, що взимку населення України знову буде голодувати, адже мільйони пудів збіжжя гинуть.

3 жовтня – «Ерріо не бачив голоду на Україні, зате бачив «пропаганду гітлерівців» серед українського населення», повідомляється, що Ерріо не помітив голоду в Україні, а лише стурбований тим, що «пропаганда гітлерівців» призвела до загострення відносин між Німеччиною і Росією.

9 жовтня – «Чужинецька преса про голод на Україні», зокрема йдеться про те, що Український громадський комітет рятунку України оголошує дальший список французьких, бельгійських і німецьких газет, у яких чужинці стверджують, що Україна потребує негайної допомоги, адже там «в соціалістичній країні, замість раю – тисячі опухлих трупів...».

11 жовтня – «Робітничі заворушення на Радянській Україні», публікується копія секретного повідомлення Колегії ГПУ про 22 робітничі демонстрації в Дніпропетровську, Луганську, Миколаєві, Одесі, Сталіно (*нині*

Донецьк) та інших містах, що відбулись в другій половині серпня.

13 жовтня – розповсюджено оголошення ЦК Українських національних організацій Нью-Йорку про «масове протестаційне віче в справі голодової катастрофи в Україні».

16 жовтня – опубліковано повідомлення про масове протестаційне віче в Філадельфії з приводу терору і голоду в Україні.

19 жовтня – опубліковано повідомлення про те, що Львівський Діловий комітет українського громадського комітету рятунку України призначив день 2 жовтня днем національної жалоби і протесту з приводу жаклих подій в Україні, про Богослужіння в усіх церквах Західної України по померлих з голоду [1, с.260].

24 жовтня – «Стріли у Львові – протест проти виголодження України», йдеться про те, що в знак протесту проти варварської радянської влади, яка голодом вигубила за один рік мільйони українських селян і робітників від рук українського молодого революціонера загинув секретар радянського посольства О. Майлов і поранено службовця посольства І. Дугая [1, с.260-261].

26 жовтня – опубліковано повідомлення про те, що заходом усіх товариств і братств, політичних та освітніх організацій Рочестеру і околиць, організовано масове протестаційне віче проти терору і голоду в Україні.

28 жовтня – опубліковано повідомлення про те, що заходом Безпартійного комітету проведено демонстраційний похід і віче в Детройті проти поневолення і знищення народу в Україні московською владою.

30 жовтня – йдеться про те, що українські організації в переданому Президентові США меморіалі проти визнання СРСР звертають увагу на окупацію України і влаштування Москвою голоду для українців.

2 листопада – «На Радянській Україні шукають визволення у смерті», в опублікованому листі йдеться про те, що: «До часу Вашої посылки ми мало не померли. Одинадцять днів крім сирих огірків нічого в роті не мали ... Ви висилаете нам 10 доларів, і смерть відходить від нас, і так у безконечність продовжується наше страждання ...».

6 листопада – кореспондент «Манчестер Гардієн» описує положення в Україні: «В Полтаві м'ясо і товщі рідко можна побачити. Голова місцевого виконавчого комітету заявив, що в лікарнях міста було 2.400 хворих з голоду і що 10% з них не можна було врятувати. В с. Шкарівці протягом минулого року померло 250 осіб. У 1929 р. в Україні було 5.543.000 коней, а в 1933 р. число їх упало до 2.772.000. Із 6.652.000 овець залишилось 1.543.000. «Важко, щоб хтось, хто сьогодні відвідує українське село, не відчув повних драматизму змін, не відчув подиху трагедії ...».

7 листопада – подано оголошення на всю сторінку часопису: «VІ Конгрес Об'єднаних українських організацій в Америці в обороні мордованого

советами українського народу. – Місяць листопад – місяць протесту проти московсько-советського варварства на Великій Україні, а неділя 19 листопада – неділя національної жалоби і молитви за мордований советами український народ». При цьому VI Конгрес Об'єднання заявляє про те, що необхідно «зібрати документи політичного та економічного поневолення України Советами і видати їх друком чужими мовами... ті страшні жертви, які кладе український нарід за свою державницьку ідею, та страшна голодова трагедія і ті молоді жертви, що гинуть раз-у-раз на польських шибеницях, тільки скріплюють українську націю, усувають всякі можливі кордони, партійні перешкоди та непорозуміння і збивають їх духово в одну цілість ...».

8 листопада – «Вибирають далі збіжжя селянам на Україні», йдеться про те, що народ починає наново втікати з України в Бесарабію, часто оплачуючи своїм життям переправу через Дністер, адже селяни побоюються такого самого голоду, який був минулого року. Крім того, повідомляється також, що польська влада на догоду Москві заборонила день жалоби і протесту в Галичині [1, с. 261].

Від 10 листопада кожне число «Свободи» виходить з великими гаслами: «Протестуймо проти виголодження України Советами!» і – «Це український і людський обов'язок взяти участь в демонстраційних походах, як протестах проти вимордування голодом мільйонів населення України».

11 листопада – проведено великі протестаційні походи і віче в Детройті й Нью-Йорку під гаслом «Українче і україно! Кинь на один день працю, а йди помагати спасати свою рідню з кігтів кровожадного опира-большевика! Не плач і не нарікай, а дай належну відправу тутешнім большевицьким громилам!».

13 листопада – подано оголошення: «До боротьби за існування! Якщо московські большевики вимордують голодом українську націю в Європі, то не стане й нас тут».

14 листопада – «Бостонські українці демонструють проти голодження України большевиками», де йдеться про протестні акції українських емігрантів.

16 листопада – «Громадний протест Рідного Краю проти Советів», йдеться про те, що 29 жовтня в день жалоби по жертвах голоду в Україні, в усіх церквах по всіх селах і містах Західної України відбулися масові Богослужіння.

17 листопада – опубліковано заклик до протестаційного походу в Нью-Йорку під гаслом: «За наш ідеал – за соборну Україну! За наших братів з Великої України, що гинуть мільйонами під московсько-большевицьким терором, вихідм обов'язково, масово і зорганізовано на демонстраційні походи, зверненні проти катів України!».

24 листопада – «Українська делегація в справі голоду у стейтового говернора» і редакційна стаття «Гроза нового голоду» повідомляють: «Якщо (совєтський) уряд не здержить виходу селян із сіл, то цієї зими і навесні села опустіють, і слідуюча засівна кампанія випаде ще гірше, як цьогорічна. Голодувати тоді вже буде не тільки українське, але й московське село. І не тільки село, але й місто». А такої подано повідомлення про протестаційні віча і походи українців Оборну, Фультону, Геркімеру, Ютики, Елмойри, Н. Й., Сейр, Па., Бриджпорту, Конн., Міннеаполісу, Ст. Пол та околищ.

27 листопада – «3 Європи підтримують домагання американських українців», йдеться про те, що Громадський Комітет рятунку України в Празі вислав до президента Рузвельта телеграму, в якій, підтримуючи домагання американських українців, просить поставити вимоги радянській владі про допущення контрольної місії на територію України для перевірки фактичного стану речей. Українська еміграційна рада на чолі з О. Шульгиним, яка репрезентує українську еміграцію в 9-ох країнах, просить президента підтримати домагання Об'єднаних українських організацій в Америці [1, с.262].

28 листопада – «Українська демонстрація проти Советів в Нью-Йорку», йдеться про напад представників комуністичної партії США та їх прибічників на протестантів, які виступали в підтримку голодуючих в Україні: «коли на 7-ій вулиці збиралися люди і члени комітету, наші вже зводили спорадичні бої на Вашингтон сквері з большевиками ... Група українських большевиків кинулася на охорону возів із живими образами ... Гонили кулаки перед очима, розстрікувалися на головах палки, бризкала кров з носів і уст... Жінки розтрощували парасолі на головах большевиків, інші хоронили дітей від атакуючих ... Лави большевиків під ударами «націоналістів» почали розпорошуватись, лишаючи по собі лише окривавлене каміння на хідниках ... Площа була забита масами народу, і годі було спершу розрізнити, де наші, а де комуністи. Та нараз піднеслися поховані большевицькі написи і різноголоса песяча музика: «Дави вит Петлюра!», «Лонг лив Совет Рашія!» Довкола нас маса роз'юдженої вуличної черні – нігерської, жидівської, російської, італійської... Це були «христини» нашої демонстрації цього дня...» [1, с.262-263].

1 грудня – передруковано першу сторінку «Нью-Йорк Таймс» із заголовками: «Червоні, анти і поліція в зударі під час протестаційної паради українців», «Кілька тисяч українців в поході-протесті проти визнання советського режиму», «Вісім тисяч демонстрантів атаковано вісім разів у дорозі» та ін. [1, с.263].

Весною 1933 р. Москва із награбованого «позичила» Україні зерна на посів і посіяла його лани за допомогою мобілізованих робітників, службовців

та міщан, які й врожай збирали, бо опухлі від голоду селяни були майже непрацездатні. А щоб вони не рятувалися від смерті молодою картоплею, городиною та не зривали колосків, за ними пильно стежили спеціальні вартові на збудованих, як біля в'язниць, вежах! Хто з помираючих наважився, «красти» «священну й недоторкану соціалістичну власність», – того карали нещадно [3].

Як видно із вищеподаних публікацій народи світ не спокійно споглядали, як московський імперіалізм перетворювався у світового смертельного ворога людства на базі невичерпних багатств і людських ресурсів поневоленої України. Але якби уряди Західних держав у 1917-1920 рр. допомогли Україні закріпити свою самостійність, доля світу була б цілком іншою. Але не так думав ситий Захід. Ігноруючи очевидні факти Голодомору в Україні більшовицький режим у 1933 р. як рівноправного партнера, дипломатично визнали США і держави Західної Європи. Вони заходились нав'язувати з Москвою тісніші зв'язки, адже – «торгувати можна і з канібалами» [1, с.263]. У вересні 1933 р. Ліга Народів провела таємне засідання у справі голоду, в англійському парламенті розглядалися запити про становище в Україні. Проте не зважаючи на це, західні держави та США майже не робили спроб змусити Сталіна надати можливості допомоги голодуючим. Могутні держави світу спокійно споглядали, як над світом почала зводитися чорна тінь Гітлера, майбутнього союзника Сталіна, що спровокувало найстрашнішу в історії людства Другу світову війну [7, с.1]. Західний світ не бажав розуміти, що тільки самостійна Україна може врятувати світ від його смертельного ворога – більшовизму та забезпечити – мир, добробут і розвиток цивілізації людства [3].

Так закінчився 1933-й, але завдані в тому проклятому році рани ще й досі гояться на тілі українського народу. Глибокі шрами, що залишилися по тих ранах, мабуть, довіку пригадуватимуть українському народу Голгофу, що її мусів він пережити під диявольською владою новітнього Чингізхана та його партії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Давиденко В. «Свобода» про голод 1933 року / В'ячеслав Давиденко // Альманах Українського Народного Союзу (Нью-Йорк). – 1969. – С. 250–263.
2. Голод і людодіство на Україні // Свобода (Нью-Йорк). – 1922. – Ч. 131. – 8 червня. – С. 1.
3. «СП». 7,000,000 мертвих говорять... // Свобода (Нью-Йорк). – 1953. – Ч. 193. – 15 вересня. – С. 6.
4. «П. Т.» Голод на Україні в 1932-33 рр. // Свобода (Нью-Йорк). – 1968. – Ч. 207. – 7 листопада. – С. 2.
5. «П. Т.» Голод на Україні в 1932-33 рр. // Свобода (Нью-Йорк). – 1968. – Ч. 208. – 8 листопада. – С. 2.
6. Чужинна преса про голод на Україні // Свобода (Нью-Йорк). – 1953. – Ч. 117. – 27 травня. – С. 2.
7. Рожанковська І. Світ байдуже дивився на смерть мільйонів / Іванна Рожанковська // Наше життя (Нью-Йорк). – 1983. – Ч. 9. – жовтень. – С. 1-2.

ЗМІСТ

+АНТОНІЙ, МИТРОПОЛИТ ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ І СТАРОКОСТЯНТИНІВСЬКИЙ	
ПРИВІТАЛЬНЕ СЛОВО УЧАСНИКАМ КОНФЕРЕНЦІЇ.....	3
Л. Г. Білий	
ОПЕРАЦІЯ “ВІСЛА”: ПАМ’ЯТАТИ, ЩОБ НЕ ПОВТОРИТИ ПОМИЛОК.....	6
В. О. Парандій	
ДЕНЬ СОБОРНОСТІ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНІ РОЗДУМИ.....	8
Акаш Крішан	
ПРОПАГАНДА ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ УПА-СХІД (ВЕСНА-ОСІНЬ 1943 Р.).....	10
В. Г. Берковський	
“РАДЯНСЬКЕ ГОСПОДАРЮВАННЯ” НА СЛАВУТЧИНІ В 1932-1933 РР.....	17
Ю. І. Блажевич, Н. Ю. Балабуст	
ЕТНІЧНА СПІЛЬНОТА ПОЛЯКІВ НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ.....	23
С. О. Бондар	
“МУЗЕЙ ПАМ’ЯТИ ЖЕРТВ ГОЛОДОМОРУ...” ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ.....	37
І. Б. Вашеняк, Л. Г. Дубина	
СУСПІЛЬНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ ХХ СТОЛІТТЯ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ГЕНОФОНДУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ.....	42
В. Г. Візнюк	
СВІДЧЕННЯ УКРАЇНЦІВ-ЕМІГРАНТІВ ЯК ОДНЕ З НАЙЦІННІШИХ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ ТА ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РОКІВ В УКРАЇНІ.....	51

В. В. Галатир 22 січня 1919 р.: РЕКОНСТРУКЦІЯ ПОДІЇ.....	57
О. О. Гончар КНИГА-МЕМОРІАЛ “ВІНОК БЕЗСМЕРТЯ” ПРО ЖАХЛИВУ ЗЛОЧИННІСТЬ НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ НА ОКУПОВАНИЙ ТЕРИТОРІЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ.....	60
М. П. Горин СТРУКТУРА ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КАРНИХ УСТАНОВ ДЛЯ РАДЯНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ НА ТЕРИТОРІЇ ПОДІЛЛЯ ТА ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ВОЛИНИ В ПЕРІОД 1941-1944 РР.....	65
О. П. Григоренко АНТИРЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В 1941-1991 РОКАХ.....	73
Ю. В. Гринькова МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РР.....	81
Л. М. Гундерук, В. О. Юшкевич ДЕМОРАЛІЗУЮЧЕ ЗНАЧЕННЯ ГОЛОДОМОРУ 1946-1947 РОКІВ.....	83
Л. І. Даценко ДЛЯ ТИХ, ХТО БУДЕ ЖИТИ... (ДО РІЧНИЦІ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РР.).....	87
Я. Л. Діденко, Л. О. Абашіна ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ НА ЧИГИРИНЩИНІ.....	91
В. Д. Коцюк, Н. В. Бабій УКРАЇНСЬКИЙ КОЛАБОРАЦІОНІЗМ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	99
Н. В. Кукса ГОЛОДОМОР НА ЧИГИРИНЩИНІ ЗА ДОКУМЕНТАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА СВІДЧЕННЯМИ ОЧЕВИДЦІВ.....	105

Г. Г. Кучеров, В. Д. Коцюк ВІДНОВЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКИХ ТОВАРИСТВ “ПРОСВІТА” НА ТЕРИТОРІЇ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В 1917-1918 РР.....	117
І. Я. Леськів ОСТАРБАЙТЕРИ: СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ З МЕДЖИБІЗЬКОГО РАЙОНУ	125
В. В. Макарюк ГОЛОДОМОР 1932-1933 РР.: ПРИЧИНИ, ПЕРЕДУМОВИ, НАСЛІДКИ. СЕЛО МЕЛЬНИКИ 1932-33 РОКІВ ХХ СТ. НА ТЛІ ДЕРЖАВНИХ ПОДІЙ.....	130
Г. К. Медведчук ДИСИДЕНТИ: ПЛЕЧЕМ ДО ПЛЕЧА СУПРОТИ СИСТЕМИ.....	137
М. П. Олійник ПРО “ПІДПІЛЬНУ ГРУПУ КОНТРЕВОЛЮЦІЙНОЇ МОЛОДІ” В ЮРИНЦЯХ.....	142
А. І. Перепелиця ГОЛОДОМОР 1932-1933 РР. У СПОГАДАХ СТАРОЖИЛІВ С. ВЕРШАЦІ ЧИГИРИНСЬКОГО РАЙОНУ	146
О. В. Прус ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ НА ГОРОДОЧЧИНІ: СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ.....	150
Л. Г. Рева ВНЕСОК ЧАСОПISУ “СЛОВО І ЧАС” У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ БІОГРАФІКИ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ.....	154
Т. М. Сіб’якіна ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ У СЕЛІ СТЕЦІВКА ЧИГИРИНСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	191
А. М. Трембіцький, ТВОРЦІ ІV УНІВЕРСАЛУ	196

О. П. Григоренко АКЦІЯ “ВІСЛА” ТА ЇЇ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНЦІВ ПОЛЬЩІ.....	205
А. І. Перепелиця ОТЕЦЬ ОЛЕКСІЙ ЄРИМОВИЧ – СВЯЩЕНИК ХРЕСТОВОЗДВИЖЕНСЬКОГО СОБОРУ В ЧИГИРИНІ.....	213
А. О. Садовська ГОЛОДОМОР НА ПОДІЛЛІ 1932-1933 РР.....	218
М. С. Коваленко, Л. М. Гундерук ГОЛОД 1921-1923 РР. В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ.....	222
Г. В. Нарadowa, Л. М. Гундерук ДИСИДЕНТСЬКИЙ РУХ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ.....	225
В. В. Олійник ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОГО УРЯДУ В 20-Х РОКАХ ХХ СТ.: ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ.....	228
В. В. Лопушанський ОПЕРАЦІЯ “ВІСЛА”.....	230
Діана Модіна ГОЛОД 1921-1923 РР. ЯК ЗАСІБ ДЕРЖАВНОГО ТЕРОРУ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА ПІВДНІ УКРАЇНІ.....	233
Альбіна Логачова НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ.....	236
Д. К. Руденко ПРИЄДНАННЯ КРИМУ ДО УКРАЇНИ: МІФИ ТА РЕАЛЬНІСТЬ.....	237
Л. С. Романюк ВОЗЗ’ЄДНАННЯ З УРСР ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ.....	242
А. М. Трембіцький, ЧАСОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ «СВОБОДА» (НЬЮ-ЙОРК) ПРО ГОЛОД 1932-1933 РР. В УКРАЇНІ: ХРОНІКА ПУБЛІКАЦІЙ 1933 Р.....	246
ЗМІСТ	263

*Збірка наукових праць “Збереження національної ідеї та національної
самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX ст.”
(до 65-х роковин операції “Вісла”). Випуск VI. – Хмельницький, 2013.*

Збірка наукових праць “Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX ст.” (до 65-х роковин операції “Вісла”). Випуск VI. – Хмельницький, 2013.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX століття

ЗБІРКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск VI

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX століття : зб. наук. пр. / гол. ред. Л. Г. Білий. – Хмельницький : Вид-во ХІ МАУП, 2013. – Вип. VI. – 268 с.

За достовірність фактів, назв, посилань на літературні джерела відповідальність несуть автори. Редколегія не завжди поділяє їхні погляди.

Здано в набір 11 лютого 2013 р. Підписано до друку 28 січня 2013 р.
Формат 60х84 1/16. Гарн. Times. Ум. друк. арк. 22,4.
Друк офсетний. Папір офсетний. Тираж 300 прим.
Видавництво Хмельницького інституту МАУП